

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

STEN KRARUP

SLÆGTSHISTORISKE BERETNINGER

SLÆGTSHISTORISK FORLAG

SLÆGTSHISTORISKE BERETNINGER

SLÆGTSHISTORISKE BERETNINGER

Af Sten Krarup

Udgivet af Slægtshistorisk Forlag

Ekspedition:

Slægtshistorisk Forlag

Slotsgyden 14, 3670 Veksø

Tlf. 47170442 E-post: skrarup@post10.tele.dk

Tidligere udgivet:

Sten Krarup: Ikke uden fars hjælp – 14 slægtshistoriske beretninger (2003) ISBN 87-988785-1-4

Sten Krarup: For storslået indsats – 15 nye slægtshistoriske beretninger (2005) ISBN 87-988785-4-9

Sten Krarup: Fra militærhistoriens overdrev – skrivelier gennem et langt liv (2014) ISBN 978-87-997820-0-0

Sten Krarup Slægts- og militærhistoriske Arbejder (2019) ISBN 978-87-997820-6-2

Sten Krarup: Fem oldeforældres aner – slægtshistoriske studier 1991 – 2003 (2020) ISBN 978-87-9978-2-4

Maximilian Oskar Ræder (1965): Soldaterliv for et Par Menneskealdre siden (2020) ISBN 978-87-997820-7-9

Forsidebilledet viser en grav på Rølse Kirkegård

**Tryk: E-tryk, One Way Tryk
Industrivej 33, 7430 Ikast**

ISBN: 978-87-997820-3-1

Forord

Efter over 65 års ægteskab døde Lis fra mig 2. januar 2021. I over 50 år har hun styret vor fælles økonomi så forstandigt, at jeg nu har mulighed lade de slægtsberetninger, som tidligere har været trykt, samle i én bog. Søster Majkens, bror Søren og min efterkommere har hermed ét sted at læse om mange af deres aner.

Beretningerne nr. 1-14 (1.del) blev med titlen: ”Ikke uden fars hjælp” udgivet 2003, Nr. 15-29 (2. del) med titlen: ”For storslået indsats” i 2005 og nr. 30-32 (3. del) i en bog 2019 med titlen ”Slægts- og militærhistoriske arbejder”.

Litteraturhenvisningerne til 1. og 2. del er genoptrykt her, mens alle henvisninger i 3. del må søges i fodnoterne.

Jeg har valgt at genoptrykke de gamle forord nedenfor.

Veksø, i februar 2021 Sten Krarup

Forord (2003)

Hvorfor slægtshistorie? Fordi det er min historie. Hvorfor Danmarkshistorie? Fordi det er min historie. Hvad skal jeg da bruge den til? Ingenting. Jeg kan ikke leve mit liv, tage ansvaret for, hvad jeg foretager mig på grundlag af historien. Jeg kan ikke bruge historien til noget som helst, men den har været med til at gøre mig til den, jeg er. Kan den da sætte mig i stand til bedre at forstå mig selv? Det ved jeg ikke. Muligvis, muligvis ikke, men den er en del af min baggrund. Jeg er bundet af den og bastet til den. Derfor har jeg beskæftiget mig med den – og kun derfor. Måske kan den også interessere andre i slægten; derfor har jeg nedskrevet dele af den.

Jeg skylder mine forældre bundetheden til slægtshistorien. Det er begrundelsen for, at titlen på historien om tipoldefar Grønnerup er valgt som fælles overskrift. Læs dog her: Ikke uden fars og mors hjælp.

Tak til Lis – min kone – for hjælp og gode råd samt for overbærenhed med mit fravær fra andre pligter under arbejdet.

Tak til arkivmedarbejder Palle Siigaard, Rigsarkivet, uden hvis hjælp-somhed titel-beretningen ikke var blevet til, og endelig tak til ’Fondet for dansk-norsk samarbejde’, som ved et stipendium til ophold på Lysebu gjorde det muligt at studere C.P. Casparis breve i Nationalbiblioteket i Oslo.

Caspar Paludan-Müller (1808-82), professor rosgardianus i nordisk historie og antikviteter fra 1871 til sin død, skrev i 1879 i et brev til den norske professor Ludvig Daae:

”Af og til har jeg svært ved at fastholde Troen paa, at det meget Arbejde med at oplyse mit Fædrelands Historie er til nogen Nytte. Hvad nytter det til et Folk uden Fremtid at kjende sin Fortid”.¹ Med håb om en fremtid for slægten overgives da disse sider fra dens fortid til næste generation. Andre er velkomne til at læse med.

Veksø, den 21. oktober 2003

Forord (2005)

Dette hæfte tilegnes mindet om min mor, Bodil Marie Krarup, født Langballe, der den 19. september 2006 ville være fyldt 100 år.

Hendes slægtsinteresse har været en spore til og stadig inspiration i mit slægtshistoriske arbejde. Hun var selv en habil slægtsforsker, men manglende tid, mens hun boede i nærheden af arkiverne og en betydelig afstand til dem, da hun kunne have fik tid nok, var årsag til, at hun kun efterlod sig spredte optegnelser og iagttagelser.

Jeg først kom i gang med arkivarbejdet i begyndelsen af 1980'erne, og da var mor så præget af Alzheimers sygdom, at vi kun i ringe omfang fik udvekslet erfaringer. Var hun imidlertid ikke blevet syg, ville hun have glædet sig over mine studier, specielt ville hun have været stolt som en pave over at kunne tælle Peder Skram og Elsebe Krabbe blandt sine aner.

Netop på grund af mors optagethed af sine rødder koncentrerede jeg mig i begyndelsen om hendes aner, 'Albrethsen, en sjællandsk møllerfamilie', hendes mormors slægt, og 'Den jyske bonde- og prangerslægt Poulsen', hendes morfars familie. Senere søgte jeg at kortlægge Langballe-slægten med udgangspunkt i Søren Andersen på gården Langballe i Vinding sogn. Her havde mor efterladt et stort forarbejde. Desværre nåede jeg ikke at drøfte nogen af disse studier med hende, mens hun var rask.

Hun blev mor til tre, bedstemor til 10 og oldemor til 17, men oldebørnene lærte hun ikke at kende og ej heller lærte de hende at kende, som den hun i

¹ Citeret efter Ellen Jørgensen: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede (1943), side 187

virkeligheden var. For at bøde herpå, er hun hovedperson i hæftets første beretning.

Veksø i december 2005

Forord (2019 – uddrag)

I håb om overbærenhed over manglende selvkritik har jeg nu - i mit 86. år – Valgt at samle en blanding af min slægts- og militærhistoriske arbejder til en lille bog til fordeling blandt slægt og venner samt særligt interesserede.

Veksø i august 2019

Indhold

Nr	Beretning	Hovedperson(er)	Anenr	Side
0	Hvad er slægtshistorie ...			11-13
1	Såret på kamppladsen - reddet af sin kone	Palæmon Laurberg	216	14-21
2	Enke uden at have været gift	Kirsten Rasmusdatter	243	22-27
3	Ingeborg Jordemoder	Ingeborg Carstensdatter	241	28-33
4	To enge til Randers Hospital	Mogens Chr. Marquard	210	34-45
5	En stædig Møller	Hans Folmersen	122	46-54
6	Fik du hesten	Dines Christensen	114	55-60
7	Rolse Kirkegerd - en gravsten fortæller	Nielse Poulsen og Dorthe Dinesdatter	56 & 57	61-70
8	Dræbt af engelskmanden	Ole Andersen	126	71-80
9	Prædikede om hamp og hør	Christian Nielsen Krarup	32	81-99
10	Ikke uden fars hjælp	Johan Jacob Grønnerup	18	100-105
11	To kammerråder	Niels Bygum Chr. Krarup & Niels Langballe	16 & 24	106-117
12	Mor med i kantonnement	Henriette Manniche	17	118-121
13	Enten er De Fanden selv, eller Eller også ...	Carl Paul Caspari	10	122-152
14	Kongelige besøg	Jane Langballe, f. Møller & Christine Krarup, f. Grønnerup	13 & 9	153-156
15	For stoslået indsats	Bodil Langballe	3	157-168
16	Frelste Chr. IV fra at blive krigsfange	Wenzel Rothkirch	1918	169-172
17	Gift med Danmarksk vovehals	Elsebe Krabbe	7667	173-190
18	Højt at flyve	Hans Jørgen Majoner	1746	191-199
19	En kone med ben i næsen	Gertrud Pedersattr Krog	109	199-208

20	En forsmået magister	Eiler Chr. Dyssel	316	209-218
21	Et pietistisk ægtepar?	Christian Krarup & Constance Bygum	128/152 & 129/153	219-227
22	Stamfaderens morfar - og epitafiet i Dejbjerg Kirke	Hans Larsen Krarup	514	228-232
23	Tre generationer bekendte sig til Hernehut	Karl Augut von Zezschwitz, Hans Heinrich von Zezschwitz samt Christlich von Zezschwitz og Sara Foster	22, 88 samt 44 & 45	233-246
24	Knyttet til Frijsenborg	Gotfred Manniche	68	247-263
25	Siden faderen er upålidelig	Espen Christensen	104	264-272
26	Glemte at hæve sin pension	Ane Marie Nielsdatter	49	273-279
27	Undermåler - blev købmand i Ebeltoft	Niels Rasmussen Ørting	58	280-288
28	Aftægt - pensionering af selvejere	Rasmus Jensen	116	289-283
29	En grundløs beskyldning	Alfred Krarup	4	294-322
30	Måler og vejer	Johan Hansen	100	323-328
31	Kvindelig Købmand i 1700- tallet	Frederikke Broch	101	329-332
32	Anna Margrethe Dons' ukendte ane	Johan Arentsen Althalt	826	333-337
33	Hvem var forældre til Christian Krarup, Dejbjerglund	Christian Krarup	128/152	338-342
	Litteratur			343-347

Hvad er slægtshistorie – og hvordan skal den skrives?

Saxos Danmarkskrønike 'Gesta Danorum' blev på dansk kaldt 'Danernes Bedrifter'. Tilsvarende kunne en slægts historie måske kaldes 'Slægtens bedrifter'. Nu er der ikke kun tale om dådriige handlinger (eller større landbrug), men slægtshistorie handler både om sejre og nederlag, livet på godt og ondt, i stort og småt.

Slægtshistorie er først og fremmest forældres og bedsteforældres fortælling om deres eget og deres forfædres liv – ofte sammen med gennemsyn af gamle fotografier/(fotoalbum's).

Begge min forældre var gode fortællere og fortalte gerne 'om gamle dage', far om sin mor, Maja Caspari, der døde allerede i 1922, og om hendes norske familie, samt om sin bedstemor (farmor), Christine Grønnerup, der som 25-årig blev enke med to drenge og måtte op-retholde livet ved at drive pensionat i København. Det har været en kamp for tilværelsen.

Mor fortalte gerne om sin egen opvækst, om livet i 'klubben' i Randers, hvor alle kendte alle, om ferierne ved Blokhus, på Quelstrup og i Skjern Skovhus, men også om de gamle i hendes mors familie, slægterne Poulsen, Dinesen og la Cour. Mor havde også læst Frederik Barfods bog om de tre slægter; den bog som i rigt omfang citeres her. Barfod selv var vokset op i Lyngby Præstegård på Djursland. Efter hans mors død giftede faderen, H.P. Barfod sig med Laurits la Cours mor; den la Cour, der blev gift med en søster til mors oldefar. Han som købte Quelstrup.

Slægtshistorie er personalhistorie. Opgaven er at tegne et sandt og sobert billede af sin hovedperson, men et billede som den pågældende selv ville have kunnet vedkende sig.

Slægtshistorie er også formidling af resultater fra slægtsforskning, dvs. meddelelse af de data og øvrige oplysninger, der findes i arkiverne og i litteraturen. I arkiverne kan især skifteretsdokumenter være meget givende, jf. historien om Palæmon Laurberg, der vist døde på et for ham gunstigt tidspunkt.

Til litteraturen hører specialstudier, jf. beretningen om Kimmerslev Mølle, hvor et hold arkitektstuderende har gennemført bygningsregistrering af møllen. Slægtshistorie er således også kulturhistorie. Miljø og livsformer, der i dag er ukendte, må beskrives, ikke mindst de moralske krav, der blev stillet til forskellige tider, se specielt beretningerne om de to sjællandske

tip5-oldemødre, Kirsten Rasmusdatter og Ingeborg Carstensdatter. Skildringerne her sker i øvrigt med stor reverens for historikeren Troels-Lund, som tilsyneladende efter mange års miskredit i faghistorikernes kreds nu er ved at blive fagligt anerkendt.

Slægtshistorie er også fædrelandshistorie. Selvsagt overvejende Danmarks-historie. Men i forbindelse med beretningen om oldefar Caspari har jeg måttet repetere en del norsk historie, både politisk historie og litteraturhistorie. Dansk slægtshistorie inkluderer altid landbrugshistorie, uanset om forfædrene har været fæstere eller selvejere og uanset store eller små brug. I samme forbindelse berøres næsten altid værnepligtens historie, dvs militærhistorien.

Med præster og officerer i slægten hører også kirkehistorien og krigshistorien med. Kort sagt: Arbejde med slægtshistorie fører vidt omkring.

Da jeg gik i gang med slægtshistorien var det min hensigt med udgangspunkt i hver af mine oldeforældre at udforske deres 8 linier bagud for derefter – alt afhængigt af de oplysninger, der kunne findes - at skildre hver slægt for sig. På den måde har jeg nået at lave fire 'slægtsstudier'. I de tre af dem har jeg fulgt den pågældende oldemor/-oldefars aner retrospektivt, så langt det er muligt, og forsøgt at skildre, hvem de pågældende var, hvordan de levede og hvilke børn de fik. Meget kunne findes i kirkebøger, skifteretsdokumenter og andre retsdokumenter, samt i eksisterende litteratur, der enten direkte handlede om personerne eller generelt om deres egn og by. Denne form for 'slægtsstudium' – med mange navne remset op efter hinanden, og oven i købet navne, der ustandselig går igen, fordi bedsteforældrene kaldes op - har den meget store ulempe, at det næsten er umuligt for læseren at have overblik over, hvem der er hvem.

I et fjerde slægtsstudium – om Langballeslægten – begyndte jeg med slægtens stamfader og gik kronologisk frem. Det gjorde det måske lidt nemmere at bevare overblikket, men formen indebærer stadig opremsning af et væld af navne.

I 2001 blev jeg opfordret til at være højskolelærer i slægtshistorie. Det gav anledning til yderligere principielle overvejelser om fremstillingens form. Nogle år tidligere havde jeg læst en lille bog fra 1991 med titlen: 'Godt Klaret!, Sofie – 10 historiske fortællinger'. Den var skrevet af den professionelle historiker Tage Kaarsted, professor i Odense. Han fortæller en for-

holdsvis kort historie om 10 af sine aner – uden sammenhæng i øvrigt. Hovedparten af historierne er baseret på en enkelt eller et par skriftlige kilder, f.eks. en aftægtskontrakt eller nogle tegninger i Akademiets arkiv. Alle historierne er så i øvrigt præget af hans store almene historiske viden. Den bog anvendte jeg som grundbog under højskolekurset, idet vi historie for historie – i det omfang tiden rakte til – gennemgik Kaarsteds kildegrundlag og fremstillingsform.

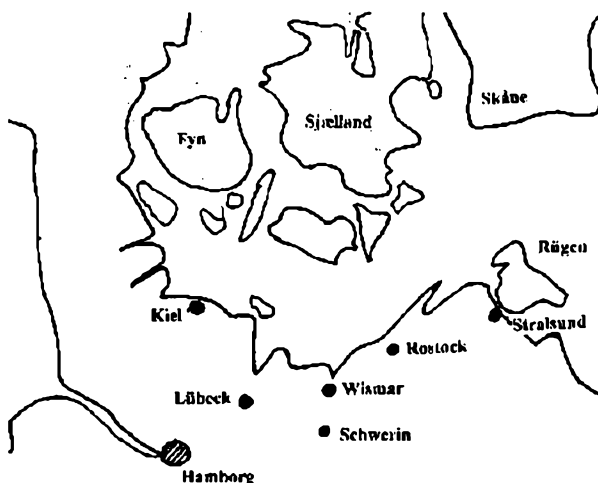
Efter kursus sagde jeg til mig selv: Gak hjem og gør ligeså. Det er grunden til den form, de nu fremlagte beretninger har. Bestræbelserne har været: Koncentrér dig i princippet om én person ad gangen. Kun få navne og så skulle der gerne i hver beretning være én særlig hændelse, en begivenhed, en god historie, som gør, at man kan huske beretningen og som den biografiske skildring evt. kan tage udgangspunkt i. Ikke nødvendigvis en samtidig hændelse, gerne noget der har berørt en eller flere efterkommere i den nærmeste kreds, f. eks. mine forældres opsøgning i beretningen 'to kammerråder' af deres oldeforældres gårde i Grundfør sogn.

Meget af stoffet er hentet fra de fire nævnte slægtsstudier og er således ikke nyt for dem, der har læst disse, ligesom stoffet, der hentet hos Frederik Barfod, vil være kendt af mange.

Jeg håber formen kan fremme læselysten og evt. kan anvendes til at blive genfortalt for de yngste.

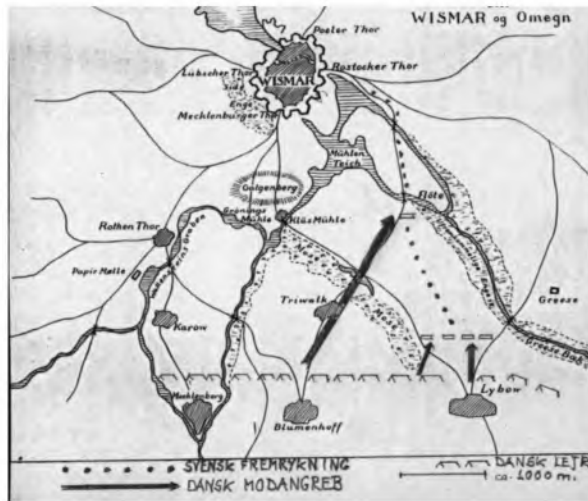
Såret på slagmarken, reddet af sin kone

Palæmon Laurberg døde 1741 som borgmester i Korsør. At han ikke døde 30 år tidligere, var hans første kones fortjeneste. I 1711 deltog han i Nordtyskland som rytterløjtnant i brigadér Fursmans regiment, Jyske Landkyrasserer, i en kamp ved fæstningsbyen Wismar i Nordtyskland.

Fæstningens svenske kommandant besluttede at gøre udfald natten mellem den 4. og 5. december 1711 mod de forholdsvis svage danske belejringsstyrker, der lå i lejr syd for byen. Han fintede et angreb på den danske venstre fløj, men førte hovedstyrken mod højre fløj. Den danske overgeneral, Jørgen Rantzau, havde på forhånd fået nys om udfaldet. Han erkendte hurtigt den svenske finte og sendte hjælp til sin højre fløj – dog ikke alle reserver, for så snart det var lyst nok, foretog han i spidsen for et rytterregiment en omgående bevægelse og afskar svenskernes tilbagegang til fæstningen. Kampen endte derfor med dansk sejr – en stor trøst ovenpå danskerne afgørende nederlag ved Helsingborg året før – i øvrigt under samme Jørgen Rantzau.

Ved Wismar var Fursmans landkyrasserer tidligt i kampen blevet sendt til hjælp for højrefløj, hvor de angreb svenskerne frontalt. Efter kampen var der megen ros til Fursmans regiment og selv blev han forfremmet til general. Hos danskerne faldt der i alt 4 officerer og 6 blev såret, heriblandt Palæmon Laurberg, men det lykkedes hans folk at få ham bragt tilbage til lejren.

Figur 2: Skitse over slagmarken ved Wismar. Sydligst ses den danske lejr mellem landsbyerne Mecklenborg og Lybow. Den svenske fremrykning er stiplet, de danske modangreb markeret med pile.

Her var hans kone Maria Dorothea Falsted forblevet under kampen, og takket være hende tog bartskæreren sig straks af den sårede Palæmon, ligesom hun sørgede for, at han omgående kom under tag og under kærlig pleje i en rigtig seng.

Det var ikke ualmindeligt, at konerne fulgte hæren på feltfod. Det særlige ved denne historie er, at de andre officerskoner havde forladt lejren, da danskerne aftenen før udfaldet fik nys om, hvad der var ved at ske. Men Maria Dorothea blev altså tilbage.

Alt det ved vi fra præstens prædiken ved hendes begravelse. Hun døde i 1725 af tuberkulose – kun 31 år gammel - og blev 'hensat' i Sønderholm Kirke mellem Aalborg og Nibe. Talen er bevaret og den er ganske givet holdt af Palæmons ældre bror, Lauritz, der var præst i Sønderholm. Det hedder bl.a.: "Hun var en kierlig hustrue, deraf hun strax gaf en prøve på hendis første brøllups dag, thi som hun hafde én skæbne som Rebecha, at hendis Ia til ham, kunde ej skee uden med vale (farvel) til hendis forældre, heldst da samme dag paakommende marchordre lagde det spørgsmål til de ordinaire: Vilt du fare med manden, saa resolverede hun villig, hellere lide ont med sin mand, for at see ham til gode, end at profitere af ald dend magelighed og kierlighed som hende blev tilbuden i hendis forældris huus; continuerede siden at følge ham i venne og fiende land den hele krigstid igennem, som

volte hende mangel én ond time ved besværlige vinter compaignier, og forefaldende farlige marcher tit i hendis højeste svangerskab. Imidlertid hialp hendis forsiunlighed til at fournere (forsyne) hans bord og ulignelige omhue til at soulagere (lette) hans travaille, hvilket nest Gud, conserverede hun ham livet i den remarquable action ved Wismar, thi da hand ilde blessarit og blodforløben blef bragt tilbage i højeste afmagt, da var det hans lycke, at hun ej med andre officer-fruer hafde retiret sig i sikkerhed, men af dend sædvanlige tanoresse animeret, midt i fiendens aasiun var blevet holden, for at afvarte kundskab om sin mands skiæbne til livet eller til døden, derved ham blef procureret betimelig opvartning af feldskiæreren, og særdeles det, som samme dags frost fornemmelig udfordrede, nemlig én varm sengs iiligste tilberedelse, hvorved onde accidentser blef præcavent, som ellers udblæser mangel braf soldat livet for tiden”.

Palæmon og Maria Dorothea var blevet gift i foråret 1711 i Ringsted - hendes hjemby - fordi Palæmons kompagni havde været indkvarteret deromkring i et årstid. Han var da ca. 27 år, hun kun omkring 17, hvilket måske forklarer hendes hårdførhed under felttoget.

Han var blevet underofficer i 1709 og fændrik samme år. Enhver, der kender sangen 'Højt fra træets grønne top' ved jo, at en fændrik eller fenrik er fanebærer. Rytteriet har imidlertid ikke faner, men estandarter. Palæmon førte således en kort tid én af regimentets estandarter.

Figur 3: Jyske Landdragoners estandart. Dugen komoisiinrød silkedamask med gulfrynsler, midt på denne Jyllands våben. Kronen derover og de skjoldbærende løver i sølvbroderi. Indskriften i guld: "Tapper og retfærdig være - gifver Seyer og fører til Ære".

Han blev løjtnant i 1710, det år han blev gift. Dengang hed Fursmans regiment Jyske Landdragoner. Det var oprettet i 1704 som en del af Fr. IV's landmilits. En dragon er en rytter, der er tungere udrustet end det lettere rytteri, husarerne, eller populært sagt: En bereden infanterist, og Jyske Landdragoner var – i modsætning til de hvervede rytterregimenter – en rent national enhed beregnet til forsvar af hjemegnen, svarende til nutidens hjemmeværn. Sammenligningen holder dog ikke helt. For mens hjemmeværnet altid har hvilet på frivillighed, var Fr. IV's landdragonregimenter sammensat af bønder, der absolut ufrivilligt var udskrevet fra rytterdistrikterne – ud over dem, rytterdistrikterne i forvejen skulle levere til de hvervede rytterregimenter - og som vi har set ved Wismar, blev landmilitsens enheder snart sendt til udlandet som en del af felthæren.

Figur 4: Dragon ca. 1707. Tegnet af Chr. Würgler Hansen efter reliefferne i loftet i riddersalen på Rosenborg.

Maria Dorothea blev 'hensat' i Sønderholm kirke, fordi hun døde i nabosognet. Palæmon var nemlig fra 1721 til ca. 1740 forpagter af Klitgård i Nørholm sogn mellem Aalborg og Nibe. Gården hørte under godset St. Restrup – der i 1900-tallet blev husmandsskole – beliggende i Sønderholm.

Figur 5: Klitgård og St. Restrup

Takket være en kyndig og flittig nordjysk lokalhistoriker ved navn Carl Klitgaard ved vi en hel del om den første del af Palæmons liv. Det er således Carl Klitgaard, der har fundet den begravelsestale, vi citerede fra.

Vi har nu truffet Palæmon som rytterløjtnant, som forpagter af Klitgård – dvs. som landmand - og vi ved, at han døde som borgmester i Korsør. Men egentlig skulle han have været præst. Han var nemlig rundet af gejstlige aner.

Laurberg hed han efter sin farfar, der var præst i Laurbjerg ved Randers. Palæmon – en latiniseret udgave af Palle – var han opkaldt efter sin morfar, der var præst i Linaa–Dallerup mellem Silkeborg og Hammel. Faderen var præst i Røgen - i samme egn; se skitsen nedenfor.

Palæmon begyndte da også at læse teologi sammen med den ældre bror, Lauritz, der 1720 blev præst – og senere provst – i netop Sønderholm sogn, dér, hvor St. Restrup ligger. Dette gods ejedes fra 1696 og over 50 år frem af Christian Frederik Levetzau.

Også han var rytterofficer, men som adelig havde han hurtigt nået de højere grader. Således oberst i foråret 1712, da Palæmons chef, general Fursman, pludselig omkom.

Figur 6: Slægtens hjemegn

Hærens ledelse ønskede, at Palæmons nationale regiment igen skulle have en dansk chef, ikke en udlænding. Christian Frederik Levetzau blev udpeget og de følgende 18 år ser vi ham dels som rytterofficeren, Palæmons chef, dels som forpagteren, Palæmons godsherre, kort sagt som Palæmons principal i et og alt. Vi møder også Levetzau som fadder til flere af Palæmons børn, båret til dåben af Levetzaus kone. Vi kan også gætte på, at det er Levetzau, der har haft kaldsretten til Sønderholm kirke, da bror Lauritz blev præst dér.

Efter at være helbredt af sine sår ved Wismar var Palæmon i 1713 blevet regimentets kvartermester (regimentsintendant) og har som sådan haft et tæt samarbejde med Christian Frederik Levetzau, indtil denne 1717 blev forflyttet.

Da krigen var slut og hæren kom på fredsstyrke, blev Palæmon i 1721 afskediget for atter i 1722 at blive ansat som kaptajn og kompagnichef i Aalborgske Nationale Infanteriregiment - også en landmilitsenhed; nogenlunde samtidig var det, han fæstede Klitgård. Landmilitsen blev imidlertid nedlagt i 1730 efter Christian VI's tronbestigelse, og Palæmon blev forsat til Drabantgarden.

Hans økonomiske forhold som kaptajn i landmilitsen og forpagter af Klitgård kender vi ikke meget til. Givet er det, at han har ført stort hus, og at han havde mange børn at sætte i vej. Med Maria Dorothea fik han 7 børn, men kun 2 sønner og 2 døtre overlevede moderen. Efter hendes død giftede han sig 1727 med Ane Margrethe Marsvin, min 4 x tipoldemor. Hun var datter af Otto (eller Otte) Marsvin, ejer af godset Trudsholm syd for Hadsund. Hendes farfar var Jørgen Marsvin til Avnsbjerg – han der skildres i Blichers 'E Bindstov' som den herremand, der nedriver bøndergårdene og brutalt jager beboerne væk, og i 'De tre helligaftener' omtales som den ejer af Avnsbjerg, der siddende til hest kunne løfte sig selv og hesten fra jorden ved at gribe fat i en jernring i porten. Jørgen Marsvin havde omkring 1650 ejet St. Restrup en halv snes år, men det var nok ikke derfor, men på grund af det gode forhold til Levetzau, at Palæmon og Ane Margrethe Marsvin blev viet i St. Restrups kapel.

Ane Margrethe døde tidligt, allerede i 1734, men havde da nået at føde 5 børn. Han giftede sig igen i 1735 med Margrethe Marie Wind, med hvem han fik 3 børn, men da boede han ikke på Klitgård.

I 1732 havde han søgt den stilling som regimentsskriver ved det koldingske rytterdistrikt, som han i sin ansøgning anførte 'at kende særdeles godt'. Han fik ikke stillingen, men blev i stedet 5. maj samme år ansat i den tilsvarende stilling ved det antvorskovske rytterdistrikt.

Regimentsskriveren ved et rytterdistrikt var en rent administrativ post, hvis indhold svarede til at være amts- og godsforvalter.

Regimentsskriveren administrerede distriktets økonomi, herunder fæstegårdene, incl. dødsboerne (skiftesagerne). Det er således navnlig fra udstedelsen af fæstebreve og skiftesagsbehandlingen, vi i dag kender deres navne.

Som regimentsskriver boede han på Pebringegård, ca. 5 km. syd for Slagelse (Gerlev sogn). Gården hørte til rytterdistriktet, men kom på private hænder, da disse blev nedlagt. Gården blev brudt ned, men på dens sted blev gården Falkensten bygget af sten fra det nedrevne Antvorskov Slot lige uden for Slagelse.

I 1736 tog han afsked fra rytterdistriktet – hvorfor ved vi ikke - men beskikkedes 9. sept. 1840 til borgmester i 'vor Stabelstad Corsøer'¹. Han døde imidlertid allerede knap et år senere, 8. august 1741.

Takket være ihærdige studier af en af efterkommerne fra Palæmons første ægteskab, lærer Inger Wermuth Jensen, Hedehusene, kender vi nu en hel del til hans sidste år, specielt hans pinefulde økonomiske forhold.

Inger Wermuth Jensen har foretaget en udskrift fra Korsør skifteprotokol af skiftet efter Palæmon Laurberg, i alt 10 foliosider svarende til 37 maskinskrevne A4-sider, incl. en række gældsbreve, som den fortvivlede mand har udstedt med løfte om snarlig tilbagebetaling, men hvor det måtte være indlysende, at sådant ikke lod sig realisere.

Palæmon Laurberg havde en elendig økonomi. Han levede groft sagt fra panteobligation til panteobligation. Boet blev først afsluttet 21. okt. 1744, altså godt tre år efter hans død.

Præmisserne for kendelsen var:

Boets indgiæld 47 Rd 12 Sk
Den bortskyldige og i skifteretten anmeldte
giæld 2557 - 3 Mk 15 -

Skifteforretningen varede så længe, fordi der var tvivl om, hvem der havde ret til at opkræve Nibe konge-korn-tiende. Denne ret havde Palæmon Laurbergs svigerfar, Otto Marsvin, overdraget til sin søn Peder, som arvede Trudsholm. Denne havde atter overdraget den til sin svoger Palæmon, som imidlertid i sin økonomiske kvide havde pantsat den til en borgmester i Aalborg. Udredningen af denne sag varede altså tre år og endte med at tienden – der vurderedes til 400 rigsdaler årligt – overgik til Aalborgborgmesteren.

Skifterettens dom lød således:

¹ Stabelstad betegner i Danmark byer, der enten har privilegium. på en enkelt vare, på handel med bestemte udlænde eller udlandet i almindelighed (Håndbog for danske lokalhistorikere)

”Eftersom stervboens masse og formue ved aucionen den 28de novbr. 1741 er solt og bragt i penge den sum 47 Rd 12 Sk, ikke nær kand udrede begravelsens og skiftets med anden efter loven forlods prioriterede udgifter, og enkefruen på egne og børnenes vegne under dato 23de juni 1742 haver declareret arv og gields fragaaelse formedelst stervboets slette tilstand, hvilket på sine vedhørige steder lovligt er publiceret, så vil velbem.te hr Cancellie Raad (borgmesteren i Aalborg) efterdags eye, nyde og bruge med selv samme ret og raadighed som afgangne borgemester Laurberg den eyede og havt haver. Til de øvrige ommældede creditorer vidste skifteretten ey noget udlæg eller reservation at giøre for deres fordringer. Og er dette skifte herved således sluttet og til ende bragt”.

Figur 7: Silhuet af Otto Marsvin Laurberg, ældste søn af Palemons andet ægteskab. Var i over 40 år godsforvalter på Estvadgård kloster ved Skive.

Enke uden at have været gift

I 1962 blev Lis – min kone – lærer i Veksø og familien flyttede ind i den gamle Veksø Skole uden at vide, at vi fra vort nye hjem kunne se til en landsby, hvor en af mine 4 x tipoldemødre, Kirsten Rasmusdatter, var vokset op. Fra det østlige gavlvindue på skolens loft var der nemlig en vid udsigt til landsbyen Smørumovre, hvor mormoderen til *min* mormors mors farfar, Hans Albrethsen, blev født i 1705.

Kirsten Rasmusdatter blev i 1729 enke uden at have været gift. Det ved vi fra en af Danske Kancellis suppliqueprotokoller. Supplier er fransk og betyder 'at bønfalde, indtrængende anmode om' og en supplikant er altså en, der ansøger den enevældige monark om en begunstiggelse. Supplikanterne må ikke forveksles med dem, der søgte embede. Deres ansøgninger blev indført i 'gratialprotokoller'.

Supplikprotokol 1729, første halvår

Under lbnr. 175 står der:

"Kirsten Rasmusdatter fra Edelgave her i Landet andrager, at hun efter foregaaende Ægteskabsløfte af en Student, navnlig Peder Splid, er blevet besvangret, og eftersom hand bortdøde førend hun ved ham blev copuleret, lod hun af Enfoldighed sit barn døbe som et uægte Barn, hvorfor hun nu søger fri for Kirkens Disciplin og Bod, thi beder hun om frihed for aabenbar Skriftemaal, saa og om at (Barnet) betegnes som ægte født, at ingen hende sligt bebrejde maa, men at hun ansees som en anden Enke; paaberaabende sig hendes Sognepræst, Hr. Hans Leth i Lidøe (Ledøje), hans gode Attest og Skudsmaal.

Jævnfør den paaberaabte Attest som ved nok om hendes Andragendes Rigtighed og at hun ellers i andre Maader har ført et skikkeligt Liv og Levned."

Udtrykt i vor tids jargon var sagen altså, at hun var blevet forlovet med Peter Splid, var blevet gravid med ham, men at han døde, inden de nåede at holde bryllup. Hun beder nu om ikke at blive betragtet som ugift mor, men som enke, og dermed blive fritaget for at skulle stå frem for hele Smørum menighed og offentligt bekende, at hun havde begået lejemål, samt om at blive fritaget for at skulle betale bod for en handling, som ikke i almindelighed blev anset for et fejltrin. At blive betragtet som enke ville endvidere medføre, at hun kunne blive introduceret i kirken, som det

var skik og brug at modtage de gifte mødre i menigheden efter overstået barsel samt at hun kunne skifte sin ungpigehue med farvede bånd ud med en sort konehue.

Trolovelsen den afgørende handling

At hendes graviditet ikke dengang blev betragtet som et fejltrin skyldes, at trolovelsen da blev betragtet som en lige så afgørende begivenhed som vielsen, når to mennesker ville knytte sig til hinanden. Trolovelsen skete hos præsten og blev indført i kirkebogen.¹ To forlovere – en mand fra hver side, enten de to fædre, en broder eller evt. en husbond - bekræftede ved deres underskrift, at parret havde lovet hinanden troskab, samt at de to ikke var nært beslægtede. En trolovelse kunne således ikke hæves uden ved dom i en tamperret².

Det var derfor også ganske almindeligt, at de trolovede 'søgte seng sammen' – og også almindeligt, at bruden var gravid ved vielsen – eller som det hed: Ved 'copulationen'.

Kirsten Rasmusdatters bøn blev da også hørt, for som afgørelse på supplikken hedder det i protokollen: "*Bevilges Frihed for aabenbar Skrifte og Barnet at anses som et ægte fød Barn*".

"Hans gode Attest og Skudsmaal"

Om hendes trolovede, Peter Splid, der – iflg. Universitetsmatriklen - var student fra Aalborg i 1723, står der i Ledøie – Smørum kirkebog for årene 1679-1756: "1728 Dom. 9 p. Trin. (9 søndag efter trinitatis) jordet Seigneur Splid fra Avlsgården".

Det er imidlertid også det eneste man kan finde om sagen i kirkebogen. I perioden 1728 – 31 er denne nemlig stort set ikke blevet ført. Forklaringen kan man finde i Wibergs præstehistorie, under præst nr. 8 for Ledøie og Smørum: Der står:

¹ Trolovelse hos præsten afskaffedes formelt i 1799, men indførsel i kirkebogen ses mange steder langt op i 1800-tallet

² Tamperret: En gejstlig ret med jurisdiktion i ægteskabssager. Samledes på de 4 tamperdage. Omfattede stiftsamtmanden og nogle gejstlige. De 4 tamperdage (quatemper = quatuor tempera) var oprindeligt 4 katolske fastedage. Jurisdiktionen overgik 1797 til verdslig domstol.

”10/3 1724. Dr. Hans Otto el. Ottosen Leth; f. Bergen 82; Student Bergen 02, Candidat 3/3 17, laud. (afsæt 1731 formedelst uskikkeligt Levnet; blev forrykt; kom paa Ladegaarden; myrdede et menneske og blev henrettet)”. Det var altså den præst, hvis ”gode Attest og Skudsmaal” var medvirkende til kancelliets afgørelse. På grund af hans efterladenhed er den dåb, der anføres i supplikken, ikke indført i kirkebogen, og vi møder ikke senere barnet nogetsteds, så formentlig har det ikke levet længe efter fødslen.

Dåb af ’uægte’

At Kirsten Rasmusdatter ’af Enfoldighed’ lod barnet døbe som uægte betød i øvrigt, at dåbshandlingen ikke som med børn født i ægteskab skete under selve søndagsgudstjenesten mellem epistel- og evangelielæsning, men først efter gudstjenesten. Herom skriver Troels-Lund i ’Dagligt Liv i Norden (ottende bog - 1887): ”Det at døbes som nu til Dags, efter at den egentlige Gudstjeneste er omme, var i det 16de Aarhundrede Udtrykket for den højeste Skam, der kunde times Moder og Barn. Herved tilkjendegaves nemlig, at Moderen var en utugtig Kvinde og Barnet uægte født. Efter manges Opfattelse burde Barnet ikke engang stedes til Daab, førend Moderen havde tilstaaet, hvem Barnets Fader var, og førend hun selv havde stået aabenbar Skrifte”.

Selv om Troels-Lunds mange bind handler om 1500-tallet, er der utallige eksempler på, at praksis var den samme i begyndelsen af 1700-tallet.

’Kirkens disciplin’

Georg Hansen (1916-92) var højskole- og gymnasielærer i Høng: Han har udgivet tre læseværdige kulturhistoriske bøger om livet i 1700-tallet, alle baseret på grundige arkivstudier. I 1944 ’Degnen’ i 1947 ’Præsten på Landet i Danmark i det 18. Århundrede’ og i 1957 ’Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede’. I sidstnævnte hedder det:

”Det var mange gange i et årti, at menigheden i et sogn overværede et medlems offentlige syndsbeholdelse i kirken”.

Med henvisning til Kirkeritualet kap. 4, stk. 2, udgivet ved Krogh 1855, skriver Georg Hansen videre om ’åbenbar skrifte’:

”Handlingen begyndte med, at præsten fra prædikestolen meddelte, at en ’bodfærdig synder’ indstillede sig for guds menighed for offentligt at ’afbøde sin begangne forseelse’. Derefter trådte degnen ind i koret og istemte

salmen 'Beklager al min sinde'. Under dette gik synderen hen i koret – eller op til alteret, hvis der intet kor var, og når sangen var slut stillede præsten sig ved hans side og forklarede menigheden den 'begangne synds vederstyggelighed', og hvor groft dette menneske havde forset sig, såvel imod Gud som mod hans menighed.

Derefter formanede han den skyldige til en 'sand alvorlig omvendelse' og stillede ham så en række spørgsmål, som skulle besvares bekræftende – en kvinde, der havde født uden for ægteskab, måtte endvidere fortælle, hvem barnefaderen var – og sluttelig måtte den bodfærdige vende sig mod folket i kirken og sige – jeg beder, at I guds børn vil forlade mig min begangne forseelse og ikke støder eder på mig eller tage forargelse af mig mere. Efter disse ord knælede han atter, for at præsten kunne meddele ham syndernes forladelse, hvorefter man istemte salmen 'Af dybsens nød'.

Man forstår godt, at Kirsten Rasmusdatter gerne ville fritages for at stå 'åbenbar skrifte'.

Introduktionen af moderen

Barnedåben – også for uægte – fandt sted den første søndag efter fødslen. Da var moderen stadig i barselsseng og deltog ikke i gudstjenesten. Senere blev de gifte mødre som nævnt introduceret.

Herom skriver Troels-Lund:

”Ældgammel skik og brug krævede, at Moderen i de første sex Uger efter Fødselen skulde indtage en meget tilbagetrukket Stilling. Denne Opfattelse skrev sig fra bestemmelsen i Mose Lov om, at Moderen i så lang Tid skulde anses for uren, en Regel, som den katholske Kirke havde bragt i Anvendelse overalt, hvor den var trængt frem. Ifølge middelalderlig Opfattelse svarede i Norden da til de 40 Uger før Fødselen, i hvilke Svangerskabet havde varet, 40 Dage efter Fødselen, i hvilke Moderen var uren og Djævelen undergivent”.

”Den første Søndag efter de 40 Dages Forløb holdt Moderen sin 'Kirkegang'. I den katholske Tid var hun, ledsaget af et talrigt Kvindefølge til beskjærmelse paa Vejen, bleven ført til Kirken, hvor hun modtages af præsten udenfor Kirkedøren. Knælende bad hun om Optagelse i Kirkens Skjød paa ny, hvorefter han bestænkede hende med Vievand og rakte hende et Lys, tændt, hvis barnet var levende, slukt, hvis Barnet var dødt. Derpaa løftede han hende op og ledte hende ind i Kirken med de Ord: ”Gak ind i Herrens Tempel, paa det at du med Christus maa have det evige Liv! Amen. Og idet hun fra Vaabenhuset traadte ind i selve Kirken, tilføjede han: ”Herren

bevare din Indgang og din Udgang fra nu af og til evig Tid”. Efter at hun dernæst med alle de Kvinder, der ledsagede hende, havde ofret ved Alteret, var Handlingen forbi og hun atter at betragte som enhver anden af menigheden.

Det maatte synes naturligt, om Reformatorerne havde afskaffet hele denne Kirkeskik”.

Men det var ikke tilfældet, konstaterer Troels-Lund. Modsat forholdene, f. eks. i Sachsen, så tillod den danske kirkeordinnans, at introduktionstraditionen videreførtes og – som Troels-Lund – anfører: ”For Præsterne blev den en kærkommen Lejlighed til ’Hædersoffer’”.

Kirstens moder - en ”Aalenæse”!

I supplikken står der, at Kirsten Rasmusdatter var fra Edelgave – ikke som tidligere nævnt fra Smørumovre. Baggrunden er, at hendes ældre søster, Karen, var blevet gift med ejeren af Edelgave, en lille herregård beliggende 1 km. syd for Smørumovre.

Ejeren hed Christian Weldingh. Han havde i 1714 overtaget Edelgave efter sin far. I en lille bog fra 1925: ”Historiske Optegnelser om Ledøje–Smørum Sogne fra Oldtiden til nyere Tid ved J.P. Jørgensen (Smørum)”, skriver forfatteren:

”1718 mæglede den gamle Weldingh og Sønnen Christian Forlig mellem 2 Bønderkoner, af hvilke den ene havde udskældt den anden, Ane Rasmus Olsens, for en ”Aalenæse”. Fire Aar efter blev samme Ane Rasmus Olsens Svigermoder til Christian Weldingh, idet han efter sin første Hustrus Død ægtede Sognefogeden Rasmus Olsens Datter Karen. Den gamle Weldingh fandt ikke dette Giftermaal standsmæssigt og tog nu fast Bopæl paa Veddelev Gaard i Himmeløv Sogn, hvor han døde 1825”.

Søster til ’Madam Weldinghs’

Sønnen Christian Weldingh var først gift med en præstedatter fra Ledøje – datter af Hans Leths forgænger. Hun døde i 1718 fra mand og fem børn og i 1722 giftede han sig igen med Kirsten Rasmusdatters søster fra Smørumovre. J.P. Jørgensen (Smørum) fortsætter sin skildring:

”1722 ægtede Herremanden Chr. Weldingh Vartov-bonden og Sognefogeden Rasmus Olsens Datter Karen, f. 1703. – Dette Giftermaal var ganske vist ikke standsmæssigt; men Karen, der nu var ”Madam Weldinghs”, var en klog og energisk Kvinde, der forstod at hævde sin Stilling, saa hun var agtet og anset, saavel af sine Stedbørn som af sin Mands talrige Slægtninge. –

Chr. Weldingh levede i god Forstaaelse med sine Bønder og var ofte Fadder ved Barnedaab, ligesom ”Madam Weldinghs” ofte var Gudmoder” – I sit andet Ægteskab havde Chr. Weldingh 14 Børn, af hvilke 3 døde i en tidlig Alder”.

Som søster til den lokale godsejers kone var det altså ikke en helt almindelig bondepige, der blev enke uden at have været gift.

Møllerkone i Jonstrup Mølle

Da vi ikke ved noget om hendes barn med Peder Splid, men da der er mange, der nedstammer fra hende, må hun selvsagt siden have fået børn. I Ledøje – Smørum kirkebog ser vi da også:

”Aar 1731 d. 17. April. Hans Larsen, Ladefoged på Edelgave i Smørum Sogn, og Kirsten Rasmusdatter, Enke, ibid. troloven. C. Weldingh, Proprietær ibid, Ole Rasmussen, Smørum Ovre” – og senere samme år – ”Dom. 18 p. Trin. (18 søndag efter Trinitatis) blev Hans Larsen, Mølleren i Jonstrup Mølle, viet til Kirsten Rasmusdatter af Smørumovre”.

Hun blev altså møllerkone i Jonstrup Mølle i Værløse sogn. Der fik hun fem børn, der alle enten blev møllere eller gift med møllere. Da Hans Larsen døde i 1751 giftede hun sig igen med en ganske ung mand, fra Hillerød. Han døde 1754 og i 1760 solgte hun møllen til en københavnsk klædefabrikant, og den blev i tiden 1760-1809 basis for en klædefabrik, der gav beskæftigelse til en del mennesker i området. I 1809 – efter Københavns bombardement - flyttede Blågård Seminarium ind; antog navnet Jonstrup Seminarium og lå på stedet til midt i 1950’erne. Da rykkede Flyvevåbnets Officersskole ind i bygningerne. Her – omtrent på det sted, hvor min 4 x tipoldemor havde været møllerkone knap 250 år tidligere - var jeg timelærer i 1970’erne. Da forekom det mig, at ringen var sluttet.

To notitser

Lad mig slutte med to uvedkommende bemærkninger:

1. Under min kildegennemgang faldt jeg over en trykt udgave af Glostrup sogns første kirkebog (1676–1738). Her stod: ”Rasmus Olsen, Enkemand, Smørumovre, vies 17. januar 1703 til Anna Søfrensdatter, dt. af Søren Jyde i Avedøre: ”Sligt Giftermaal var ikke seet i Sognet i 30 Aar, og saadan Schich som de havde, havde man ikke tilforn seet eller hørt”.
2. En søster til Kirsten Rasmusdatters svoger, Chr. Weldingh, blev mormor til både Nikolaj Frederik Severin Grundtvig og Henrik Steffens.

Ingeborg Jordemoder

I 1985 blev jeg beredskabsmedarbejder i Frederiksborg Amt og fik kontor på Hillerød Sygehus. Jeg vidste ikke dengang, at min mormors farfars farmor 225 år tidligere havde været den første jordemoder på dette sygehus.

I år 2002, hvor Danmarks Jordemoderforening fejrede 100 års jubilæum, syntes jeg, at det ville være passende at fortælle denne min 4 x tipoldemors historie, så meget mere som ane-historier overvejende handler om de mandlige forfædre. Denne historie om Ingeborg Jordemoder hviler da heller ikke på beretninger direkte om hendes person, men er dels baseret på den generelle historiske litteratur om jordemødrenes vilkår og virksomhed i datidens samfund, dels på de personlige oplysninger om hende, der kan findes i kirkebøger, skifter og fæsteprotokoller.

Jordemodervæsenets historie

Jordemodergerningen var et af de få erhverv, der lige fra middelalderen var forbeholdt kvinderne – og vel for så vidt er det endnu. ”Det danske Jordemodervæsenets Historie” (1935) er skrevet af stabslæge Gordon Norrie – under første verdenskrig og den efterfølgende spanske syge chef for Københavns Garnisons Sygehus i Rigensgade (”Grød-slottet” kaldet). Ved siden af den militære tjeneste og virksomhed som næstformand i Sundhedsstyrelsens lægeråd var han en anerkendt medicinal-historiker og blev som sådan æresdoktor i 1929. Han indleder sin beretning således: ”Når man i mange år har været medlem af jordemoderexamenskommissionen og har set og hørt, hvor meget der forlanges af nutidens jordemødre, kan man ikke lade være at tænke over, hvorledes man har båret sig ad ved fødsler i gamle dage”. Og han fortsætter ”Først i det 16. århundrede, altså omtrent samtidig med reformationen, kommer der en del bekendtgørelser og bøger, der giver os nogle oplysninger”.

Norrie om kirkeordinansen af 1537

”Kirkeordinansen af 1537 (1539), der giver regler om kirkevæsenets ordning, har et helt kapitel med overskrift: Hvorledes Jordemødre skulle vnderuises. ”Et uddrag af Norries citat – på moderne dansk - fra kirkeordinansen: ”Sådanne jordemødre skal man have, som er ærlige og gudfrygtige, der forstår sig noget på deres forretning og bor på bekvemme ste-

der til hjælp så vel for fattige som rige. Præsterne skal undervise disse jordemødre, når de dertil er udvalgte, hvorledes de skal forholde sig såvel med barselskvinderne som med fostret. Først at de forstår ret at trøste kvinder, der er ved at føde, og formane dem til taksigelse først for Guds velsignelse, at de er med livs frugt, hvilket ikke vederfares alle kvinder, dernæst fordi Gud selv er til stede for at yde hjælp og bistand, dersom han påkalles, for ved sin egen nærværelse at gøre det bedste for dem". Fagligt overbærende fortsætter Norrie: "Den undervisning her er tale om, har ikke det mindste at gøre med det, vi kalder jordemoderundervisning".

Peder Plade om præsternes pligter

"Men lad os se, hvorledes det går med Peder Plade eller Petrus Palladius, som hans latinske navn var... Han har efterladt en såkaldt visitatsbog fra 1540 ... og heri findes et par afsnit om jordemødre og barselskvinder Det ene afsnit i bogen hedder: Om jordemodere, en Vndervisning og Formaning. Der står heri: "Hendes sognepræst skal tidt og ofte overhøre hende, om hun er gudfrygtig, om hun er en kristen kvinde, om hun kan sine ti bud, troen og fadervor, om hun gerne går til alters, om hun på den rette måde forstår at trøste en fattig barselskvinde med Guds ord; herpå ligger der stor magt. Hvor en gammel papistisk munkekvinde er jordemoder, der er djævlens inden døre med hende, og der vil det slet ikke gerne gå vel til; det bør være en gudfrygtig kvinde. Og de ældste og ypperste dannekvinder i sognet eller i byen skal skaffe sig at vide, om hun forstår sig på sin gerning, inden hun stedes til nogen dannekvinde; ellers er der ingen mening deri: det barn er dødt, som dødt er, fordærvet det, som fordærvet er; den gås kækker ikke, som hovedet er af, plejer man at sige.

Hvo vil have sit barn dødt, hvo vil have sin hustru fordærvet! Hvor mange fordærves dog af onde og ugudelige jordemødre? Derfor er det magtpåliggende såvel for mændene som kvinderne, at en jordemoder er en godt oplært og gudfrygtig kvinde, efterdi ingen vil have nogen af sine fordærvet".

Peder Plade om drikkeriet

I næste afsnit berører Peder Plade tidens skødesynd: Drikkeriet: "Det skal være langt fra, at en jordemoder skal være en fuld og drukken kvinde; thi en dannekvinde kunde sende bud efter hende på en tid, da hun var fuld og drukken, og hun komme til at ødelægge hendes liv og barn ved sin ufor-svarlige adfærd. En kvinde bør hellere være af den beskaffenhed, at hun

drikker mælk, end at hun drikker øl; skønt øl er hende ikke forbudt, så bør hun dog være ædru såvel ved midnats tid som ved middags tid, thi hun ved aldrig, hvornår en dannekvinde har brug for hende. Det klæder en mand ilde at drikke sig fuld, men det klæder en kvinde dobbelt så galt endsige en, der skal være jordemoder”.

Ingen grund til ironi

Modsat Norrie må det her konstateres, at der er tale om både kloge og gode formaninger. Præsten skal belære jordemoderen om den rette tro og så skal de ældste og ypperste kvinder på stedet sikre sig, at hun behersker sin metier. Et håndværk, der læres ved eksemplets magt, gennem mesterlære. Der er ingen grund til ironisk distance. Præsten holder sig til sit embede og ’de ældste kvinder’ til deres.

Danske Lov

I danske lov af 1683 videreføres de anførte bestemmelser og ”også kirkeritualet af 1685 indeholder en række bestemmelser om, hvorledes jordemødrene skulle uddannes, dels af læger, dels af præster..... Alle disse bestemmelser giver oplysninger om jordemødrenes forhold på den tid”. Norrie citerer: ”Til jordemødre skal af magistraten i købstæderne og amtmændene på landet beskikkes ærlige og gudfrygtige kvinder, som forstår sig på det embede, og med deres sognepræsts attest bevise, at de er af godt og kristeligt levned. Men førend de antages, skal de af erfarne medici eller kirurger examineres og overhøres, om de forstår sig på den bestilling, og når de er dertil kendte dygtige, gives dem brev på forseglede papir under rådstuesegl i købstæderne, og under amtmandens segl på landet for en billig skriver-penge, at de må lade sig bruge hos barselskvinder, når de begæres, og de skal bo på bekvemme steder, såvel de fattige som de rige til hjælp, og skal efter ethvert steds lejlighed, så mange beskikkes, at den ene ikke skal være den anden i vejen. For deres umage skal dem gives, hvad billigt er, men de fattige skal de hjælpe for Guds skyld”.

Udkast til jordemodered

Derefter gennemgås et udkast til en jordemodered i tilslutning til en foraningstale på 11 punkter, som præsten to gange om året, ved påske og mikkelsdag, skal forelæse sognets jordemødre. ”Hvilket bekvemmest kan ske i sakristiet eller også i koret i kirken”.

Udkastet lyder således:

”På disse foreskrevne punkter skal enhver jordemoder gøre sin korporlige ed for magistraten i købstæderne og for amtmændene på landet, når hun dertil antages. Eden kan være således: ”Jeg N.N. antagen at være jordemoder, sværger og lover:

I At jeg altid vil have Gud for øje i mit besværlige kald og af yderste flid formedelst Guds nåde og de dertil sømmelige midler trolig hjælpe hver og en, som min hjælp begærer, så vel den fattige som den rige, varlig omgås både moderen og fostret, så at dem for min uagtsomhed, forsømmelse eller ond medfart ingen skade må tilføjes.

II At jeg ingen uægte fødsel eller barnemord vil fortie, som mig kan forekomme; men på behørigte steder det strax tilkendegive, hvem det monne være og uden persons anseelse.

III At jeg vil findes ædruelig, kysk og flittig i dette mit anbettede kald, og ellers i alt mit foretagende, så vel som i liv og levned, mig således forholde efter disse mig forelæste punkter, at ingen, næst Guds hjælp, skal have årsag i nogen måde sig over mig at besvære.

Så sandt hjælpe mig Gud og hans hellige ord.”

De beskrevne vilkår var forudsætningerne for vor tip4oldemors gerning i 1700-tallet.

”Det gamle Hillerød Hospital”

I 1750'erne oprettedes på initiativ af amtmanden over Frederiksborg og Kronborg amter, geheimeråd Carl Frederich von Gram, et sygehus i hvert af de to amter. I 1755 både sygehus og jordemoderbolig i Esbønderup for Kronborg Amt og i 1759 i Hillerød et sygehus for Frederiksborg amt – dog uden jordemoderbolig. I bogen ”Det gamle Hillerød Hospital, 1726–1866” (1958) skriver forfatteren, overlærer i Hillerød Nils Gustafsson, at sygehusene bl.a. blev skabt for at aflaste Hillerød Hospital. Dette var oprettet i 1726 for at samle personer, ”som enten i Ansigtet eller paa Arme og Beene, aller andetsteds paa kroppen, af Flod eller Kræft er ilde tilredte, eller og med én eller anden udvortes Skade kand være Folk vederstyggelige’.

Fundatsen kalder disse mennesker for ’spectaculeuse’, dvs. uhyggelige at se på. Der var plads til 30 lemmer. Hospitalets formål var altså ikke helbredelse, men opbevaring, modsat de to sygehuse fra 1750'erne.

Gustafsson skriver således: ”Sygehusene skulle dels være jordemoderhuse, hvor distriktets jordemødre kunne blive oplærte, dels helbredelsesanstalter for almuen”.

Når der ikke i Hillerød var en særlig jordemoderbolig, har grunden antagelig været, at der var en jordemoder i forvejen. Det var tip4oldemor Ingeborg Carstensdatter.

Ingeborgs curriculum

Om hende har vi som nævnt kun indirekte viden – fra kirkebøgerne og skifterne m.v. – men sættes dette i forbindelse med det foran anførte om jordemodergerningens almene historie, får vi alligevel et indtryk af, hvem den gamle dame var.

Hun var oplært af sin moder, Karen Pedersdatter, der var jordemoder i Herstedøster omkring år 1700. Her var faderen, Carsten Eskildsen, ca. 1680 – 1730 – som der står i kirkebogen ved hans begravelse – 'en hæderlig og vellærd degn i begge menigheder'.

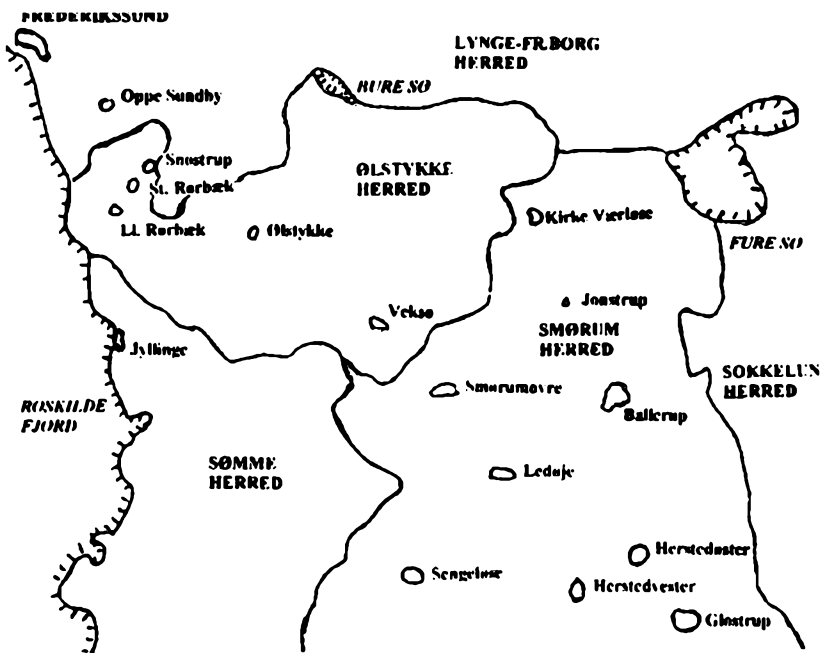
Efter mesterlære hos moderen var Ingeborg vist nok derefter i huset hos præsten i Glostrup et par år, og derefter blev hun gift med enkemand, sognefoged og gårdmand Ole Jensen i Lille Rørbæk i Snostrup sogn ved Frederikssund.

Her kan vi følge hende, fordi hun med benævnelsen jordemoder holdt mange børn over dåben.

Fra Lille Rørbæk flyttede familien først til Snostrup by, og da det første fælles barn i mandens andet ægteskab, Jens Olsen, overtog gården og blev sognefoged dér efter faderen, flyttede Ingeborg Carstensdatter og Ole Jensen til Hillerød.

I kirkebogen herfra ses det, at 'jordemoder Ingeborg Oles bar et uægte barn til dåben' i 1749.

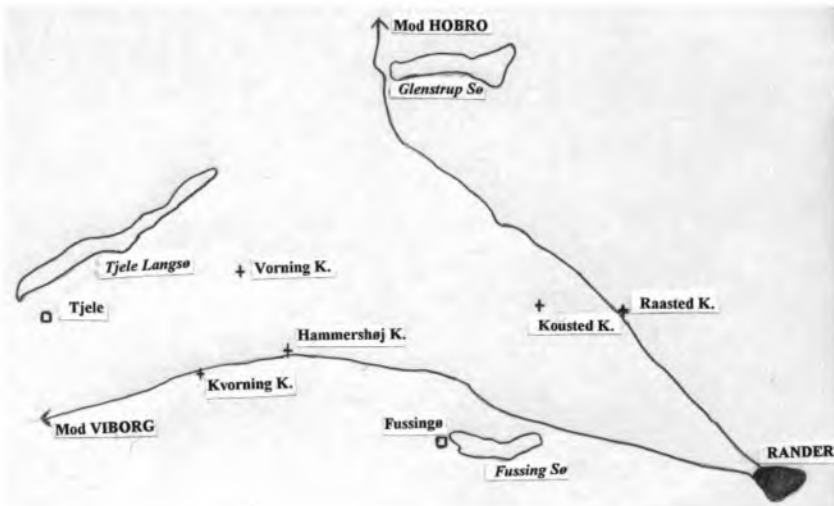
Ole Jensen, der i skiftet nu på købstadsmanér kaldes Ole Jensen Bruun, døde i 1753, Ingeborg først i sept. 1769.

To senge til Randers Hospital

Den ene af min mors brødre hed Mogens Marquard Langballe. De to fornævne havde han efter sin tip3-oldefar, der 1733–86 var præst – og en kort tid provst – i Kousted – Raasted, ca. 10 km nord for Randers. Provstens fulde navn var Mogens Christian Marquard. Som ældre kaldte han sig dog ofte for Marcussen, og det efternavn brugte de fleste af hans børn.

Han var gift to gange. Først den 25. okt. 1741 med Maren Andersdatter, født 1718, død allerede 1749, 3 måneder efter at have født en datter. Maren Andersdatters far var provst i Ørsted – Estruplund på Djursland. Anden gang den 17. okt. 1752 med Maren Nielsdatter, født 1734 på Blegvadgården i annekset Raasted. Hun døde først i 1813.

I min barndom blev der altid sagt om hr. Mogens i Kousted, at han måtte give to senge til Randers Hospital, fordi han – efter sin første kones død – blev udlagt som far til en tjenestepiges barn. Han måtte betale bod for lejermål, som det hed. Nærmere studier synes imidlertid at vise, at nok var han skyld i, at pigen blev gravid, men at det nu ikke var af den grund, at han betænkte Randers Hospital; først dog et par ord om dette.

Randers Hospital

I begyndelse af 1700-tallet var et hospital ikke noget sygehus, men en stiftelse, nærmest svarende til vore dages plejehjem. Opgaven var omsorg for og pleje af syge, fattige og gamle.

Lemmerne fik kost og logi, evt. kun kostpenge, idet de kunne have ophold uden for hospitalet. Hospitalernes indtægter hidrørte fra tiender og jordegods, der lå spredt i byens opland.

Hospitalerne var som regel under stiftsøvrighedens tilsyn med en bestyrelse bestående af stedets sognepræst samt repræsentanter for bystyret. Til daglig ledet af en forstander, der var at ligne med en godsforvalter. Han skulle sørge for fæstere til gårdene, opkræve landgilde og forestå skifteforretninger m.v.

I 'Beskrivelse over Randers', udgivet 1804 af S.A. Stadfeldt, citeres Mogens Marquards overdragelsesbrev til Randers Hospital. Der står, at han skænker 2/3 af den kongelige kvægtiende fra 13 sogne 'til Randers Hospital til evig Eiendom' samt yderligere 1/3 kvægtiende i 10 af de 13 sogne, "at samme Quægtiende kan blive bemeldte Hospital desto fordelagtigere, når den ganske kan blive det til Gode. Af samme Quægtiendes To-tredjedele ville jeg at to nødlidende Lemmer måtte hjælpes".

Som det ses. Historien om de to senge til Randers Hospital er ganske rigtig. Gavebrevet er imidlertid udstedt i 1739 og det var først i 1744, pigen blev gravid. I Wibergs præstehistorie står der: 'Udlagt 44 af en tjenestepige; blev frikjendt 7/1 45, men måtte dog betale 100 Rdlr. til fattige Præsteenker'.

Penge manglede der ikke

Denne bod kunne hr. Mogens nok klare. Han var ganske velhavende. Ved den endelige opgørelse i 1788 af hans bo – 2 år efter hans død var "Bobeholdning til Deeling": 18682 Rigsdaler, 4 Mark og 4 Skilling", og selv om der gik 43 år mellem lejermålsbøden og boopgørelsen er vi relativt sikre på, at en stor del af formuen var arv fra faderen Peder Jørgensen Marquard, præst i Vorning – Kvorning – Hammershøj nordvest for Randers. Der er kun 13 km. i luftlinie mellem præstegårdene i Vorning og Kousted, og det fremgår af skiftet efter hr. Mogens, at han havde skøde på 4 gårde og 5 huse i Vorning sogn, arv dels efter faderen, dels efter en broder, der som ungkarl døde 1781 i Kousted præstegård.

Følgende citat fra den første registreringsforretning i præstegården en måned efter Mogens Marquards død illustrerer ganske godt husets velstand. Som afslutning på 5 siders omstændelig opgørelse af bohave, husgerråd osv. står der:

'Bøger at registrere og vurdere blev opsat til næste samling, imidlertid blev bøgerne lukte under lås og nøglerne medtaget af skifteretten. Provstinden blev tilspurgt, om hun havde mere i nogen måde boen til indtægt at beregne, hvorpå hun fremkom med 10 små poser med klingende mønt udi, dels guld-, dels sølvpenge, hvilke efter enkens angivelser beløb sig til 3500 Rdl.'

En sammensat natur

Hvem var hr. Mogens egentlig? Ja, så vidt vi kan skønne, har han været en sammensat natur. På den ene side lærd og en ganske flittig prædikant, forfatter og lærer for i hvert fald børnene af første ægteskab og på den anden side praktisk landmand, der selv deltog i præstegårdens avling. På den ene side en mand med sans for økonomi og for at samle til hobe, på den anden side villig til at yde økonomisk støtte til både slægten og fremmede, men – som Niels Blicher skriver nedenfor - uden sans for at anvende midler på vedligeholdelse.

Portræt i 'Nordlyset'

Digteren Steen Steensen Blichers far, den gamle pastor Niels Blicher, har nemlig i 1829 givet en indgående skildring af hr. Mogens i sønnens tidsskrift 'Nordlyset'. Niels Blicher begynder således:

"I nyeste Skilderie af Kjøbenhavn nr. 52, 1828, læses følgende Nota: 'Herom kan læses et Skrift betitlet: Guds Vidnesbyrd iblandt de Christne og andre Folk, Kjøbenhavn 1775. Forfatteren har ei benævnt sig; men skal være en Præst ved Navn Marcussen.' I Worms Lexicon over lærde Mænd gives kun liden og manglende Underretning om denne lærde Forfatter. Alligevel er det vist, at han var en mærkværdig Mand ej alene for den danske Litteratur; men og for den danske Kirkehistorie.

Forfatteren af dette har kjendt ham personligen, og øst sin Kundskab om ham på de pålideligste Kilder; saa han ser sig i Stand til at levere hans Levnetsbeskrivelse.

Mogens Christian Marquard (Marcussen) blev født i Vorning Præstegaard, Sønderlyng Herred, Viborg Stift, i Aaret 1708 (Det samme Aar, da min Fader; Jens Blicher, blev født i Rødding Præstegaard, 2 Mile fra Vorning)...

Hans Fader Peder Marquard var både meget riig og meget lærd. Han havde unge Mennesker (blandt hvilke min Fader i et Par Aar) i sit Huus, for at undervise og demittere dem til Academiet. Med megen Flid vejledede han sin Søn: Mogens, som tidligen viste sig lærvillig og hengiven til Studering. Philologie og Bibelstudium – samt Verdens og Kirkehistorie vare og bleve hans Yndlingsfag. Da han havde den fuldkomneste Overbeviisning om, at Biblen indeholder en overnaturlig Aabenbaring af Gud selv, om de Sandheder, den syndige Menneskeslægt maa vide og troe, saavelsom det Forhold, Gud fordrer, og de store Goder, han har lovet dem, der troe og lyde ham; saa var og blev Biblen hans Livbog, med hvilken han og var megen fortroligen bekyndt. Som en ustraffelig og ideligen studerende Yngling anvendte han saaledes sine Studenteraar, og ytrede især megen lyst til Landlivet, saa han i sine Fritimer gjerne tog Deel i Landvæsensforretninger; men denne Lyst overdrev han siden i hans lange Embedstid; thi da han i sit 26de Aar, kort efter Faderens Død i Vorning, blev kaldet til Sognepræst for Kousted og Raasted Sogne, blev han vist nok ved at studere og skrive; men tog vel megen Deel i Avlings-Drivten, idet han selv gik jevnligen ved Ploven og Høeleen og andet Bondearbejde. Han skal aldrig i sine 52 Embedsaar have kjørt een Gang til sit Annex, Raasted, ½ Miil fra Kousted. Men han var ogsaa begavet med et særdeles frisk Helbred. Underlig nok, at han var en riig

Mand, og ellers ikke gjerrig; saa var han dog alt for ligegyldig i Henseende til Præstegaardens Vedligeholdelse, og hans Værelser var saa ringe, at Man neppe fandt deres Lige i begge hans Sogne.

To Gange var han gift. Af første Ægteskab havde han en Søn, Peder, som han selv vejledede, og som lignede ham i Læse- og Lærelyst. Samme Søn blev og 7 Aar før Begges Død 1786 kaldet og indsat som Faderen adjungeret og succederende Sognepræst; men døde 14 Dage før Faderen, og blev det sidste Liig, som denne kastede Jord paa.

I Hr. Mogens Marquards Enkestand kom han til at begaa et slemt Fejltrin med en Bondepige, som han formodentlig havde i sinde at ægte; men hvori han blev hindret af mellemkommende Omstændigheder. Denne Sag gjorde megen Opsigt; og, da der havde været Misforstaaelse imellem ham og den daværende Herredsprovst, Consistorialraad Bræhmer, Sognepræst i Randers, saa blev han kaldet for en gejstlig Ret, og et meget vidtløftig Skriverie blev indført i Retsprotokollen. Under alt dette skrev Hr. Mogens et meget vee-modigt og bodfærdigt Brev til Kong Christian den Sjette, som egenhændigt svarede ham: at, da han havde givet tilstrækkelige Prøver paa sin oprigtige Bodfærdighed, maatte Sagen falde hen, og kunde han erlægge en frivillig Kjendelse til gudeligt Brug. Derpaa gav han en Gaard i Kousted paa næsten 4 Tdr. Hartkorn til Kousted Skole. Dette Fejltrin undtagen viste hr. M.M. sig stedse som en ustraffelig, agtet og elsket Mand, velvillig, godgjørende og nøjagtig i alle sine Embedsforretninger. Anden gang giftede han sig med en anden Bondepige i hans eget Pastorat, og med hende blev han Fader til 8 Børn, hvilke han bestemte og opdrog til Bondestanden, hvori de og for det meste blev lykkelige.”

'Wiberg' har nok ret!

Under læsningen af alt dette vil den opmærksomme læser imidlertid have bemærket,

- at det er anført, at hans første kone, Maren Andersdatter, først døde i 1749,
- men at det allerede – jf. Wibergs Præstehistorie - var i 1744 han begik sit fejltrin.

Der er altså noget der ikke rigtigt stemmer, selv om gamle Niels Blicher bedyrer, at hr. Mogens ville have giftet sig med den pige, han havde lejemål med.

Sagens rette sammenhæng kan vi imidlertid ikke fastslå, fordi det ikke har vist sig muligt at finde den retsprotokol, som sagen er indført i.

Vedrørende den bod, hr. Mogens måtte yde efter sit fejltrin, kan det - som allerede anført - fastslås, at de to senge til Randers Hospital intet har med lejermålet at gøre. For så vidt angår den gård, han skænkede til Kousted Skole, viser det sig, at gavebrevet er fra 1749, altså 4 år efter fejltrinnet, så mon ikke Wiberg har ret i, at hans bod var 100 rigsdaler til fattige præsteenker. Hvorfra dette udsagn stammer, ved vi imidlertid ikke.

Hans teologiske placering?

En kvalificeret gennemgang af hr. Mogens' teologi har jeg hverken viden eller forstand til at foretage; alene en antydning af hans stillingtagen til datidens brydning mellem ortodoksi og pietisme skal forsøges. Han fik embede allerede i en ung alder, fordi ejeren af Fussingø, Greve, senere geheimeråd, Chr. Ludvig Scheel Plessen havde kaldsretten både til Kousted - Raasted og til det embede faderen havde haft og som Mogens Marquards forgænger i Kousted, Jens Hasselager, derefter overtog. Faderen havde ganske givet fået embedet i Vorning, fordi han i 1690'erne havde været ledsager for herren til Fussingø og dennes bror Carl Adolf under de unge grevers dannelsesrejse i Europa, hvor de bl.a. besøgte universitetet i Halle nordvest for Leipzig. Det var arnested for pietismen, som den vækkelse, der lagde vægt på 'den levende tro'. Her i landet netop kaldt Halle-pietismen, senere den kirkelige pietisme - i modsætning til Herrnhuterne - der havde navn efter Grev Nicolaj Ludvig Zinzendorfs gods Herrnhut i Sachsen. Herrnhuterne eller brødremenigheden var nemlig ivrige tilhængere af lægmandsforsamlinger.

I 1771 fik sidstnævnte lov til at slå sig ned i Christiansfeld og danne den brødremenighed der endnu eksisterer dér.

Pietismen bredte sig i bestemte egne af landet. Peder Hygom, biskop i Århus 1738-1768, var ivrig pietist og i øvrigt barndomsven med salmedigteren Hans Adolf Brorson. Han var således meget tilfreds med præsterne omkring Randers, dog ikke med hr. Mogens. I en visitatsindberetning i 1741 har Peder Hygom skrevet således om besøget i Kousted:

“Sognepræst Mogens Marquard taledet intet imod sandheden, den han alvorligen elsker, efterforsker og forsvarer. Øvrigt er han en i theologien, medicinen og andre videnskaber velbevandret mand, samt af stor kapacitet til at fatte og lære mere, men dog intet mindre skikket til, end det han nu betjener: Prædikeembedet, thi han var langt mere bequem til at oprejse en forfalden

latinsk skole af ruin og sætte den i flor igen, hvortil han af naturen langt mere inclinerer og skulle hver time gerne tage derimod”.

Man må således formode, at hr. Mogens ikke havde pietiske tilbøjeligheder. Tilsyneladende har han virket som hører ved en latinskole, måske oven i købet som rektor, indtil han overtog embedet i Kousted. Det ved vi imidlertid ikke noget nærmere om.

Hans forfatterskab

Forfatterskabet falder i tre dele: En systematisk del, en del, der består af prædikener og taler samt en historisk del.

Størstedelen af hans bøger blev udgivet i 1770'erne – efter trykkefrihedens indførelse. Dog udkom der allerede i 1741 – på latin – et skrift, nærmest en pjece – med titlen 'Pisk til dårnernes ryg' (mastix tergo stultorum), som af ukendte årsager blev udgivet i Lüneborg – måske kunne den ikke trykkes i Danmark på grund af censuren. Om denne pjece skriver Niels Blicher: ”Med dette – og til dels med de to følgende skrifter – havde han til hensigt, at revse det vældigt indbrydende fritænkeri: Socianisme³, naturalisme⁴ og deisme⁵”.

Ligesom denne, er resten af de bøger, der kan betegnes som den systematiske del af forfatterskabet, skrevet på latin – bortset fra skrifterne 'Den bibelske Metaphysica' (Kbh. 1773) og 'Den bibelske Eticha' (Kbh. 1777).

Ikke på klassisk latin, som det doceres i gymnasieskolen, men på det sprog der anvendtes i kirken indtil 1536 og siden på universitetet og som ikke er umiddelbart forståeligt for den moderne læser.

Nedenfor vises forsiden af en latinsk udgave fra 1773 samt en af de tidligere nævnte på dansk.

Prædikener og taler

³ Socianisme er socianernes lære. Socianerne kaldtes senere unitarere. De bekæmper treenigheden. Gud er kun én og Kristus kun et menneske, men ganske vist et enestående menneske.

Hans gerning var at bringe oplysning om Gud og hans død kun beseglingen af hans gerning. Sakramenterne er kun ceremonier. (Salmonsens)

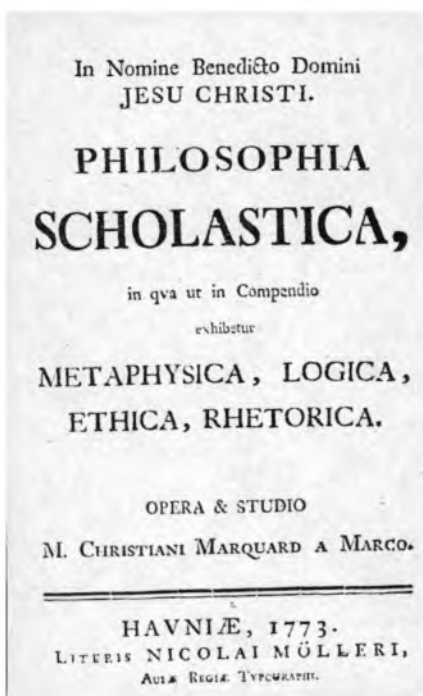
⁴ Naturalisme = naturlig teologi

⁵ Deisme anvendtes i 16. årh., først i modsætning til ateisme, som betegnelse for den i almindelighed holdte tro på en Gud, som hævdedes af tilhængerne af den såkaldte naturlige religion, der antog et for alle konfessioner fælles religiøst grundlag, hvortil hører troen på en personlig Gud (Salmonsens)

Der foreligger to udgivelser.

Fra 1766: 'Samling af offentlige Sørge- og Glæde Taler' med sørgeprædikener ved Chr. VI og Fr. V's død og særlige 'jubelprædikener' f.eks. ved 100 året for enevældens indførelse.

Fra 1785: En samling af prædikener (en postille) fra første halvdel af året 1758. Herom skriver Niels Blicher: "Provst Marquards sidste Skrivt, som han udgav kort før sin Død, var en halv Aargang af korte Prædikener, bestemt til Huusandagt for hans Sognefolk. Den anden halve Aargang laa færdig til Trykken – og derhos 200 Rbd. til Trykkerløn for et hundrede Exemplarer; men Haandskrivtet forkom, og Arvingeme fik de 200 Rbd."

Niels Blicher skriver i øvrigt, at alle udgivelserne blev bekostet af ham selv. ”Han lod kun 100 Exemplarer trykke, fordi han ikke bestemte dem til Boghandelen; men kun til Uddeling blandt hans Bekjendtere”.

Postillen indeholder 39 prædikener fra juledag og fremefter i kirkeåret, herunder prædiken til 3. juledag, 3. påskedag og til fire onsdage i fasten. Hver prædiken fylder ca. 8 sider i normal bogformat. De er fulde af henvisninger til de gammeltestamentelige beretninger og indeholder alle et formanende afsnit, men som dog – så vidt jeg kan se – gang på gang fastslår, at troen ikke skyldes menneskets egen fortjeneste, men skænkes af Vor Herres nåde. Nåden er i det hele taget et nøgleord i hans teologi.

Et eksempel fra 1. juledag:

”Enhver af eder kan let begribe, at så stor en lyksalighed, som vor Frelser behager at kalde en løn, gives ingenlunde efter vor fortjeneste, men af nåde, en guddommelig nåde. Gud selv begynde det gode i os, giver os at ville og udrette efter sin velbehagelighed og omsider kroner os med nåde og barmhjertighed. Det er nåde formedelst den Herre Jesum Christum, som i vor tekst beskrives at være fød til verden”.

Det historiske forfatterskab

Omfatter to skrifter. En profanhistorisk verdenshistorie, der med titlen ’Guds vidnesbyrd iblandt de Christne og andre folk’ skal vise Guds indgriben i historiens gang, og et bibelhistorisk skrift, hvor han med en utrolig detailviden har opstillet begivenhederne i det gamle testamente i Kronologisk orden og beregnet, hvor mange år der egentlig forløb mellem verdens skabelse og Jesu fødsel.

Som eksempel på arbejdet med 'Den Bibelske Chronologi' skal overskrifterne til de første afsnit citeres:

1. "Den første tids beregning: Fra verdens skabelse. Verdens år: 1657 år og 10 dage"
2. "Den anden tids beregning: Fra syndflodens til Israels børns udgang af Ægypten, indeholder 797 år".

'Guds Vidnesbyrd iblandt de Christne og andre Folk', Kbh. 1775.

Bogen er som nævnt en verdenshistorie med vægt på kirkehistorien – især i de ældste tider med det formål at vise 'Guds finger' i historien.

I første kapitel gennemgås kejsertiden i Rom, specielt forfølgelsen her af de kristne. 2. kapitel, der har overskriften 'Om landemode', handler især om kirken i det østromerske rige (år 305–602). I 3. kapitel fortsættes beretningen (kejserne Justinian (ca. 685) og Karl (år 802)). Fra Danmarks-historien berettes om Popo's jernbyrd.

Næste kapitel drejer sig om tiden 1015– 1298 , og 5. kapitel begynder med Philip af Frankrig (ca. 1305) – slut 1511.

Sidste kapitel, der har overskriften 'Det evige Evangelium', slutter 1750. Det indledes således: 'Det var det samme år som Luther fremsatte første gang sine beviisninger mod de pavelige afladsbreve'. I det følgende skal der gives et par uddrag fra bogen.

Om kong Ludvig 10 af Frankrig (1314-16) og jøderne

(5. kapitel, side 6) 'Der Philippus, Kongen af Frankrig var død, kom hans Søn Ludovicus i hans Sted. Han indtog Jøderne i Riget igjen, men der han således havde givet dem Tilladelse til at boe og handle der, skildte han dem ubillig ved det de eyede; thi endskjønt Jøderne ere ikke værdt at yde Velgierninger af de Christne, dog maa Troe og Love holdes, som engang er givet dem, naar den sande religion ikke lide derved, som man ser af den Handel med Gibeoniterne. Ikke heller behagede den Gjerning herren, thi Jøderne bestyrkes mere i deres Vantro og forarges over de Christnes Troeløshed; thi der Kong Ludovicus i samme Aar førte krig med de Flandrer, da kom han med uforrettet Sag tilbage, og inden halv-andet Aar fra sin Regierings Begyndelse døde han efter faa Dages Sygdom. Og saa bleve hans Broder Philippus Konge i hans Sted (1316)'.

Guds dom over kong Hans af Danmark i forbindelse med toget til Dithmarsken

(5. kap., side 43) 'Kong Hans blev paamindet af Herren om en forestaaende Gienvordighed, der en Comoedie, der blev holdt om den Herres Jesu Christi Lidelse, fik en bedrøvelig Ende, der mange af Tilskuerne blev ynkelig ombragt; thi sådanne Materier henhører ikke under Comodianernes Skuepladser. Gøglerier og Usømmeligheder ofte blive forestillede for Tilskuernes Øyne og Øren med levende Farver, som alligevel ikke have noget Privilegium af Stedet, at de jo synde, og derfor til sin Tid skal gjøre Regnskab. Denne Comoedie blev holdt to Aar førend dette Aarhundrede gik til Ende. Og der dette hundrede Aar udløb, hændtes det Nederlag i Dithmarsken, der Kongen ville undertvinge dem, og Krigshæren gik frem, uden at vel bespejde Egnene; da aabnede Dithmarskerne Sluserne, og Krigshæren blev druknet, saa at Kongen neppelig blev frelst. Da blev det gamle danske Felttegn forloren, at de skulle ikke begaa Afgudereri dermed, men i en retfærdig Krig have Haab og Tillid til den Herre Zebaoth'.

Guds dom over kong Henrik 2. af Frankrig (1547 – 59)

(6. kap., side 21) 'I Frankrig hændte det sig i det Aar, som Kong Christian den tredje af Danmark døde, at Annas Burgius blev brændt for Religionens Skyld. Han havde ofte frimodeligen afraadet Henricum, Kongen af Frankrig, i Parlamentet, fra at forfølge de Gudfrygtige, hvorover Kongen blev vred og befol, at han skulde kastes i Fængsel og sagde, at han vilde selv med sine egne Øyne see paa, at han blev brændt. Men Kongen blev saaret i Turneringen den 10. Julii og fik et dødeligt Saar, der hans Øye blev gennemstukket, saa han døde den 19. Julii. Dog blev Papisterne ikke kloge af saa øyensynlig Guds Dom over Kongen eller lode af fra denne Voldsomhed, men Anne Burgius blev brændt den tyvende December.'

Om kong Chr. 2, der blev lutheraner efter sin afgang fra tronen i 1523

(6. kap., side 27) 'På den Tid var Frederik 2. Konge i Danmark, i hvis Riges Begyndelse Christiern døde, som dog var holdt friere end tilforn, og var modnere til Evigheden, end dersom han havde omkommet i et Feldtslag imod sine Undersaatter; saa stor er Guds Omsorg for en Synders Omvendelse'.

Karakteristik af forfatterskabet

Sammenfattende forekommer det mig, at hans skrifter dels er resultatet af en flittig lærers forberedelse af sin omhyggelige undervisning, dels at der her er tale om et tidligt eksempel på dansk præstegårdsteologi. Præsten, der sidder isoleret i sin præstegård, uden distraherende udenomsstøj, stilfærdigt arbejdende med de bibelske og historiske tekster, fordi der skal prædikkes på søndag.

Efterkommerne

Den datter af første ægteskab, der blev født 3 måneder før moderens død, fik to børn med præsten Lars Blichert i Tvede. Hun døde flere år før hr. Mogens.

Som anført af Niels Blicher blev børnene i andet ægteskab 'bestemte og opdraget til bondestanden'. Den ældste af dem, der hed Gjærrild efter hr. Mogens' mor, blev gift med enkemand og møller Espen Christensen. Deres ældste søn, Mogens Chr. Møller (1777-1853) blev som brændevinsbrænder og købmand i Randers farfar til min oldemor Jane Langballe.

En stædig møller

Hans Folmersen var møller i Kimmerslev, men han blev dog først kaldt stædig efter at være flyttet derfra. Efter 24 år i møllen overdrog han fæstet af denne til en svigersøn, og overtog i stedet gård nr. 1 i Kappellev, der ligger i Kildebrønde sogn – mellem Greve og Tåstrup – og det er indfæstningen af denne gård, der har givet ham prædikatet stædig. Han måtte nemlig appellere til højesteret, før han blev godkendt som fæster. Ved højesteretskendelse den 27. marts 1782 blev Københavns Magistrat, der ejede gården i Kappellev, dømt til inden 14 dage at give ham arvefæstebrev på gården.

Kappelevgårde

Kappellev bestod kun af to store gårde, gård nr. 1 (senere Ny Kappellevgård) og nr. 2 (Gammel Kappellevgård).

Københavns Magistrat ejede dem begge. De var fæstegårde under hovedgården Bidstrup ved Roskilde – på hvis jord det nuværende Sct. Hans Hospital ligger - og de havde begge indtil reformationen tilhørt Roskilde Domkirke.

Navnet Kappellev menes således at komme af, at de to gårde nord for Kildebrønde oprindeligt havde udgjort en fogeds forvaltningsområde - et fogedi (latin: capella) - under Roskildebispen.

Ved reformationen blev kirkens godser som bekendt inddraget af kronen, men efter Københavns belejring i 1659 havde kongen skænket Bidstrup til staden København som tak for borgernes tapre indsats i kampen mod svenskerne. Derfor var det Københavns Magistrat, som skulle godkende bortfæstningen af Bidstrups bøndergårde.

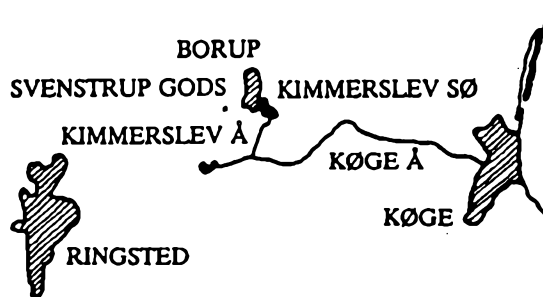
Af 'Greve-Kildebrøndes historie'

Historien om Hans Folmersens overtagelse af Ny Kappellevgård fortælles i "Greve – Kildebrønde Sognes Historie", skrevet af en kendt Køgegenealog Wilhelm von Antoniewicz og det er ham, der kalder vor hovedperson for stædig. Bogen er udgivet af sognerådet i 1967 og forordet er skrevet af daværende sognerådsformand, proprietær Anders Ploug, dengang ejer af Ny Kappellevgård og gift med en af Hans Folmersens efterkommere.

Efter at have omtalt, at der i 1768 var udstedt arvefæstebrev for Ny Kappellevgård til en Christen Nielsen, beretter von Antoniewicz: "Ifølge arvefæstebrevet var det tilladt fæsteren, såfremt han ikke havde børn, at afstå gården til en slægtning eller en fremmed, når blot herskabet fandt ham duelig, og han var i stand til at betale indfæstningen, som ikke måtte overstige 10 rigsdaler pr. tønde hartkorn. Christen Nielsen handlede derfor i god tro, da han 10. nov. 1780 oprettede en afståelseskontrakt mellem sig og møller Hans Folmersen i Kimmerslev, men Københavns Magistrat ville ikke anerkende afståelsen og henholdt sig bl.a. til, at gården i Christens tid var blevet så brøstfældig, at den krævede en reparation og istandsættelse til 293 rigsdaler og 1 mark for at bringes i beboelig og brugbar stand, og at han ved sin forsømmelse havde mistet afståelsesretten. Mølleren var imidlertid ikke blot en duelig mand, som havde tilbudt at betale 135 rigsdaler i indfæstning, men han var også stædig. Han indankede derfor magistratens afgørelse for Hof- og Stadsretten, og da dommen gik ham imod, appellerede han sagen til højesteret, som den 27. marts 1782 dømte Københavns Magistrat til inden 14 dage at udstede et arvefæstebrev til Hans Folmersen, at betale 50 rigsdaler i sagsomkostninger og 24 rigsdaler for unødige trætte.

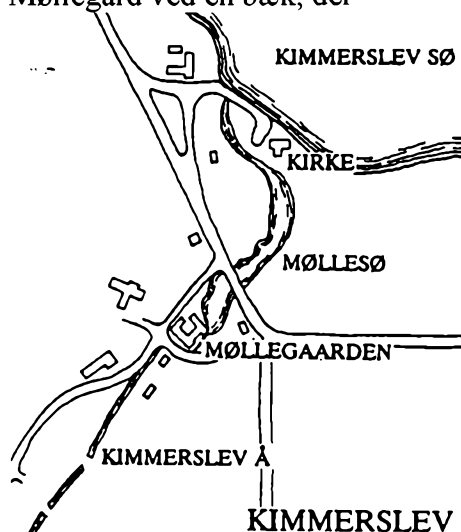
Arvefæstebrevet blev udstedt 10. april 1782, og Ny Kappellevgård, som Hans Folmersen så målbevidst kæmpede for at erhverve, er stadig i slægtens eje.

Hans Folmersen var søn af forpagteren på Merløsegård Folmer Hansen. Han fik 3. marts 1758 fæste på Kimmerslev Mølle under Svenstrup Gods, hvor han ikke alene blev meget vellidt af herskabet og befolkningen, men hvor han også ved flid og sparsommelighed lagde grunden til en efter datidens forhold ikke ringe formue. Efter at have afstået Kimmerslev Mølle til en svigersøn gik han i gang med driften af Ny Kappellevgård, hvor sporene efter forgængerens slendrian lidt efter lidt blev udsløttet, så at det var en både velholdt og veldrevet gård, han afstod til sønnen Hans Hansen, der fik arvefæstebrev 31. juli 1801." Så vidt Wilhelm von Antoniewicz

Kimmerslev Mølle

Hans Folmersen havde giftet sig til til Kimmerslev Mølle ved den 1. februar 1758 at ægte den forrige fæsters enke, Maren Hansdatter. Møllens bygninger findes endnu i selve den lille landsby ved Kimmerslev Sø, men byen er i dag næsten vokset sammen med stationsbyen Borup - den sidste jernbanestation i hovedstadsområdet på strækningen København Korsør. Kimmerslev har dog endnu landsbypræg og det er stadigvæk let at identificere Kimmerslev Møllegård ved en bæk, der

meget pretentiøst bærer navnet Kimmerslev Å, og som forbinder Kimmerslev Sø med Køge Å. Selv om møllehjulene ikke findes længere, kan man med stadig fornemme, at der har været vandmølle engang. Møllen var som nævnt fæstemølle under Svenstrup gods. Det betød, at alle Svenstrups fæstegårde skulle søge dertil for at få deres korn malet.

De havde møllepligt til Kimmerslev Mølle, hvad der formentlig har været ganske afgørende for Hans Folmersens økonomiske fremgang. Oprindeligt fandtes der kun vandmøllen, men i 1734 blev der desuden bygget en vindmølle, en stubmølle, ca. 500 meter øst for møllegården og ca. 500 syd for Kimmerslev Sø. Grunden hertil var, at vandmøllen var en såkaldt græsmølle, hvilket betød, at mølleren af hensyn til de jorder, der lå oven for mølledammen – og det gjorde det meste af Kimmerslev by – ikke måtte sætte stibordet og stemme vandet op i dammen fra Sct. Hans til d. 4. august. Vandmøllen malede derfor ikke i den periode, men man anvendte stubmøllen i stedet. Den blev revet ned i 1916.

En bygningsregistrant fra Arkitektskolen i København

Vi ved en hel del om Kimmerslev vandmølles historie og dens bygninger, fordi et hold studerende fra Arkitektskolen i København under et årskursus i restaurering i 1991-92 udarbejdede en såkaldt registrant for møllen. Kursus løb over to semestre. I det første blev der foretaget en opmåling og registrering af bygningen, og dens historie søgtes klarlagt bl.a. gennem arkivstudier. I det andet semester skulle der løses en opgave i restaurering eller tilbygning til den opmålte bygning. For nogle år siden var jeg så heldig at få en kopi af denne registrant, der har titlen 'Kimmerslev Vandmølle – en bygningshistorisk undersøgelse'. Herfra stammer den ikke personorienterede del af denne beretning.

Som nævnt lå møllegården inde i selve landsbyen. Det var ikke særlig almindeligt i 1600- og 1700-årene. Som regel lå vandmøllerne ved åløbene lidt uden for landsbyerne, men her lå den altså i byen. Det betød, at jorden til møllegården i Kimmerslev indtil udskiftningen, der fandt sted år 1800, indgik i landsbyfællesskabet. Landsbyen omfattede foruden kirken ved søen otte større gårde, hvoraf den ene var møllegården, tre 'huse med jord' og en smedie. Gårdene lå på traditionel vis langs bygaden med møllegården sydøstligst. Kimmerslev å løb øst for gårdene i den østlige side af bygaden, og det var navnlig disse gårde, der kom i farezonen, når stibordet blev sat til mølledammen. Det var da også dem, der blev flyttet ud på marken efter udskiftningen. Det skal i øvrigt bemærkes, at det sydlige forløb af bygaden, der i dag går nord – syd gennem Kimmerslev og som med en bro deler mølledammen i to dele, ikke er det oprindelige. Broen eksisterede ikke i 1700-tallet, men vejen til Køge gik vest og syd om møllegården. Fra mølledammen bliver åen delt. En gren løber gennem møllen, under gårdspladsen og til sidst under den

sydvestlige staldbygning, hvor den møder den anden gren, der fra dammen løber gennem en ålekiste, videre gennem haven øst for stuehuset. Stuehus og staldbygninger, bortset fra den vestlige længe, ligger så at sige på en ø, helt omgivet af vand.

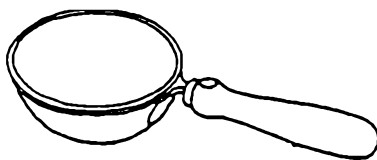
Mølleren Hans Folmersen

Hugget ind i stuehusets bindingsværk ses initialerne HF og MMD amt årstallet 1766. HF står naturligvis for Hans Folmersen – selv om der efter gældende praksis burde have stået HFS (S for –søn), hvis det virkelig er fra det anførte årstal. Som datter af gårdmand Hans Petersen fra Gammerrød hed hans kone som nævnt Maren Hansdatter. Derfor burde der have stået MHD og ikke det foran anførte. Jeg tror derfor, at navnetrækkene først er markeret, da stuehuset (den østre længe) i 1914 blev restaureret, og at M og H da blev forvekslet ved overførsel fra en oprindelig bjælke.

Hvad Hans Folmersen foretog sig, indtil han giftede sig 22 år gammel, ved vi ikke - mon ikke han har været funktionær (ladefoged eller tilsvarende) på Svenstrup - men fra det tidspunkt kender vi hans liv. Han skriver i sit testamente, at han og hans kone 'begyndte med meget ringe', og vi vil se lidt på, hvordan han kunne ende sine dage som en ganske holden mand.

Som nævnt havde Svenstrups fæstebønder møllepligt til Kimmerslev Mølle. Mølleren fik ikke betaling for malingen i rede penge, men i form af korn. Normalt måtte han tage 1/18 af kornet, før det blev malet. Det blev kaldt toldkorn og blev taget med en Toldkop.

Toldkop

Møllegæsterne kom selv til møllen med kornet og ventede normalt, mens det blev malet, og havde derefter mel og gryn med hjem. Mens de ventede, blev de beværtet i møllestuen med øl og ikke sjældent med brændevin, som mølleren – lige som kroerne - skulle søge om kgl. tilladelse til at måtte brænde. Mølleren kunne skønne, at det var rimeligt at tage en ekstra toldkop korn, hvis gæsterne tog lidt rigeligt for sig af de våde varer. Af tjenestefolk i møllen var der som regel to møllersvende, en avlskarl, en tjenestedreng og to-tre piger.

Fæstemøllerne var normalt fritaget for hoveriarbejde på hovedgårdsjorden, og mon ikke det også har været gældende for Kimmerslev Mølle?

Mølleren tilhørte normalt den bedre stillede del af landbefolkningen, bl.a. var det absolut nødvendigt, at han kunne både læse, skrive og regne. I kirkebøgerne tituleres han "seigneur" - og gennem valget af faddere kan man ofte se, hvem der var møllerfamiliernes omgangskreds. Det var som regel fogederne og godsernes andre overordnede funktionærer samt landsbyernes skoleholdere.

Hans Folmersen og hans kone var selv faddere til mange børn, både i Kimmerslev og i Kappeløv.

Ved folketællingen i 1787 var familien flyttet til Kappeløv, og Hans Folmersen står anført som 'bonde og gårdbeboer' – den normale betegnelse. I 1801-tællingen kaldes han for 'gårdmand, sognefoged og lægdsmand; uden for bondestanden' – altså uden for bondestanden, selv om gården stadig var fæstegård. Den overgik først til selveje omkring 1850.

Testamentet

Han døde først i 1824. I Kildebrønne kirkebog står der: 'Død den 29. maj 1824, 88 år, aftægtsgårdmand i Kappeløv. Opholdssted: Gaardmand Hans Hansen i Kildebrønne, hvor han døde'. Hans kone døde i november 1801 efter længere tids sygdom. Derfor havde han som nævnt af von

Antoniewitz overdraget gården til sin søn, og at han kunne læse og skrive fremgår af et testamente, som han skrev i årene umiddelbart efter konens død. Det vi vil citere i lidt moderniseret form:

”Dette testamente skal være min sidste vilje. Da den gode Gud i de 43 år og 8 måneder, jeg og min kone har levet i et kærligt ægteskab, har velsignet os med 11 børn, hvoraf dog kun 5 lever, nemlig 4 døtre og en søn, skal der efter min død forholdes således med arven til mine børn:

Den ældste datter, Ane Catrine, gift 1776 med den velagtede enkemand Anders Hansen i Øhm. Hun fik i medgift 200 rigsdaler i rede penge samt nogle varer, som jeg ikke kan gøre rede for.

Den anden datter, Sidse, blev i Kimmerslev Mølle gift 1782 med Christian Egede. De gav mig 300 rigsdaler imod at få en skikkelig besætning af alle kreaturer, både ude og inde, og møbler, og var fornøjede med det. Der bør ikke rettes bebrejdelser imod dem af de andre søskende, når det tages i betragtning, at de som nævnt gav mig de 300 rigsdaler - svarende til det jeg gav min forgænger for at afstå den gård, som jeg siden har beboet, og at jeg altså på den måde skaffede en datter levebrød i møllen – samt at de endvidere skulle have haft samme medgift som den ældste datter, nemlig 200 rigsdaler.

Den tredje datter, Bodil Barbara, blev 1788 gift til Osted kro med ungkarl Anders Borum. Hun fik 200 rigsdaler kontant samt nogle varer, som jeg heller ikke kan gøre rede for.

Den fjerde datter, Ellen, blev 1802 gift med velagtede Anders Olsen i Kappellevgårde og fik 500 rigsdaler i medgift og mange gode varer, som gik meget ud over, hvad hver af hendes tre første søskende havde fået i arv. Hendes mor var meget sygelig og Ellen gjorde al slags linned, vadmæl og drejl, som hun tog med sig ind hos Anders Olsen. Ja, ikke alene det, men hun fik også mere kobber, tin, postelin og sølv end de andre. Men det var løn for den tid, hun var længere hjemme end de andre.

Da de tre første døtre har fået færre penge, gav jeg dem hver 100 rigsdaler efter min hjerte kone i 1801 og jeg har givet de tre, nemlig Ane Catrine, Sidse og Bodil Barbara et helligt løfte om, at de skal have den kapital på 600 rigsdaler dansk courant, som jeg har nu i form af 570 rigsdaler i kongelige obligationer. Hvis resten ikke findes i mine gemmer skal Hans betale, således som det var en aftale mellem ham og mig, da jeg gav ham tilladelse til at tage Johanne Pedersdatter til sin kone. Disse 600 rigsdaler skal deles lige til de tre sidstnævnte døtre, som er 200

rigsdaler til hver af dem og deres arvinger. Altså får hver af minde døtre fra først til sidst 500 rigsdaler i penge, dansk courant.

Endelig min søn Hans. Da han fra første majdag 1802 af mig bekom fuld rådighed over denne gård med al sin besætning, inde og ude, måtte han betale Anders Olsen ovennævnte 500 rigsdaler dansk courant til sin søster Ellen, svarende til den medgift han fik med sin kone Johanne. Pendersdatter. Når det nu tages, at min søn Hans efter lovene skulle have dobbelt arv i forhold til søstrene, dvs. 1000 rigsdaler, men at han som nævnt har afstået 500 rigsdaler, så har gården jo kostet ham 1500 rigsdaler, foruden fæstet som var på 200 rigsdaler med sagfører og alt. Endelig skulle han også i varer have dobbelt så meget som søstrene.

Når dertil kommer, at han opholder mig, giver mig 30 rigsdaler årlig i penge, foruden nogle klæder og godt levemåde, skal lade mig hæderlig begrave, kan alt dette tage meget på sig, som han søstre er fri for. Altså kan hans søstre eller svogre ikke med føje have årsag til at misunde ham den gård, jeg overlod ham og han nu beboer. Således trøster jeg mig med en god samvittighed at have gjort mine børn den bedste ret.

Den gode Gud være derfor af mig og jer alle æret og priset i al evighed. Nu beder jeg på det kærligste, at alle forliges som retskafne søskende. Evner og anstår, at den ene ikke misunder sin lykke, da alle af Guds besynderlige nåde ikke kan undvære hinanden. Men skulle der komme store genvordigheder til en af familierne, da beder jeg at stå hinanden bi, så vidt det kan være muligt, som Vorherre siger, at jorden kan æres af eders gode gerninger. Dertil give Gud jer alle sin Hellig Ånd, opføder jeres børn i en bestandig gudelig formaning, så I kan vente at få glæde af dem, som jeg af Guds nåde af eder alle.

Jeg har skrevet dette som et enslydende brev til hver af min svigersønner, for at der ikke skulle blive splid imellem hinanden. Så kan de deraf slutte, at jeg og min hjerte kone, som begyndte med meget ringe, haver arbejdet troligt tilsammen og været vores børn tro. Dette håber jeg, at mine svigersønner optager i den bedste mening. Gak nu hver især hen og gør ligeså. Til slutning – som et sidste farvel til mine børn – formaner jeg eder alle, søn og døtre, at I ikke er for begærlige efter denne verdens gods, thi gudsfrygt med nøjsomhed er en stor vinding; tragter ikke efter fremmed gods, thi det lykkes ikke for eders børn i tiden. Læg flid på bestandig at have Gud til jeres rådfører, så I kan bekomme den værdige Hellig Ånd, som vist vil føre jer til de evige boliger, som den gode Gud har beredt sine tro tilbedere, hvor vi kan samles i evig glæde, som aldrig

får ende. Gud give, at vi kan samles der igen, hvad der ikke bør tvivles på. Når vi her i verden har rettet os efter den gode Guds saliggørende ord og rene lærdom, som han har ladet så rigelig udbrede til vores sjæles salighed, give Gud jer alle sin værdige Hellig Ånd. Amen.

Da ingen ved sin dødsstund, så haver jeg skrevet dette i mit 68. år, i september måned 1804.

Kappelevgårde

Hans Folmersen

Til min kjære svigersøn Christian Egede i Kimmerslev Mølle”

Men som nævnt levede han derefter i endnu 20 år.

Skandale ved Bodil Barbaras dåb?

Min mor blev i 1906 døbt Bodil Marie. Begge navne var opkald. Hendes mormor, der var død året før, hed Marie Albrethsen, og mormoderens farmor var den i testamentet omtale Bodil Barbara, der blev gift til Osted Kro. Hun blev døbt i Kimmerslev Kirke - et stenkast fra møllen – 10. juli 1766 og måske var det ved hendes dåbsgilde, at sognets degn gjorde skandale. Vi ved det ikke, men tidsmæssigt kan det godt passe. Historien var den, at degnen Lauritz Sjøval lidt for ofte kikkede for dybt i glasset. Flere gange havde sognepræsten klaget til Sjællands biskop over ham og hver gang havde degnen givet præsten en undskyldning og lovet bod og bedring. Det skildres i "Sjællands Stifts Degnehistorie" (Kbh. 1899). Om degnens opførsel i Kimmerslev Mølle hedder det ordret: "Værst blev det, da han ved et Gilde i Kimmerslev Mølle, idet han drak af et Sølvbæger, skal have sagt: "Det er Salighedens og Velsignelsens Kalk". Han blev nu indstævnet [for provsteretten], deels for disse Ord, deels for at have "været hengiven til Gudsbespottelse og Drukkenskab" tillige "at saadant er skeet i Kirkerne" og endelig, at han ved Nattetide, for at drive Spot, har kaldet Præsten hjem til sig for at berette hans foregivne svage Hustru".

Provsteretten blev sat i Ørslev præstegård og ved to møder i 1768 deltog både Hans Folmersen og Bodil Barbaras mors stedfar, birkeskriver Daniel Christensen, Gammerød. Det er således ikke helt usandsynligt at "salighedens og velsignelsens kalk" blev drukket ved min mors mormors farmors dåbsgilde.

Provsterettens kendelse var i øvrigt, at "Lauritz Sjøval må agtes uværdig til længere at forestå degneembedet, men at have samme forbrudt."

Fik du hesten?

Der skulle 1763 være auktion på Rørbæk Hovgård, en lille hovedgård, i Rørbæk sogn, ca. 20 km. Nordvest for Hobro, dengang på omtrent 100 tønder land (nu ved tilkøb 200). Dines Christensen, der styrede en fæstegård i Handest for sin moder, der var enke, drog derhen for at købe sig en hest, men i stedet købte han 1. maj 1763 selve gården for 500 rigsdaler. ”Fik du hesten?” spurgte hans mor, da han vendte hjem. ”Nej, men a fik gården” ”Men hvad vil du da med den?” ”Det ved a int, mor! Men a kan vel bliv af med den igen”.

Men da han sovet på det, ville han dog ikke af med den, men gik til generalmajor Christian Ditlev v. Lüttichau på Tjele, som var hans herskab, for af ham at få sit fripas. Det kostede atter 500 rigsdaler. Dem lagde han på bordet, og Lüttichau lagde fripasset ved siden af. ”Nu kan du tage hvilken af delene du selv vil, men jeg råder dig i al venlighed til at tage pengene, som du vil have mere gavn af end af passet”. Nej, nu må Herren råde for lykken, men a vil li’godt helst ha min frihed!” Altså tog han passet, blev sin egen frie mand og overtog som sådan Rørbæk Hovgård.”

Rørbæk Hovgård – kopi fra J.C.B. laCour: Danske Gaarde, bind II, 1908

Sådan skriver historieskriveren Frederik Barfod i bogen ’Laurits Ulrik la Cour og Ellen Kirstine Poulsen – en lille pennetegning’ fra 1877. Af de to personer, som bogen handler om, var den første, Laurits la Cour, der blev proprietær på Skærsø ved Ebeltoft, og forfatteren sammenbragte børn, idet Barfods far, der var enkemand med 6 børn, og la Cours mor, enke med 5 børn, giftede sig, og de to ’brødre’ – sådan kaldte de sig – holdt sammen livet igennem. Mange ferier tilbragte Barfod på Skærsø. Den anden hovedperson, la Cours kone, Ellen Kirstine Poulsen – eller Stine som hun blot kaldtes – var barnebarn af Dines Christensen. Hendes mormor, Dines Christensens kone, hed Kirsten Kjeldsdatter og det var hendes brødre, der omkring 1790 købte godset Lerchenfeldt i Himmerland.

Kirsten Kjeldsdatter døde på Rørbæk Hovgård, men havde som enke fra 1794 flere gange besøgt sin datter, Dorthe Dinesdatter, Stines mor, i Rolsegård på Mols. Der kan derfor ikke være tvivl om, at Stine Poulsen dér har hørt historien om sin morfars køb af Rørbæk Hovgård, ligesom der heller ikke kan være tvivl om, at det er Stine, der har bragt historien videre til sin mands bror, Frederik Barfod. Her er der altså virkelig tale om en mundtlig overlevering med mulighed for at følge beretningens gang.

Frederik Barfod

Andre nye proprietærer

Historien om købet af denne lille hovedgård ved auktion er i øvrigt ikke enestående i Danmarkshistorien i slutningen af 1700-tallet. Foran er nævnt brødrene Kjeldsen, fæstebondesønner, der bl.a. erhvervede Lerchenfeldt - et gods som stadig ejes af en Kjeldsen, landbrugsrådets mangeårige præsident, H.O.A. Kjeldsen. Nævnes kan også brødrene Tang, der - efter at have fået fripas af godsejeren på Nørre Vosborg ved Nissum Fjord - blev købmænd i Ringkjøbing for endelig selv at købe godset ved Nissum Fjord.

Mange af disse nye proprietærer - alle sønner af fæstebønder - havde enten som købmænd eller handelsmænd tjent pengene til at købe godser for - for Kjeldsen'ernes vedkommende ved studehandel på Holsten og København. For andre af den nye tids herremænd havde tjeneste som godsforvaltere og fogeder på private godser gjort det muligt at erhverve et gods. Det gjaldt f.eks. en søn af vor hovedperson Dines Christensen. Han skulle have haft Rolsegård, men druknede i Kaløvig. Han havde været forpagter af Rosenholm, og det gjaldt Dines Christensens svigersøn, Niels Poulsen, som overtog købet af Rolsegård efter sin svoger. Han havde foruden handelen med stude også været godsforvalter på Nørholm

gods ved Rold Skov. Og det gjaldt indirekte også for Dines Christensen selv. Han havde arvet en farbror, der havde været godsforvalter på Dronningborg ved Randers. Denne skulle – fortæller Frederik Barfod - have været en dygtig regnemester. ”I det mindste lader sagnet godsejeren sige til ham (på tysk): ”Har du hoved, så har jeg penge”, så de nok i fællig kunne udrette en hel del. Han brugte da også sit hoved både i sin egen og sin herres tjeneste, og, da han levede ugift, samlede han sig en formue, der ved hans død tilfaldt hans slægt. Dines Christensen fik sin del af den”.

Stærkt familiesammenhold

Et fællestræk for de nye proprietærslægter er imidlertid et fantastisk sammenhold i familien. Man står last og brast med hinanden – men så skal det selvfølgelig ikke overses, at konjunkturerne på det tidspunkt var gode for de stræbsomme og flittige. Slutningen af 1700-tallet var økonomisk set en vældig vækstperiode - ikke mindst for dygtige og driftige landmænd, bl.a. takket være landsbyernes udskiftning og stavnsbåndets ophævelse.

Rejsepas og fripas

For i 1700-tallet var der som bekendt stavnsbånd for den mandlige del af bondestanden. Drengene var fra det fyldte fjerde år bundet til hjemstavnen, dvs. det gods, hvor deres far som fæster enten var gårdmand eller husmand. Årsagen til stavnsbåndet var behovet for soldater. Værnepligten hvilede kun på bondestanden og det var godsejerens ansvar, at der blev udskrevet én værnepligtig soldat pr. lægd. Et sådant omfattede et bestemt antal tønder hartkorn (td htk) og dets størrelse varierede gennem tiden med hærens behov for soldater.

En mand af bondestanden måtte derfor have et rejsepas af sin godsejer, hvis han ville forlade godsets område, f.eks. for at tjene som karl på en gård, der ikke tilhørte godset og som lå udenfor fødesognet – for slet ikke at tale om, hvis han ville til købstaden eller hovedstaden for at lære et håndværk. Rejsepasset gjaldt kun for en periode – f.eks. ét år – og godsejeren havde stadig mulighed for at udskrive den unge mand til militærtjeneste – eller med trussel herom – at tvinge ham til at fæste en gård eller et hus, ofte i forbindelse med, at han skulle ægte en ældre enke på stedet. Modsat rejsepasset, der var tidsbestemt og medførte, at

indehaveren vendte tilbage til godset, indebar et fripas fritagelse for værnepligten og dermed fuld personlig frihed.

Diskussion af tidspunktet for stavnsbåndets indførelse

Værnepligten begyndte som nævnt ved det fyldte fjerde år. Det var derfor afgørende, hvor en bonde dreng opholdt sig på sin 4-års fødselsdag. I bogen: 'Bundet til jorden' giver arkivar, dr. phil. Birgit Løgstrup nogle eksempler på forsøg på at få en dreng fritaget for værnepligten ved at lade ham opholde sig hos pårørende i købstaden på fire årsdagen.

I skolen lærte vi, at stavnsbåndet, der blev afskaffet i 1788 for dem, der var født i 1784 og senere, var blevet indført i 1733 under Christian VI. Det blev bl.a. fastslået af historikeren, professor Edvard Holm (1833-1915), forfatter til 'Danmark – Norges Historie i det 18. århundrede', et værk, der stadig anses for et gældende hovedværk for perioden.

For få år siden blev en – netop afdød – ældre dansk arkivar, Jens Holmgaard, imidlertid doktor på en afhandling, hvor han satte et stort spørgsmålstejn ved årstallet 1733 og hævdede, at stavnsbåndet allerede blev indført i 1701, da Frederik IV udskrev en særlig landmilit. Den skulle aflaste de stående styrker. Disse blev nemlig - på helt moderne maner – stillet til rådighed for fremmede magter – dengang dog udlejet mod betaling.

Det særligt morsomme ved Holmgaards disputats er, at hans tese oprindeligt blev fremsat i 1880'erne af en amatørhistoriker, men dengang blev den arrogant affejet af Edv. Holm.

Ganske vist er mange nutidige historikere uenige med Holmgaard – bl.a. førnævnte Birgit Løgstrup, den ene officielle opponenter ved Holmgaards disputatsforsvar – men Holmgaards bog virker nu meget veldokumenteret og overbevisende i sin argumentation.

En anden version af historien

Også kunsthistorikeren Frederik Poulsen, oldebarn af Dines Christensen, har skrevet om købet af Rørbæk Hovgård. I bogen 'Godtfolk, lærde folk og aristokrater' fra 1949, er historien en del af hans minder om, hvordan hans mor fortalte for ham, når han skulle sove. Overskriften er derfor 'Ved barnesengen': "Å nej", bad jeg. "Lad mig få historien om Dines Christensen". Mor vidste godt, at så helmede jeg ikke, før tre fortællinger om min egen slægts fortid var fortalt. Men aftenens fortryllelse og synet

af det lille bedende ansigt mellem barnesengens tremmer overvandt hendes betæneligheder”.

Frederik Poulsen

Kilden til den version af historien, som Frederik Poulsens mor derefter fortæller sin lille dreng, må også være Barfods bog. Historien er imidlertid forbedret lidt. Det er ikke Dines Christensens farbror, der har tjent pengene, men Dines selv. De er ikke indtjent i samarbejde med godsejeren på Dronningborg, men med Lüttichau på Tjele. Og den samtale, som ifølge Barfod fandt sted mellem Dines Christensens farbror og ejeren af Dronningborg kombinerer Frederik Poulsen med den foran skildrede forhandling om fripas. Sætningen: ”Hast du Kopf, so habe ich Geld”, som Barfod tillægger ejeren af Dronningborg, lader Frederik Poulsen således udtale af Lüttichau. Frederik Poulsens version er formentlig mindre korrekt, men mere dramatisk fortalt. Han slutter historien således:

”Lüttichau skrev fripasset og lagde det på bordet ved siden af de 300 rigsdaler, hans hovbonde havde talt op. ”Ja, nu kan du vælge”, sagde Lüttichau, der nødig gav slip på sin flinke kompagnon i studehandelen, ”men jeg råder dig til at tage pengene.”

”Nej, nu får det gå, som det kan,” svarede bonden. ”Men nu vil A ha’ min frihed.”

Ved disse ord plejede jeg at rejse mig op i sengen. En stum hyldest til slægtens befrier! Thi for mit barnesind stod det, som om hele min slægt måtte leve i trældom, hvis Dines Christensen havde foretrukket pengene for fripasset.”

Hvordan det siden gik Rørbæk Hovgård

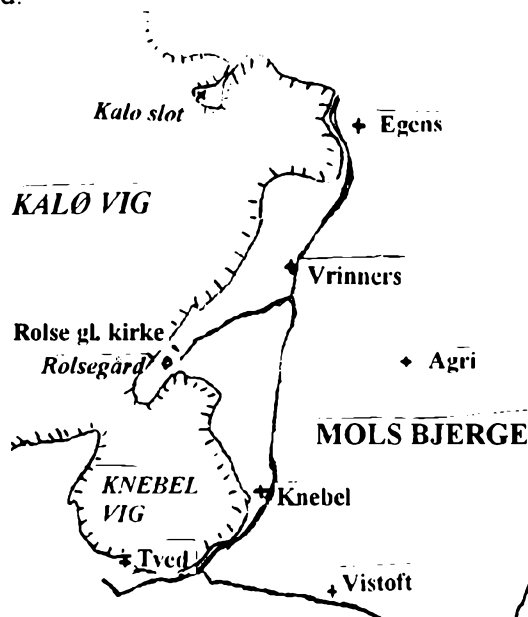
Ved Dines Christensens død i 1794 blev hovgården overtaget af en søn, der døde ugift. En datter – også ugift – der havde ført hus for sønnen, overtog gården, og da hun døde i 1869, gik den over til hendes søstersøn, Stines bror, Sigfred Viktor Poulsen, den i Poulsen-familien berømte

onkel Sigfred, om hvem der går så mange historier – bl.a. fortalt af Frederik Poulsen i bogen 'Jyske dage og mennesker' fra 1943. Onkel Sigfred fik ingen børn, men gården blev overtaget af et medlem af familien Stenild.

Om Dines Christensens liv ved vi desværre ikke yderligere.

Rolse Kirkegård - en gravsten fortæller

Rolse gamle Kirkegård ligger meget ensomt ved Kalø Vig. Der er et enkelt hus et par hundrede meter borte, ellers ingen bebyggelse i nærheden. Den gamle kirkegård er virkelig en fredfyldt plet, højt og smuk beliggende. Der er en enestående udsigt og endelig er den ganske uspoleret af moderne smagsdommere, hvad enten der er tale om emsige menighedsråd eller såkaldte eksperter fra Nationalmuseet. Uden særlig anledning kommer folk der normalt ikke, men nogle kan have læst om dette dejlige sted.

I turistårbogen for 1967, der handler om Mols, skriver nu afdøde rigsarkivar Johan Hvidtfeldt f. eks: "Fra Vrinders går vejen mod sydvest mod Rolsegård. Ganske kort før herregården ligger til højre Rolse gamle kirke eller rettere det, der er tilbage af den. Da der i 1907 blev bygget ny kirke i Vrinders, rev man næsten hele den gamle middelalderkirke ned. Vel lå den fjernt fra sognets mere bebyggede dele, efter at byen Rolse var blevet lagt øde, men det er dog vist ikke for hårdt at sige, at der her var tale om en vandalisme overfor et historisk mindesmærke.

Man lod våbenhuset stå for at bruge det til kapel. Kirkegården er ligeledes bevaret, og den bruges endnu en sjælden gang. Den er omgivet af stendiger med køreport og låge mellem tre stenpiller fra renæssancetiden. Udenfor kapellet er rejst en lille klokkestabel af træ. Der bliver endda ringet med klokken fire gange om året: advent, jul, påske og pinse.”

skrivende stund – 36 år senere – er kirkegården der stadig – uden anden forandring end den ’tidens tand’ har gnavet, med udsigt over Kalø Vig mod Hjortshøj og Løgten nord for Århus, - og desværre også mod det store Studstrupværk – mod Kalø Slotsruin i nord, mod Mols Bjerge ved Agri i øst, mod Knebel Vig i sydøst og endelig mod Rolsegård få hundrede meter borte, i retning sydvest. Her på denne vidunderlige plet blev beretningens hovedpersoner, ægteparret Niels Poulsen og Dorthe Dinesdatter, begravet i henholdsvis 1830 og 1833. Gravstedet er indhegnet med et jernrækværk og overgroet med efeu. Gravstenen over det gamle ægtepar ligger vandret og en del af teksten kan endnu tydes, men med besvær.

Heldigvis har historieskriveren Frederik Barfod (1811-96) nedskrevet den, så vi i dag kender den fulde ordlyd.

Gravstenens tekst

”Herunder gemmes, hvad jorden tilhører af *proprietær Niels Poulsen til Rolsegaard*, født d. 23. august 1787 i Dalsgaarden i Aars sogn af forældrene Povl Mikkelsen og Ellen Nielsdatter, død d. 28. marts 1830; og hans trofaste ægtefælle *Dorte Poulsen, født Dinesen*, d. 5. april 1773 på Rørbækhovgaard af forældrene Dines Kristensen og Kirsten Kjeldsdatter, død d. 10. april 1834. – Disse vore fromme forældre, kærlige opdragere og ædle forsørgere bleve ved Forsynets hulde styrelse i ægteskab forenede på Lærkenfelt d. 13. juli 1799. De modtog forpagtningen af hovedgården Nørlund med underliggende d. 1. maj 1799 og vedbleve indtil d. 1. maj 1817. Under deres ophold der velsignede Gud deres fælles flid og strævsomhed således, at de d. 13. okt. 1816 købte hovedgården Rolsegaard med gods og tiender. – Deres ægteskab blev af Gud velsignet på Nørlund med fjorten børn, nemlig elleve sønner og tre døtre, hvoraf otte modtage dem i evigheden, men seks efterleve og begræde tabet af de værdigste forældre. – De gik foran, vi følge efter. Fred over deres støv! Johannes’s evangelium 16. kap 22de vers.

Hviler sødt, I hedengangne kære!

Som med ømhed ledte os i barndoms år

Som lod os af eders vandel lære

Dyd og flid er vej til held, til blide kår.

Vi velsigne, takke evig eder,

Om hvis grave denne sted nu freder.”

Frederik Barfods bog

Teksten findes i Barfods bog ’Laurits Ulrik la Cour og Ellen Kirstine Poulsen – en lille pennetegning’ fra 1877. Ellen Kirstine (Stine) Poulsen var datter af ægteparret på Rolsegård og blev gift med Barfods ’sammenbragte bror’ Laurits la Cour – se nærmere historien: ’Fik du hesten’. I bogen om la Cour og Stine Poulsen handler et helt kapitel på 22 sider om ’Slægterne Poulsen og Dinesen’, og denne beretning er i alt væsentligt en ukritisk – og mange steder ordret – gengivelse af dette kapitel – på én undtagelse nær, hvor et barnebarn af Niels Poulsen får ordet.

Niels Poulsens ungdom

Niels Poulsens far, Poul Mikkelsen, var selvejergårdmand i Dalsgården i Aars, men døde da Niels kun var 10 år. Moderen giftede sig igen med en yngre mand, som tilsyneladende ikke var så dygtig og driftig som Poul Mikkelsen, så familien måtte flytte fra Dalsgården. Hvorhen vides ikke. Niels Poulsen kom til at tjene hos sin ældste søster og dennes mand, Christen Andersen Stenild i Vesterbølle. Christen Stenilds gård, der lå i landsbyen, var gammel og forfalden, men han ville ikke flytte ud på den udskiftede mark og bygge nyt.

Christen Stenild sagde: ”To nærenstid her er a fød, to her vil a dø”. Alligevel byggede Niels Poulsen en ny gård uden for landsbyen og rev den gamle ned over hovedet på svogeren, der var syg. Den nye gård kom siden til at hedde Stenild Mosegård og derfra stammer familien Stenild. Niels Poulsen afslørede sig således som en handlekraftig mand, men selv om Barfod skriver, at ’Niels Poulsen vel sagtens har haft søsteren på sin side’ er han tydelig nok ikke helt stolt ved at skrive om, hvor hensynsløst Niels Poulsen behandlede svogeren.

Et barnebarn om sin bedstefar

I højere grad end landmand var Niels Poulsen pranger, først og fremmest studepranger. Herom skriver det yngste af hans børnebørn kunsthistorikeren, direktør for Glyptoteket Frederik Poulsen (1876-1953), der kalder ham for ’Jyllands største pranger’. Frederik Poulsens far var yngste søn af Niels Poulsen og Dorthe Dinesdatter. Han døde, da Frederik Poulsen kun var fem år gammel, men Frederik Poulsen gengiver let, morsomt og underholdende de historier, som hans mor har fortalt om slægten. "Lidt slægtssaga" hedder en af dem. Her passerer næsten hele slægten revue på få sider. Frederik Poulsen skriver bl.a.:

"Min fædrene slægt var, så langt vi kan følge den, frie danske bønder. I de første slægtsled var de små gårdmænd. Det var studehandelen, der reddede slægten over i herremandsklassen. Min bedstefar, Niels Poulsen, begyndte som tjenestedreng med at handle med tobak og lammeskind og gik som ung karl over til kreaturhandelen, i flere år sammen med svogeren Kristen Dinesen. Det var handel i stor stil og med en mægtig kredit, thi ingen af de to unge handelsmænd havde nogen formue i starten. Da Niels Poulsen engang rejste hjem fra København over Kalundborg, mødte han overalt på vejen sine egne stude i retning mod

hovedstaden, og inden han nåede Viborg havde han talt 900. Lidt ængstelig spurgte han svogeren:

"Er de betalt?"

Men denne svarede roligt:

"Enten er de betalt, eller de skal blive det."

Når Niels Poulsen havde købt en drift stude, blev de først fedet nogen tid i Jylland, så fulgte den lange vandring, men inden de blev trukket ind på Københavns kvægtorv, fik de en sidste "efterbehandling" på markerne omkring Vibenshus og Slukefter. Hvert år måtte Niels Poulsen foruden at betale græslejen indbyde gårdejerne i Københavns nærhed til et gilde, samtidig med at han tog billetter i Det kongelige Teater til deres koner og døtre. Der forlyder intet om, at mandfolkene ulejlige sig i teatret. Kunsten var åbenbart et anliggende, der kun angik kvindfolk.

Niels Poulsen forpagtede de to herregårde Nørlund og Torstedlund af geheimekonferentsråd Raben-Levetzau, og på Nørlund boede han, her fødtes og døbt alle hans børn. Da forpagtningskontrakten fornyedes fik godsforvalteren en lille erkendtlighed for sin møje, nemlig en dejlig tyr og tolv køer. Samtidig var Poulsen meget nærig i småting og brummede, når nogen glemte at tilbagelevere et lånt stykke reb eller en nagle. Hans fromhed havde et dertil svarende merkantilt præg. Der blev holdt husandagt og bedt vinteren igennem, men når markarbejdet først på våren begyndte, og navnlig når hen på sommeren studedrifterne havde nået deres mål, holdt bedetimerne op, og folk grinede og sagde: "Når studene er solgt, beder Poulsens ikke længere".

Niels Poulsen købte i 1816 den dejlige herregård Rolsegård på Mols og levede her sine sidste år, til han døde i 1830. Men det var ikke som herremand, men som studehandler, han vandt ry, og hans kvægdrifter gik i de senere år også til Husum og Hamborg. Hans evne til at taksere et stykke kvæg skal have været fabelagtig og gik i arv til flere af hans sønner; de kunne veje et kreatur med øjnene og tog næsten aldrig fejl."

Familiens kristne livsform

Frederik Poulsen var fast kronikør i Politiken – organet for den højeste oplysning – og samtidig med hans glæde over slægten og det initiativ og handelstalent, der bragte den velstand, mærker man tydeligt hans kulturradikale arrogance overfor familiens 'naive' kristentro.

Barfod, derimod, der vel nærmest må kaldes for grundtvigianer, skildrer det åndelige liv i godsforvalterboligen på Nørlund og i Rolsegård med megen pietet:

”Niels Poulsen og hans kone vare fromme, troende mennesker, og, så vidt det stod til dem, ville de gerne sørge for, at deres børn og tyende kunde blive det med. Derfor var det husets skik, at de hele vinteren, så snart kreaturerne var kommet på stald, efter nadveren gik med børnene ud i folkestuen. Her sang man først en salme, hver ugedag sin særlige – om søndagen: ’Herren han er min hyrde god’; om mandagen: ’Jeg beder dig min Herre og Gud’; om tirsdagen: ’Herre Jesus Krist, min frelser du est’; om onsdagen: ’Hvad kan os komme til fornød’; om torsdagen: ’Nu bør ej synden mere’;

(fredagssalmen har jeg ikke kunnet få rede på) om lørdagen: ’Den lyse dag forgangen er’.

Derefter blev aftenbønnen i salmebogen læst højt med et hjertesuk, hvorpå der sluttedes med fadervor, Herrens velsignelse og de to sidste vers af ’Nu, velan, vær frisk tilmode’. Når den næstældste søn, Poul, var hjemme, var han forsanger og forelæser, ellers var avlskarlen det, da gamle Poulsen selv savnede sangstemme. – Således havde det stadig gået på Nørlund, og således tog man også fat på Rolsegård; men der vilde det ikke rigtig gå. Det var her noget nyt og uvant, folkene var ikke ret med, men tidsånden var imod. Man holdt jo desuden op, når vinteren var omme, når det travle markarbejde gjorde stærkere krav både på tid og kræfter; og spotterne sagde derfor: ’Når studene er solgte, bede Poulsens ikke længer’. Hverken jul eller nytår opgav man dog den fælles husandagt; hver juleaften og nytårsaften, når familiens bordbøn var sluttet, tog man lysene og gik ud til folkene. Her blev nu læst og sunget, og jævnlige var det sønnen Poul, der måtte lede denne andagt, men stundum var også faderen selv forelæser.”

Se, det er jo en ganske anden og sober beretning om familiens livsform, der var forankret i kristendommen, og om familiens solidaritet med pigerne og karlene i folkestuen.

Historien om forpagtningens fornyelse

Også Frederik Poulsens historie om forpagtningskontraktens fornyelse synes at kræve en uddybende forklaring. Barfod skriver: ”Nørlund var en god forpagtning, som Poulsen nødig vilde af med. Foruden selve avlingen havde han alle tienderne og fuldt hoveri på hele godset; og det

samme var tilfældet på Torstedlund. På begge gårde tilsammen holdt han derfor en tre-, firehundrede stude. Da den første forpagtningstid var ved at løbe ud, fik han imidlertid en medbejler til den. Han var atter i København, men hans gamle ven og svoger, Kristen Dinesen, sendte ham et ilbud om, at han havde en medbejler, der var parat til at gøre alt for at nå sit mål. Han modtog svogerens brev på Trommesalen kl. 4 om morgenen og satte sig straks til hest. Endnu samme aften inden solnedgang nåede han Raben-Levetzau's gods, Bremersvold (på Lolland), efter på en og samme dag at have redet 18 mil og sat over to sunde. Og dette ridt havde han gjort på en og samme hoppe, en gråskimmel, efter hvilken der endnu findes afkom på Rolsegård. Han gik straks til Raben-Levetzau, som heller ingen vanskeligheder gjorde ved forpagtningens fornyelse, denne gang på tolv år; men dagen efter kom medbejleren med overbud. Raben-Levetzau vilde dog ikke gå fra sit ord, men sagde kun til Poulsen, at han måtte give hans skriver en kendelse for kontraktens udfærdigelse. ”Det havde han ellers ikke haft nødig at sige mig, for to a ved da vel, at vil a køre godt, må a også smøre godt; det ord har a kendt fra a var dreng”. Og han gav skriveren en prægtig tyr og tolv tilsvarende køer, alle af thyboslaget.”

Poulholm

I et af de følgende år sammenlagde han nogle jorder i Blære sogn (5 - 6 km nord for Aars) og byggede en gård, han kaldte Poulholm, som nu – skriver Barfod - står for 14 tdr. hartk. omfattende 180 tdr. land, heraf dog 50 tdr. land hede. Den drev han i nogle år, men solgte den til sidst til en af de studeprangere, han havde drevet handel sammen med.

Købet af Rolsegård

Da der var gået 11 år af den sidste forpagtningskontrakt, købte han Rolsegård i oktober 1816. Egentlig havde den forrige ejer solgt til Niels Poulsens svoger Jens Dinesen. Denne, havde tidligere været forpagter af Rosenholm gods, og samtidig med købet af Rolsegård havde han forpagtet det nærliggende Kalø gods. Han druknede imidlertid under badning i Kalø Vig, og der var fare for, at hele hans store formue skulle gå tabt for slægten, hvis ingen ville overtage hans forpligtelser. Det gjorde så Niels Poulsen, som i øvrigt på samme tidspunkt ’havde øje for det dejlige Nørlund’, som Raben-Levetzau også kort efter solgte. Foruden købet af Rolsegård overtog Niels Poulsen også en del af Kalø-

forpagtningen. Rolsegård blev drevet af en avlskarl, indtil Nørlund-forpagtningen udløb, men Kristi Himmelfartsdag 1817 flyttede familien ind på Rolsegård.

De første år efter Napoleonskrigene og statsbankerotten i 1813 var en meget anstrengt tid for landbruget og året 1818 blev noget nær det værste. Det varede derfor ikke længe, inden Poulsen måtte sige til den forrige ejer, vinhandler og stadskaptajn Lorens Petersen, at enten måtte denne eftergive ham noget af gælden, eller han måtte tage ejendommen igen. Petersen eftergav da halvdelen af sit tilgodehavende. Af den anden halvdel vedblev Niels Poulsen at betale de aftalte renter, men inden sin død havde han fået hele gælden betalt.

Det daglige liv i familien

”Man levede godt, men tarveligt på Rolsegård. Hele året igennem brugte man kun et eneste pund te. Om aftenen spiste man mælkegrød og hver morgen enten øllebrød (om vinteren) eller mælkegrød og mælkebrød (om sommeren). Men huset var meget selskabeligt, og der var altid fremmede, især på Nørlund. Her kunde der tit ligge flere prangere hele vinteren over, når de ingen handel havde at tage sig af. Selv bød man aldrig fremmede; kun var det skik, at man engang hver jul indbød præstens. Indbydelser var heller ikke fornødne, da huset altid, også på Rolsegård, fik fuldt op af gæster, og det både fra selve egnen og ’nordfra’. Især var dette tilfældet i juletiden, og alle gæsterne var trygge for, at de fik et mildt og hjerteligt velkommen. Derfor kunde man kun sjældent selv modtage indbydelser fra venner og naboer, men morede sig efter evne i hjemmet; ungdommen med julelege, dans osv., de gamle med en pibe tobak, et krus øl og samtaler. Kortspil kendte man næsten slet ikke til og dam spillede man kun en sjælden gang. Man gik tidlig til ro, men var også tidlig på færde om morgenen; om sommeren kun lidt dovnere end solen og om vinteren langt flittigere.”

Barfods karakteristikkere af mand og kone

”Om religiøsitet har jeg talt” – siger Barfod – ”om den var ægteparret fuldt enigt, men ellers var det hinanden uligt i mangt og meget. Den lille, magre Niels Poulsen med de skarpe træk var en stille, rolig mand af få ord, der krævede det gamle holdt i ære og hævd og kunde ikke lide, at børnene sagde ’jeg’; de skulde sige ’a’, hvad tre af sønnerne (Povl, Jens og Sigfred) da også blev ved med. Han var jævn og ligefrem, uden

stolthed og uden forfængelighed, men ikke uden en vis selvfølelse. Han var nøjeregnende med småting, men i det store og hele var han meget velvillig og hjælpsom, en støtte både for sin egen og sin kones slægt. En ven kunne uden vanskeligheder låne store penge af ham, så en tid tabte han vel en ti- til tyvetusinde rigsdaler i lånte penge hos venner, og det uden at brumme derover, men han så meget nøje på en stump reb eller en nagle; hans mundhæld var, at 'den som ikke passer på skillingen, får aldrig daleren'.

Af hans vaner var den stærke tobaksrygning den mest fremtrædende. Hans kone var livsfrisk, sund og stærk, skønt meget halt. Hun var stærkbygget og meget fyldig, men flittig, virksom og dygtig. Hun var stoltere og ømtåleligere end manden, vel også noget heftigere; men desuagtet havde hun det rette greb på at tage ham, når han stundum selv kunde blive hidsig, så hun straks fik ham god igen. Hun havde "et skønt blik på livet og var ret en dannekvinde", afholdt og agtet af alle. Men hun var en praktisk kone og meget bestemt. Ligesom det nærmest var hende, der måtte revse børnene, således nød hun også stor respekt hos sine folk; men ligesom hendes mand kunde have sine karle i mange, mange år, således hun sine piger. Sønnerne Poul og Jens kunde knap mindes, at hun havde flere end to. Mange hentede gode råd hos hende i sygdomme, og hun var manges vejleder og trøster; hun havde en såre rund hånd og lod aldrig nogen fattig gå uhjulpen bort".

Niels Poulsens død

"Niels Poulsen havde nys fuldendt en rejse i det nordlige Jylland, hvor han red fjorten dage omkring for at gøre indkøb af kreaturer og for at se til gam-le venner. Søndagen d. 28. marts 1830 havde han som sædvanlig været i kirke, spist til middag, taget sig en times middagslur og drukket kaffe. Han gik da ud i marken, men var kun kommet et lille stykke ad vejen, der nu fører fra Rolsegård til Aldershvile, omtrent til det såkaldte Bjørnshoved. Da faldt han om på stien langs grøftvevolden, med stokken i højre hånd og piben, som han holdt i venstre hånd, i munden. Han blev straks fundet af en vejfarende mand, og hverken han selv var blevet kold endnu, ej heller piben. Ingen oplivning vilde dog lykkes; han var død og blev død. I den ene side var han helt blå; sandsynligvis var de sprunget et blodkar, eller han var ramt af en rørelse. Han blev kun lidt over 62 år og 7 måneder. 5/5 1829 havde han og hans kone løst kgl. Bevilling for den

længstlevende til at sidde i uskiftet bo, og til samfrændeskifte. Hans kone overlevede ham i fire år.

Dræbt af engelskmanden

Den 5. september 1807 blev møller Ole Andersen begravet fra Køge Kirke. I kirkebogen står der: ”Dræbt af engelskmanden”. Han var blevet truffet af en kugle den 29. august under ”træskoslaget”. Sådan kaldes den kamp, der blev udkæmpet ved Køge mellem en engelsk liniedivision og det sjællandske landeværn i det år, hvor englænderne kom og røvede den danske flåde.

Overraskende var englænderne gået i land ved Vedbæk den 16. august, var rykket frem, havde belejret København og krævet flåden udleveret. Den lå da aftaklet på Holmen. Da danskerne nægtede, gennemførte englænderne fra den 3. til den 7. september et bombardement af byen – bl.a. med brandraketter. De var naturligvis årsag til mange ildebrande, så bombardementet gik fortrinsvis ud over de civile borgere – et kedeligt eksempel på total krigsførelse. Den danske hær var samlet i Holsten, så efter at københavnerne havde udholdt de brandhærgende raketter i 4 døgn, overgav kommandanten byen og udleverede dermed den danske flåde.

Mens Københavns bombardement er kendt i Danmarkshistorien, er der ikke mange, der har hørt om træskoslaget. Træfningens navn er ikke rosende ment. Det skyldes efter sigende, at en del af de danske bondsoldater mødte i træsko og at nogle af dem smed dem for hurtigere kunne komme af sted, da de tog flugten. Spørgsmålet er imidlertid om man i virkeligheden kan klage over deres indsats. Derfor til indledning et par forklarende ord om det landeværn, som kronprinsen, den senere Frederik VI, lod mobilisere, umiddelbart før englænderne gik i land.

Landeværnet

Det var enheder, der var sammensat af gamle *landsoldater* – sådan hed de bønderkarle, der havde aftjent deres værnepligt i hjemstavnen og ekserceret om søndagen efter kirketid - og af *hjemsendte nationalsoldater*, også kaldet landrekutter. Sidstnævnte havde gjort tjeneste ved linieregimenterne side om side med de hvervede (’de geworbne’). Dog havde nationalsoldaterne haft forret til at være ’frimænd’, dvs. til at have civilt arbejde udenfor den såkaldte eksercertid – de uger, hvor der var samlede

øvelser. Nationalsoldaternes militære færdigheder var derfor heller ikke overvældende.

De landeværnssoldater, der blev indkaldt i august 1807, havde således næsten ingen militær træning bag sig og havde aldrig været samlet til kompagni- og bataljonsøvelser ved landeværnet. Også kun få af landeværnets officerer havde egentlig militær erfaring - og de få, der havde, var gamle og affældige. Resten var godsforvaltere, landmålere og lign.

Ligesom nutidens hjemmeværn var landeværnet beregnet til forsvar af hjemstavnen - i tidens sprog: "Den provins, hvor mandskabet opholder sig" - men fik nu ordre til at blive samlet for i enhedsramme at blive sat ind mod englænderne ved København - til trods for at hovedparten af de våben, som skulle have været udleveret ved mobiliseringen endnu lå i den belejrede hovedstad. Chefen, generalløjtnant Joachim Castenschiold, Borreby Gods, samlede landeværnets bataljoner, i alt ca. 4-5000 mand ved Køge.

Køge sidst i 1700-tallet, set fra vest: Til venstre ses nogle af møllerne nord for byen

Uden for Nørreport'

Lige uden for Køges Nørreport lå der en hel vindmøllepark. Både ved en folketælling i 1753 og ved den i 1787 boede der 7 møllerfamilier dér - nord for kroen 'Den norske løve'. Ole Andersen ejede tre møller, to stubmøller og en hollandsk mølle. Sent om aftenen den 28. august var én til landeværnsbataljoner gået til ro ved møllerne, nogle af folkene i telte.

”Mølleparken” nord for Nørre Port, indtegnet på et moderne kort. Numre og navne fra et kort fra 1807, der opbevares i Kort- og Matrikelstyrelsen.

- 4 Tøxens Vænge
- 6 Carl Hansens Vænge
- 7 Jens Pedersen
- 8 Hollandske Møller (Ole Andersen)
- 8V Hollandske Møllers Vænge
- 9 Niels Gabrielsen
- 10 Ole Andersens Vænge
- 11 Ole Rasmussen
- 12 Gabriel Mouritzen
- 13 Thomsens Vænge
- 14 Hagen (forhen Lars Olsens Vænge)
- NL: Norske Løve
- NP: Nørre Port
- R : Rådhuset

Danskerne havde tilsyneladende ingen viden om, hvor fjenden befandt sig, for næste morgen rykkede styrken ud på fælleden nord for byen for at holde daglig øvelse. Da fik Castenschiold melding om, at fjenden var opmarcheret i kampformation 5-6 km nordligere.

Carl Hansens Vinhus: "Norske Løve", fotograferet sidst i 1800-tallet

Situationen var, at de engelske belejringsstyrker ved København havde erfaret, at landeværnet var under sammendragning. Derfor besluttede man at sende en division af sted for at nedkæmpe den danske styrke, før den kunne falde belejringsstyrken i ryggen. Divisionen var under kommando af generalmajor Arthur Wellesley, der senere som hertug af Wellington skulle besejre Napoleon ved Waterloo i 1814. Wellesley stod med sine styrker ved Tåstrup den 28. august om aftenen og næste morgen rykkede han frem ad Tåstrup - Køge-vejen. Tidligere havde han sendt en enhed mod vest for at foretage en omgående bevægelse og komme ind syd for Køge og således forhindre dansk tilbagegang.

Da Castenschiold fik underretning om englændernes fremrykning, besluttede han at tage kampen i det flade landskab nord for Køge. Landeværnsbataljonerne blev sendt frem for – som krigshistorikeren Jens Johansen udtrykker det – at rekonoscere fjenden, men bataljonerne måtte hurtigt vige - ganske uordnet - og englænderne trængte ind i byen midt på eftermiddagen.

'I orkanens øje'

Møllerne havde således befundet sig "i orkanens øje". Hvordan der så ud omkring dem efter kampen, har vi en samtidig øjenvidneskildring af.

Christian Frederik Agre var fuldmægtig på godset Løvenborg. Den 28. august var han – sammen med sin principal, baron Løvenskiold - kørt af sted for at melde sig som frivillig.

De blev overfaldet af en engelsk patrulje og kom bort fra hinanden. Agre søgte ind hos en skovfoged, der kørte ham videre til Køge. Efter sin hjemkomst til Løvenborg skrev han en beretning om sine oplevelser. Den har titlen: ”Reisen til Køge eller Maanederne August og September 1807”, men blev først udgivet i 1915.

Efter først at have besøgt lazarettet i det nye rådhus fortæller han: ”Jeg gik nu bort for at distrahere mig noget og kom hændelsesvis af den Gade, som fører ud til den Bom, hvorfra de engelske var komne ind, og til Møllerne, hvor slaget eller affairen skulle være forefalden. Her stod den ene fjendtlige Vagt oven paa den anden, baade til Fods og til Hest, og da jeg mærkede, at jeg heller ikke blev hindret af nogen af disse, gik jeg videre forbie Skydebanen og det derved liggende Viinhus, som beboes af Carl Hansen, og hvor General Wellesley nu havde taget sit Hoved-Quarteer. Det Stykke af den indgrøvte nye Kiøbenhavns Vei, som jeg fremdeles passerede ud imod bemeldte Mølle, fandt jeg helt igiennem strøet med Trommer, sønderslaaede Geværer, Lædertøi, Hatte og Fiær, omveltede Krudtkarrer og Lavetten til en Kanon...”

Lazaret i rådhuset

Han kom som omtalt fra det nye rådhus fra det ”Lazareth for de Qvæstede, som man nu var i begreb med, deels kiørende og deels bærende at transportere did. Skiønt Indgangene vare stærkt besatte med Vagter, lod man mig ogsaa her uhindret gaa ind; men jeg gyser endnu ved at tilbagekalde i min Erindring det blodige Syn, jeg her fik, den ynkelige Hysten og de rædsomme Smertens- og Fortvivlelsens Skrig, jeg her hørte omkring mig, saavel af de allerede opbragte af Tropperne og som eene de Engelske Tropper, der ventelig havde sørget for deres egne, endnu var sysselsatte med at opsamle og hidbringe fra de Steder, hvor de havde lat siden Slaget og altså nu sikkert en 5 á 6 Timer. Et Værelse var indrettet for de Engelske, og saavidt jeg erindrer tre for de Danske, da der ikkun var henimod 20 Qvæstede af de første, men derimod af de sidste, da de alle vare samlede den Aften, omtrent 70. Disse Værelser, som gik en Suite igiennem Huset, således at man kunne gaa fra det eene i det andet, vare lyse, høje og rummelige, og Gulvene langs med Væggene i

Midten belagte med Madratzer, hvopaa man henlagde de Quæstede i Rader, imedens de Engelske og Danske Læger var i Færd med at tilspørge enhver især, hvor de havde faate Kuglen, og foreløbigen at lægge Mærke til de farligst Sårede. Endnu hørte jeg kuns meget faa, der ikke havde faaet Kuglen bag fra og altsaa paa den ulykkelige Flugt, hvorom der siden saa meget blev fortalt”.

Også Ole Andersen var ramt i ryggen. I en indberetning til det kongelige ge-neralpostamt skrev Køges postmester, Mathias Thye den 9. september: ”Mølleren Ole Andersen, som boede norden for Køge, var gået ud af sin forstuedør for at se efter englænderne, og idet han vendte sig for at gå ind, kom der en fjendtlig engelsk officer, der affyrede en kardæsk-kugle, som gik ind i ryggen på ham”.

Køge Rådhus fotograferet ca. 1880. Det blev gennemrestaureret ca. 1805

Blandt Ole Andersens efterkommere hedder det sig, at hans 14-årige søn, Frederik, straks blev sendt af sted efter en læge, men mødte en engelsk officer, der spurgte, hvor han skulle hen. Drengen fortalte grædende, hvad der var sket, og officeren sørgede for, at en engelsk læge kom og fjernede kuglen, men forgæves. Mølleren døde 2 dage efter, den 31. august.

En massiv jernkugle

Sådan lyder overleveringen. Jeg har imidlertid i 1981 selv set den kugle, der skulle have dræbt Ole Andersen. Den lå da på gården Kallestrup ved Hvam i Himmerland. Gården ejedes af slægten Aarup og en frk. Aarup

havde været husbestyrerinde for Ole Andersens sønnesøn, departementschef Rasmus Frederik Andersen, der døde ugift i 1901. Frk. Aarup arvede kuglen og et smukt gammelt chatol, hvor den efter sigende skulle have ligget siden 1807. Min mormor, Ellen Margrethe Poulsen, har også fortalt, at hun som ung så kuglen i Vestergade i København, hvor hun besøgte departementschefen, der var hendes mormors morbroder.

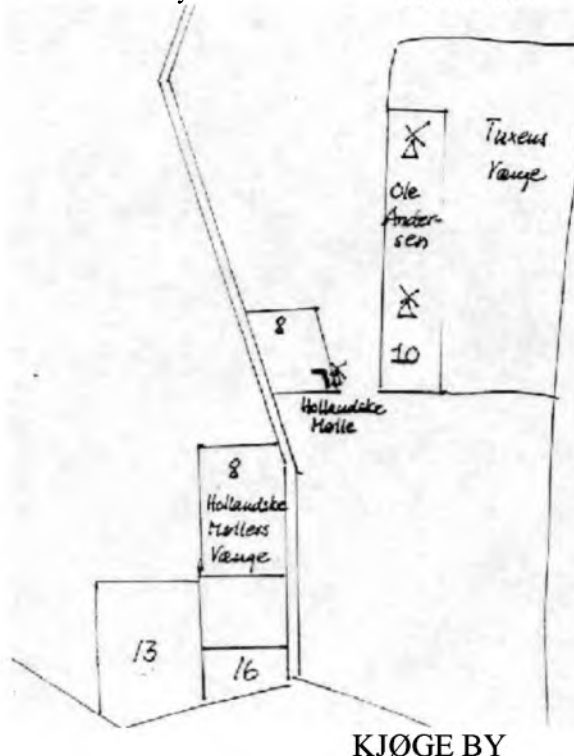
Hvis det virkelig er den dræbende kugle, der er tale om, kan historien ikke være sand. Der er tale om en massiv jernkugle med en diameter på 4-5 cm. En sådan kan ikke affyres med et våben betjent af én person, uanset om der er tale om et gevær eller en pistol.

Den kugle, jeg har set, må stamme fra en lille kanon, og det svarer helt godt til postmesterens udsagn, om at der var tale om en kardæsk. Hvis der er tale om den bevarede jernkugle, kan den ikke have været trængt langt ind ryggen, men nok have læderet denne kraftigt. Et andet spørgsmål er, om ikke Ole Andersen – i lighed med de sårede landeværnsmand blev bragt ind på det improviserede lazaret i rådhuset. Hvis han - som overleveringen siger – blev behandlet i sit hjem, er det formentlig først sket, efter at lægerne havde overstået den mest presserende indsats i rådhuset-lazarettet, med mindre han blev behandlet af en læge fra Wellesleys stab. Denne havde jo iflg. Agre hovedkvarter i ”Den norske løve” lige i nærheden af Ole Andersens møller.

Bondedreng fra Spjellerup

Ole Andersen var en ganske velsitueret mand, men havde dog vist nok giftet sig til det meste, selv om det hedder sig, at han ’købte’ møllen ved Køge. Han var født i landsbyen Spjellerup i Marvede sogn vest for Næstved, som søn af skoleholder Anders Olsen Fyhn og dennes første kone. Moderen døde, da Ole kun var 3-4 år, men faderen giftede sig igen. Første gang, vi støder på Ole Andersens eget navn, er i 1768; han er da fadder ved sin halvsøsters dåb og bor i Tomemark, hvor han muligvis har lært møllerfaget ved den derværende vindmølle. I 1770 fik han rejsepas for ét år af grevinden på Holsteinborg for at tjene som møllersvend på Hulemose Vandmølle i Vordingborg Landsogn. Senere tjente han på Magle Mølle ved Næstved, på Kimmerslev Mølle hos Hans Folmersen – hvis barnebarn mange år senere som møller i Bispebjerg Mølle skulle ægte Ole Andersens barnebarn.

KJØGE KØBSTADS JORDER Skitse efter matrikelkort i Kort- og
Matrikelstyrelsen LYNGEN

Matr. nr. 8: Beskrivelse: Et vænge norden for byen og et vænge nordligere ved Lyngen, hvorpå ejeren bor. Ved gården er opført en hollandsk vindmølle.

Matr.nr. 10: Beskrivelse: Gårdsplads og vænge norden for byen. På vænget er opført 2 stubmøller

De to børnebørn blev min mormors morforældre. I 1774 tjente Ole Andersen i Køge og derefter igen på Magle Mølle ved Næstved. Hver gang med rejsepas for et år ad gangen, men endelig fik han i 1777 fripas til at rejse, hvorhen han ville. Man kender hans gode skudsmål fra mølleren i Maglemøllen, påtegnet af præsten i Næstved.

Han drog 1778 tilbage til Køge og blev samme år trolovet og gift med den 5 år yngre mølledatter Kirsten Nielsdatter. Hendes stedfader, møller Frederik Nielsen, var død få måneder før. Ole Andersen købte straks efter

brylluppet 'Møllehus og Vænge' af svigermoderen. 1779 fik han borgerskab i Køge og 1791 købte han desuden Køge Stormølle.

Agtet mand i Køge

Den stavnsbundne bondedreng fra en lille landsby i det sydvestlige Sjælland blev en agtet mand i købstaden Køge. To ting viser det. Han havde fast stolestade i Køge Kirke og han blev den 5. september 1807 "begravet med sang" – begge dele kostede penge.

De eksakte økonomiske forhold kender vi imidlertid ikke. Der blev ikke holdt skifte. Enken, Kirsten Nielsdatter, blev siddende i uskiftet bo. Stormøllen blev siden overtaget af den søn, Frederik, som søgte hjælp hos den engelske officer, da faderen var blevet ramt.

Om landeværnets indsats

Til sidst en principiel bemærkning om "træskoslaget", hvori Ole Andersen blev "dræbt af engelskmanden".

Der er jo ingen tvivl om, at betegnelsen er udtryk for foragt for landeværnsmandenes indsats. Der er imidlertid ingen grund til at klandre dem. Med urutinerede førere, manglende bevæbning og stort set uden militær træning havde de ældre danske bønderkarle ingen mulighed for at klare sig over for de professionelle engelske enheder. De havde fået en umulig opgave.

En kamp på Herfølge Kirkegård, hvor den enhed, som Wellesley havde sendt ud i en omgående bevægelse, mødte en retirerende dansk enhed og måtte kæmpe hårdt for at sejre, viste imidlertid, at under ordentlig ledelse kunne de danske bønder godt kæmpe tappert.

Landeværnet havde fået en umulig opgave; alligevel må man spørge: Havde kronprinsen, den senere Frederik VI, andre muligheder?

Danmarks situation i august 1807

Englænderne kom helt uvarslet og i modsætning til 1801 – slaget på Rheden – var danskerne helt uskyldige ofre for stormagternes indbyrdes strid.

Napoleon havde den 7. juli sluttet fred i Tilsit med den russiske zar og de to havde aftalt, at de neutrale stater, herunder Danmark-Norge og

Sverige, skulle tvinges til at tiltræde den såkaldte fastlandsspærring og lukke deres havne for al handel med England.

Den 6. august afleverede Frankrig et ultimatum til den danske gesandt i Paris. Det gik ud på, at danskerne skulle tilslutte sig fastlandsspærringen og deltage i krigen mod England. Et afslag ville betyde krig med Frankrig.

Samme dag var en særlig engelsk udsending ankommet til kronprins Frederiks hovedkvarter i Kiel. Også han præsenterede et ultimatum: Alliance med England eller krig. Englænderne kunne ikke risikere, at den danske flåde faldt i hænderne på Napoleon.

Hvilken side skulle Danmark-Norge nu vælge? Valgte man den fransk-russiske side, risikerede man, at englænderne lukkede Skagerak og dermed afskar Norge fra at få korn fra Jylland – og det betød hungersnød i Norge, som ikke var selvforsynende – samt at englænderne, som beherskede verdenshavene, opbragte alle dansk-norske handelsskibe verden over. Valgte man at gå med England, risikerede man, at Holsten, Slesvig og Nørrejylland blev besat af Napoleon og at kornforsyningen til Norge blev afbrudt af den grund.

Inden kronprinsen nåede at beslutte sig, havde englænderne sendt en stor flåde til Øresund og St. Bælt og landsat over 20.000 mand på Sjælland, hovedparten ved Humlebæk. Kronprins Frederik var stillet overfor et fait accompli og den engelske flåde i Storebælt hindrede overførsel af hæren fra Holsten til Sjælland.

Spørgsmålet var: Skulle han have givet op uden kamp, som hans landsmænd gjorde den 9. april 133 år senere?

Trods de kun svage styrker i København og landeværnets manglende duelighed synes jeg ikke, at man kan bebrejde kronprinsen, at han forsøgte at tage kampen op. At englænderne ville anvende terroraktive metoder mod civilbefolkningen - Københavns bombardement – kunne kronprinsen jo ikke vide.

Historiens morale

Historien har en dobbelt morale. For det første: Der bør drages omsorg for, at også lokalforsvarets enheder, incl. hjemmeværnet er ordentligt trænet – ikke mindst førerne. For det andet: Civile bør ikke være nysgerrige – som Ole Andersen – men søge dækning, når der finder krigsmæssige handlinger sted i deres by eller landsby.

Prædikede om hør og hamp?

Den 28. maj 1818 stod der en notits i Randers Amts Avis: "I Går Formiddags Kl. 9 opkom Ildsvåde i den temmelig store Bondeby Vivild i Sønderhald Herred ved Grenaa Kanten, hvorved hele Byen paa 2 Gårde og 3 a 4 Huse nær afbrændte. Hvoraf Ilden er opkommet, vides endnu ikke, men omstændeligere Efterretninger ventes. Præstegaarden afbrændte tillige".

Vivild Præstegård med kirken i baggrunden. Postkort fra 1905

160 år senere blev branden i Vivild igen omtalt i Randers Amtsavis under overskriften 'Den store brand i 1818': "Præstegården omspændtes og udhusene udbrændte. Ilden truede også stue-huset, men historien fortæller, at præsten, daværende assessor Krarup, trådte til og vendte vinden. Denne assessor blev kendt som en mand, der kunne mere end sit Fadervor og der går stadig en mængde beretninger om ham".

Ak, ja. Sådan gentages H.C. Andersens historie om den lille fjer, der blev til 5 høns. Der kan ske meget på 160 år!

Præsten, assessor Krarup, der således 'vendte vinden', er identisk med denne beretnings hovedperson. Hans fulde navn var Christian Nielsen Krarup, og en foretagsom og idealistisk patriotisme havde bevirket, at han ikke alene var konsistorialassessor (med rang som sognepræster i København), men også ridder af Dannebrog. Han var præst i Vivild 1805-33, en periode, hvor der var pålagt sognepræsterne en lang række administrative opgaver. Det vil vi vende tilbage til; foreløbig vil vi se lidt mere på branden i 1818 og på, hvad præsten selv har skrevet om den. Han var nemlig meget skrivende.

Vivild 1791 (udskiftningskort-uddrag) Præstegården er nr. 1, syd for kirken

Brandens udvikling fremgår af de afhøringer som by- og herredsfoged S.A. Stadfeldt fra Randers gik i gang med allerede dagen efter branden. De findes i Rougsø – Sønderhald Herreds politiprotokol. Det fremgår her

- At ilden opstod på en gård syd for bygaden i byens østkant. Der blæste en stærk vind fra nordøst og ilden bredte sig hurtigt mod vest på gaden sydside. Præstegården blev omspændt og længerne brændte ned.
- At ilden truede præstegårdens stuehus, hvor præsteboligen var. En del mennesker strømmede til og hjalp med at flytte bøger og bohaver ud på kirkegården, men pludselig drejede vinden. Derfor sprang ilden over bygaden og antændte de østlige gårde og huse, der lå nord for gaden.
- At vinden en halv time senere atter drejede i øst. Ilden bredte sig igen mod vest – nu på begge sider af bygaden. De mennesker, der havde hjulpet til i præstegården blev først sent opmærksom på branden vest for kirken og nåede næppe at komme hjem og redde deres eget indbo, inden bygningerne var brændt ned. I alt brændte 14 gårde, 11 husmandshuse og 7 indsidderboliger. Kun de to vestligste gårde nord og syd for bygaden, 3-4 huse samt præstegårdens stuehus – på fire fag nær – samt kirken blev reddet, så for så vidt er det meget forståeligt, at der kunne dannes en myte om, at præsten nok havde overnaturlige evner.

Dagen efter branden skrev amtmanden – også i Randers-avisen - en appel om hjælp til de udbrændte beboere i Vivild og opfordrede folk til at henvende sig til enten hans egen fuldmægtig Peter Laurberg (min mors tipoldefar), til proprietær Anders Hviid på Sorvad (morbror til Peter Laurbergs kone) eller til forpagteren på gården Julianeholm, ”hvilke i Samfund med Sognepræsten, uddeler det indkommende, paa det at sam-

me kunde komme de Brandlidte til Gode efter deres Trang og Værdighed”. Det skal tilføjes, at amtmanden, Peter Severin Fønss, havde ejet Løvenholm gods, som Vivilds gårde havde været fæstegårde under, men at Fønss angiveligt på grund af alt for stor godgørenhed havde været nødt til at sælge godset i 1814.

Et læserbrev

I et læserbrev i Randers Amtsavis skildrer præsten, hvor mange der blev ramt af branden, og hvor hurtigt den bredte sig, og takker derefter for den hjælp, der er strømmet beboerne i møde.

Brevets indledning vil vi gengive – dog til en vis grad skrevet om til nudansk sprogbrug.

”Julianeholm, den 29. Mai 1818.

Alle Ting skal komme os til gode og bidrage til vor Gavn, jo mere vort Sind lykkeligen stemmes til at blive Christnes Gudsind. Denne Sandhed blev svær at fatte for de fleste af Vivilds gode Beboere i forgaars, da 33 Familier – i alt 160 personer – så deres Boliger med både Indbo og Udbo forvandlet til Aske på mindre end to Timer – for nogle knap én. To af Familierne havde 10 Børn, hos den ene var de 7 hjemme, hos den anden alle 10 hjemme”.

”Men allerede i Går blev vor Bekymring lettet” fortsætter præsten og redegør for, at der ankom 5 vogne med ialt 200 brød, 3 tønder øl, en tønde brændevin, 2 sider flæsk, 2 fjærdinger smør og 3 oste.

”Den først Uddeling skete i Aftes. Nu om en Time, Kl. 6 i Morgenstunden møder de igen for modtage hver en Del.

De brandlidte Familier er med elskelig Forekommenhed modtaget blandt Naboerne, især en stor Del i den særdeles redebonne By Lystrup. To Familier, den en Præstens er modtaget på Julianeholm, og mange flere end det viste sig blev nødvendigt tilbød Modtagelse”.

”Hjertelig Tak til de gode Naboer, der ilede til os i Nødens Stund fra Julianeholm, Hevringholm, Sorvad, Løvenholm, Julielund, Lystrup, Nielstrup, Gjesing, Nørager, Sørholm, Allestrup, Vejlbye, Tøjstrup og flere. At Kirken blev levnet, 2 Gaarde, 2 halvgaaarde, 4 Huse og Stuehuset i Præstegaarden paa 4 Fag nær, Takke vi Forsynets Velsignelse til Deres ivrige Bestræbelser. Det fælles Haab, at Præstegaarden, som var den tredje brændende Bygning, skulde blive den sidste, forhindrede

Uddrag af kort 1.100 000 med hovedparten af de stednavne, der nævnes på forrige side.

Vindens Drejning, og en halv Time derefter en anden Drejning, at benævnte levnedes ved det nidkære Arbejde. Til de Brandlidte selv Præstens rørte Tak, af hvilke endeel bleve i Præstegaarden at slukke og redde, indtil ubemærket Vindens Forandring havde ført Ilden til deres egne Boliger”.

Paa egne og 32 Medbrandlidtes Vegne
N. Krarup”

Prædikede om hør og hamp?

Når talen i mit barndomshjem faldt på Christian Nielsen Krarup, reciterede far automatisk: ”Og nu kære venner! I dag har vi talt om hør, næste søndag vil vi, om Gud vil, tale om hamp, amen”. Denne afslutning på en prædiken skulle rubricere Christian Nielsen Krarup som en ægte rationalist. Citatet havde far hentet fra de periodiske ”Meddelelser om familien Krarup”, som familiens flittige genealog – udgiveren af stamtavlens 5. og 6. udgave – pastor Christian Krarup (1881-1972) udsendte i 1915-33. Og rigtigt er det, at det er som flittig administrator og som initiativrig igangsætter i landbrug og håndværk, vi har konkret viden om vor hovedperson, mens vi ikke har noget egentligt kendskab til hans teologi. Spørgsmålet er imidlertid om ikke citatet - på baggrund af de landbrugsøkonomiske skrifter, han udgav – er en karikeret forenkling, der stammer fra en af 1800-tallets vækkelsesprædikanter.

I ”Meddelelser om familien Krarup” er der andre anekdoter om den gamle Vivild-præst. De skal belyse, at han var meget distræt – og det skal nok have sin rigtighed – for i Wibergs præstehistorie hedder det: ”Velvillig og christelig sindet, men i høj grad åndsfraværende, så han alle vegne vakte opsigt”.

Anekdoterne vil vi se på senere; først vil vi uden overbærende bedreviden tage den gamle præsts liv og gerning alvorligt. Tillad mig dog at begynde med en personlig erindring.

Århus Katedralskole

Den 1. april 1950 forsøgte min gymnasieklasse – 1.G. på Østre Borgerdydsskolen – at stille en fælde for græsklæreren, så vi kunne kalde ham for aprilsnar. Hvordan husker jeg ikke, men forsøget gav læreren, der foruden at være skolens rektor også var fars lillebror, Per Krarup, anledning til at fortælle, hvordan han engang som adjunkt ved Århus Katedralskole var blevet narret april af en gymnasieklasse.

Onkel Per havde dengang ansvaret for Katedralskolens bibliotek og en 1.april ringede en elev hjem til ham i Risskov ved 6. tiden om morgenen og fortalte, at bogsamlingen var blevet stjålet i nattens løb. Nogle mænd havde sat en slidske til bibliotekets vindue og havde på den måde læsset bøgerne på par lastbiler – og nu var de væk. Per skulle derfor omgående møde i skolens bibliotek. Kort tid efter ankom han pr. cykel til skolen og blev modtaget af den pågældende klasse med morgenkaffe – i biblioteket.

Når jeg husker historien skyldes det to ting. Dels at Per fortalte, at han havde været nem at narre, fordi han faktisk ikke vidste, hvad en slidske var; dels at han tilføjede: ”Det var en meget værdifuld gammel bogsamling, som var grundlagt af den gamle rektor Thure Krarup, min tipoldefars bror”.

Dette lille sidespring, fordi vor hovedperson var student fra Århus Katedralsskole og under sin skolegang i begyndelsen af 1780’erne netop havde boet hos sin farbror, nævnte rektor Thure, der 1798–1800 også havde været N.F.S. Grundtvigs rektor og dermed havde bidraget til Grundtvigs senere kritik af ’den sorte skole’.

En gammel løjtnantskammeret fra Flyvevåbnet, senere mangeårig historie-lærer ved samme katedralskole, Henning Damsgaard Pedersen, skriver i skolens jubilæumsbog fra 1995⁶: ”Thure Krarup var sympatisk og lærd –

⁶ I jubilæumsbogen skriver fhv. biskop i Helsingør Johs. Johansen om sin skoletid i 1940’erne: ” For mit vedkommende var det absolutte lyspunkt i tre sorte år adjunkt Per Krarup, den lærdeste og mest menneskelige af hele bundtet... Per Krarup var et herligt menneske,

hans egen bogsamling omfattede ca. 4000 bind. Det hævdes, at han var under tøflen. Hans kone var en myndig bispedatter”. Det har således nok ikke været den rene spas at være i huset hos rektor og hans kone. Alligevel kaldte Christian Nielsen Krarup en af sine sønner for Thure. Dog først barn nr. 4.

Hovmester hos Ove Høegh-Guldberg

Den førstefødte, en datter, fik navnet Lucie, og nr. 2, en dreng, kom til at hedde Ove. Heller ikke disse navne var tilfældige. Efter i 1784 at være blevet student, var Christian Nielsen Krarup 1785–94 ansat i den tidligere kabinetssekretær og statsminister Ove Høegh-Guldbergs hus i Vestergade i Århus. Guldberg var som bekendt i 1784 blevet afskediget fra de to nævnte stillinger af kronprins Frederik – den senere Fr. VI – efter den såkaldte hofrevolution 14. april 1784 og var blevet degraderet til stiftamtmand i Århus. Ove Høegh-Guldbergs kone hed Lucie, så der er ikke tvivl om, at de to børn er opkaldt efter stiftsamtmandsparret.

Christian Nielsen Krarup var hovmester for Guldbergs børn. Det betød, at han – efter Guldbergs direktiver - forestod børnenes opdragelse og undervisning, således som Guldberg selv i 1760’erne havde stået for undervisningen af Christian VII’s halvbror, arveprins Frederik.

Om Guldberg-børnenes uddannelse hedder det i Biografisk Leksikon (Bricka) (1892): Om Christian Høegh-Guldberg, der blev general, at han ”under den lærde faders vejledning sammen med sine tre brødre havde fået en omhyggelig uddannelse, der bevirkede, at han på det tidspunkt” – hvor han i 1799 som 22-årig blev ritmester – ”utvivlsomt var bedre bevandret i klassikerne end i at føre eskadron”.

Om den ældste søn, Frederik – forfatter og lærer ved den militære højskole: ”Dimitteredes privat 1790 og tog artium med udmærkelse”.

Århus var en lille by og Guldberg var som bekendt teolog. Der kan således ikke være tvivl om, at de to teologer, Guldberg og rektor Thure Krarup, har givet kendt hinanden udmærket. Til hvervet som hovmester er Christian Nielsen Krarup derfor er sikkert blevet anbefalet Guldberg af katedralskolens rektor. Christian Nielsen Krarup blev selv teologisk kandi-

lidt af en rebel, tror jeg mellem al naturvidenskabeligheden. Når klassen havde noget at fejre, åd vi på biblioteket kager, hentet fra den lokale konditor i Mejlgade. Han tillod sig mere end andre og havde carte blanche hos rektor, mærkeligt nok”.

Så måske var Johs. Johansen med til at narre onkel Per april ?

dat i 1789, så dels må han have studeret flittigt på egen hånd i Århus, dels må han lejlighedsvis have haft mulighed for at frekventere Universitetet i København – i hvert fald for at gå til eksamen.

Tre embeder

Efter tiden som hovmester synes han at være protegeret af Guldberg. 1794 blev han gift med Kirstine Thomsen, en bondepige fra Sørslev på Sjælland, der også havde tjent i det guldbergske hus, og samme år blev han - formentlig anbefalet af Guldberg - sognekapellan i Skanderborg. Hans forgænger her, der havde været 3 år i embedet, havde nemlig også været hovmester for Guldbergs børn.

Åle gamle præstegård med kirken i baggrunden. Anvendes nu som lokalhistorisk arkiv (foto 2003)

Efter 4 år i Skanderborg – med bopæl landsbyen Stilling – blev Christian Nielsen Krarup sognepræst i Aale–Hørning og endelig kom han som nævnt til Vivild – Vejlbj i 1805 og sad her til sin død i 1833.

Hans ikke-landbrugsfaglige forfatterskab

Han skrev meget og drev en omfattende udgivervirksomhed, men blandt hans mange udgivelser er der kun fire, der er af ikke-landbrugsfaglig art, nemlig:

1. Et lille patriotisk skrift: ”Beslutninger den 28de Januar 1814 efter Freden med de indbrudte Magter”.
Anledningen er Fr. VI's fødselsdag 28. januar. Indholdet er en appel på tre punkter - tre beslutninger kalder han det - til landsmænd efter freden i Kiel samme måned:
- Vi ville tjene Gud Herren med fornyet Opmærksomhed og Varlighed

- Vi ville tjene Kongen og Fædrelandet endog med ny Flid
 - Saaledes ville vi tjene os selv og vore Nærmeste
- Indledningen: ”Nylig maatte vi holde os bereedte på, hvad der kunne forestået os og det os hidtil Forundte, som vi kalde vore Eiendomme. Gud og Kongen have vi at takke, at vi kan aande friere, og see tilbagevendt Roe i Møde paa ny. Den Dag, da for 46 Aar siden Gud skjænkede Fædrelandet sin Frederik, være os hædret med Sindet til Gud og til Kongen og med foranstaaende Beslutninger, som værdige Danrigets Mænd og Mandinder, Sønner og Døtre.
- At tjene Nogen er: At gjøre sit til Opnaaelse af Dens Ønske. Dette skeer enten aldeles efter fri velvillig Beslutning eller efter en vis Forbindtlighed efter Omstændighederne, men forudsætter ingenlunde enten Tvang eller Slave-Aag”.
2. To hæfter udgivet 1819 og 1822 med den arkaiske titel: ”Ergane⁷ Pallas⁸ med Ceres⁹ og Eusebia¹⁰ – Erfaringsbemærkninger i Breve af C.N Krarup”. I 1819-udgaven findes ”Nogle Betragtninger med mine Med-Christne paa anden Søndag efter Paaske i Jubelaaret 1817”. Et citat herfra: ”Gud skabte Jorden og dens Fylde til Gavn, til Glæde, for Sine Levende, især de Fornuftige.” (min fremhævelse).

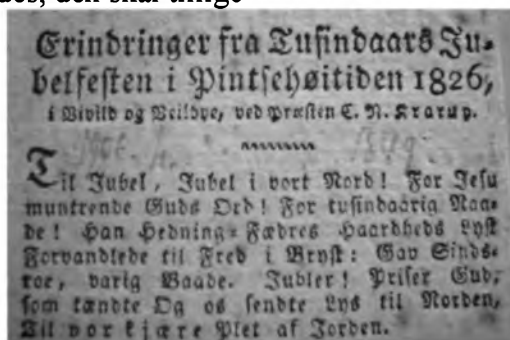
⁷ Ergane: Tilnavn til Athene som beskytterinde af al slags håndværk, kunstflid og lign. På Athens Akropolis lå en helligdom for Ergane nær propylæerne.

⁸ Pallas, næsten kun tilnavn til Athene, jf. Palladion = et gammelt billede af Athene – særlig helligt. Den, der uforvarende kom til at se det, blev blind.

⁹ Ceres: Kornavlens gud hos romerne

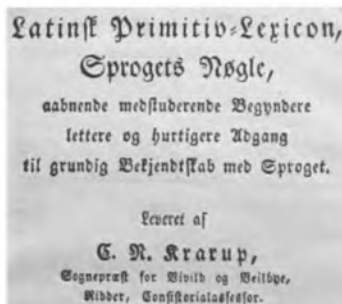
¹⁰ Eusebios: Navnet på tre biskopper i oldtiden. Ordet 'Eusebia' findes ikke i Salmonsens. Biskop Eusebios i Kasaræa (265-340) mæglede i den arianske strid og skrev 'Chronikon' en kortfattet verdenshistorie. Kaldes kirkehistoriens fader (8-11 efter Salmonsens)

3. ”Erindringer fra Tusindaars-Jubelfesten i Pintsehøitiden 1826 i Wivild og Wejlbye ved præsten C.N. Krarup”, Citat (side 5): ”Det er Begyndelsen af Christendommens Prædiken i Danmark, hvis Erindring efter ti Aarhundreders Forløb nu, ifølge Kongens Bud, skal høitideligholdes i alle Rigets Kirker ... Men ikke blot i alle Rigets Kirker skal denne Festdag høitideligholdes, den skal tillige

være en hellig Dag for alle redelige Danskes Hjerter; de skulle overveje, hvad deres Forfædre i saa mange Aarhunderer have skyldt Christendommen og hvor store de Velgjerninger ere, som Gud have beviist dem selv ved Jesu Religion; de skulle opmuntres til at vække lignende Følelser hos deres Børn og til at opdrage den tilkommende Slægt i sand christelig Gudsfrygt, saa at de os af Gud ved Jesu Lære, givne Goder kan blive varige, stedse være og stedse vorde rigere paa Velsignelser indtil fjerneste Slægt”. Det er imidlertid lidt vanskeligt at vurdere, hvor meget af teksten han selv har ansvaret for.

4. ”Latinsk Primitiv Lexikon”, aabnende medstuderende Begyndere lettere og hurtigere Adgang til grundig Bekjendtskab med Sproget. Randers 1826.

(D.m.T: Latinsk Nytaars-, Fødselsdags-, Markeds- eller Examens-Gave til en studerende Ven)

Kommentar: Simpelthen en latinsk-dansk ordbog over de mest almindelige gloser.

Barn af oplysningstiden

Som liberalteologien 100 år senere var præget af at forlige naturvidenskaben og dogmatikken, ville oplysningstidens teologer forene oplysningsfilosofiens tillid til menneskets evne til selvstændig og fordomsfri tænkning – 'den sunde fornuft' - (Montesquieu og Voltaire) med den åbenbarede Kristus. Med vor viden om Christian Nielsen Krarups opvækst og lærergering i det guldbergske hus i Århus, kan der ikke være tvivl om, at han i hvert fald i de unge år har været en tro discipel af Guldberg.

Christian Nielsen Krarup var ikke rationalist i snæver forstand, men barn af oplysningstiden; men da vi jo næsten ingen teologiske udsagn har fra hans hånd, må vi - til belysning af hans forkyndelse – vende os imod hans læremester, Guldberg.

I profanhistorien placeres denne som regel – i modsætning til den progressive udviklingsmand J.F. Struensee – som konservativ og som en typisk repræsentant for rationalismen: Troen på fornuften. Om rationalismen skriver den svenske dogmehistoriker Bengt Hägglund (Teologins Historia – en dogmehistorisk översigt, Lund 1967) imidlertid:

”Undertiden betegnes hele oplysningstidens anskuelse som rationalisme, men det er en temmelig grov generalisering, eftersom spørgsmålet om fornuft og åbenbaring løses på mange forskellige måder indenfor forskellige kirkelige retninger på den tid. Betegnelsen rationalisme som betegnelse for en speciel strømning plejer man derimod med større ret at reservere til den opfattelse, at åbenbaringstroen indeholdes i og efterhånden udvikles til en religion helt og holdent baseret på fornuften. I bevidst modsætning til rationalismen står supranaturalismen, som går ud fra åbenbaringens nødvendighed og skriftens autoritet”.

Guldberg hørte netop til den generation af teologer efter pietismens glansperiode under Chr. VI, som kirkehistorikerne kalder supranaturalister. I den danske kirkes historie (bind V-1951) skriver Bjørn Komerup, at ”Guldberg

danner slutstenen på den ældre supranaturalistiske skoles apologetik i Danmark. I hans skrifter fandt hele skolen sit klassiske udtryk” (p. 266).

Selv om Christian Nielsen Krarup var fremskridtsvenlig i sit syn på samfundets praktiske forhold, opfordrede han altid – som vi har set det – til patriotisk og banal humanistisk, altruistisk virksomhed. Han har formentlig i sine senere år beskæftiget sig så lidt med teologiske overvejelser, at der ikke har fundet en væsentlig udvikling sted efter påvirkningen fra Guldberg. Han må således også anses for – som barn af oplysningstiden - at være supranaturalist – i modsætning til de senere egentlige rationalister, som f.eks. den bekendte stiftsprovst H.G. Clausen i København. Ofte kan en persons bibliotek give et indtryk af, hvad den pågældende har været optaget af og beskæftiget sig med, men desværre mangler der en fortegnelse over hans bogsamling i skiftesagen efter ham.

Optaget af gudstjenestens indhold

Vi ved imidlertid, at han har beskæftiget sig med gudstjenestens indhold – og form.

I 1822 bad han via biskoppen kancelliet om tilladelse til følgende:

- At måtte læse epistlen fra prædikestolen og at måtte tilføje forklarende anmærkninger til samme
- En gang om måneden at måtte prædike over en af Jesu taler, som ikke haves i de sædvanlige søndagsevangelier
- ”At maatte imens Psalmer afsynges sætte sig paa Prædikestolen paa en dertil anbragt Stol”
Kancelliet beder biskoppen ’om at ville tilkjendegive Hr. Krarup, at det Ansøgte ikke kan imødekommes’

I Århus bispejournal kan vi endvidere se, at han i 1827 andrager om, ’at maatte 8 Gange om Aaret vælge af Jesu Taler og 4 Gange tage det Gamle Testamente til Text for hans Prædiken’. Svaret på det andragende har jeg desværre ikke kunnet finde.

Han havde i øvrigt personelkapellan fra 1811 til 1822, hvad man godt forstår, hans foretagsomhed taget i betragtning. Sidstnævnte år blev kapellanen sognepræst i Dalbyover i Ommer Syssel. Om han derefter havde hjælpepræst, ved vi ikke, men mon dog ikke?

Hans landbrugsmæssige virksomhed

Ud over at drive præstegården kan hans indsats for landbruget følges på tre om-råder

- Som redaktør og bladudgiver
- Som ambassadør for Det kongelige Landhusholdningsselskab.
- Som ivrigt medlem af Randers Amts Husholdningsselskab, oprettet 1810.

Redaktør og udgiver

Under bestræbelserne på at finde Chr. Nielsen Krarups skriftlige arbejder, stødte jeg på bladet 'Søndags-Aftens-Læsning'. Endelig et teologisk skrift sagde jeg til mig selv, men om forladelse. Det var 'Et Ugeskrift om Danmarks Landbrug og andre Næringsveje'. Første gang udkommet i 1809.

Forside fra 2. årgang

På forsiden af første årgang står der: 'Forsendes med Kongelig Tilladelse med de ridende Poster til de Danske Provinser og Norge'.

I 1817 blev Christian Nielsen Krarup medudgiver af bladet 'Den oeconomiske Correspondent', der havde undertitlen: 'Et Blad til Landbrugets Nytte'. Det blev udgivet af Gregers Begtrup (1769-1841), professor i landøkonomi ved Københavns Universitet, og Frands Vilhelm Trojel (1746-1819), forvalter af de kgl. godser i Odsherred.

foråret 1817 stod der følgende redaktionelle bemærkning i bladet: 'Som Medudgiver af Correspondenten er Hr. Consistorialassessor Krarup, Ridder af Dannebrog, tiltrådt: han har ladet sit eget Blad Søndags Aftens Læsning indgaae, hvis Subskribenter indbydes til at tiltræde dette Blad... Der udkommer et Ark hver Uge, der forsendes med Posterne'.

Jeg ved ikke, hvornår dette blad hørte op med at udkomme, men har på fornemmelsen, at det skete kort efter Trojels død i 1819.

Så vidt den landbrugsmæssige side af hans redaktør- og udgivervirksomhed. I bladene er der enkelte artikler fra hans egen hånd, således 1819 en lang artikel om høravl – samt i øvrigt nogle stykker skrevet af hans to brødre, der var præster i Borris og Vejrum.

Ambassadør for landhusholdningsselskabet

Det kgl. Danske landhusholdningsselskab blev oprettet i 1769 – på Chr. VII's fødselsdag den 29. januar. Selskabets formål var at fremme landbrug, handel og industri – det sidste ville vi i dag kalde for håndværk.

Som 7-årig blev Frederik VI selskabets beskytter og fulgte efter sin magt-overtagelse i 1884 interesseret dets virksomhed. Ove Høegh-Guldberg blev medlem i 1771 og vor hovedperson har ganske givet også tidligt meldt sig ind. Han var i Vivild-tiden et meget ivrigt og aktivt medlem, og det er ganske givet grunden til, at han blev både ridder og konsistorialassessor.

Landhusholdningsselskabets arkiv ligger på Erhversarkivet i Århus. Det indeholder massevis af breve fra Christian Nielsen Krarup, hvor han enten fremsætter forslag til nye initiativer eller indberetter om aktiviteter, som han forestår på selskabets vegne eller er impliceret i.

Nogle eksempler:

- I 1810 skriver han et 'Ærbødigst Pro Memoria' til landhusholdningsselskabet og foreslår, at en væver ved navn Remontius Hansen i Vivild sogn kan få hjælp til at erhverve to vævestole. I et følgende brev: "Om etablering af klædevævning paa Landet ved Remontius Hansen" gør han nærmere rede for sagen og kort efter har han skrevet "Takkebrev for Materialer skænket til Remontius Hansen".
- I 1811: General Land Oeconomi- og Commercekollegiet udbeder sig Landhusholdningsselskabets overvejelser vedr. et af sognepræst Krarup indsendt forslag om "klædefabrikationens udbredelse blandt almuen med at opmuntre brugen af særlige vævestole".
- Samme år: Et par anbefalinger til afvandingspræmier, bl.a. ved Bækbølling og Holsted, nær Kongeåen; her var en landbrugsinteresseret fætter præst.
- Senere samme år: Indstilling af en mand i Lund, Tandrup sogn ved Horsens, til væveruddannelse, idet han anfører, at Remontius Hansen her i sognet nu er uddannet. Senere samme år: Meddelelse om, at Remontius Hansen (nu tillært) takker for fritagelse for militærtjeneste, så længe han godtgør årligt forsvarligt at væve 500 alen.
- I 1812: Indsendelse af tabellarisk indberetning om de af klædevæver Remontius Hansen forfærdigede uldne tøier.
- I 1813: Brev om rejseudgifter og kontingentbetaling
- I 1816: Forespørgsel vedr. anlæg af bageovne, møller og hørtørringsindretninger for byer i fællesskab.

Strømmen af breve i landhusholdningsselskabets arkiv varer ved lige til 1831, men jeg har endnu ikke haft tid og mulighed for at gå hele korrespondancen igennem.

Som det fremgår, har han ikke alene været engageret lokalt, men taget initiativer og haft forbindelser i store dele af Jylland. Han har været meget på farten.

Han døde da heller ikke i sin præstegård, men på godset Constantinsborg vest for Århus; han blev derfor begravet på Ormslev kirkegård af en to år ældre kollega, der var sognepræst i Ormslev-Kolt.

Begravelsestalen er optrykt i 'Meddelelser om fam. Krarup', og det fremgår af den, at han foretog sin ambassadørgerning "uden den ringeste egen nytte endog med betydelige opofringer fra sin egen side, uden nogensinde at

forlange erstatning for sine lidte tab; det var hans sødeste løn, når han formåede at spore frugt af sine patriotiske bestræbelser”...

”I sin ungdom beskikket til ordets tjener, opofrede han sig – foruden til sit kald – til at erhverve indsigt i agerdyrkning, kunstflid og alle landhusholdningens forskellige dele. Med disse indsamlede erfaringer stræbte han utrættelig på at gavne, især da en ødelæggende krig dag for dag formindskede velstand og indtægtskilder og berøvede det mange tusinde menneskers flittige arme, der måtte omskifte deres fredelige sysler med sværdet for at værne det betrængte fædreland”.

Ja, han var virkelig både idealist og patriot.

Randers Amts Husholdningsselskab

Selskabet er ikke en husmoderforening.

Formålsparagraffen lyder (i uddrag) således: Ved opmuntring og oplysning at fremme gavnlig virksomhed i landhusholdningen (dvs. landbruget), fiskeri, fabrikker, manufakturer, kunst og håndværk.

Medlemmerne indmeldte sig ved at indskyde et forholdsvis stort kontant bidrag, fra 50 til 200 rigsdaler. Der var hovedsageligt tale om godsejere, proprietærer, embedsmænd – navnlig mange præster – og købmænd, men også skolelærere og gårdmænd fandtes der en del af, og også de ydede betydelige bidrag.

Der blev ret omgående udsat præmier på en lang række områder, såsom kvægavl, svineavl, haveanlæg, hørav, hampavl, kartoffelavl, vævning og biavl.

Om Chr. Nielsen Krarups andel i dette selskabs virksomhed er vi særdeles godt orienteret, fordi der i 1910 blev udgivet en meget grundig skildring af dets første 100 år.

Det fortælles her, at Krarup egentlig var ophavsmand til selskabets oprettelse, der fandt sted på Frederik VI's fødselsdag den 28. januar.

Det næste møde blev holdt i maj samme år. Om det står der i 100-års bogen: ”I mødet oplæstes en skrivelse fra pastor Krarup, gående ud på, at kongen havde skænket selskabet 50 rdl. straks og 35 rdl. årligt i 10 år. Det fremgår af brevet, at pastoren har været i København og mundtligt forebragt kongen meddelelsen om selskabets stiftelse”.

Et par citater mere: ”Af andre sager, der begyndte at optage selskabet, var udbredelsen af maskiner; første gang i 1811, da Krarup skænkede en model

til en hørbrydningsmaskine og foreslog året efter en rivemaskine til kartofler og rodfrugter købt. Han blev, i den tid han virkede i selskabet, stedse en varm talsmand for udbredelsen af ny og tidssvarende redskaber og maskiner”.

”I 1825 tilbød pastor Krarup at levere 4 kartoffelplove som vederlag for skyldigt kontingent”.

”Fra 1827 begynder svingplove at spille en rolle blandt selskabets foranstaltninger til udbredelse af gode redskaber... og det er meget sandsynligt, at Krarups breve og hele agitatoriske virksomhed for at få svingplove udbredt, har givet stødet til, at selskabet tog denne sag og de senere afholdte præmiepløjninger op”.

Formentlig ikke selv nogen praktisk landmand

Vivilds jorder blev udskiftet i 1791, men som branden viste, lå alle gårdene endnu i 1818 samlet langs bygaden; størst af dem alle var præstegården på 70 tdr. land. Endvidere ved vi, at præsten omkring 1816-17 havde yderligere to gårde.

I Randers Amts Landvæsensprotokol står der nemlig om forholdene i Vivild efter branden, at Chr. Nielsen Krarup ”havde tilkøbt sig tvende Gårde i Wivild By; denne Handel blev ophævet og Gårdene overtaget af to andre”.

I hvilket omfang han selv forestod præstegårdens avling, ved vi ikke. I de sidste år var hans svigersøn i hvert fald præstegårdsforpagter.

Den åndsfraværende optræden og opsigtsvækkende figur, som er beskrevet i Wibergs Præstehistorie og som anekdoterne i ’Meddelelser om Fam. Krarup’ bekræfter, tyder imidlertid på, at hans landbrugsfaglige virksomhed har været mere af teoretisk end af praktisk natur.

Lad mig her gengive to af anekdoterne (’Meddelelser’ Nr. 3, side 22):

- ’Under et besøg i Århus opdagede han tilfældigvis, at et skib var ved at afsejle til København. Øjeblikkeligt stod det klart for ham, at en københavnsrejse ville være overordentlig nyttig for ham, der var så mange han skulle træffe osv. Kort sagt han gik om bord og rejste til hovedstaden. Heldigvis var det blevet bemærket, så hans kone i Vivild kunne få bud derom’.
- ’Engang var han ude at spadsere. Ellers plejede han at ride, og gamle folk vil mindes hans lille gule hest, men den dag var han kommen ud til fods. Tilfældig støder hans hånd mod en bog, han har i lommen. Bogen kom op, den var interessant, og for mere uforstyrret at kunne fordybe sig i den, satte præsten sig på et jorddige. Lidt efter kom en af egnens folk kø-

rende forbi, standsede og spurgte venligt, om ikke assessoren ville køre med hjem. ”Nej, tak”, lød svaret, ”jeg rider hellere”.

I forbindelse med Krarups distraktion og verdensfjerne optræden kunne man under henvisning til bemærkningerne i Bricka om hans gamle elev, Chr. Guldbergs evne til føre eskadron, dristes til at antyde, at han nok var bedre kendt med sine klassikere end til at håndtere en plov.

Offentlig administrator

I begyndelsen af 1800-tallet havde præsterne foruden forkynderembedet mange pligter af offentlig art.

- Præsterne forestod den sognevise udfyldelse af listerne til de folketællinger, der som optakt til stavnsbåndets løsning blev indledt i 1787 med det formål at være kontrolinstans for den centralt styrede soldaterudskrivning, som indførtes samtidig. Hidtil havde værnepligten jo været administreret af godsejerne.
- Præsterne skulle påtegne skudsmålsbøgerne for alle de tjenestefolk, som skulle i ny plads.
- Præsterne var formænd i fattigkommissionen efter reglement fra 1803 om fattigvæsenets bestyrelse på landet og administrerede således sognenes fattigvæsen – se billederne fra den omhyggeligt førte fattigprotokol fra 1814 for Vivild. (fra fattigprotokollen – Landsarkivet i Viborg)
- Præsterne var efter skoleloven af 1814 formand for skolekommissionen.
- Præsterne varetog koppevaccinationen i sognene, såfremt der ikke var nogen læge (districtsfysikus) til disposition.

Skaffede amtmanden en næse

Historikeren, arkivar Erik Nørr, foretog i 1981 en grundig gennemgang af sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841, altså netop det tidsrum, hvor Chr. Nielsen Krarup var landsbypræst. Titlen var: ’Præst og Administrator’.

Fra afsnittet, ’Præsten og smitsomme sygdomme’ citeres: ”Smitsomme sygdomme var til stadighed til stede i befolkningen. Pest, kopper, mæslinger, kolera, og influenza var ikke kun sygdomme, der optrådte med lange mellemrum, men krævede også deres ofre uden for de store epidemier. Smitsomme sygdomme var alt for farlige til, at man kunne lade dem behandle på

normal vis. Lægerne var alt for få, og dertil kom, at folk generelt var alt for tilbageholdende med at tilkalde læge...

Distriktslægen skulle, efter at smitsom sygdom var konstateret, tilkaldes enten af amtmanden eller af direkte af præsten...

Sognepræstens omsorg for sine mindrebemidlede sognebeboere i forbindelse med smitsomme sygdomme kunne komme i konflikt med myndighedernes bestræbelser for at holde udgifterne nede.

Plan til anordningsmæssig forsørgelse i Districtet Wivild og Wejlby for 1814

	Wivild		Wejlby		Tilføjet	
	Indv.	Hj.	Indv.	Hj.	Indv.	Hj.
<i>Indv.</i>	25	7	22	7	12	3
<i>Hj.</i>	7	1	7	1	19	4
<i>Udgifter</i>						
1. Amten Officiællæge	1		1			
2. Aarsen Hællert	1		1			
3. Aarsen Hans	1	1	1			
4. Børnsch Nielsen	1		1			
5. Aarsen Hans	1		1			
6. Jørg. Christensen og Aarsen	2	1	2	2	1	
7. Aarsen Gyver	1		1			
8. Aarsen Hans Aarsen	1		1			
9. Aarsen Gammelby	1		1	1		
10. Aarsen Hans Aarsen	1		1			
11. Niels Jensen Aarsen			6		6	
12. Aarsen Aarsen	1		1			

Plan for anordningsmæssig forsørgelse i Districtet Wivild og Wejlby for 1814

Ydernes Navne og Opholdssteder

Wivild Sogn Wivild By	Wivild		Wejlby		Tilføjet	
	Indv.	Hj.	Indv.	Hj.	Indv.	Hj.
Aarsen	6		6		3	
Christen Aarsen	13		13		4	
Aarsen Hans	3		3		8	
Aarsen Hans	3		3			
Jørg. Christensen	13		13			
Aarsen Christensen	2		2		8	
Aarsen Christensen	3		3		8	
Aarsen Hans	3		3		8	
Aarsen Hans	3		3		8	
Aarsen Hans	3		3		8	
Aarsen Hans	3		3		8	

Ydernes Navne og Opholdssted – Wivild Sogn, Wivild By.

Sognepræst C.N. Krarup, Vivild-Vejlby, havde i en del tilfælde anmeldt smitsomme sygdomme til amtmanden og anmodet denne om straks at rekvirere distriktslægen til at besøge de syge, men præstens anmodning var i flere tilfælde blevet afvist. Krarup mente, at amtmandens indstilling hindrede en ønskelig 'Afværgning af Smitsoters Bedrøvelser blandt Landalmuen'

Amtmand C.L. Stemann, Randers, mente sig ikke forpligtet til uden videre at sende distriktslægen til sogne, hvor præsten anmeldte udbrud af smitsom sygdom. Årsagen var, at "DHrer Præster i Almindelighed og in specie Klageren ere meget tilbøjelige til at antage, at enhver Sygdom, der ytrer sig i deres Sogne, ere af den Slags, som Forordningen af 17. April 1782 omhandler, for derved at forskaffe deres syge Sognefolk 'frie Cuur og Medicamenter'".

Amtmanden havde derfor i en del tilfælde først ønsket en læges attest på, at sygdommen virkelig syntes at være af epidemisk karakter.

Sundhedskollegiet, der blev hørt i sagen, var ikke i tvivl. Det var meget vigtigt, at der straks blev truffet foranstaltninger imod smitsomme sygdomme, og præsterne måtte hellere være for forsigtige end for ligegyldige.....

Kancelliet erklærede sig enig med Sundhedskollegiet i, at det var bedre at lægen undertiden blev tilkaldt unødvendigt, end at der "aldeles ingen Undersøgelse foranstaltes i det Øjemed at spare det Offentlige Befordring og Diæterne til Lægerne".

I samme forbindelse et kort citat fra Kancelliets Kirke- og Skoledepartements Brevbøger fra 1823 (Resolution 667 af 18 marts): "I Anledning af Koncistorialas. Krarups Anmodning om at maatte udsætte Confirmationen af Pastoratets Konfirmander til Kr. Himmelfarts paa Grund af en Skarlagensfebers hærger i bemeldte Sogne og denne Sygdom forsinker Confirmationens tilstrækkelige Forberedelse – Bevilges".

Ikke uden fars hjælp

Johan Jacob Grønnerup blev styrmand i 1839, men ikke uden sin fars hjælp. Han drog til søs som 15-årig i 1830, tog i 1833 – efter langfart som dreng, jungmand og letmatros – navigationsprøve for at kunne blive styrmand og ansøgte så i 1836 Søkrigskancelliets Admiralitets- og Commissariatskollegium om at få udstedt patent som styrmand. Han fik afslag på grund af manglende sejltid. Sejltiden for at blive styrmand var netop sat op fra 6 til 7 år; han havde kun 6.

Det var der ikke noget at gøre ved, så han tog ny hyre og ansøgte så igen den 22. december 1838, nu efter 8 års sejltid og med anløb af de havne, der krævedes.

Nøjagtig en måned senere, den 22. januar 1839, resolverede Admiralitets- og Commissariatscollegiet, at han kunne få sit styrmandspatent, såfremt han ikke 'ved førstkommende søsession bliver udkræven til Kongelig Tjeneste' – altså indkaldt til flåden.

Men det blev han. Ved en søsession i Aalborg – hans fødeby – den 11. februar 1839 blev han udskrevet til 'at møde på nærmere ordre til Kongelig Tjeneste' som helbefaren matros.

Det fik hans far til at tage fat. Han udfærdigede omgående en skrivelse til Admiralitets- og Commissariatscollegiet og protesterede mod den trufne afgørelse. Han indledte sit brev således: "Som Fader vil det høie Collegium gunstigt tilgive, at jeg herved i Underdanighed tillader mig at andrage paa gunstigste Forandring af denne Resolution og Udskrivning"

Hans protest virkede. Styrmandspatentet blev givet den 28. marts 1839.

Sessionens Afgørelse

Faderen havde afleveret protesten ad kommandovejen, nemlig til den lokale søindrulleringsofficer, der havde deltaget i sessionen. I en påtegning – på bagsiden af faderens brev – allerede 12. februar, altså dagen efter sessionen beskrives det, hvorfor Johan Jacob Grønnerup blev udskrevet. Sessionen forklarer, at det var beordret, at der skulle udtages én helbefaren fra Aalborg. Af sådanne mødte der to, men da den anden: "Ved den forinden Lodtrækningen stedfundne legemlige Wisitation, af Kirurgen og Sessionen blev befundet at være, paa Grund af dobbelt Beenbrud og deraf følgende Svækkelse og Indbinding i hans Been og Saar, mindre tjenlig, an saa Sessionen,

hvem det er paalagt at kunne udskrive aldeles sunde og tjenstdygtige Folk, sig uberettiget til at lade ham deltage i Lodtrækningen”. Grønnerup blev altsaa udskrevet”.

Sessionen henstillede imidlertid, at det overvejedes at hæve Grønnerups udskrivning, hvis der i andre købstadsdistrikter fandtes det krævede antal helbefarne. Og det gjorde der altså.

Om udskrivningen til flåden

Sessionens påtegning blev i øvrigt indledt således: ”Ærbødigst Erklæring. Aalborg Købstads Hovedrulle 67-61, Johan Jacob Grønnerup, har følgende Wedtegning:

Er 23 Aar gammel, heelbefaren, lod sig frivillig søeindrullere 1830; har siden den Tid næsten idelig været i Skibsfart; Mødte sidste Gang for Sessionen 1833”.

Det fremgår således, at Johan Jacob – eller blot Jacob - frivilligt lod sig indrullere – dvs. han gjorde selv opmærksom på, at han som sømand var forpligtet til at forrette tjeneste i flåden, hvis dette blev fundet nødvendigt. Som bekendt påhvilede værnepligten indtil 1849 kun bondestanden. Det gjaldt dog kun udskrivningen til hæren. Til supplerung af flådens faste stok - det faste mandskab – blev det i 1704 bestemt, at alle med sejlerfaring kunne udskrives, dvs. egentlige søfolk, men også fiskere eller blot folk, der med bopæl ved havet måtte antages undertiden at tumle en sejlbaad. Fra alle øer, som f.eks. Anholt, blev alle udskrevet til marinen.

De lægd – som bekendt et udskrivningsområde på størrelse med et sogn – der grænsede op til havet kaldtes for ’sølimiter’ (limes = grænse).

Hovedparten af de unge mænd af bondestanden i sølimiterne blev ikke udskrevet til hæren, men til flåden. Men desuden påhvilede den maritime værnepligt også alle unge mænd fra købstæderne, som for til søs. Der førtes derfor i en række af købstæderne en såkaldt ’sørulle’ over de søværnspligtige - efter værnepligtsreformen i 1788 opdelt i ’hovedrulle’, ’tilgangsrulle’ - og ’afgangsrulle’. Sørullen blev ført af en indrulleringsofficer, en – som regel afgang – søofficer, og alle skippere, der i de danske havne hyrede søfolk, skulle sikre sig ved en påtegning fra søindrulleringsofficeren, at den pågældende sømand kunne påmønstres og ikke skulle indkaldes til flåden. Alle unge, der ville til søs, måtte derfor som Jacob Grønnerup gjorde i 1830, ’frivilligt lade sig søeindrullere’.

Derefter måtte de desuden med mellemrum lade fremstille sig for søsesessionen, som Jacob sidst havde gjort i 1833. En sådan fremstilling kaldtes en mønstring. Den blev naturligvis noteret i sørullen. I ”Sørullen for jyske Købstæder 1839” (Rigarkivet) står der således ud for Johan Jacob: ”Er mønstret 1839, 1840 og 1841”. Og der står: ”Mødte”. Endvidere står der: ”Som styrmand aftjent 5/41”. Om det betyder, at han har været indkaldt som styrmand i 1841 eller er slettet af rullen har jeg ikke fundet ud af.

Ansøgningen om styrmandspatent

Johan Jacob Grønnerups ansøgning af 22. december 1838 ligger i blandt Søkrigskancelliets Admiralitets- og Commissariatskollegiums arkivalier i Rigsarkivet.

Den er meget oplysende om de 8 år, han havde været til søs. Den skal derfor citeres i sin fulde udstrækning:

“Fød her i Aalborg uden at være bunden til nogen anden bestemmelse for Livets inderste Valg, lod jeg mig af egen Drift i 1830, da 15 Aar gammel, indrullere for at søge min Fremtids Existens til Søes.

Efter at jeg da som Ungmand havde et par Aar gjort 2de Togter med et af de største her hjemmehørende Skibe, dels på Østersøen dels på Portugal, foruden nogle andre Rejser på Norge, tog jeg i 1833 den 1. Juni min Navigationsexamen, som vedlagte Examensbevis udviser.

Efter at have overstaaet denne Examen begav jeg mig i Farter med Skibe hjemmehørende i Kiøbenhavn og gjorde derfra flere lange Togter, dels til Spitsbergen, Island og Østersøen m.fl. - I 1836 i Januar Maaned indgav jeg til det høje Kollegium en underdanigst Ansøgning om den Gang at blive meddelt Styrmandspatent, hvilken ansøgning blev indlægget med de Attester, jeg den gang havde fremskaffet, men paa Grund af at jeg den Gang kun havde været indrulleret lidt over 6 Aar, blev samme mig den Gang nægtet.

Derimod blev det mig bevilget at gaae i Udenrigsk Koffardifart, og til den Ende forhyrede jeg mig som Understyrmand med den i Lybbeck hjemmehørende Brig Cathrine Elisabeth og gjorde en Reise dermed som saadan i 9 Måneder. I 1837 kom jeg tilbage til Kiøbenhavn og da der dengang ikke var nogen Styrmands Emploi at faae, søgte jeg ikke mit Styrmandspatent, men tog Hyre som Fuldbefaren med briggen Chouque af Kiøbenhavn til Livorno og Messina og Rio Janeiro.

I Marts Maaned d. Å. kom jeg til Hamborg med bemeldte Skib som med dets bestemte Lodsepliede (?), men havde der uheld med Udlosningen af faae mit ene Ben forklemmt mellem 2de Kæder, og da Skibet afsejlede forinden jeg kun-

de blive cureret, maatte jeg da blive tilbage, og da jeg var saaledes cureret, at jeg igien kunne begive mig i Farten, maatte jeg tage den første den bedste Hyre, og saaledes forhyrede jeg mig som Fuldbefaren med en i Arkangel hjemmehørende Brig og gjorde i Sommerens Løb en Rejse til Arkangel og derfra til Amsterdam og videre til Kronstad og tilbage til Kiøbenhavns Rhed, hvor jeg efter eget Ønske forlod samme.

Den Attest jeg forskaffede mig som Understyrmand med den lybske Brig, for de 9 Måneder jeg var om Bord i samme, blev mig tilligemed nogle andre Papirer og Penge mig frastiaalet under min Sygdom i Hamborg i sidste Sommer og jeg kan nu umulig tilvejebringe noget Beviis herfor.

Desuagtet vil jeg ikke haabe, at det høie Collegium vil nægte mig et Styrmandspatent, da jeg nu til Sessionen har staaet i Rullen i fulde 8 Aar og paa disse har fremført Sandfærdige Grunde, er det jeg hermed underdanigst ansøger det høie Collegium om Bevilling paa, at dette mit Patent maa blive mig meddelt paa den nu som for Aaret 1939 afholdende Sæsession mod at bemeldte Gebyr erlægges.

Underdanigst
Johan Jacob Grønnerup

Sammen med ansøgningen er der 10 anbefalinger fra de skippere, som han har sejlet med. Det fremgår af dem, hvor de forskellige rejser er gået hen samt hvordan hans tjeneste, flid og forhold om bord har været.

Jacob Grønnerups levned i øvrigt

Det er i øvrigt ikke ret meget, vi ved om skipper Grønnerup. I ansøgningen om skippercortikat står der, at han har sejlet to år som styrmand med skonetbriggen, 'Clarence' af Aalborg, men nu har fået tilbud om at føre en brig 'Caning', tilhørende skibsreder I.M.Cohn i Aalborg.

Han blev født 28. februar 1815. Ved folketællingerne i 1834 og 1845 havde han bopæl hos forældrene i Algaden nr. 413 i Aalborg. Ved sidstnævnte er han anført som ugift og skipper, 30 år gammel.

Hans moder døde i maj 1845 og 4. oktober samme år blev Jakob gift i Budolfi Kirke med Sophie Dorthea Krarup. I kirkebogen er han anført som "Købmand i Holstebro", og ved folketællingen i 1850 bor han og Sophie Dorthea ganske rigtigt i Østergade 52 i Holstebro. Hans erhverv er anført som 'Skibsfører for tiden på koffardifart'.

Johan Jacob Grønnerup

Grunden til flytningen til Holstebro har formentlig været, at han hovedsageligt sejlede på England med udgangspunkt i Struer, der netop i 1800-tallet udvikledes som havneby for Holstebro. Sejladsen foregik gennem en kanal i Aggertangen, der var blevet brudt ved en storm i 1825, så der – indtil omkring år 1900 - var forbindelse øst – vest gennem Limfjorden.

Senere flyttede familien tilbage til Aalborg og af 'Dansk Skibsregister 1871' fremgår det, at han er fører af galeasen 'Cecilie' af Aalborg. Han døde i Aalborg i 1875.

Hans far

Faderen, Christen Grønnerup, var først postfuldmægtig i Aalborg, senere lotterikollektør sammesteds. Altså helt igennem skrivebordsmand, selv om han var født og opvokset på en gård i Grønnerup ved Vraa og egentlig hed Christen Christensen. Han har ganske givet taget navnet Grønnerup, fordi det har været hans navn som soldat. At kalde soldaterne ved bynavn var ganske almindeligt - også dengang.

Han aftjente sin værnepligt ved 3. Jyske Infanteriregiment (senere 11. Bataljon, derefter Falsterske Fodregiment). Det havde dengang hjemsted i Aalborg.

I et skifte ved hans mors død i 1806, står der, at Christen er soldat i Holsten - og 3. Jyske Infanteriregiment var ganske rigtigt på grænsevagt dér i den periode.

Næste gang vi møder Christen i arkivalierne er 7. maj 1814, hvor han i Budolfi Kirke i Aalborg bliver viet til "pigen Bolette Nielsdatter Stidsgaard". I kirkebogen ser vi første gang titlen fuldmægtig anvendt.

Den 28. februar 1815 fik parret en søn, der blev fremstillet i Budolfi Kirke 26. april efter hjemmedåb. Det var Johan Jakob, opkaldt efter Christen Grønnerups chef, postmester Johan Jacob Bruun, og den lille Johan Jakob

blev båret til dåben af chefens kone, oberstinde Bruun, således tituleret, fordi postmesteren var “afgået fra militæretaten med character af oberst-lieutnant”. Samme oberstinde, født Bülow, var søster til den senere over-general i treårskrigen, F.R.H. Bülow, sejrherren fra Fredricia 1849.

Det var i hine tider ikke ualmindeligt, at man kaldte børnene op efter sin principal. Ej heller ualmindeligt, at dennes kone bar barnet til dåben, altså var gudmor. Det skete vel for at hjælpe børnene frem i verden ved, at nogle mennesker, som man ikke anså for at være helt uden hverken indflydelse eller midler, kunne støtte det barn, de var faddere til. Desværre fik det ikke nogen særlig betydning for Jacob Grønnerup, idet oberstløjtnant Bruun i 1828 blev idømt livsvarigt fængsel ved højesteret og tilbragte resten af sit liv indespærret i Kastellet i København. Grunden var, at han - efter at være blevet toldkasserer - ved en inspektion blev grebet i, at der manglede et stort beløb i toldkassen. Hvorvidt han i øvrigt var skyldig, er en helt anden historie, som ikke skal berettes ved denne lejlighed. At Christen Grønnerup blev ansat ved postvæsenet skyldes formentlig hans forlovelse og ægteskab med Bolette Stidsgaard, som synes at være blevet støttet af familien Bruun, fordi hun tilsyneladende havde været ansat i oberstindens hjem. Lotterikollektør blev Christen Grønnerup i 1818.

Tre skrivelser – samme håndskrift

Som nævnt ligger Jacob Grønnerups ansøgning om styrmandspatent i Rigsarkivet. Nærmere betegnet i Søkrigskancelliets Admiralitets- og Commissariatskollegiums arkiv. Sammesteds ligger faderens protestbrev samt Jacobs ansøgning fra 1841 om skippercertifikat. De tre skrivelser i Rigsarkivet er alle skrevet med samme håndskrift, nemlig faderens. I min fars arkiv, som jeg har overtaget, ligger der et brev fra skipper Grønnerup til sin datter, fars farmor, skrevet i Hull i England i 1870.

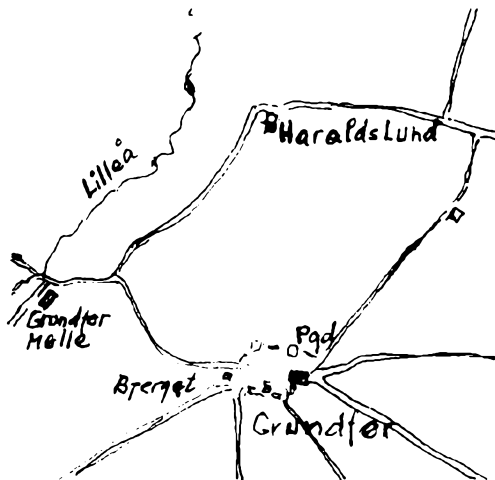
Det er skrevet med en forholdsvis spinkel latinsk håndskrift - med pen.

De tre breve i Rigsarkivet er derimod skrevet med kraftig gotisk skrift med gåsefjer – ganske som jeg kan forestille mig, at en forhenværende fuldmægtig i postvæsenet ville skrive. Der er derfor ingen tvivl om, at Jens Jacob Grønnerup hverken er blevet styrmand eller skipper uden fars hjælp - for så vidt angår den formelle side af sagen.

To kammerråder

I 1850, den 4. maj, var der landvæsenskommissionsmøde ved Selling Mølle, ca 5 km. sydøst for Hadsten. Selling Mølle ligger i Randers Amt, så derfor var det dette amts kommission, der var mødte. Der deltog imidlertid også en landvæsenskommissær fra Århus Amt. Han mødte i dog sin egenskab af formand for den lokal landboforening. To af de fremmødte herrer var proprietærer, dvs. ejere af en større ejendom - dog ikke så stor, at de kunne kaldes godsejere eller herremænd. De to proprietærer hed Niels Bygum Christian Krarup, ejer af hovedgården Haraldslund i Grundfør sogn, og Niels Langballe, ejer af hovedgården Dronningborg ved Randers.

Selv om det var både første og sidste gang de to var sammen ved et landvæsenskommissionsmøde kendte de to proprietærer udmærket hinanden. De havde nemlig i ca. 10 år været næsten naboer i Grundfør sogn, Vester Lisbjerg herred. Krarup havde haft Haraldslund fra 1840 og Langballe havde - indtil han 1849 købte Dronningborg - fra 1825 haft Grundfør Mølle, en vandmølle ved Lilleåen.

Ingen af de to proprietærer hørte til bondestanden. Krarup var præstesøn og Langballe degnesøn, og begge blev de udnævnt til kammerråder, en ren honorær titel, der netop blev tildelt landvæsenskommissærer efter 6 års virke som sådan. Den havde ingen økonomiske konsekvenser, men medførte

optagelse i en bestemt rangklasse i Hof- og statskalenderen. Krarup blev kammerråd i 1845. Niels Langballe derimod først omkring 1856.

Hvorvidt familierne Krarup og Langballe har plejet omgang med hinanden, ved vi ikke; men vi ved fra de erindringer fru Krarup, født Henriette Manniche, skrev til et barnebarn, se beretningen 'Mor med i kantonnement', at da Krarups ældste søn sejlede til København for at studere, "blev han modtaget på kajen af student Langballe".

Ca. 130 år senere, engang i 1970'erne, besluttede mine forældre at lægge turen om ad Grundfør for at se, hvordan deres respektive oldeforældre havde boet. Som stor pige havde min mor tilbragt alle ferier i sine forældres skovhus i Skjern Skov mellem Randers og Viborg. 5-600 meter fra skovhuset lå Karmark Mølle, en gammel, smuk og meget idyllisk beliggende vandmølle, og jeg tror, at det var årsagen til, at mor med stor forventning så frem til mødet med Grundfør Mølle.

Dyb var derfor hendes skuffelse over det syn, der mødte hende: En firlænget rødstensgård fra omkring 1. verdenskrig beliggende mindst 100 m. fra åen, med oplagsplads for kommunen i længerne og husvildebolig i stuehuset og uden antydning af ansats til, at der engang havde været vandmølle.

Ved Haraldslund derimod mødte mine forældre et smukt gammelt stuehus omgivet af en nydelig have, som de dog på grund af et skilt med 'Privat, ingen adgang' ikke kom nærmere.

Kammerråd Krarup

Niels Bygum Chr. Krarup havde en lidt tragisk skæbne. Efter en aktiv og hektisk tid i jysk landbrug indtil 50-årsalderen, fulgte en periode i København med sygdom og – så vidt man kan skønne - præget af

depressioner, indtil han døde ensomt i en lejlighed på Vesterbrogade som 61-årig.

12 Psalmer
forfattede i søvnløse Nætter
efter 7 Mars Sygeleje
af
N. W. C. Krarup
Landvæsenkommisfær, N. af D.
København 1863.

Fundet i registrator Frederik Krarups papirer, der ved hans død i 1910 blev afleveret til Rigsarkivet. Her kopieret fra 'Meddelelser om fam. Krarup' nr. 5, juni 1922

I 1826 var han blevet gift med Henriette Manniche, præstedatter fra Grundfør præstegård, og i løbet af 15 år fik de ikke mindre end 11 børn. Efter at han var blevet valgt til Landstinget i 1850 og derfor flyttede til hovedstaden, blev parret imidlertid separeret i 1854 og endelig skilt i 1856. Ved separationen beholdt hun Haraldslund, han fik alle øvrige midler og ejendomme, bl.a. købte han i 1857 den meget smukke gård, Hegnsholt ved Grønholt i Nordsjælland, som en af hans sønner forpagtede. Hans barnebarn, stifteren af krarup-legatet, sagfører i Præstø Henry Krarup (1862 – 1932), er således født på Hegnsholt. Krarup-legatet tildeles netop efterkommere efter Niels Bygum Chr. Krarup, der er enten unge under uddannelse eller fattige, uforsørgede enker.

Hegnsholt, tegnet ca. 1820 af C.F. Hansen til overhofmester Adam Wilhelm Hauch

Efter separationen synes det, som om han helt har mistet forbindelsen med de børn, som ikke havde bosat sig på Sjælland. Der boede kun Ove Thure, der blev sagfører i København og Henrik, der først forpagtede Hegnsholt og senere Buttrup Mølle ved Holbæk. Alle de 'jyske' børn holdt sig tilsyneladende mest til deres mor – at dømme efter hendes erindringer.

Henriette Manniche døde først i 1888, men 7 af de 11 børn døde før hende, alle af tuberkulose. Var det mon også det kammerråden havde fået? Havde det stuehus, som han byggede på Haraldslund mon været en dødsfælde?

Den aktive periode i Jylland

Som 43-årig blev Niels Bygum Chr. Krarup præsident for den første nordiske landmandsforsamling, der på hans initiativ mødtes i Randers i 1845.

Han var initiativtager til og udgiver af et landbrugstidsskrift (Tidsskrift for den danske bonde) og endelig grundlagde han og var forstander for den første landbrugsskole – om ikke i hele Danmark, så i hvert fald i Jylland.

Landbrugsinstituttet – sådan kaldtes det dengang - begyndte på forpagtergården Frijsendal under Frijsenborg, senere blev det flyttet til Haraldslund.

Forud for grundlæggelsen af landvæseninstituttet havde han, der var født i Åle præstegård i 1802 og var vokset op i Vivild, blevet student fra Horsens i 1822. Havde derefter læst teologi, men besøgte flittigt professor Gregers Begtrup's forelæsninger i landøkonomi. Hans hu stod til landbruget og efter første eksamen blev han, som cand. phil. lærer ved

præstegårdsseminariet i Lyngby på Djursland - grundlagt af præsten P.H. Barfod - og samtidig præstegårdsforpagter sammesteds. Han blev betragtet både som en dygtig organisator og god pædagog.

Landbrugsinstituttet

I Århus Stifts Årbøger 1930 findes der – under overskriften 'En Skolemand' - en grundig gennemgang af forholdene på landbrugsinstituttet, både om undervisningen og om eleverne. Artiklen er primært baseret på en indberetning fra februar 1844, som Niels Bygum Chr. Krarup indsendte til landhusholdningsselskabet, som støttede skolens drift.

Fra maj 1843 til april 1844 havde skolen 25 elever, 10 præstesønner, 2 gårdmanssønner, 1 møllersøn og de resterende 12 godsejer- og embedsmands-sønner. Eleverne er delt i to klasser og læretiden er mindst 2 år, i de fleste tilfælde 3.

Der undervistes i følgende: Agerdyrkningslære, herunder kemi og besætningslære (ved Krarup selv), husdyr-nes anatomi, hestens eksteriør ved (en dyrlæge), matematik, fysik, tysk og dansk (ved cand. theol Henrik Theodor Voss), landmåling, nivellering, forstvæsen og botanik (ved en forstkandidat), redskabers brug og forfærdigelse af agerbrugsredskabet (praktik). Der undervistes 3 til 4 timer om formiddagen og eleverne deltog i alt forefaldende praktisk arbejde i mark, eng, skov, stald og lade. Et par aftener om ugen var der foredrag over nationaløkonomiske emner.

Foruden eleverne var der 7 lærlinge, der hele dagen arbejdede i bedriften og fik teoretisk undervisning om aftenen.

Der afholdtes eksamen hvert år i april.

Fra begyndelsen af 1850'erne havde en fætter Janus Balthazar Krarup deltaget i skolens ledelse og i 1855 videreførte han driften alene, men flyttede samme år skolen til Skårupgård nord for Århus og senere til Daugård ved Vejle.

Kammerråd Langballe

Niels Langballes far var degn og skoleholder i Tønning ved Brædstrup mellem Horsens og Silkeborg. Vi ved ikke noget om Niels' ungdom og uddannelse. Han var forvalter på førnævnte Skårupgård, da han i oktober 1810 blev gift i Hjortshøj Kirke med Christiane Frederikke Hansen, enebarn efter en velhavende købmand i Randers. Begge var da 19 år. Samme år forpagtede han "på 6 år" herregården Urup, små 10 km fra fødehjemmet i Tønning. Fra Urup var der i slutningen af 1700-tallet og i begyndelsen af 1800-tallet udskilt to andre hovedgårde (Lillerupholm og Julianelyst). Det var derfor kun en gård på et par hundrede tdr. land han forpagtede og det har sikkert ikke været nogen dans på roser at have den forpagtning. I bogværket "Danske Herregårde" (Kbh. 1966) skriver arkivar Stig Nygaard om Urup, at ejeren "måtte finde sig i, at skifteretten 1825 udlagde gården, uden tilfølgende af nogen art, til direktørerne for Århus Stifts offentlige midler, der straks videresolgte den..."

Netop omkring 1825 købte Niels Langballe Grundfør Mølle. Den havde tidligere været ejet af en farbror til hans kone. Han havde møllen i ca. 25 år, hvorefter han købte hovedparcellen til hovedgården Dronningborg ved Randers. Efter års virksomhed som landvæsenskommissær i Randers Amt udnævntes han omkring 1856 til kammerråd. Sønnen Henrik overtog Dronningborg. Niels Langballe døde 1870.

Som ejer af Dronningborg blev han valgt til medlem af Randers amtsråd som repræsentant for de større gårde.

Ved valget i 1858 konkurrerede han om pladsen med en ung mand, der netop havde overtaget Skaføgård. Han hed Jacob Brønnum Scavenius Estrup og blev i 1875 Danmarks konseilpræsident (statsminister) gennem 19 år.

I 1858 blev Langballe valgt.

Livet på Dronningborg

Om familielivet på Dronningborg har et barnebarn af Niels Langballe, Inger Gautier Schmit, fortalt i en bog, der udkom i 1948 med titlen "Min Mor". Under overskriften: "Hun var en ægte dansk kvinde", skriver hun om sin mor, Julie Langballe.

"Min moder blev født den 25. juli 1843 på gården "Grundfør Mølle", en smuk gammel møllegård, som ligger mellem Århus og Langå. Hele slægten var jysk uden nogen iblanding fra andre landsdele. På mødrene side var min mor i slægt med den store Brock-Bredahlske slægt, men jeg mindes i øvrigt ikke, at dette familieskab havde nogen særlig betydning for hende i livet. Min mors far, kammerråd Langballes slægtsforhold kender jeg intet til. Om ham ved jeg kun, at han i en årrække var amtsrådsmedlem i det amt, hvor han boede. Han købte få år efter min mors fødsel gården "Dronningborg" ved Randers, en smuk gammel gård med skov og store enge ned til Gudenåen, som i årenes løb blev et samlingssted for hele slægten. Her udfoldedes en storstilet gæstfrihed til trods for, at min bedstemor døde, da min mor var 5 år gammel. Huset lededes og styredes da af den ældste søster, der var 20 år ældre end min mor og som var som en mor for hele søskendeflokken.

Dronningborg efter maleri af K. Klausen ca. 1900

Der var 9 børn i hjemmet, og min mor var den yngste; der var altså en meget betydelig forskel på alderen i denne søskendeflok, hvilket bl.a. ses deraf, at

den ældste søn, som var teologisk kandidat, på et vist tidspunkt var huslærer for sine yngste søskende.

Der var sikkert ikke meget, der hed opdragelse på denne gård. Der førtes et frit og fornøjeligt liv med venner og kammerater af den store børneflokk, og dertil bidrog jo, at de økonomiske forhold for landbruget på den tid var så gode, at man kunde tillade sig at udfolde en sådan gæstfrihed. Betegnende for forholdene er også, at 5 af de 6 sønner blev sendt til København for at studere ved Universitetet. Alle gennemførte deres studier. Kun en af sønnerne blev på gården og overtog den efter faderens død. Til gengæld var han forpligtet til enhver tid at modtage familiens medlemmer som gæster på gården, hvilket gav sig udslag i, at bl.a. vi søskende, 7 i tallet, tilbragte alle vore barndoms- og ungdomsferier på Dronningborg sammen med vor store jyske slægt, og på den måde, skønt københavnere, dog kom til at føle os i ret nær kontakt med det jyske element.

Min onkel havde ingen børn, og da han døde, gled gården desværre ud af familiens eje, hvilket var et stort tab for os alle.

På denne gård voksede altså min mor op, og som nogle af sine første barndomserindringer mindedes hun invasionen af tyskerne i 1848, og naturligvis endnu klarere tyskernes fremtrængen i 1864, hvor naturligvis en gård som "Dronningborg" måtte stilles til rådighed for fjenden. Nogen overlast var der dog ingen, der led udover de økonomiske tab, som en krig og besættelse altid medfører. Disse historiske oplevelser kom i høj grad til at præge den Langballeske familie.

På en helt anden måde, end jeg husker fra min ungdom, har jeg forstået, at "kærlighed til fædrelandet" dengang brændte i de unges sind. To af sønnerne meldte sig således som frivillige i 1848 og deltog i krigen. Den ene af dem omtales meget rosende i et historisk værk for sin tapre adfærd. Da han erfarede, at hans mor lå for døden, fik han orlov, og spadserede på sin fod fra Slesvig til Randers for at nå frem for at se moderen endnu en gang, hvilket også lykkedes. Det var altså en stærk, jysk race, af hvilken min mor udsprang. En udpræget selvstændighedsfølelse og trang til frihed besjælede den, og dette særpræg forlod hende aldrig siden...."

Niels Langballes testamente

I min mors gemmer lå der et testamente, som Niels Langballe skrev i 1869, og som jeg har valgt at citere in extenso (dog med moderne retsskrivning):

”I Jesu Navn:

Det er en særdeles bekræftet erfaring, at intet er uvissere, i den fremrykkede alder i særdeleshed, end at forudsætte nogen tidsregning for, når forsynet finder det for godt at bortkalde os fra det jordiske. – Med denne betragtning for øje har jeg i Guds navn til hensigt med disse linier at opstille nogle bestemmelser, som det er min vilje og mit ønske, efter min død, af mine børn og livsarvinger at blive bragt i anvendelse ved realisation af mine efterladenskaber.

(1) Mine kære døttre, Ane Margrethe og Julie Vilhelmine skulle efter min død, så længe de lever ugift, hver udbetales årlig 400 rd., er firehundredde rigsdaler rigsmønt, til årets tvende terminer, hver gang med det halve, og til hvilken ende en kapital, stor 20 000 rd., forrentet med 4% skal blive indestående prioriteret i Dronningborg hovedgård næstefter den prioritet til kongens kasse, stor 4161 rd. 68 sk. som der indestår som første prioritet. Skulle flere kapitaler på denne tid have prioritet, som og den kapital 6000 rd., jeg foruden prioritet skylder jfr. Wadum, som andre mindre summer, jeg ifølge udstedte private gældsbevis bortskylder, da skal sådanne fordringer forlods udbetales af min kapitalformue.

(2) Indtræder døttrene efter min død i ægteskab, da skal Ane forlods udbetales en kapital, stor 3000 rd., og for det tilfælde, hun ikke efter ansøgning anholder det Brock Bredalske legat, da 4000 rd., Julie 2000 rd. Og hvis hun ikke efter ansøgning erholder det Brock Bredalske legat, da 3000 rd. Caroline, der har modtaget det Brock Bredalske udstyrslegat 2000 rd. Desuden skal Ane foruden nogen afkortning i hendes for øvrigt tilfaldende andel, som arv af mine efterladenskaber, være berettiget til at udtage som hendes ejendom, det mahognichatol med opsats, der har været ejet af hendes moder og bedstemoder, de 4 sølvlysestager, der til hendes bedstemor, hvis navn hun bærer, er af familiens blevet skænket som brudegave. De to mahognikommoder kan Caroline og Julie dele, hvis de ønsker det. Denne bestemmelse tilføjes, for derved så meget at bevare i kærlig erindring om de dyrebare kære, i hvis øje disse genstande har været.

(3) De for øvrigt tilstedeværende genstand af sølv med mere, deles efter kærlig overenskomst, dog kunne jeg ønske, at Ane erholdte den store sukkerbøsse, og at hun og Johan Frederik delte et dusin af spiseskeer, der er skænket deres bedsteforældre som brudegave.

(4) Ane og Julie skulle, såfremt de ved min død er ugifte, være berettiget til at udtage hver et sengested og en komplet seng af de sengeklæder, der fra deres sal. Moders tid er opbevarede.

(5) For det tilfælde, at Ane og Julie efter min død indtræder i ægteskab, da skal den kapital, der er bestemt til at blive indestående prioriteret i Dronningborg så længe de lever ugift, tillige falde lige til deling, efter at de i så fald forlods er blevet udbetalt de for dem i det forestående bestemte summer. Af den indestående kapital oppebærer de som ugift den årlige rente 4%. Ved indtrædelse i ægteskab skal de have valget af, enten de vil, at gårdens ejer skal bære udgifterne ved deres hæderlige bryllup, eller i stedet derfor af ejeren, foruden nogen erstatning, hver at blive udbetalt 500 rd., når brylluppet foregår.

(6) Hovedgården Dronningborg med besætning, avl, ind- og udbo, således som samme ved min død forefindes, med undtagelse af de her foran nævnte genstande, skal overdrages min kære søn Henrik Frederik Marius for den kapital 55 000 rd. Rigsmønt, dog afgår herfra kapitalen, der foran er benævnt som indestående i kongens kasse.

For øvrigt er det mit ønske, at mine mangeårige tro tyender Sophie Fredberg og Inger Nielsdatter efter min død i deres fremrykkede, måske svagelige alder sikres en fremtid fri for næringsssorger, og således opstiller som forlangende, at når de ikke på grund af høj og svagelig alder kan bestride deres nuværende stilling i familien, Sophie Fredberg da nyder et årligt underholdsbidrag stor 150 rd. og Inger Nielsdatter 100 rd., og som jeg forventer af mine kære børn eller livsarvinger én for alle og alle for én vil blive opfyldt. Det er af den grund, jeg for Inger kun opfører 100 rd., at hun imod mit bevis har en større kapital på rente hos mig indestående.

Jeg vil derhos foreholde eder, mine kære håbefulde børn, der hidtil med eders retskafne vandel har beredt mig så megen lykke, så megen kærlighed, så megen glæde, at I indtil eders livsaften stedse vil bevare den dybeste højagtelse og taknemmelighedsminde, I er eders kærlige, for eder sig selv opofrende og omhyggelige sal. Moder skyldig, ved hvis side jeg har tilbragt et så sjældent lykkeligt samliv. I vil berede eder et agtet navn og et hæderfuldt minde, hvis I – som jeg ønsker og håber – vil lade hendes gudsfrygt og retsind og ædle handlemåde være eders ledestjerne på alle eders veje og til alle eders gerninger, hvortil jeg af mit hjertes dybeste fylde ønsker, Gud vil give eder kraft og styrke.

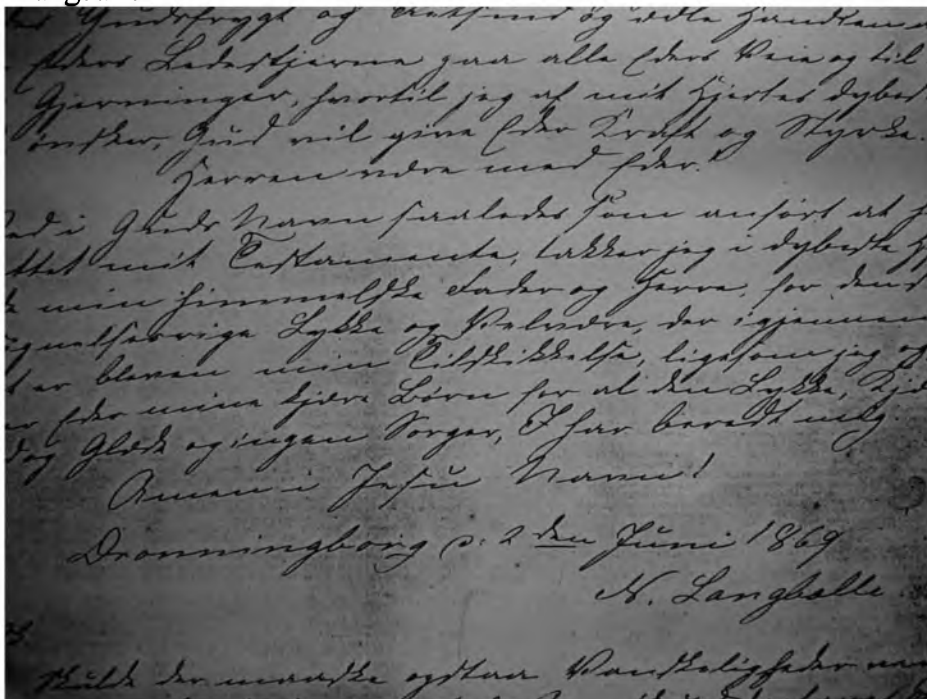
Herren være med eder.

Ved i Guds navn således som anført at have oprettet mit testamente, takker jeg i dybeste hjertes fylde min himmelske Fader og Herre for den velsignelsesrige lykke og velvære, der igennem livet er blevet min tilskikkelse, ligesom jeg takker eder, mine kære børn, for al den lykke, kærlighed og glæde og ingen sorger, I har beredt mig.

Amen i Jesu navn

Dronningborg, d. 2den juni 1869.

N. Langballe

... Guds barmhjertighed og nåde og alle Guds velsignelser
for den Lykke og Velvære, som alle Guds Børn og til-
hørende, for så vidt jeg af mit hjerte dybest
ønsker, Guds vilje give alle Lykke og Nydelse.
Gavoren med mig selv.

At i Guds Navn forlader jeg mig og mit alt
for Guds Gode og Lykke, og jeg i dybeste
tro min himmelske Fader og Herre, for den
uendelige Lykke og Gode, som jeg
har blevet min tilskikkelse, ligesom jeg
for min kære Børn, for at de Lykke, Gode
og Glæde og ingen Sorger, I har beredt mig.

Amen i Jesu Navn!

Dronningborg d. 2den Juni 1869
N. Langballe

Efterskrift: Skulle der måske opstå vanskeligheder ved deling af boets forventede overskud, haves intet imod, at heri sker forandringer efter gensidig, kærlig overenskomst.

Det er en selvfølge, at boets formues overskud straks kan forlanges udbetalt af gårdens ejer. Efter min død skal Ane og Julie, som ugifte have fri station i gårdens værelser, og det nu benyttede soveværelse stå til deres rådighed med deri værende senge.

For det tilfælde, der i tiden skulle indtræffe forskellige kurser på sølv og sedler, da skal de forfaldne renter betales i sølv.

Så længe de simple fordringer forblive indestående, skal deraf årligt i renter betales 4%, hvilket også skal ske af de kapitaler Ane og Julie er tillagt til udstyr.

For adskillige forretninger, som Janus Erasmus for mig har udført uden honorar, gives ham mit lommeur med vedhængende kæde, som vederlag.

Min hoslagte disposition er det måske antageligt i nogle poster medfører vanskeligheder ved boets realisation, og jeg vil den ende bemærke, at såfremt det sker med samtlige pågældendes vilje og samtykke, da har jeg intet imod, at hermed foregår afvigende forandringer, dog under den bestemte forudsætning, at døtrene derved ikke lider noget skår i de for dem opstillede bestemmelser.

Langballe”.

Mor med i kantonnement

Henriette Manniche (1808-85) fik 11 børn med sin mand Niels Bygom Chr. Krarup, som drev landbrugsskole på hovedgården Haraldslund i Grundfør sogn. Det tiende barn, en søn, fik navnet Alfred, og moderen elskede ham over alle andre. Efter separation i 1854, solgte Henriette Manniche Haraldslund, som hun havde beholdt ved separationen, og indtil Alfred døde 31 år gammel, fulgte hun ham i tykt og tyndt – boede således hos ham og hans kone, da han forpagtede to store gårde på Sjælland, Først Kirstinesminde, senere Eriksholm, begge ved Holbæk. Alfred døde af tuberkulose på Eriksholm i 1873.

Henriette Manniche (1808 – 85)

Alfred fik 5 børn. Ældst var Kathrine, født 1867. Kort efter Alfreds død skrev Henriette Manniche et erindringshæfte om sin elskede søn, dediceret til Kathrine: ”Og til dig, min elskede Kathrine, overgives disse blade, som den ældste, og når dine søskende vokse til at kunne forstå og skatte erindringen om deres elskede fader, da vil du meddele dem disse blades indhold”.

Efter at have moderen i 1863 havde solgt en gård ved Århus, som Alfred havde drevet for hende, blev han samme år forpagter i nærheden af Sæby. Om 1864 skriver moderen: ”Da vi kom til foråret, udbrød krigen med preusserne. Alfred ville da med som *frivillig*.

Jeg blev jo meget beklemmt, da jeg mærkede, det var hans fulde alvor, men *turde eller kunne* jo ikke sætte mig imod, når han følte kald dertil. Vi rejste til Kjøbenhavn, hvor Alfred efter nogle dage kom ind i en eksercerskole (og jeg boede hos min kjære søn Ove). Alfred i forening med en ven,

civilingeniør Kruse¹¹, indlogerede dem i Gothersgade 115. Så ofte han kunne besøgte han os på Christianshavn. Da han blev færdig med skolen, blev han ansat ved 21. regiment tilligemed Kruse. Oberst Saaby blev deres chef.

Da regimentet skulle ligge ovre ved Løgstør, 4 mil fra Aalborg, og rejse til søs fra Kjøbenhavn til Aalborg, og han havde 8 dages permission, rejste jeg med, og fra Aalborg tog vi ekstra befording til Sæbygård – forpagtet af Jacob Holm, gift med min ældste datter Marie - hvor Alfred blev 8 dage. Forpagter Holm og Alfreds broder Janus kjørte ham da til Aalborg. Tillige var Christian Holstein¹² med, som og var gået frivillig med, og stødte til sit regiment. (Alle regimenterne lå da i det nordlige Jylland). Jeg var naturligvis meget beklemmt ved, at han, ja, når vidste ingen, kunne komme med i slag, men det var jo det, han - som alle begejstrede unge danske mænd – ønskede. Men jeg kunne jo ikke være ved nogen kjærligere end Marie og mine andre børn, og det hjalp jo betydelig på at opretholde mit håb (om), at den gode Gud ville bevare ham for mig.

Alfred Krarup (1842 – 73) som soldat

Da en måned var gået, fik alle regimenterne ordre til at skulle passere lige forbi Sæbygård gennem Sæby til Frederikshavn, hvorfra de skulle udskibes til Fyn; vi havde indkvartering af en del officerer, men da alle de andre var passerede, men 21. regiment var ingen besked om, så blev jeg jo ængstelig,

¹¹ Carl Johan Henrik Kruse (1840-1900). Senere muremester på Frederiksberg, gift 1866 med Jeanette Mathilde Krarup, datter af Enoch Christian Krarup, præst i Søften fra 1858.

¹² Christian Frederik Holstein, 23 aug 1842. Landmand. Ejede 1868-72 Ø. Sortkjær i Elling sogn ved Frederikshavn. Senere fiskerikontrollør ved Østifterne. Hans Bror Emil Holstein var 1868-76 ejer af Haraldslund. (Adelskalenderen 1865 & 1897)

og dobbelt overrasket, da et par dage efter en vogn holdt for døren med Alfred, Kruse og 4 officerer. Obersten med sin stab skulle bo hos baronens. Alfred og Kruse skulle først derover og så til Sæby og have regimentet indkvarteret, da de vare ordonnantser for regimentet. De kom da i to dage, hvorved vi havde det meget livligt; den tredje dag skulle de rejse om aftenen fra Frederikshavn til Nyborg og videre i Fyn.

Med Holms wienvogn kørte Marie og jeg Kruse og Alfred til Frederikshavn; Holm, samt Alfreds søskende, Christian og Thora, kjørte bagefter. I Frederikshavn drak vi the og fulgte med ned til et uhyre dampskib, der var lånt fra Sverrig og skulle føre hele regimentet. Christians ældste datter, som holdt så meget af Alfred, blev ved med at ville gå med ham i hånden, lige til skibet, og græd tilligemed vi andre, da Marie næsten med magt tog hende fra onkel Alfred.

Otte dage efter sejlede jeg med et dampskib, som også førte noget militært, til Nyborg, anført af en løjtnant, jeg kjendte, og som min kjære Marie fulgte mig ud på skibet og bad have omsorg for mig. Det var en lang søtur, men stille vejr. Da vi kom til Nyborg, var jeg hos tante Nelly's søstre¹³ (Frøknerne Aalborg, som havde et pigeinstitut dér) et par dage. Ingen vidste, hvor 21. regiment var gået hen; nogle troede til Jylland. Jeg rejste da til min fætter pastor Mogens Worm¹⁴ i Søndersø, 2 mil nordvest for Odense. Her blev jeg modtaget med kjærlige arme og hjerter; derigjennem byen passerede dagligt militær, men alt skulle den gang ved det militære gå så hemmeligt, og jeg havde kun hørt fra Alfred, at de var kommet vel til Nyborg, og troede de skulle ligge lige dér i nærheden.

Ved min fatters hjælp fik vi opdaget, at det 21. regiment lå ved Bogense; vi skrev da dertil, og overraskede Alfred og Kruse, som havde et meget godt kvarter hos en rar, venlig familie, der modtog mig som en gammel bekjendt. Jeg tilbragte en meget rar dag, og vi spadserede omkring i en smuk skov, der ligger lige ved byen; men om aftenen, da jeg skulle med diligencen tilbage, kom den gamle beklemthed; jeg måtte jo tænke på, at de hvert øjeblik kunne overrumples eller komme i slag med preusserne.

Nogle dage efter havde Alfred det uheld at miste 30 daler, som jeg havde haft med til ham, og som han ville leveret til Sophus Skaarup (der var intendant ved regimentet) at gjemme, at han kunne have, når han behøvede;

¹³ Nelly Aalborg (1835-1903), 1856 gift med ovennævnte Christian, mor til nævnte Henriette.

¹⁴ Mogens Worms mor, Henriette Christine Valentine Nielsen var søster til Henriette Manniches mor.

men som han så hurtig havde fået ordre til at skulle udrette noget og ikke fået pengene fra sig, mistede han dem. Jeg sendte ham atter gennem Sophus Skaarup, som da kom ham til gode.

Senere kom Alfred og Kruse til Søndersø en søndag morgen. Henriette Worm¹⁵ og jeg kørte med dem om aftenen til Bogense. Senere kørte jeg hen til en landsby, regimentet var kommet til, nærmere Søndersø – og da man håbede der snart blev våbenstilstand, tog jeg afsked med min elskede søn, og bestemte da at rejse til Kjøbenhavn kort efter, og da Alfred komme dertil.

Det varede og kun ca. 14 dage, inden han kom til Kjøbenhavn til os. Vi bleve der da en otte dage og rejste da til Aarhus, til Jylland, ned at besøge Claudis og da til Sæbygård, hvor Alfred atter blev forvalter hos Holm. Vi bleve da der vinteren over”.

I sin overstrømmende kærlighed til sønnen, har Henriette Manniche ikke forstået, hvor vanskeligt hun stillede sønnen i forhold til kammeraterne.

I 1922 skrev Alfreds datter Kathrine, som Henriette Manniches erindringer var tilegnet, således følgende i en lille skildring af sin fader i ”Meddelelser om Familien Krarup”:

”En udtalelse af hans soldaterkammerat, senere murermester Kruse i København, vil jeg dog anføre; mange, mange år senere sagde han til mig: ”Tror De, nogen anden end Alfred kunne have fundet sig i, at hans moder således fulgte efter ham fra sted til sted?” Og hvorfor? Sikkert fordi han var så afholdt, at soldaterkammeraterne ikke nænnede at drille ham med dette lidt overdrevne udslag af moderkærlighed”.

Det skal til retfærdiggørelse af Henriette Manniches bemærkes, at hun ikke altid havde det let. Hendes mand – og de 11 børns far – Niels Bygom Christian Krarup synes ikke at have taget særlig del i familiens liv. Han har tilsyneladende dels været fuldstændig opslugt af sit arbejde, dels synes han at have været meget deprimeret i de sidste år – i hvert fald var han ved den endelige skilsmisse så syg, at den obligatoriske mægling foregik – alene med ham – på hans bopæl på Nørretorv i København.

¹⁵ Mosteren Henriette Worm boede efter ægtemandens død i 1851 hos sønnen i Søndersø (Wiberg)

Enten er De fanden selv, eller også

I 1989 foretog min da 85-årige far en rygsæk-rejse i det græske øhav. Da han en aften sad i en taverne i Piræus, hørte han en nordmand ved nabobordet fortælle sine bordfæller følgende historie: En gang for godt hundrede år siden rejste tre herrer i en jernbanekupé ned gennem Tyskland. De to, der åbenbart kendte hinanden, drøftede på tysk et åndeligt anliggende, men den tredje – hvis modersmål de to talte – kunne ikke lade være at blande sig i samtalen. Lettere irriteret gik de to herrer over til tale latin; den fremmede fortsatte ufortrødent sin indblanding – nu på dette sprog. De to herrer slog nu over i græsk, den fremmede ligeså. Så forsøgte de på hebraisk og til sidst på arabisk, men den fremmede talte stadig med. Den ene herre udbrød da: ”Enten er De fanden selv, eller også er De professor Caspari fra Kristiania”. ”Sidstnævnte er jeg”, lød svaret. Da nordmanden var nået dertil i sin fortælling, brød far ind i samtalen ved nabobordet og forkyndte med høj røst: ”Ja, og det var *min* morfar!” Derefter sluttede aftenen med hyggelig forbrødring.

Denne skrøne om oldefar Caspari kendte nordmanden fra den norske folkeskoles læsebog, fortalt af sønnen Theodor – og senere gengivet i dennes erindringsbog: ”Fra mine unge Aar” (1929).

Men hvem var han egentlig, den gamle professor fra Norge, fars morfar, der ikke kunne lade være med at blande sig i andres samtale – mon det i øvrigt er arveligt? Ja, som nævnt var tysk hans modersmål, men i hjemmet har der måske snarere været talt jiddisch, for han var tysk jøde, født i 1814 i Dessau, sydvest for Berlin.

Her var hans far købmand – sjakre-jøde, sagde far altid – men i virkeligheden havde faderen – så vidt vides – en udmærket forretning i årene lige efter napoleonskrigene. I hvert fald var han i stand til at lade sønnerne, Carl Paul, den senere professor, og Bernhard gå i gang med at studere ved universitetet. Senere menes forældrene at være blevet meget fattige.

Carl Paul kom til Kristiania som universitetslærer i teologi (gammel-testamente) i 1847 og virkede som sådan til sin død i 1892.

Carl Paul Caspari

Sammen med vennen, professor Gisle Johnson, kom han til at præge næsten to slægtled af præster i sit nye fædreland.

”Kan man faa kaffe i Kristiania”

Det var Gisle Johnsons skyld, at Caspari kom til Norge. Herom skriver Theodor i erindringerne: ”I 1847 hændte det, at daværende lektor i theologi ved universitetet i Kristiania, Gisle Johnson, under sit studieophold i Leipzig hørte min fars forelæsninger. De varme beaandede foredrag gjorde et sterkt indtryk paa ham, og en dag steg han ind paa min fars hybel og spurgte, om han ikke skulde være villig til at søke et ledigt lektorembede i theologi ved Kristiania universitet.

”Kristiania-Norge” kom det grundende fra min far. Han var ikke ganske klar over, hvor landet laa.

”Jeg har hørt, at der skal være saa meget bjørn i Norge,” sagde han langt om længe i en betænkt tone. ”Aaja, bjørn findes der nok, men saa langt som til hovedstaden vover den sig nok ikke”, svarte Johnson smilende.

Det lød jo beroligende, men endda var det et spørgsmaal, som først maatte faa sin løsning, før min far kunne bestemme sig: ”Kan man faa kaffe i Kristiania?” spurgte han spændt. Kaffe var en af den fattige docents faa nydelser.

”Kaffe, saa meget De lyster,” lo den alvorlige Johnson. Dermed var alle betænkeligheder veiret bort. Han søgte og fik det ledige lektorat i theologi, blev konstitueret i 1847, fast ansat i 1848 og udnævnt til professor i 1857”.

Norge i midten af 1800-tallet - den johnsonske vækkelse

Da Caspari kom til Norge var den svensk-norske union og Eidsvoldgrundloven – alle fra 1814 – kun 33 år gamle – ganske som Caspari selv, der var født præcis 19 dage efter, at Frederik VI ved freden i Kiel havde

afstået Norge. Den svenske konge – reelt tronfølgeren Carl Johan, født Jean Baptiste Bernadotte, havde som bekendt accepteret, at Eidsvold-grundloven var gældende for den norske del af unionen. Loven indebar bl.a., at kongen kun havde suspensivt (udsættende) veto for almindelige love vedtaget af stortinget – en sag, vi vil se Caspari kommentere i forbindelse med parlamentarismens indførelse i 1884.

Inden afståelsen af Norge havde den danske konge i 1811 approberet grundlæggelsen af 'Det kgl. Frederiks Universitet' i Kristiania. Den første generation af lærere ved dette unge universitet blev i 1840'erne afløst af yngre kræfter, bl.a. Gisle Johnson og Caspari; Johnson som lærer i ny testamente, dogmatik og etik, Caspari i gammel testamente og – senere – også i kirkehistorie.

Trods kæmpestor forskel i temperament og sans for humor var de to i alt væsentligt enige i teologisk henseende, med Johnson som toneangivende.

I en lille bog fra 1968 om hovedlinierne i Norges kirkehistorie i 19. og 20. århundrede af den norske kirkehistoriker Einar Molland har kapitlet om midten af 1800-tallet overskriften: "Den johnsonske vækkelse, indre mission og kampen om grundtvigianismen".

Kapitlet indledes således: "I 1850- og 60-årene gik der en vækkelsesbølge over hele Norge; den kaldes den johnsonske vækkelse efter professor Gisle Johnson, som ikke havde sat den i gang, men var blevet grebet af den på et tidligt tidspunkt og derpå blev dens ledende personlighed. Da han i 1849 blev lektor i teologi ved Universitetet, var han en mand på 27 år og nød allerede anseelse som det store teologiske lys.

Gisle Johnson

Hans teologi var den lutherske ortodoksi i en helt moderne dragt. I sin polemik fulgte han den metode, at han først konfronterede modstanderne med de lutherske bekendelsesskrifter og med udtalelser af Luther. 'Luthersk' og 'uluthersk' blev de afgørende teologiske argumenter, og en modstander var aflivet, når han var brændemærket som uluthersk. Alle

foretagender, som blev sat i gang af Johnson og hans disciple, fik navnet 'luthersk': Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge, Luthersk Kirketidende, Luthersk Ugeskrift, Ny luthersk Kirketidende, Lutherstiftelsen, Det norske lutherske Indremissionsselskab".

Og Molland konkluderer: "Vækkelsen var en temmelig dyster pietisme".

Om Caspari skriver Molland: "Caspari lod sig snart mobilisere i den norske åndskamp. Grundtvigianernes påstand om trosbekendelsen oprørte både lutheraneren og historikeren i ham. Han satte sig som opgave at modbevise den kirkelige anskuelse historisk. Han brugte fra midten af 50-årene til sin død det meste af sin tid og kraft til studier over dåbssymbollets historie og udsendte en række lærde værker på norsk og tysk om symbolhistorie. Den ikke-nordiske læserkreds kunne næppe have nogen anelse om at disse sprænglærde og sindige historiske drøftelser havde et polemisk sigte, men i Danmark og Norge opfattede man dette aspekt af hans afhandlinger. En anmelder i Dansk Kirketidende fastslog, at Caspari var 'blind for Menighedens Tro', mens de norske pietister jubledede over, at Caspari havde gendrevet grundtvigianismen".

Nærmere præsentation

Den nærmere præsentation af den gamle professor vil ske i fire afsnit. Først vil vi se nærmere på hans strid med grundtvigianerne, dernæst vil vi igen vende os mod Theodors erindringer og for det tredje vil vi følge nogle studier af en nulevende kirkehistoriker, Oskar Skarsaune, professor ved Menighedsfakultet i Oslo. Hans forfatterskab opdagede jeg på internettet.

Han har senere været så venlig at sende mig en oversigt over alt, hvad Caspari har skrevet (hans bibliografi) og hvad der er bevaret af breve fra hans hånd, samt henvisning til litteratur, hvor han er omtalt, og har meddelt, at han selv er i gang med at skrive Casparis biografi.

Af oversigten over bevarede breve fremgik det, at der i Nationalbibliotekets håndskriftsamling i Oslo ligger godt og vel 40 breve til Theodor.

Dem vil vi se nærmere på i fjerde afsnit. Takket være et stipendium fra "Fondet for dansk – norsk samarbejde" havde jeg i februar 2003 lejlighed til at gennemgå dem. Endelig vil vi – i et lille tillæg – kort vende os mod familiens forhold i de første år i Kristiania. Dem havde jeg under min studietur også mulighed for at se lidt på.

AFSNIT I

Grundtvigs ”mageløse opdagelse”.

Først striden med grundtvigianerne. I sit opgør med den rationalisme, som i begyndelsen af 1800-tallet prægede den danske kirke, gjorde Grundtvig i årene 1824-25 sin ”mageløse opdagelse”. Den gik ud på, at den trosbekendelse, som lyder ved dåben, ikke alene er at finde på skrift i det nye testamente, men også eksisterer i kraft af den kirkelige tradition fra de første år efter Kristi død og opstandelse.

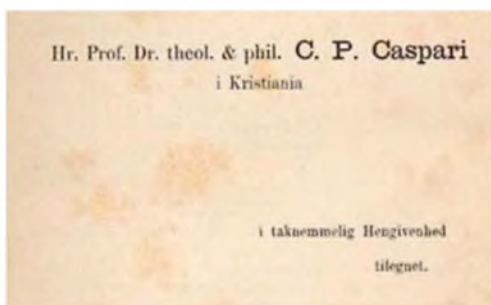
Senere udtalte grundtvigianerne det slagordsagtigt: ”At trosbekendelsen var ord af Herrens egen mund, udtalt til disciplene i de 40 dage mellem opstandelsen og himmelfarten, hvor ”han viste sig for dem og talte om, hvad der hører Guds rige til” (Apostlenes gerninger, 1. kap.).

Den mageløse opdagelse blev grundlaget for grundtvigianismens ’kirkelige anskuelse’ og medførte en fornyelse af forkyndelsen i den danske kirke. Mest markant var den strid i 1825 mellem professor H.N. Clausen og Grundtvig, som førte til, at Grundtvig nedlagde sit præsteembede ved Vor Frelzers Kirke på Christianshavn og efter en injuriersag kom under censur indtil 1839. Som svar på en bog af Clausen om ’Katolicisme og Protestantisme’, udgivet 3. sept. 1825, udgav Grundtvig 2 dage efter pjecen ’Kirkens Gjenmæle’.

Kirkehistorikeren Frederik Nielsen (1846-1907) skrev på 100 årsdagen for Grundtvigs fødsel en artikel i Illustreret Tidende. Under overskriften ”Den 8de September 1883” gjorde han kortfattet rede for Grundtvigs ’kirkelige anskuelse’. Citat: ”Han (Grundtvig) skriver til Ingemann i August 1825 (NB: Altså før udgivelsen af ’genmælet’): ”Den unge Clausen har udgivet en Bog, hvori han saa øjensynlig trodser baade Kirken og Staten, at hans Fald er uundgaeligt”. I disse ord spirer ’Kirkens Gjenmæle’. Men så hedder det videre: ”Gud være lovet, at jeg før denne store Time fik Øje paa den Kirkens Klippe, vi med Luther Gud ske Lov, have bygget paa, men som i mange Aarhundreder dog har været skjult for Menighedens Øje: det er de Kristnes oprindelige, altsaa uforanderlige Trosbekjendelse, som ved Sakramenterne aabenbar har gjort alle Kirkens Gjerninger og nu er dens Vidnesbyrd”. ”Heri ligger”, fortsatte Frederik Nielsen i 1883 ”den ejendommelige kristelige Grundanskuelse, der siden 1825 mere og mere har gennemsyret den danske Kirke i den Grad, at fremmede ofte ere fristede til at regne Grundtvigs danske Modstandere til hans Disciple.”

Frederik Nielsen (1846-1907), professor i kirkehistorie, senere biskop i Aalborg og Århus. Han udgav i 1892 en 'Haandbog i Kirkens Historie' og nedenfor gengives side 2 i andet bind, der omhandler middelalderen.

Caspari og den apostoliske trosbekendelse

Caspari satte spørgsmålstejn ved det historiske grundlag for 'den kirkelige anskuelse'. Det bevirkede, at hans teologiske virksomhed efterhånden koncentreredes om studier af den apostoliske trosbekendelses form i oldkirken. I en nekrolog i det norske "Folkebladet" fra juni 1892 hedder det således: "At opregne alle hans litterære Arbejder hører ikke herhen og vilde ogsaa være umuligt, da Fortegnelsen over dem optager ikke mindre end 7 sider med petittryk i Halvorsens Forfatterleksikon. Men ét maa dog nævnes, ved hvilken Caspari har indskrevet sit Navn i Kirkehistorien for alle Tider. I Femti- og Sekstiaarene førtes der her i Landet en skarp Strid mellem strengt lutherske Theologer og Tilhængere af Grundtvigs Anskuelse om det apostoliske Symbols Oprindelse.

Denne Strid gav Stødet til Casparis omfattende, grundige og lærde Undersøgelser angående de apostoliske Troesartiklers Oprindelse, Historie og kirkelige Betydning. For at samle Materiale til Behandlingen af dette Emne foretog han i en lang Række af Aar videnskabelige Reiser til Tyskland, Schweitz, Østerrige, Holland, England, Frankrig, Spanien, Italien og Rus-

land. Resultatet af disse Undersøgelser har han nedlagt dels i en Mængde Afhandlinger i "Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge", dels i sit Hovedværk: "Ungedruckte, unbeachtete und wenig beachetete Quellen zur Geschichte des Taufssymbols und der Glaubensregel, herausgegeben und in Abhandlungen erläutert," I–III, Kristiania 1866–1875, udkomne som Universitetsprogrammer.

Dette Verk er med Rette betegnet som et "videnskabeligt Kjæmpeverk;" det har fået en ganske enestaaende Betydning, ikke alene derved, at han til Evidens har paavist det apostoliske Symbols høje Ælde, men ved i det hele taget at fastslaa vigtige historiske Kjendsgerninger, som vore Dages vantro, uhistoriske Videnskabelighed ikke let kan komme forbi. Mange beklagede i begyndelsen, at Caspari ofrede saa megen Kraft paa disse Undersøgelser og følgelig for en Del maatte opgive sine historisk-kritiske Undersøgelser paa det gammeltestamentlige Omraade; men betydningen af hint Arbeide er mere og mere gaaet op for den videnskabelige Verden, der altid vil være Caspari taknemmelig derfor".

Så sent som i 1940 karakteriserede den danske professor Holger Mosbech Casparis forskning som banebrydende og resumerede hans indsats således: "Han fandt meget nyt Materiale, som han bearbejdede i en Række Monografier, men han naaede aldrig at faa nogen sammenhængende Fremstilling af Trosbekendelsens Historie færdig; og han mente vel ogsaa, at noget sådant på Forskningens daværende Tidspunkt var ugørligt." (Gads danske Magasin, 1940).

Historiker, ikke dogmatiker

En kort meningsudveksling i 1871 viser, at Caspari i striden med grundtvigianerne mente at kæmpe med historiske – ikke dogmatiske kort.

Et kort citat fra 'Theologisk Tidsskrift for den Evangelisk-Lutherske Kirke i Norge' (1871). Den danske provst Jens Paludan-Müller havde anmeldt et skrift af Caspari: 'Nadverens Indstiftelsesords gudstjenstlige Historie'. Under overskriften: 'Et Par Bemærkninger i Anledning af nogle Ytringer af Provst Paludan-Müller skriver Caspari: "Mit Skrift er rent historisk, ikke dogmatisk, hvorimod Grundtvigianernes historiske eller uhistoriske Paastande hvile paa dogmatisk Grund. Jeg har blandt andet fundet, at Luther har sammensat Nadverordet i hans lille Katechimus vistnok ikke 'efter meneskeligt Tykke, navnlig ved Hjælp af Skriften', men udelukkende af denne, af de fire nytestamentelige Beretninger om den første nadver og Nadverens Indstiftelse, og at den dansk-norske Kirke i alt væsentligt har antaget den

Nadverords-Formel, som Reformatoren har sammensat af disse Beretninger. Tror man, at jeg heri har taget fejl, saa faar man bevise dette med historiske Grunde”.

Den ældre Casparis syn på Grundtvig

På sine gamle dage havde Caspari tilsyneladende forstået, hvorfor Grundtvig i sin kamp mod rationalismen fremhævede ’det levende ord’ og talte om den mageløse opdagelse. Det giver han udtryk for i et brev i 1891 til den førnævnte danske kirkehistoriske professor Frederik Nielsen. Han skriver: ”Det er Grundtvigs store Fortjeneste, en Fortjeneste, der ikke kan vurderes høit nok, at han med Kraft har pegt paa, at den christelige Tro er at søge ved Daaben, i Daabsbekjendelsen, og at han med Kraft har fremhævet og hævdet Daabens Pagtes-Character”.

Baggrunden var strid i 1880’erne med den dæmrende liberalteologi, i Norge først repræsenteret af professor Frederik Petersen.

Anledningen til brevet til danske Frederik Nielsen var, at to danske teologiske professorer, nævnte Frederik Nielsen og Henrik Scharling – forfatter til julekomedien ’Nødebo præstegård’ - begge ville tage Caspari til indtægt i deres indbyrdes debat om Grundtvigs forhold til Luther. I et skrift i 1891 ”Grundtvig eller Luther – et Blik på Nutidens danske Kirkeforhold” – foranlediget af en disput om salmer til en ny salmebog – betegner Scharling Grundtvig som ganske uluthersk.

Frederik Nielsen svarede samme år med en modpjece: ”Luther og Grundtvig”, hvor han bl.a. skriver: ”Det var ”med Luther”, at Grundtvig vilde bygge paa Troen ved Daaben, og det var ogsaa i god Overensstemmelse med ham, at han pegede paa Daaben og Nadveren. Thi Daab og Nadver udgjøre ikke alene to Hovedstykker i Luthers lille Katekisme; de ere de to Knudepunkter i Menighedslivet, hvor dette udfolder sig i luthersk Aand”.

Herpå replicerede Scharling i 1893 med en ny piece: ”Halvgrundtvigianismen eller Bogstavdyrkelsen”, som førte til, at Frederik Nielsen samme år udgav et mini-skrift på 11 sider med titlen: ”Prof. Caspari og

Grundtvig – En Replik til Prof. H. Scharling”. Frederik Nielsen skriver: ”Da min bog om ”Luther og Grundtvig” var udkommet i Foraaret 1891, sendte

jeg Prof. Caspari den og bad ham sige mig, om jeg ikke havde forstaaet ham rigtigt, idet jeg tilføjede, at det vilde være mig kært, om han tillige vilde præcisere, hvor langt hans Enighed med Grundtvig gik”....” 10. juni 1891 sendte Prof. Caspari mig derpå det Brev, som jeg lader følge, kun med Udeladelse af nogle venlige Ord om mig og mit Hjem, som ikke vedkomme fremmede”. Fra dette brev skal følgende uddrag citeres: ”De spørger mig, om De har forstaaet mig rigtig baade med Hensyn til det af Dem meddelte Referat af min Artikel om Daaben og Daabspagten og med Hensyn til min Polemik med Harnack¹⁶, og ønsker at erfare af mig, hvor langt jeg kan gaa med i den almindelige Betragtning, som Deres Skrift indeholder. Jeg tror at kunne svare paa hint Spørgsmaal med Ja. Jeg har selv oftere følt, at min nuværende Kamp har adskillig Lighed med Grundtvigs, dengang han stred mod Clausen (*si licet parva componere magnis* = hvis det er tilladt at sammenligne det lidet med det store). Hvad jeg vil, er at hævde den christelige Tro, Grundtro, mod den Alt opløsende moderne Bibel- og Dogmekritik. Denne Tro finder jeg udtalt i Troesbekjendelsen ved Daaben, thi ved Daaben er det, vi har at søge den. Det er jo sin Tro, Christi Menighed her forelægger og kræver.

Denne Tro er efter sit Indhold saa gammel som Kirken selv, og Formuleringen af den er overvættets gammel. To Ting formaar jeg imidlertid ikke at antage: at den *in terminis* (i termene (afgrænsningerne)) har lydt i de ældste tider som vi har den i vor nuværende Daabsbekjendelse, og at den skriver sig fra Herren i den Forstand, hvori dette er Tilfældet med Fadervor....Et Herrens ord er Troesbekjendelsen kun i den Forstand, at Herren i sit Kjøds Dage har forkyndt og lært alt det, som den indeholder, og som han har befalet at døbe til Faderens og Sønnens og den Helligaands Navn. Hele Troesbekjendelsen er kun en Udfoldelse af dette Navn. Denne Udfoldelse er skeet paa Herrens og Apostlenes Evangelieforkyndelses Grund under den Helligaands Veiledning, saa at man gjerne kan sige, at Troesbekjendelsen er et Verk af Ham...” Dette afsnit af brevet slutter så med de ovenfor anførte ord om Grundtvigs store fortjeneste.

Der synes således ikke at være nogen tvivl om, at Caspari her på sine gamle dage – i forbindelse med sin egen kamp mod den frembydende

¹⁶ Adolf Harnack (1853-1930). Tysk oldkirke- og dogmehistoriker. Hovedværk: Das Wesen des Christentums, Berlin 1900.

liberalteologi - var i stand til forstå og acceptere Grundtvigs kamp mod rationalismen og altså selv følte sig i overensstemmelse med Grundtvig i sin egen ”kamp mod den alt opløsende moderne bibel- og dogmekritik”.

Brevet til Frederik Nielsen er som nævnt skrevet 10. juni 1891. Godt tre år tidligere – 10. februar 1888 – skrev han til Theodor: ”Men Tiderne er pinagtige ... også for mig. Jeg sukker under den dobbelte Dobbeltstilling, hvori jeg befinder mig (local og universal, Gammel testamente og Kirkehistorie) og under al den Uro, der hersker paa det kirkelige Omraade. Om det theologiske Studium skal re- eller snarere deformeres og særligt Hebræisk afskaffes, har jeg allerede skrevet til Dig. Nu vil mange ogsaa forandre Daabsritualet ved at sløjfe Forsagelses- og Troesspørgsmaalene ved Barne-daaben (ogsaa mine Kollegaer Johnson, Bugge og Petersen er for denne Forandring) hvorimod jeg kommer til at stride med Næb og Klør”.

AFSNIT II

Af Theodors bog: 'Fra mine unge Aar'

Theodor var digter og fik - på grund af sin naturpoesi - tilnavnet han 'højfjeldsdigteren'. Som nævnt udgav han i 1929 sine ungdomserindringer med mange morsomme iagttagelser om den gamle professor – en del dog noget anekdotiske lige som historien om togrejsen. Skønt teolog som faderen blev Theodor gymnasielærer i norsk og tysk, og selv om han i erindringerne kommer ind på den teologiske og kirkehistoriske udvikling i Norge sidst i 1800-tallet, er hans vurderinger temmelig overfladiske. Hans omtale af faderens egentlige virksomhed synes således ikke at bero på andet end uddrag af avisen 'Morgenposten' og hans egne kalejdoskopiske erindringsglimt – brevene synes han ikke at være tyet til, selv om det må være ham, der har afleveret dem til håndskriftsamlingen.

Theodor Caspari

Vi vil fortsætte beretningen med nogle uddrag af Theodors bog. Meget smukt og rørende, men tillige humoristisk, skildrer han forholdet mellem faderen og Gisle Johnson. De var ikke alene kolleger, men også venner, og ville – om de havde levet længe nok – have fået fælles børnebørn. En søn af Johnson blev nemlig gift med Casparis datter Rebekka.

Jacob Johnson

Rebekka Caspari

”Det var et underligt venskabsforhold det, mellem min far og hans kollega Johnson. Tilsyneladende kunde det se ut, som om venskabet ikke var av nogen særlig personlig art. Min far sat der og førte ordet og snakket og snakket, livlig og impulsiv som han var. Johnson ved siden av ham i sofaen – og sa ha og ja og ingenting.

Som min far ganske visst hadde en evne til at gi sig selv i ord, men allikevel inderst inde var en sky og tilbageholdende natur, som hadde ondt for at gi sig personlig, saa var det omvendte tilfældet med professor Johnson. Han hadde saa vanskelig for at tale, at han selv følte sig trukket av det, men evne til varm personlig selvhengivelse hadde han i høi grad.

Og hvor trofast allikevel venskabet var mellem de to – israelitten og islændingen - det viste sig først helt og fuldt, da min far laa paa dødsleiet. Tale magtet ingen av dem i større grad, dertil var den ene for svak, den anden for bevæget. Men se paa hverandre med varme øine, smile og stryke hverandres hænder, det kunde begge de to gamle venner.

En ting har altid undret mig, at min far hadde saa liten iagttagelsesevne, at han ikke forstod, at Johnson var en faamælt mand, og at samtalen mellem dem helst burde kaldes en monolog. Her maa jeg faa lov at sætte ind et par anekdoter, som begge har det fortrin, at de er sande.” (Her citeres dog kun den ene) ”Da en mand en dag lod den bemerkning falde til min far: ”Ja, professor Johnson er jo som bekjendt en meget faamælt mand,” afbrød min far

ham straks: ”Hvad! Gisle Johnson skulde være faamælt! – Det har jeg aldrig bemærket. Det vil jeg dog engang undersøke” –

Og en dag, som de to kolleger samtidig forlot universitetet, bestemte min far sig til at anstille prøven. Side om side vandrer de to venner opefter Slotsbakken, min far med bøiet hode og hændene paa ryggen, professor Johnson med hodet litt bøiet til venstre, en rent ydre eiendommelighet, som imidlertid ’vakte’ mennesker i 50-aarenes religiøse vækkelse tog for et utslag av kristelig alvor, og paa en løierlig maate søkte at efterligne.

Min far verket og verket for at komme til at tale, men han vilde dog ikke avbryte prøven for tidlig, og gjorde sig haard. I fuldstændig taushet bøiet de forbi den gamle vaktstuen ved hjørnet av Parkveien. Men nu kunde min far heller ikke holde sig stort længer, og da de naadde professor Monrads hus paa hjørnet av Hegdehaugsveien, da brast det for ham. Med et ryk stanset han op og sa: ”Men Gisle, det er jo sandt, hvad de fortæller om dig: Du sir jo intet!”

Femogtyve aar av sit fortrolige samvær med professor Johnson, og en vandring fra universitetet til Hegdehausveien hadde det kostet ham at gjøre denne enkle opdagelse.”

Om at forelæse på norsk

Om faderens omstilling til det norske sprog fortæller Theodor:

”Efter at ha sat sig ind i det norske sprog et halvt aars tid besteg min far universitetskatederet i Kristiania og talte paa norsk til de unge theologer. Ganske uten vanskeligheter løp eksperimentet ikke av. Det forlyder saaledes med krav paa paalidelighet, at han en gang i skade at uttrykke sig slik: ”Aanden er villig, men flesket (das Fleisch) er skrøpelig”. Og selv saa langt frem i tiden som i 70-aarene sa han til stor fornøielse for auditoriet, jeg var selv tilstede: ”Og Gud talte til Korah og hans rotte.”

Fra verbet ’sammenrotte sig’ sluttet han til et substantiv ’rotte, som ganske visst findes paa norsk, men som bekjendt i en helt anden betydning.”

Theodor om sin fars arbeidsform

Om faderens arbeidsform havde Theodor også tidligere givet en skildring i en læsebog for folkeskolen. Den gengives i erindringsbogen. Under læsningen er det også her nok værd at notere sig, hvem skildringen oprindelig er skrevet for: ”Det første professoren pleiet at gjøre, naar han hadde tændt arbeidslampen og faat det til at brænde i kakkellovnen og under kaffeapparatet, var at ta sig et slag over gulvet, bort til havevinduet? – Jo, tvers

over haven og gaten bodde en af hans kolleger ved universitetet, professoren i fysik. Denne mand hadde sin bedste arbeidstid til klokken tre om natten. Da slukket han gjerne sin arbeidslampe, akkurat som gammelprofessoren tændte sin. Alt som aarene gik, hadde de to lærde mænd vænnet sig til at holde utkik med hverandre. Bort til vinduet maatte de begge: ”Nu gaar fysikken til sengs”, mumlet den ene, ”nu staar theologien op”, kom det fra den anden.

Saa gik da professoren til sit arbeide. Svære folianter med tykke skindpermer og spænde til at hegte sammen laa opslaat foran ham. Papirer med latinsk, græsk og hebraisk skrift laa og fløt omkring paa bordet, i sofaen, ja utover gulvet. Fjærpenne – han brugte aldrig staalpen, professoren – kradset bortefter papiret eller sat til avveksling og hvilte bag øret.

Den lærte videnskabsmand var med ett rykket ut av sin tid – og flyttet hundreder av aar tilbake. Til hine urolige tider, da germanerne brøt ind over det gamle romerriket, og biskopper og abbeder sat i sine bispedømmer og klostre som paa øer og skjær midt i vaarflommen. Det var kristendommens historie i disse dunkle aarhundreder, han prøvede at læse sig til i de svære bøkerne. Saa glad var i dette arbeidet, den gamle professor! Saa det lyste av ham naar han fik det til. Naar han hadde fundet ud af noget nyt om en gammel biskop eller abbed, da gav han sig til at spasere op og ned paa gulvet, sa slaabrokken føk og katten Mucius reiste sig og saa forundret efter ham: ”Ach, Mucius, Mucius,” ropte profesoren og strøk katten over ryggen. ”Glæd dig med mig! Nu vet jeg hvem som har forfattet dette skrift. Kan du gjette, Mucius? Nei, det kan du aldrig dit kattedyr! Det er biskop Martin av Bracara, Mucius.”

AFSNIT III

Oskar Skarsaune

Oskar Skarsaune, er som nævnt professor ved Menighedsfakultet i Oslo. Hans interesse for Caspari skyldes, at denne var norsk jødemissions flagskib og i mere end 25 år formand for 'komiteen for jødemission' i Kristiania, en virksomhed, der har ført til, at et institut i Jerusalem for bibelske og jødiske studier, oprettet 1983, har fået navnet 'Caspari Center'.

Det essay, jeg fandt på internettet, var fra år 2000 og havde titlen: "Jøden som blev luthersk professor", oprindeligt holdt som foredrag ved et årsmøde i Aarhus i 'Dansk Israels Mission'. Her skildrer han Casparis opvækst, skolegang, første studieår og hans overgang til kristendommen.

'Israels venner'

Skarsaune udgav i 1993 bogen 'Israels venner', med undertitlen 'Norsk arbeid for Israelmission 1844-1930', idet 1844 var det år, hvor Israelmissionen i Norge begyndte – i Stavanger. Da dannedes "Stavanger Forening af Israels Venner" med det formål at støtte kristen mission blandt jøderne - specielt i Østeuropa. I selve Norge måtte jøderne i henhold til Eidsvoldgrundloven ikke bosætte sig - før efter 1851.

Men Israelmissionen begyndte altså udenfor hovedstaden. Først i 1861 stiftedes i Kristiania den komité for jødemissionen, som oldefar Caspari var formand for fra 1866 til sin død i 1892.

Omtalte Christiania-Komites sekretær og drivende kraft var præsten Theodor Chr. Bernhoft (1835-85). Han havde i 1856 grundlagt et tidsskrift 'Norsk Kirketidende', som Skarsaune karakteriserer som et 'husorgan' for Casparis forskning. "Også rent praktisk havde Bernhoft optrådt som Casparis høre hånd og hans personlige sekretær i en for begge vigtig sak". Det drejede sig om arbejdet i 'Komiteen for betrængte lutherske menigheder i udlandet', oprettet 1858 med Caspari som formand og hvor også Gisle Johnson var medlem. Skarsaune skriver: "Vi øyner her en personkrets som også går igen i to andre vigtige sammenhenger: De to unge universitetslektorer Gisle Johnson og Carl Paul Caspari, omgitt av en gruppe engasjerte prester og legfolk, står i disse år i sentrum for Bibelselskabets virksomhet, og for etableringen av Christiania Indre Mission".

”Jøden der blev luthersk professor”

I dette essay skildrer Oskar Skarsaune Casparis opvækst, skolegang, første studieår og hans overgang til kristendommen.

Nedenstående skildring af Casparis liv inden ankomsten til Norge er udelukkende baseret på Skarsaunes essay, og under læsningen bør man stedse holde sig for øje, at det det bærer præg af oprindeligt at have været et foredrag for ’Israels danske venner’.

Det centrale tema er Casparis overgang til kristendommen, altså hans omvendelsehistorie. Skarsaune fastslår, at ”det var en vækkelskristendom med pietistisk grundlag, Caspari tilegnede sig”, og efter at have understreget, at han var opdraget i ’jødisk rationalistisk ånd’ – modsat Talmud-jødedom – er det Skarsaunes pointe, at først med overgangen til kristendommen kunne Caspari teologisk identificere sig selv som jøde.

Skarsaune refererer til et brev fra Caspari til professor Hengstenberg, der var hans lærer i studietiden i Berlin – hvornår brevet er skrevet anføres ikke, men formentlig er det fra 1839. I brevet skriver han, at foruden det mål at bekæmpe rationalismen i den gammeltestamentlige videnskab, har han yderligere et sigte med teologistudiet: ”Hertil kommer ønsket om at tjene mine brødre efter kødet (for først nu følte jeg mig som jøde) – om ikke på den sædvanlige måde som jødemissionær, så dog i skriftlig form, efter at jeg har studeret deres teologi grundigt.”

Skarsaune betegner Casparis overgang til kristendommen således:

”Den jødiske rationalisme og den kristne rationalisme mødtes på et teologisk fundament, som lignede hinanden så meget, at den jødiske rationalists omvendelse til pietistisk kristentro næsten kunne indpasses i det sædvanlige paradigme for en omvendelse i vækkelsens forstand: Omvendelsen fra rationalisme til ’levende tro’ fra selvforløsning til Kristi stedfortrædende sning. Således også i Casparis tilfælde.

Men på ét punkt brydes paradigmet, som vi har set, eller måske skulle vi sige: Det modificeredes alligevel af Casparis jødiske herkomst. Vækkelsens teologer kunne sige: Først gennem den erfaring at blive født på ny, blev jeg et virkeligt menneske. Caspari sagde: ”Først nu følte jeg mig som jøde”.

Han giver os ikke mange holdepunkter til at indholdsbestemme dette udsagn nærmere. Men det er nærliggende at tro, at det bl.a. har med forholdet til Det gamle Testamente (GT) at gøre. Rationalismen – jødisk eller kristen – havde ’tilintetgjort’ GT for ham. Det var først troen på Kristus, som igen gav ham tilgang til GT som teologisk dokument. Men dette må have fortonet sig for ham som en tilbagevenden, en genopdagelse af noget, han som jøde skulle

have haft et forhold til i udgangspunktet. En engageret religiøs, teologisk læsning af GT - det oplevede han først som kristen. Men en sådan skulle være den eneste naturlige for en jøde: 'Først nu følte jeg mig som jøde'."

Opvækst og ungdom

Skarsaunes overvejelser over Casparis omvendelsehistorie er afslutningen på en gennemgang af den gamle professors ungdom og uddannelse. Fra denne gennemgang skal der – omsat til dansk af mig – kort refereres:

"Han blev født 2. feb. 1814 i Dessau i fyrstendømmet Anhalt-Dessau. Af i alt 9136 indbyggere (i 1818) i byen var 807 jøder. Denne jødiske minoritet havde ikke almindelige borgerlige rettigheder, men levede under individuelle "Schutzbriefe" fra fyrsten. Blandt disse jødiske indbyggere var købmanden Joseph Caspari og hans hustru Rebekka, født Schwabe.

Forældrene var i Casparis ungdom velstående, men sank senere ned i dyb fattigdom. De tilhørte 'oplysningsbevægelsen' indenfor jødedommen; dette kom til at præge den unge Casparis uddannelse: Han fik ingen traditionel talmudisk skoling, men en moderne uddannelse i den jødiske oplysningsfilosofis ånd. Foruden Carl, deres ældste søn, fik Casparis sønnen Bernhard og en datter. I lighed med den ældste bror lod disse sig også døbe som voksne; Bernhard ikke længe efter broderen".

Bernhard Caspari, cand. theol. overlærer i Leipzig

Det ville i øvrigt – skriver Skarsaune – svare til sædvanlig praksis ved jøders dåb, om det var den lejlighed Caspar tog 'Paul' (apostelnavnet) som sit andet navn: Dåbsnavnet. Familiens reaktion på hans dåb har vi ingen direkte oplysninger om. "Når han sit brev til Hengstenberg året efter siger, at "en økonomisk understøttelse fra mine slægtninge, som jeg tidligere kunne nyde godt af, er faldet bort", ligger det nær at antage, at dette kan have forbindelse med hans overgang til kirken. De omtalte slægtninge er næppe hans forældre, for de havde i længere tid ikke kunnet understøtte ham; man må

snarere tænke på hans mors familie, den velhavende købmandsfamilie Schwabe. Forholdet til forældrene synes ikke brudt. Han besøgte dem f.eks. i 1858 sammen med sønnen Theodor, som denne fortæller i sine barndoms-erindringer. Theodors senere omtale af faderens meget positive omdømme om sine forældres fromhed synes også at indicere, at hans forhold til dem har været godt".

I jødisk oplysnings-skole i Dessau

Casparis biograf i Ill. Nyhedsblad siger, at han blev sat i den jødiske skole i Dessau 'fra sit 6te til sit 14de Aar'. Denne skole – den såkaldte 'Franzschule' – var oprettet i 1799 og præget af den jødiske oplysnings ånd. Lærerne var nogle af den tyske jødedoms fremmeste pædagoger og fremskridts-mænd. Undervisningen omfattede naturligvis hebraisk (læsning af Torah'en), men også tysk, engelsk, fransk, geografi og historie. Af disse fag var kun hebraisk traditionel for en jødisk skoledreng. "Hebraisk begyndte han paa i sit 6te Aar og læste fra sit 8de til sit 14de Aar aarlig de fem Mosebøger igjennem, - i de sidste Aar med de jødiske Kommentatorer. Desforuden stiftede han i de samme Aar ogsaa Bekjendtskab med en Deel af de øvrige gammeltestamentlige Bøger, især med Jesajas Spaadomme." Er denne oplysning præcis, bemærker vi os den manglende omtale af Talmud. Og det lyder i og for sig troværdigt: Talmud-jødedommen var oplysningsjødedommens modstander; og der er kun lidt i Casparis senere produktion, som vidner om nogen særlig dybtgående skoling i Talmud. – Alle de andre fag var nye indenfor det jødiske undervisningsvæsen – også tysk. Traditionelt var jiddisch jødernes talesprog, og der er stor sandsynlighed for, at jiddisch fremdeles var dagligsprog hjemme hos Caspari. Sit egentlige 'modersmål' fik Caspari altså aldrig brugt senere i livet; alle de sprog, han skrev og talte, havde han lært i skolen.

I latinskolen i Dessau

Ifølge Caspari selv varede skolegangen i Franzschule 'et tiår'. Det synes at stå fast, at han var 15 år, da han begyndte på latinskolen i Dessau, altså i efterårsterminen 1829. Før det havde faderen forsøgt at få ham ind i handelen; men Caspari foretrak at begynde at læse latin på egen hånd, da han var 14 år gammel, og græsk da han 14½. Det var således hans egen vilje og videbegærlighed, der førte ham ind på latinskolen. Her læste han latin og græsk, og blev til at begynde med så fængslet af disse sprog, at han planlagde at specialisere sig i klassisk filologi. Men der blev i gymnasiets

øverste klassetrin givet undervisning i hebraisk, og for første gang fik Caspari her også undervisning i sprogets grammatikalske struktur. Dette fascinerede ham i høj grad, og han besluttede at studere orientalske sprog ved universitetet i Leipzig. Ifølge Caspari selv var han fem år ved gymnasiet.

I latinskolen gik der også en anden ung mand, Karl Graul, født i landsbyen Wörlitz ved Dessau kun to dage før Carl Caspari. De to kan have 'fundet' hinanden allerede i gymnasieårene i Dessau; i hvert fald blev de bedste venner, da de samtidig begyndte deres studier i Leipzig. Karl Graul blev en dem, som skulle komme til at få afgørende indflydelse på Caspari og blev hans nære ven og fortrolige livet ud.

Leipzig Universitet, orientalske sprog, romantiker

Caspari rejste til Leipzig og indskrev sig som student ved det historisk-filosofiske fakultet ved efterårsterminens begyndelse 1834, godt 20 år gammel. Han begyndte straks at følge undervisningen i orientalske sprog hos professor Ernst Friedrich Karl Rosenmüller (1768-1835).

Rosenmüller var arabist, og Caspari orienterede sig også hurtigt i retning af arabisk som sit speciale.

I øvrigt studerede han hebraisk og persisk, og fulgte Rosenmüllers forelæsninger over Det gamle Testamente. Det var jo ikke bare de orientalske sprog, der havde trukket ham til universitetet, men også af 'de gammeltestamentlige profeters og dikteres skønhed' havde han været mægtig tiltrukket.

Under Rosenmüllers kateder mødte Caspari to studenter, som skulle komme til blive hans livsvarige venner, og som begge, hver på sin måde, skulle influere afgørende på hans livs kurs. Den en har vi stiftet bekendtskab med: Karl Graul fra gymnasiet i Dessau. Den anden var Franz Delitzsch, indfødt leipziger, et år ældre end Caspari. Han havde indskrevet sig som student allerede til efterårsterminen 1831. Også han var blevet tiltrukket af universitetet af interesse for de orientalske sprog, og desuden for at studere filosofi. Men Delitzsch oplevede i begyndelsen af sin studietid en omvendelse til den vækkelsesprægede kristendomsform, som i samtiden blev karakteriseret ved ordene: 'Pietisme og mysticisme', og gennem ham fik Caspari vækkelseskristendommen tæt ind på livet.

Det satte han ikke særlig pris på. Han var begyndt på universitetet som overbevist, deistisk rationalist, og havde lidet til overs for vækkelseskristendommens uafledelige tale om synden og forsoningen. "Denne lære følte jeg

uvilje mot i dypet af min sjel. Hele min stolthet reiste sig mot den. Jeg hørte også læren om forsoningen ved Kristi kors bli forkynt – den var lukket for mig med syv segl,”

Det kan virke som Caspari foreløbig lagde en vis distance mellem sig og Delitzsch; des mere slog han sig sammen med Graul. Også Graul var i opposition til vækkelseskristendommen, men sværmede for den tyske romantiske digtning, spesielt Goethe. Denne begejstring smittede af på Caspari; han forlot sin rationalisme og blev romantiker.

Studiemæssigt gjorde han stor fremgang, særlig efter at han fra efterårsterminen 1835 begyndte at følge undervisningen hos Rosenmüllers efterfølger, Heinrich Leberecht Fleischer, Tysklands største arabist. Fleischer var en mild rationalist, og Caspari syntes ikke, det var vanskelig – som jøde – at følge hans forelæsninger over gammeltestamentlige tekster, for som Fleischer tolkede dem, befandt man sig hinsides de forskjellige trostolkninger.

Vanskelighetene lå på et andet plan. Den ærgerrige unge mand oplevede, at hans selvoptagethed stod i den mest skærende kontrast til de etiske ideer, han hyldede. Da han sammen med Graul begav sig ind i sit romantiske sværmeri for poesien og digtningen, ”var samvittigheten mitt eneste anker i denne drømmeverdens hav, og førte mig hele tiden tilbake til den sørgelige, pinefulle virkelighet.”

Omvendelsen

Graul viste ham hen til Det nye Testamente, som Caspari nu læste for første gang. Det som i første omgang gjorde stærkest indtryk på ham, var det portræt af jødene, han fandt i Apostlenes Gerninger. Dette slog ham som historisk træffende og gav ham tiltro til Det nye Testaments troværdighet generelt. I næste omgang blev han fanget af det mægtige indtryk, personen Jesus gjorde på ham. ”Jeg følte, at denne Jesus Kristus... og han alene var den mann, som kunne hjelpe meg, og alt det hans munn haddde sagt var sannheten, og at det ikke heftet noen synd ved ham, og intet lyte; at han var mer enn et menneske, at han måtte være Gud.”

I løbet af 36 skete der en indre revolution i den unge arabisk-student. Han begyndte at gå i kirke og høre prædikener af pastor Wolff, præst i Leipzigs Johanneskirke. Det han her hørte om menneskets syndighet og behov for forsoning klang mindre frastødende end før, for det stemte med hans egen erfaring. En anden geistlig ven af Graull gjorde også stærkt indtryk på ham ved sin livsførelse.

Sommeren 37 planlagde Caspari allerede sin overgang til kirken og opsøgte pastor Wolff som sjælesørger. ”Han behandlet meg med stor kjærlighet og omsorg, tilbakeviste alle (i hvert fall for meg) unyttige spekulative spørsmål; viste meg nest etter Bibelen til Luthers skrifter. Han advarte meg mot farlig subjektivitet, mot at knytte seg til noen menneskelig autoritet, og oppfordret meg frem for alt til uopphørli bønn. Det siste var til å begynne med blodig vanskelig; jeg hadde hittil aldri bedt, endog mot selve ordet bønn hadde jeg en hemmelig motvilje... Men den indre nød tvang meg videre, etter hvert ble det lettere, og ga meg trøst og fred.”

Foruden Bibelen og Luther læste han også nogle af vækkelsebevægelsens nyeste klassikere: ”Tholucks bok om synden og forløseren, Theremin Adalbert og særlig hans bok om Kristi kors, som frem for noen annen bok ble meg til stor velsignelse.... Hans prekner ga meg en klar dogmatisk oppfatning, her lærte jeg for første gang meningen med den stedfortredende fyldestgjørelse. Mye i skriften ble nå mer forståelig, de enkelte læreppunkter fikk sammenheng for meg og begynte å danne et hele.”

Det var vækkelseskristendom med pietistisk grundpræg Caspari tilegnede sig gjennom denne læsning; den samme kristendomstype som var representert i de vækkelsesmiljøer i Leipzig, hvor hans studiekollega, Delitzsch, allerede i mange år hadde ledet opbygginger.

Et etter et faldt de kristne læresætninger på plass for ham; det sidste han tilegnede sig var troen på Det gamle Testamente som Guds inspirerede ord. ”Gjennom mitt tidligere studium av de rasjonalistiske eksegeter var netopp her mistroen mot Ordet dypest. Derfor er også troen på Det gamle Testamentes guddommelighet og dets verbalinspirasjon, og at det virkelig inneholder messianske profetier, det siste som falt på plass i min tro”

Bliver teolog og døbt i 1838.

Dette førte ham ind i en kamp med sig selv om fremtidige studieplaner og stillingsvalg. Han var godt i gang med sit første bogprosjekt inden for arabistikken; Fleischer hadde gjort ham til sin amanuensis og spåede ham uten tvivl en lysende karriere som orientalist. På den anden side: ”Jeg følte en trang til å være i og bevege meg i det, som nå var blitt det dyreste for meg. Min jødiske fødsel; en ny og fastere basis i det hebraiske språk; og særlig den observasjon, at frem for noe var det på Det gamle Testamentes område fienden hadde anrettet de største ødeleggelse – det var her fiendene for tiden satt tryggest og herfra de lånte sine mest iøynefallende våpen for sin

slette sak, og at arbeiderne på dette felt ennå var få – alt dette lot meg ikke lenge i tvil om, at det var Guds kall til meg etter evne å arbeide på dette felt.”

Offisielt gikk Caspari over til det teologiske fakultet ved Mikkelmesse (29 sept.) 1838, men hadde da i nogle måneder læst teologi privat.

Pinsedag (4. juni) 1838 blev Caspari døbt i kirken i den lille landsby Grossstädteln uden for Leipzig.

Så vidt Oskar Skarsaunes essay, som slutter således: ”Og her forlader vi Caspari. Fortællingen om, hvordan han studerede Det gamle Testamente under Hengstenbergs vejledning i Berlin, og senere i tæt samarbejde med Delitzsch udviklede et helt forskningsprogram for at gendrive Wellhausens¹⁷ forløbere i den historisk-kritiske gammeltestamentlige ekse-gese, og midt i dette arbejde blev opfordret til at søge lektorstillingen i Christiania – må udstå til en anden anledning”.

AFSNIT IV

Af de efterladte breve til Theodor

Brevene stammer fra tiden 1883 til 1889 og viser, at den gamle professor hadde et nært forhold til sin ældste søn, som han åbent og ligefremt fortæller om sit mismod over tidens teologiske, litterære og politiske utvikling. I glimt ser man hans humoristiske sans, men han beretter åbent om sine depressive perioder – dengang hed det ’nervøsitet’ – og uttrykker et par steder sin bitterhed over, at han ikke tog imod et tilbud om et professorat ved Universitetet i Erlangen, som han kalder Tysklands førende.

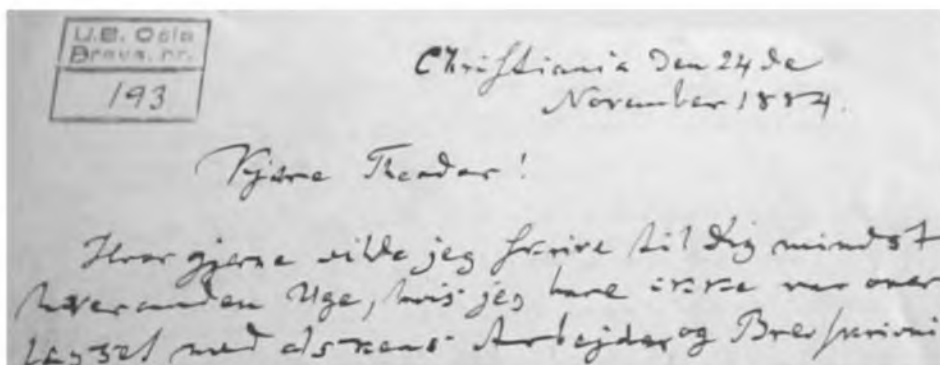
Brevene er en guldgrube for studiet af den gamle professors sidste år. De viser ham som en omhyggelig familiefar, der med bekymring følger børnenes utvikling, og de avslører, hvordan han bogstavelig talt har ’stået på pinde’ for Theodor, for at denne kunne få udgivet sine digte.

Christiania Den 24de
November 1884

Kjære Theodor

Hvor ville jeg gjerne skrive til dig mindst hver anden uge, hvis jeg bare ikke hadde været overlæsset med alskens Arbejder og Brevskriverier..

¹⁷ Julius Wellhausen (1844-1918), professor, sidst i Göttingen, i Gammel Testamente og semitisk filologi

I 1883 har Theodor uden succes forsøgt at få en digtsamling udgivet hos Gyldendal. På grund af afstanden til Christianssund sørger faderen for, at den bliver udgivet hos en anden forlægger i Kristiania, ligesom han forhandler honorar og læser korrektur. Der er udsigt til, at Theodor får 400 kr. i honorar. Faderen skriver: "Jeg er meget bange for at mit nye Arrangement ikke helt tilfredsstiller Dig. Her må jeg sige: Ak, havde jeg arvet bare en lille bitte Smule af mit Folks Handelstalent" Ved korrekturlæsningen har han overset et par trykfejl. Det beklager han, men tilføjer: "En Bog kan lige så lidt være uden Trykfejl som et Menneske uden Synd".

I erindringerne har vi set Theodor skildre ham som den altid udadvendte, talende og gestikulerende herre. Passager i brevene viser imidlertid, at han også kunne være nedtrykt og dybt skuffet over sin samtids åndelige udvikling – dybt konservativt indstillet, som han var – og at han i visse perioder ligefrem led af alvorlige depressioner. Nervøsitet kaldte han det selv. At han ikke lod sig slå ud i de depressive perioder synes at have to årsager: Hans humoristiske sans og hans kristne tro.

Depressioner

I 1888 havde Theodors kone, Trine, i et brev til svigerinden Rebekka fortalt, at Theodor led af en forfærdelig nervøsitet. Faderen opmuntrer ham og beskriver sine egne depressioner. "Jeg vil da frem for Alt gjentage for Dig, hvad jeg sagde til Dig, da vi afvigte August var sammen her, og Du allerede dengang klagede over Nervøsitet. Lad Dig endelig ikke overvinde og kue af den nervøsitet, som nu atter tynger Dig. Ondet er rent legemligt (deri har din Læge fuldkommen ret) og naar ikke den Bærevidde, som du tillægger det. Som det er kommet, saa viger det igjen efter nogen Tids forløb. Tro mig, som har en næsten 40aarig Erfaring paa det Felt. Saa længe det staar paa,

har man allehaande mørke Tanker om sig og sin Fremtid. Men disse medføre ikke Sandhed, hvad Erfaringen siden viser, de ere kurzlebige Fostre af Nervøsitet. Jeg har lagt Mærke til hos mig, at der hersker en vis Perioditet i denne Lidelse. Jeg havde min første og værste Tørn i 49, den anden efter 7 Aar, i 56, og den tredje og sidste 14 Aar efter, i 1869. Siden har havt Fred for slige Tørn. Tager jeg ikke fejl, saa er det nu 7 Aar efter at du havde den første Tørn paa Tromsø. Hvor lidet man bør stole paa sine Fornemmelser og Tanker under stærk Nervøsitet, har jeg grundigen erfaret. I 49 troede jeg, jeg skulle ikke leve til Advent og til Nytaar, og jeg lever endnu den Dag og saa spændstig og arbejdsfør som en ung mand. I 56 troede jeg, at det var forbi med min Virksomhed, og hvilken Virksomhed har jeg ikke udviklet siden den Tid. Professor Voss (læge, universitetslærer i anatomi) forstod sig ulige bedre paa min Tilstand end jeg. Da jeg i Slutningen af 56 fik et Kald til Erlangen og spurgte ham, om jeg kunde modtage det, svarede han med Ja, til min største Forbavselse. Jeg maatte mente han, trods min Nervøsitet, arbejde langt mere (det ville medføre langt større Arbejde end det, jeg havde i Christiania). Og ved den Anskuelse blev han ogsaa siden. Hvor rigtig hans Dom var, har Erfaringen vist. Jeg har aldrig arbejdet mere end siden 57. Dengang begyndte min Virksomhed først ret. Du har desværre arvet min Nervøsitet, men ogsaa min Elasticitet og Seighed. Dine Aandsarbejder bærer Vidnesbyrd herom. Vær derfor trøstig og rolig i dit Sind, da vil ogsaa Søvnene indfinde sig hos Dig uden Choral, hvis Brug jeg ikke liker. Slip den engang og se om det ikke gaar uden den. Beskæftig Dig heller ikke for meget med dit Onde, men vend dine Tanker udad. Og Kjære Theodor, Thy hen til Gud, som ved Din nuværende Plage aabenbart vil sige Dig Noget. Den er for ham en Hækte, hvorved han vil drage Dig til sig. Der er dog ikke at faa Frelse og Fred og Kraft og Trøst uden af og ved ham.”

1884 – 70 års fødselsdag

2. februar 1884 fyldte han 70 år. Først i januar skriver han: ”Haaber ikke der bliver gjort noget særligt” Kanske rejser Mama og jeg til Kongsberg den dag (Der boede datteren Rebekka). Folk har jo ogsaa i denne Tid at tænke paa andet at fejre en gammel tysk Sprænglærds Fødselsdag. Mine Triumpher (sit venia verbo) fejrer jeg i Udlandet i de tyske, engelske og franske lærde Tidsskrifter. Her er vi! Man kommer til at sige til mig, hvad man under Revolutionen sagde til Chemikeren Lavoisier, da han bad om, at man maatte opsætte hans Henrettelse, til han var færdig med nogle Undersøgelser: ’La republique n’a pas besoin de vos travaux’.

1884 – Et skæbnesvangert år!

I samme brev: ”Det Aar som netop er begyndt, truer jo med at blive et Annum fatalis for hele vort norske Samfund”.

Årsagen til denne pessimisme var de politiske forhold. I 1884 indførtes der parlamentarisme i Norge. Hidtil havde der været et vandtæt skot mellem den udøvende og den lovgivende magt. Den udøvende magt var hos den svensk-norske konge, assisteret af to statsråd, et for hvert land. De norske statsråder, altså ministrene, havde ikke adgang til stortinget, der sammen med kongen havde den lovgivende magt. Stortinget havde således ingen formel mulighed for under arbejdet at drøfte ændringer i de fremlagte forslag med ministrene. Tinget kunne omarbejde lovforslagene med det resultat, at regeringen, dvs. kongen, ikke ville underskrive (sanktionere) de af stortinget vedtagne love. Når det drejede sig om almindelige love havde kongen suspensivt veto, men drejede det sig om grundlovsændringer var sagen uklar. Kongen hævdede, at han havde absolut veto, stortinget derimod, at han som maximum havde suspensivt veto. Skulle dette forhold ændres, dvs. statsråderne have adgang til stortinget, måtte der en grundlovsændring til. Det ønskede tinget. Tre gange 1874, 1877 og 1880, vedtog stortinget en grundlovsændring med det nødvendige flertal, men hver gang nægtede kongen at give sanktion, sidste gang altså i 1880. Dette måtte føre til en krise. 9. juni 1880 bekræftede stortinget så beslutningen om, at forslaget om statsrådernes adgang til stortinget skulle være gældende grundlov for kongeriget Norge og anmodede regeringen om at bekendtgøre dette på den måde, grundlovsændringer skulle meddeles på. Regeringen nægtede dette og krisen var nu akut.

Kongen, Oscar II, udnævnte en uforsonlig højreregering, som i 1881 og 82 nægtede at sanktionere en stortingsbevilling til den frivillige skyttesag (folkbevæbningsamlagene). Efter et stortingsvalg i 1883, hvor venstre fik absolut flertal, rejste dette parti under Johan Sverdrups ledelse rigsretssag mod regeringens medlemmer for sanktionsnægtelse i statsrådssagen og skyttesagen. Sagen indledtes 18. maj 1883, men først 27 februar 1884 blev statsministeren (Chr. Aug. Selmer) dømt til embedsfortabelse plus bøde.

Det var situationen, da Caspari 15. marts skrev til Theodor:

”Kjære Theodor

Du ønsker at høre lidt om den politiske Situation. Hvad jeg kan sige Dig om Statens Væsen er i al korthed dette.

Der foreligger tre Muligheder:

1. Kongen tager et Centrumministerium og Vetospørgsmaalet skaffes ud af verden, derved at dette Ministerium proponerer for Stortinget Statsraadernes Adgang til Thinget med den Livius-snittske Tilsætning, at aftrædende Ministre ere valgbare til Stortinget overalt og Stortinget accepterer denne Proposition. I dette Tilfælde ignorerer Kongen den 9de Juni-beslutning, medens Stortinget antager den nye Proposition som en Modification af denne sin Beslutning. Hver Part forbliver da ved sit. Stridspunktet bliver ikke afgjort. Folkebevæbnings-samlagenesspørgsmaalet bliver skaffet ud af Verden med et eller andet lignende Expedient. *Bliver denne Mulighed til Virkelighed, saa glide vi ned i Afgrunden.* (udhævet her)
2. Kongen tager et kraftigt Højreministerium, ifald han finder et saadant, lader det ikke komme ind i Thinget, nægter Udbetaling af bevilling til Folkebevæbnings-samlagen, modsætter sig overhovedet alle Storthingsmajoritetens Overgreb og, saafremt det kommer med en ny Rigsret, enten erklærer, at han taaler en saadan paa Basis af Nægtelse af hans Ret ?...? Eller lader dem dømme, men beholder sine Statsraader og, ifald Majoriteten saa gjør Oprør, (sætter) Magt mod Magt. *I dette tilfælde kan vi frelses.* (udhævet her)
3. Kongen kan ikke finde noget kraftigt Højreministerium og vil ikke tage noget Centrumministerium, og takker af, da det saaledes ikke er muligt for ham at regjere. *I dette tilfælde styrte vi ned i Afgrunden – hvis ikke da Sverige for at holde Unionen griber ind.* (udhævet her)

Kongen vil gjerne (saa tror jeg) vælge nr. 2. Om han, hvis det viser sig, at han ikke kan det, vælger nr. 1 eller nr. 3, er uvist. Det sidste Alternativ er dog rimeligere end det første”.

Gennem Prof. Johnson, der har det fra Statsraad Holmboe, har jeg hørt, at Ministeriet alt er valgt. Forholder det sig saa, saa er Kongen altsaa ikke til sinds at abdicere. Bedrager min Anelse mig ikke, saa kommer det nye Ministerium til at bestaa af drabelige Højremænd. Da er Krigen erklæret og Kampen begynder.

De politiske betragtninger slutter således: ”Det er saare uhyggeligt at leve i det nye Norge. Man faar Kvalme syv Gange om Dagen. Jeg ønsker, jeg var, hvor Peberet gror, eller at Nordmændene var det. Men ”trots tard” og ”mitgefangen, mitgehangen””.

Enden på historien blev som bekendt, at kongen – efter først at have forsøgt en ny højre regering - den af statsråd Holmboe ovenfor nævnte – og derefter en kompromisregering, måtte overdrage venstreføreren Johan Sverdrup at danne regering den 23. juni 1884. Der var indført Parlamentarisme.

Senere - i nov. 1884 - skriver Caspari om ”al den ’Aufregung’ og ’Ærgrelse’ som Livet i det nye Norge eller som jeg kalder det ’Svedrupiet’ (efter Paradigmet Tyrkiet) og ’Naragonien’ volder mig”.

Mismod over egen situation – og over teologiens udvikling

I de sidste år er han ikke alene dybt nedbøjet over de åndelige, litterære og politiske forhold, men også over at han ikke kan gå på pension. I dec. 1885 skriver han, at han nu kunne have været pensioneret, hvis han var rejst til Erlangen, og i okt. 1887: ”Og gid jeg kunde tage Afsked fra mit Embede for at kunne fuldføre mit Livs litterære Arbejder, hvoriblandt der er enkelte af vidtrækkende Betydning. Men jeg kan hverken det ene eller det andet. Jeg føler smerteligt, at jeg ved at forblive i Norge – kanske mit Livs store Vildfarelse. Havde jeg i 57 fulgt Kaldet til Erlangen, saa havde jeg allerede for 3-4 Aar siden kunnet tage min Afsked med hele min Gage som Pension. Her hos os betragtes og behandles jo Embedsmandspension som en Naadeløn og Fattigforsørgelse.”

Udviklingen ved fakultetet gør ham ikke mere optimistisk: Jan 1888: ”Hvad Hebraisk angaar, saa har Jacob Sverdrup (en brodersøn til Johan Sverdrup, mangeårig statsråd for kirken) i disse Dage ligefrem udtalt mod (professor) Bugge, at den for Fremtiden ikke mere burde kræves af Theologerne. Hvilken Skæbnens Ironi, at jeg, en (med græske bogstaver) Hebraios ex Hebraiandai i 57 havde kunnet blive Professor ved det dengang første - dvs. førende – Lutherske Universitet i Tydskland, kanske i Slutningen af mit Liv skal blive nødt til at læse den norske Oversættelse af det gamle Testamente, altsaa den norske Vulgata”.

I feb. 1888: ”Indenfor Fakultetet har vi Spørgsmaalet Petersen. Denne afviger jo længere jo mere fra Kirkens Lære og bringer saa mange Studenter til at gjøre dette. Han er og bliver Rationalismens Banebryder iblandt os. Et Foredrag over Inspirationen, som han nylig holdt og ladet trykke i Luthersk Kirketidende, bliver Udgangspunktet for en stor Strid.

Overalt Higen efter Forandring, overalt Strid og jeg er gammel og vil gjerne have Fred og saa Tid til at afslutte mine Livsarbejder. Mine Forelæsninger anvender jeg megen Tid paa og til dem er siden ogsaa kommet

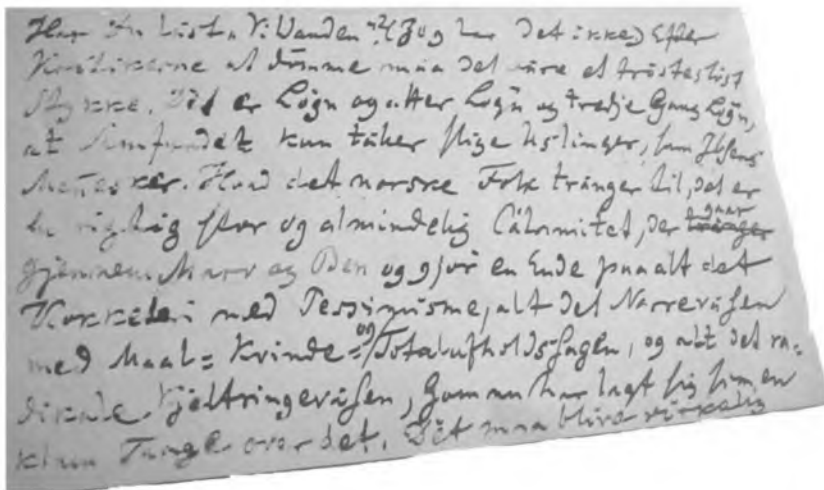
Oversættelsen af det nye Testamente - medarbejdet ved Bugges Ildkraft - som koster mig betydelig mere Tid end den nu færdige Oversættelse af det gamle gjorde det.

Om litteraturen - specielt Ibsen og Bjørnson

I lige så høj grad som han hjælper Theodor med at få digte udgivet, lige så kritisk er han over for de fejrede digtere i tiden: Ibsen og Bjørnson. At et brev i feb. 1884 synes det at fremgå, at Theodor har skrevet nogle kritiske digte mod Ibsen, men at Gyldendal, hvor Fr. Vilh. Hegel er en magtfuld chef, ikke vil udgive dem i København.

I hvert fald skriver faderen i feb. 1884: "Der staar desværre en højst upoetisk Skræk for Digte i vor Tid. Langtrukne Tendensromaner og realistiske prosaiske Tendensdramaer falder alene i gamle Hegels Smag. Vi lever også i poetisk Henseende i en Nedgangens og Forfaldets Tid. Den gode Hegel ved for øvrigt ikke, at disse Digte fremgangne af norske Tilstande og Digtene til Ibsen vil nok blive meget udbredte her i Norge. De vil bæres af den nuværende stærke Rejsning mod Vantroen, Radicalismen og al den i det norske Samfund grassened Forvorpnehed" (Understreget i brevet).

Har du læst 'Vildanden' ? (jeg har det ikke)...

I nov. 1884: "Har Du læst 'Vildanden'? (jeg har det ikke). Efter Kritikerne at dømme maa det være et trøstesløst Stykke. Det er Løgn og atter Løgn og

tredje gang Løgn, at Samfundet kun takker slige Uslinger, som Ibsens Menesker. Hvad det norske Folk trænger til, det er en rigtig stor og almindelig Calamitet, der gaar gennem Marv og Ben og gør en Ende paa det Koketteri med Pessimisme, alt det Narrevæsen med Maal-, Kvinde- og Totalafholdssagen, og alt det radikale Kjeltringevæsen, som nu har lagt sig som en klam Taage over det. Det maa blive virkelig ulykkeligt og det til Gavn”

I okt. 1887: ” Hvad siger du om Ibsens Optræden i Stockholm? Jeg tror virkelig, at den megen ?Drik? har altereret hans Hjerne og fyldt det med aandelig Taage, som han nu idelig projicerer i den ydre Verden og hvoraf han danner Taagebillede. Han ved vistnok, hvad han ikke vil, men ikke hvad han vil. Og Bjørnson’s og Brandes’ Strid. Hvilken Comedie”.

I feb. 1884 havde Theodor til syneladende meddelt, at var i gang med et hyldestdigt til Ibsen. I hvert fald skriver faderen i marts: ” Hvor langt er Du kommet med Dit gloriøse Epos? Du skriver intet om det, men kun om nogle Digte, du vil sende til mig, deriblandt et til Ibsen. Han fortjener virkelig et saadant efter hvad Du skriver. En saadan storslaet Objectivitet og Upersonlighed havde jeg dog ikke tiltroet ham. Hvor forskellig fra den usle og foragtelige BB (Bjørnstjerne Bjørnson) er han ikke; han som fra sit sikre Skjul i P(aris) igjen har angreben Kongen paa det skammeligste. Endelig har Regjeringen opmandet sig og sat baade ham og en anden lignende Slyngel, der optraadte på samme Maade i Dagbladet under Action. Jeg forudsætter, at Du i Digtet til Ibsen ikke fornægter dit aandelige Standpunkt, som er saa forskjelligt fra hans”.

Særligt Bjørnstjerne Bjørnson er hans onde ånd. Først var Bjørnson grundtvigianer, senere blev han positivist og kristendomsfornægter. I 1889 skriver han to gange om Bjørnson: Den 6. nov: ” Har Du set Bjørnsøns nyeste anti-christelige Produkt ”Paa Guds Veje”. Den Mand har ikke Ro eller Rist. Klippen er vist sikker for at blive knust af Lerkrukken, men mange Svage forfører man dog. Jeg har nylig læst et Stykke (Opsats) af ham, der saa ret viser, han kun er ’ein fleicher und roher Rationalist’. Der er hverken Dybde i Tænkning eller indre Liv hos ham, og dertil er han et Monstrum af Uvidenhed”.

Den 26. nov: ” Kunde Du ikke skrive en Kritik over Bjørnsøns ’På Guds Veje’, en Kritik med Næb og Klør og hvori Du ikke lagde Fingrene imellem. Denne Varg (ulv) i Veum [lokalitet c. 40 km. vest for Skien] fortjener den alvorligste Afstraffelse. Hans Hovmod og hans Uforskammedhed har

ingen Grændser. Jeg tror ikke, at der findes saadant Phænomen iblandt noget andet Folk.”

Rejser og studier holdt humøret oppe

Trods sit mismod arbejdede han trøstigt videre. I okt. 1889 kunne han endog skrive: ”Jeg er sjælden frisk og rask trods alt Arbejde. Det er som Alderen ikke bider paa mig. Jeg har endnu megen Arbejdslyst og er fuld af Fremtidsplaner”.

Der var hans egne studier – særligt studierejserne - der holdt modet oppe. I de sidste udgav han adskillige såkaldte ’Rejsefrugter’. Lad os derfor fra Theodors erindringer slutte med endnu et citat, som har rørt mig, hver gang jeg har læst det: ”Og disse reiser var ham en livsnødvendighed. Kloster og bibliotekssalene var for ham det samme som fjeldopholdet for moderne turister. Fjeldet kunde han ikke med, der vantrivedes han; men naar han stod paa dækket af ’Melchior’ med reisetasken om livet – den reisetaske, som efterhvert skulde fyldes med avskrifter av videnskabelige haandskrivter – da var han i sit es. Og like velkommen var den protestantiske professor, hvor som helst han banket paa i ’Sydens klostre’. Trosforskjellen spillede ikke ind hverken for abbeden eller professoren.

”Ja, velkommen tilbake igjen næste sommer da, kjære professor!” sa en gammel abbed til ham paa hans sidste reise sommeren 1891.

”Vi møtes nok aldrig mere”, svarte min far alvorlig. Han kjendte allerede paa sig, at han ikke hadde langt igjen.

”Jaja, saa møtes vi deroppe”, svarte abbeden og trykket varmt hans haand.”

ET TILLÆG – om familien

Forlovelse og ægteskab

Før også vi helt forlader Caspari, skal historien om hans forlovelse og ægteskab dog med.

Da han havde levet ½ års tid i Christiania som ungarl, måtte han se at finde sig en kone. Herom skriver Theodor: ”Som vennen professor Johnson skaffet min far professorstillingen i Norge, saa var det min onkel, den bekjendte theolog, senere professor i Erlangen, Gerhard von Zezschwitz, som formidlet hans egteskab med søsteren Marie Caroline Amalie Konstanze von Zezschwitz, en datter af præsidenten ved appellationsdomstolen i Bautzen, Karl von Zezscheitz”.

Marie v. Zezschwitz, f. 1830

Om deres forlovelse har min far imidlertid fortalt lidt mere detaljeret – og lidt morsomere – hvad han formentlig har hørt sin mor berette. Hun havde omtrent samme navn som *sin* mor – hun hed Marie Caroline Konstanze Amalie – blev derfor kun kaldt for Maja – og havde udpræget humoristisk sans. Far fortalte: Efter råd fra vennen Gerhard von Zezschwitz henvendte Caspari sig til Appellationsgerichtspræsidenten i Bautzen og anholdt om hans datters hånd.

Svaret var, at såfremt de unge - i 1848 var Caspari 34 - kunne finde ud af det, havde han intet imod det.

fik derefter en halv time for sig selv i dagligstuen og kom ud derfra med hinanden i hånden – så var sagen klar.

Om moderen skriver Theoder:

”Min mor var bare 19 aar, da hun kom til Norge, visste med utrolig lethed at indforlive sig i de fremmede norske forhold, og har aldrig et øieblik længtet tilbage til sit tyske fædreland.”

*Maja Caspari, gift Krarup,
fotograferet 1901 i Dax*

*Gerhard v. Zezschwitz, professor i
praktisk teologi i Erlangen*

Sammen fik de 5 børn, der blev voksne: Theodor (1853), Josef (1857), Rebekka (1862), Eugen (Geni) (1862) og Maja (1867).

Det siges, at det var blevet Marie v. Zezschwitz spået, at hun ville få ti børn, hvoraf kun fem ville leve. I Trefoldighedskirkens kirkebog har jeg fundet, at der i 1860 blev døbt en dreng ved navn Carl Paul, som døde 1½ år senere af skarlagensfeber, og i 1865 en pige ved navn Caroline Constanze Amalie. Hun var en måned gammel ved dåben, men nogen dødsdato har jeg ikke fundet.

I maj 1860 flyttede familien ind i en villa i Homansbyen, Josefines Gate nr. 17 – eller som der står i kirkebogen i 1862 – i en gård i Homansbyen.

Af skattemandtalisterne i Oslo Stadsarkiv fremgår det, at familien 1851-52 boede på Drammensveien, 1853-54 på Kirkeveien 127 (Aggersbakken) og 1855-57 var adressen Lille Parkveien 23.

Kongelige gæster

Mine forældre fortalte gerne om, da deres bedstemødre (farmødre) – hver især - havde kongeligt besøg.

Først historien om mors bedstemor, men den kommer nu i lige så høj grad til at handle om min morfar, Christian Langballes brud på hofetiketten og om kong Christian X's arrogance.

Prinsen lå på gulvet

Jane Langballe, født Møller, havde været Kong Christian X's Randersværtinde. Hun og læge Niels Brock Langballe boede i Torvegade 21 og på første sal dér havde den unge prins Christian en lejlighed, mens han 1791-92, som premierløjtnant i Livgarden, deltog i undervisningen ved Rytteriets Befalingsmandsskole på Dragonkasernen i Randers.

Christiane Langballe, f. Møller

I den tid kom han en del i Jane Langballes hjem, fik vist en del af sine måltider hos hende. Hjemmets dagligstue var møbleret med stole, der var arvet fra hendes mands hjem på Dronningborg. De var ret lave, og da prinsen som bekendt var 2 m høj, var de alt for små til ham. Pointen i mors fortælling var derfor, at prinsen altid lå på gulvet, når han var hos sin Randersværtinde.

Da han rejste fra byen, forærede han hende signeret fotografi. af sig selv i garderuniform og med autografen "Christian, P til D" i øverste højre hjørne. Det er nu i min besiddelse.

I et brev skriver Mathias Kjeldsen (1879-1955), ejer af Lerkenfeldt: "Overlæge Langballe har jeg truffet en enkelt gang i mine unge dage, og ligeledes hans mor Tante Jane (Hun var vist nok "Tante Jane" for det meste af

Randers og skal også være tiltalt således af vor konge, da han som prins lå ved Randers Dragoner.)”

Den manglende audiens

Med til beretningen hører historien om morfars manglende audiens. Sagen var, at Christian X, der var blevet konge i 1912, havde sendt en hilsen til mors bedstefars begravelse i 1914. Morfar, Christian Langballe, som da var overlæge ved Sct. Josephs Hospital, havde ingen reservelæge på det tidspunkt og mente derfor ikke, at han kunne forlade byen for at gå i audiens og takke for majestæten hilsen, således som det sig hør og bør. Han tillod sig allerunderdanigst at takke skriftligt, men det brød majestæten sig vist ikke om, for da morfar en gang nogle år senere mødte kongen i frimurerlogen i København og – idet han præsenterede sig - tillod sig at tilføje: ”Jeg tror, Deres Majestæt kender mig fra tiden i Randers”, udtalte allerhøjstamme: ”Såh, gør jeg det?”

Randers-værtindens søn nød nu ikke længere den kongelige nåde.

Sådan har min far på sine gamle dage fortalt historien. Fætter Christian Würgler Hansen har ’forbedret’ historien lidt. Ifølge ham skulle vor fælles morfars senere præsentation for kongen have fundet sted i forbindelse med indvielse af Randers Amtssygehus på Fabersvej, hvor morfar også var overkirurg – det blev sammenbygget med Sct. Josefs Hospital. De ledende medarbejdere ved det nye sygehus blev præsenteret for kongen af amtmanden, som morfar og mormor omgikkes og som naturligvis vidste, at kongen havde boet hos morfars forældre: ”Overlægen behøver jeg vist ikke præsentere”, hvortil kongen skulle have bemærket: ”Kender ikke den herre”. Hvilken version er mon rigtig?

’Tante Jane’ i øvrigt?

Vi ved ikke meget andet om Jane Langballe, f. Møller. Hun skal have været meget impulsiv og rastløs. Fætter Christian fortæller, at hans mor har berettet om den tid, da morfar og mormor var forlovede. Da spadserede mormor og hendes svigermor sammen i Randers. Dels aflagde de visitter, dels sad de under deres ture lidt i byens parker og nød vejret samtidig med hver sit strikketøj.

Når de imidlertid havde siddet et sted i knap fem minuttet og mormor var kommet godt i gang med strikketøjet, så udbrød svigermoderen: ”Vi kan

tilforladelig ikke sidde her længere” og rejste sig straks og gik videre - til stor ærgrelse for svigerdatteren.

Der er også en historie om, at hun besøgte sin studerende ældste søn i København og var med ham i Det kgl. Teater. I stykket sad en af skuespillerne under et bord skjult for de øvrige på scenen, men morfars mor gik sådan op i intrigen, at hun højt råbte op mod scenen: ”Han sidder under bordet!”

Min mor (1906–97) har ikke kendt hende. Hun døde i 1905 som 59-årig. Til hendes begravelse var der en krans fra prinsen. Den takkede hendes mand personligt prinsen for – i København.

Enkekejserinde Dagmar til te

En af fars hyppigst fortalte historier er nok den om hans bedstemors bekendtskab med enkekejserinde Dagmar. På sine gamle dage flyttede Christine Krarup, f. Grønnerup, ind på Københavns Sygehjem i Ordrup og sygehjemmet var udgangspunkt for hendes daglige spadsereture på villa-vejene i omegnen.

Christine Krarup, f. Grønnerup

En dag mødte hun Chr. Dagmar af Rusland, der var flygtet efter revolutionen i 1917 og nu boede på Hvidøre Slot syd for Klampenborg.

Også enkekejserinden var ude at spadserere - som altid ledsaget af en af de to livkosakker, der var fulgt med hende til Danmark. Christine Krarup var klar over, hvem hun havde for sig. Hun trådte derfor et skridt til siden, vendte sig med front mod enkekejserinden og nejede dybt. ”Kender De virkelig mig”, sagde kejserinde Dagmar, og derved kom de to - næsten jævnaldrende damer - i samtale.

Om fars bedstemor besøgte Hvidøre, vides ikke, men en dag rullede enkekejserindens bil op foran sygehjemmet med en livkosak ”på bukken” – chaufføren sad faktisk udvendig på de ældre biler, ligesom på en hestevogn.

Sygehjemmets forstander kom styrtende ud for at tage imod den uventede kongelige gæst, men fik at vide, at han ikke skulle lade sig afficere. Enkekejserinden skulle blot til te hos fru Krarup. Den dag var hun hovedperson i de øvrige damers konversation på sygehjemmet.

Christine Krarup i øvrigt

Far var 19 år, da hans bedstemor døde, og han huskede hende som en meget from dame, der hver søndag sad i Vor Frue Kirke under stiftsprovst Paulis prædikestol i Vor Frue i København. Hertil var hun og hendes mand, Albrecht Thaer Krarup – opkaldt efter en berømt tysk landøkonom - flyttet, da det blev konstateret, at han var håbløs syg af tuberkulose. Hun var 25 år, da manden døde. Hun forblev enke og ernærede sine to sønner og sig selv ved at drive pensionat i København. Hun var født 1851 i Holstebro og døde 1923.

For storslået indsats

Et af højdepunkter i mors liv var deltagelsen i modstandskampen i årene 1943 – 45, dels på Djursland, dels i Aalborg, men allerede først i oktober 1945 fik far embede i København. Der blev derfor holdt først på efteråret holdt afskedsfest for modstandskammeraterne i Hammelev præstegård, hvor hun af frihedskæmperne fra Grenaa-egnen fik overrakt et sølvcigaret-etui med sit navn på højre side og med indskriften: ”For storslået indsats” på venstre¹⁸.

Selv om hun udadtil overbærende søgte at tage denne anerkendelse let, er der ingen tvivl om, at den glædede hende, ligesom der ej heller er tvivl om, at den var berettiget.

Foto fra krigens tid

Foruden ustandselig at have fremmede boende, der var på flugt for tyskerne, herunder i 8 dage en engelsk og en canadisk flyver, der var blevet skudt ned på Randers-egnen, deltog mor i flere modtagelser af de våben, som de engelske flyvere nedkastede om natten på de aftalte pladser. Når der i den danske udsendelse fra BBC blev sagt: ”Vi bringer en særmelding: Hilsen til

¹⁸ Retfærdigvis skal det nævnes, at far samtidig fik et cigaretui med tilsvarende dedikation. Det har Søren.

Birthe, Else, Grethe osv.” – navnene på de aftalte pladser – så vidste modtagergrupperne, at de skulle af sted.

Mor fortalte efter krigen, at en morgen var hun og far lige nået i seng tidligt om morgenen, da den 6-årige Søren og den 4-årige Majken dukkede op i soveværelset for at hilse ”god morgen”.

I flere måneder at havde hun den lokale områdeleder med dæknavn Søbø boende som et ekstra medlem af familien, og sidst på året 1944 havde hun Grenaa-bylederen Henning Hansen (dæknavn: Henningsen) liggende med hjernerystelse i havestuen, efter at far med Henningsen som passager var kørt i grøften med en politibil – kapret 19. september, da politiet blev taget, Nej, det var aldeles ikke uberettiget, at hun blev hædret. Cigaret-etuiet har min datter Bodil arvet.

Hendes nationale indstilling

Den nationale indstilling havde hun hjemmefra. Hun var vokset i et udpræget dansk hjem. Hendes far var således kørt til Sønderjylland ved afstemningen i 1920 for at bidrage til bringe de dansksindede til afstemningsstederne. I forbindelse med Stalins overfald på Finland i 1939 husker jeg, at hun indsamlede penge og smykker m.v., der kunne omsættes til kontanter, til hjælp for finnerne, og opnåede et ganske pænt resultat. Kun ét sted i sognet havde hun været betænkelig ved at tage imod det ydede bidrag. Frk. Nielsen var en ugift datter af en tidligere lærer – hendes fornavn brugte man ikke i landsbyen, hun var jo lærerdatter. Hun boede alene i en villa, men var sindssyg. Tit stod hun uden for sin dør og råbte og skreg, hvad man tog roligt i byen, for sådan var hun nu engang, og hun klarede sig selv, men børnene drillede hende – desværre. Da mor kom til hendes dør, gav hun et meget stort bidrag, og mor vidste ikke rigtigt, hvad hun skulle stille op. Frk. Nielsen var personlig myndig og vidste jo nok, hvad hun gjorde i den sammenhæng, men hvad ville de meget pengebevidste bønder sige, når de så indsamlingslisten. Havde præstefruen udnyttet den sindssyges gavmildhed.

Der er heller ingen tvivl om, at hendes kompromisløshed var meget afgørende for begge mine forældres indsats i modstandsbevægelsen. At Hammelev Præstegård i 1944 blev en slags kommandostation for frihedskampen på Djursland skyldtes ikke mindst hendes gæstfrihed og engagement.

Under jorden

Lørdag 9. dec. 1944 måtte mine forældre 'under jorden'. At gå under jorden betød, at man flyttede hjemmefra og anskaffede sig en ny identitet. Antog et falsk navn og skaffede sig falske papirer – dåbsattest og legitimationskort med billede. Det sidste blev indført under krigen efter krav fra besættelsesmagten. Grunden til, at præstegården måtte forlades var, at tyskerne opdagede et våbendepot i udhuset til en gård Christiansminde i annekssognet Enslev. Udhuset havde far lejet af gårdmanden, så det ville kun være et spørgsmål om tid, før Gestapo fandt frem til præstegården i Hammelev. Mor og vi tre børn var dagen før sendt på ferie i Hyllested præstegård hos Eva og Tage Sadolin, fordi man frygtede, at en illegal skibrute til Sverige var blevet røbet.

Først efter krigen – i maj 1945 – kom vi tilbage til Hammelev. Mor og Far tog til Aalborg, hvor de opholdt sig resten af krigen, og hvor Søby¹⁹ blev byleder. Jeg forblev af hensyn til min skolegang i Trustrup Realskole hos Eva og Tage Sadolin, vekslende med periodiske ophold hos lærer Viggo Petersen i Glatved. Mine søskende, Søren og Majken samt den unge pige, Astrid Schmidt fra Åbyhøj ved Århus, tog til mors forældre i Randers, og senere kom de i huset hos mors søster Karen og hendes mand, Ejler Würgler Hansen, der var læge i Ulstrup ved Langå. I april 1945 kom mor ud for en af sit livs værste oplevelser: Søren fik stivkrampe; sædvanligvis en sygdom man dør af.

Sørens sygdom

I et brev – skrevet i Randers den 8. april 1945 til mors ældste søster Gertrud Schou i Svendborg - af sine forældre kaldt Lise - skriver min mormor: ”Kære Lise... Vi har haft en meget bevæget og en meget sørgelig uge, eller rettere den sidste halvdel af den. – Karen ringede ind onsdag form., at hun kom med Søren, de var bange for han havde fået stivkrampe. Og ganske rigtigt - , far fik straks ringet til sygehuset, og han blev indlagt, og der var ikke tvivl. De har taget en vældig torn, c. 2 cm. lang, ud af hånden og skåret bort om den, så forh. hjælper det også. Han havde 14 dage før været så uheldig at falde i skoven og kom hjem med en meget hævet hånd, som Karen puttede i sæbevand ½ time og derefter sprittede, da man ikke har jod. Senere om aftenen gjorde hun det igen, og hævelsen faldt, og der var intet i vejen,

¹⁹ Søby var et dæknavn. Hans virkelige navn var A.J. Jørgensen. Boede som leder af modstandsbevægelsen på Djursland i Hammelev præstegård i nogle måneder i 1944. Blev oberst i Hjemmeværnet.

han legede med de andre, var i biografen, til børneselskab hele den sidste dag etc. Om natten var Eiler dog oppe flere gange for at se til ham, da han var bange for stivkrampe, Søren havde lidt trækninger i ansigtet. Næste middag var det mere udpræget, og så kom de. – Næste dag ringede vi ad omveje efter Bodil; vi mente hun skulle tage toget næste morgen, men pludselig stod hun i stuen opløst i gråd; hun havde cyklet 60 km. i c. 3 timer, det var alt for meget., men hun klarede det. Så nu bliver hun foreløbig. Hun ringede til Kbhvn. efter Bim²⁰, som kom i aften – rejste fra kl. 6 morgen er det vist, til kl. 2 nat. Lille elskede Søren er så fortvivlet over at ligge der oppe, han har vist fået 10 indsprøjtninger allerede og skal have flere, bl.a. i morgen i rygmarven; men Gud ske lov er han da ikke ringere, vel nærmest lidt bedre. Lægerne siger, det er godt inkubationstiden har været så lang – 13 dage – så er der mere håb og de mener, det skal nok gå – men lang tid vil det tage og strengt er det for ham, for forældrene og os alle. Han er sådan en dejlig dreng. Gud holde sin hånd over lille Søren og lade ham blive rask igen; jeg ved ikke, hvad Bodil blev til, om hun skulde miste ham, han er hendes hjerterbarn. Hun græd sådan i går efterm., da han var lidt dårligere, at man kunde høre hende langt væk. Og Karen er så forknyt, hun og Eiler taler bogstavelig ikke om andet, og hun kan jo ikke gøre for det. Nå, lille Lise, det var en trist meddelelse; men du kan jo nok tænke, at vi kan ikke sanse andet, og vi elsker alle sammen lille Søren, han er sådan en dejlig dreng. Men det vilde jo gå os nær, hvilket barnebarn det var, der blev så sygt, men Søren er sådan en lille forknyt fyr. Og så er det strengt for alle parter at være adskilt; det har taget meget på Søren”.

Befrielsen

Søren kom sig, og befrielsesaftenen var mor i Randers. Herom skriver mormor den 9. maj til Svendborg:

”Kære alle sammen. Hver dag har jeg villet skrive for at lykønske jer til freden – men nu skal det være. – Ja, hjertelig til lykke; hvor er det vidunderligt, at man atter kam ånde, tale og handle frit. Gud ske tak og lov for det.... Bodil kom herved den dag i anledning af Majkens fødselsdag dagen efter, så vi var glade for have hende at feste sammen med. Vi drak et højt bæger i en pragtfuld gylden drue, som smagte herligt. Vi var også lidt nede på torvet.. Vi havde i dag besøg af bykommandanten fra Ålborg = Søbye, der har boet i Hammelev i ½ års tid. Han var fuld af begejstring over

²⁰ Bim var fars kaldenavn

Bim; Han sagde, at det var den bedste hjerne inden for hele sammen- slutningen der oppe, og hvad han havde kunnet ordne og få til at glide var fantastisk. De engelske officerer forgudede ham – vore hjemlige vist betydelig mindre, da de flere gange har måttet bøje sig for ham. Hvordan mon det egentlig vil smage dem, at vende tilbage til præstegården. Bim siger, han glæder sig til det; men Bodil erklærer ærligt, at det bliver strengt og en pige har hun jo ikke”.

Barndom og ungdom

Mor blev født 19. september 1906 i Randers som datter af læge Christian Langballe og hustru Ellen Margrethe f. Poulsen.

Storesøster Gertrud, til venstre, Bodil og deres forældre omkring 1909

Hun kom tidligt i skole – kun 5 år gammel – i la Cours Skole. Her gik hun indtil 3. mellem, da hun blev flyttet til Randers Statsskole.

Som stor pige/ung dame

Herfra blev hun sproglig student 1924, 17 år gammel. Hun ville meget gerne studere, men det syntes hendes mor ikke, at piger skulle. I stedet for at komme på Universitetet, kom hun på Niels Brocks Handelsskole i København, på et 1-årigt kursus. En kort periode var hun sygeplejeelev på Københavns Kommunehospital, men det viste sig ikke at være noget for hende. Var også på husholdningsskole. Bortset fra dette sidste skoleophold, som vist nok var i Sorø, opholdt hun sig i København efter studentereksamen. Var således på kontor i ASEA, hvor direktøren hed Einar Secher, en fætter til hendes far. Endelig - i 1926 - gik hendes mor med til at hun måtte søge universitetet. Hun synes at have allieret sig med sin gamle morfar, Niels Poulsen.

I et brev til "Fru Overlæge Langballe Randers" - det var tilstrækkelig adresse dengang - dateret "p.t. Svanemøllevej 1, Kbhvn 19/6 26" hedder det: "Kære lille Ellen Nu har jeg allerede været adskillige dage hos Oluf og Agathe ... Udflugt til Skodsborg og i aften i Tivoli. Bodil var med, hun var også her i Tirsdags, kommer her i aften og vist ogsaa en Dag endnu, medens vi er her. Hun seer frisk og rask ud og er i godt Humør. - Hun er glad for at slippe bort fra den Kontorgerning, hun har for Tiden, og som keder hende saa meget, og straalende og taknemlig mod Faer og Moer for at have faaet Lov til at læse videre til Opnaaelse af Examen som cand. mag. At hun vil kunne føre det godt igjennem er jeg ikke i Tvivl om, hun har jo altid klaret sig fint. - Fortsættelse af Kontorveien vilde vel næppe føre til noget videre i Retning af en nogenlunde betrygget Fremtid, og ilde er det at arbejde med noget, som man har absolut Ulyst til. Som cand. mag. er der dog en Chance for et Avancement med stigende Indtægt, og bliver hun gift, er der jo ingen Skade skeet ved, at hun har lært noget, selv om Udgifterne derved kunde have været spart. Af Dit Brev til Oluf i dag seer jeg, at du og Christian er i svær Spekulation over Sagen, og det er saa forstaaeligt - ogsaa Pengespørgsmaalet har sin Betydning -, men jeg troer, at Bodil vil blive forknyt, hvis hun maa opgive sin nye Plan, der vel egentlig er en Fortsættelse af hendes tidligere Tanke, eller faar Følelsen af, at den er hendes Forældre stærkt imod. Din hengivne Fader N. Poulsen".

1926

Stud. mag. - Upsala

Hun gik i gang med at læse dansk og engelsk til skoleembedseksamen, men ændrede det efter aftale med professor Johs. Brøndum-Nielsen til at stile mod en magisterkonferens i nordisk filologi; I sommeren 1932 kom der imidlertid en næsten færdig stud. theol. i vejen for studierne. Hun havde undervejs nået at være studentermedarbejder ved 'Ordbog over det danske sprog', som udkom i årene 1918 - 56, at arbejde i stednavneudvalget (nu: Institut for Navneforskning) samt at tilbringe et nogle måneder ved Upsala Universitet. Ikke mindst dette ophold i Sverige blev et af højdepunkterne i hendes liv. Hun knyttede her et livsvarigt venskab med Gull Tamm, men forholdene – ikke mindst verdenskrigen og mange barnefødsler – Gull fik 6 børn – bevirkede, at de kun så hinanden få gange siden, selv om Gull ikke boede længere væk end i Göteborg.

*På stranden efter hjemkomst fra Upsala.
Pigen i midten er Gull*

Præstekone i Hammelev

Mine forældre blev gift 28. dec. 1932 i Sct. Mortens Kirke i Randers og i januar 1933 rykkede de ind i den gamle præstegård i Hammelev. Her var de til oktober 1945. Det var en hård tørt at bo dér. Mange kakkelovne, pumpe i gården (der var altså ikke indlagt vand) og lokum bag bryggerset. Der var dog indlagt elektricitet. Idyllisk så det ud, men det var det ikke. Vedrørende husvæsenet husker jeg specielt 3 ting. Den månedlige storvask, hjemmeslagningen af årets julegris og udnyttelsen af havens bær og frugter til henkogning og saftproduktion.

Ved den månedlige storvask blev alt sat i blød i kar og baljer dagen før vaskedag. Tidligt næste morgen blev der så fyret op i gruekedlen, vasketøjet blev kogt og derefter vasket på vaskebræt i hånden for endelig at blive skyllet to gange i skyllekar – og så kunne det hænges ud til tørre.

I vasken deltog præstekonen, en konehjælp fra byen og den unge pige; for sådan én var det nødvendigt at have i den gamle kasse. Efter storvasken skulle det meste af tøjet så rulles eller stryges, og en del skulle gennemgås med henblik på stopning eller lapning. Strømpestopning var således en uafbrudt beskæftigelse for en husmor i 1930'erne.

Slagtning af julegrisen foregik også i husets bryggers. Her stak hjemmeslagteren – en lokal husmand – en kniv i halsen på grisen og så skulle blodet straks tappes af til blodpølse, som var dagens aftensmad. Apropos aftensmad. Så fik man altid varm mad midt på dagen. Når grisen var parteret blev skinkerne afleveret til røgning i Grenaa, men hovedparten af resten blev lagt i saltlage med henblik på anvendelse i de kommende måneder. Dybfrysning fandtes ikke.

Sensommer og efterår drejede det sig om at sikre havens produkter til den kommende vinter. Syltning og henkogning var metoderne, og jeg husker, at mor var verdensmester i at servere hjemmesyltede pærer til dessert i vintrens løb. Flasker med ribs- og solbærsaft stod på rad og række i spisekammeret, når efteråret gik på hæld.

Rågeleje 1934

”Fortæl om, da du var lille”

Mor fortalte gerne om sin barndom. Om livet i Randers, først i Storegade, senere i Rådhusstræde 2, på hjørnet af Rådhusstorvet, i en kæmpelejlighed med tre stuer en suite, den røde -, den blå - og den brune stue, foruden den store spisestue, et antal børneværelser - jeg ved ikke, hvor mange – og værelse til pigerne. Der var som regel både var en kokke- og en stuepige boende hos familien. Om dennes tidlige sommerferier i Blokhus, hvor halvkusine Bisse Mansa og store søster Gertrud lokkede den lille Bodil til at lave ulykker, bl.a. at blæse indholdet ud af et gåseæg, der var henlagt på pensionsloftet, om de senere års lange ferier i Skjern Skovhus og om mange kortere ferieophold på herregården Kvelstrup på Mols hos onkel Kristen Poulsen og tante Dorthe; herunder om moster Karen, der som 2-3 årig til

synlig irritation for Dronning Aleksandrine satte små sorte fingre på Kong Christian X's hvide sejlerbukser, da hun for ham i møde og i sit barnesprog råbte "Ponge, Ponge". Kongen var i sin sejlboat kommet forbi stranden ved Kvelstrup (Skødstrup Strand), hvor mormor opholdt sig med sine børn. Kongen havde jo som ung boet i Randers, hos morfars forældre, og kendte derfor mors forældre. Det syntes den lille Sten var meget spændende. Tænk, at mor havde været sammen med kongen. Og det havde hun også på Island. Hun havde som student deltaget i en sejltur til tusindårsfesten på Island i 1927, og også dér havde hun hilst på kongen. Den tur, specielt festen på Tingvallasletten, fortalte hun gerne om.

Til hest ved Maren Boyes hus

I ungdomstiden i Randers havde den unge frk. dyrket ridesporten sammen med dragonofficererne – hun havde i 1930'erne endnu sine ridebukser og – støvler i behold, men kom aldrig senere til sidde på en hesteryg.

Hun fortalte også historien om sin tipoldefars søster Ellen Poulsen fra Rolsegård, der ikke måtte få den unge Laurits la Cour på Skærsø, men som alligevel fik ham til sidst, og historien om hendes mormors fødehjem, Bispebjerg Mølle, der brændte og ikke var forsikret, så familien måtte gå fra hus og hjem.

Mor fortalte om hønsepigen på Kvelstrup, der talte hønsene. Mor havde i stednavneudvalget beskæftiget sig med dialektforskning og syntes at hønsepigens sprog var særlig morsomt.²¹

²¹ Citat fra "Den jyske bonde- og prangerslægt Poulsen":

En af mors mest yndede beretninger fra Kvelstrup indeholdt en remse, som en gamle hønsepige på gården brugte, når hun om aftenen skulle lukke hønsehuset og sikre sig, at alle hønsene var der. Jeg har ofte siden ærgret mig over ikke at kunne huske, hvordan pigen talte op.

Morsomt var det derfor at genfinde remsen i Niels Nielsens artikel fra 1924 om sproget i Tved sogn. Han skriver: "En kvinde af sat alder, der i mine drengeår tjente som bryggers-

Hendes optagethed af slægten og det nationale sindelag har naturligvis hørt sammen, og begge dele er gået videre til hendes børn. Vi har meget at takke hende for.

Anholt

Det åbne hus under krigen i Hammelev præstegård var så meget mere beundringsværdigt, som hun i årene før krigen var så dygtig træt af sommerferiegæster, at hun omkring 1940 begyndte at fable om at få et lille sommerhus, som familien kunne trække sig tilbage til uden forpligtelse til at have liggende gæster.

Det resulterede i, at det hus på Anholt, som efterkommerne nu har haft fornøjelse af i 60 år, blev bygget i sommeren 1942. Efter hjemkomsten til Hammelev holdt mor ferie med børnene på Anholt, men allerede i oktober blev hun – som nævnt - præstekone i København. Og havde Anholt været et fristed for en landsbypræstekone, blev sommerhuset det i endnu højere grad for en københavner-ditto, selv om hun gennem flere år også gav husly til to drenge, der var sønner af hendes rengøringshjælp og kammerater med Søren.

Til jubilæum 1949 sammen med sin far i Randrusianersamfundet. I midten direktør H.H. Mansa

pige på Kvelstrup, optalte gårdens fjerkræ på flg. måde: "Tov, fem, siv, ni, tål"; er I her åll. Dæ suet, dæ gro, dæ plaj-fuedet, dæ wendrøved, dæ hængweng'ed, dæ bette suet, dæ tip'ed, d' top'ed, dæ grobjænt, dæ låjenbjænt å hemad, de fek a mellekwån, dæ satanske kæwgrawsand, o.s.v."

Forfatteren har imidlertid været så optaget af de sproglige finesser, at ikke han fik historiens pointe med. Pointen i mors historie var nemlig, at pigen, der faktisk ikke kunne tælle til mere end 12, efter hele den lange remse, hvor hun fik nævnt alt fjerkræ ved navn, til sidst kunne konstatere rimende på "tål": "Ja, I er her åll".

Ovennævnte Niels Nielsen, der i mange var år lærer i Hillerød, var søn af en avlskarl på Kvelstrup. Han har skrevet adskillige artikler med emner fra Mols i "Historisk årbog for Randers amt", bl. a. den nævnte "Fra Tved sogn på Mols (sproget) (1924).

København og Vester Åby

Mens de 25 år (1945-70) i præsteboligen på Wibrandtsvej ikke var særlig lykkelige, befandt hun sig som blommen i et æg i Vester Åby præstegård. Den var bygget omkring 1820 af en præst med magt over økonomien og kunne minde om hovedbygningen på barndomsferienes Kvelstrup. Her følte hun sig som på en herregård, havde møbler, der passede til huset, og var glad for at se mennesker i sine stuer. Desværre varede det ikke længe.

Allerede efter 4 år faldt far for aldersgrænsen, og de flyttede til et hus på Svendborgvej i annekssognet Åstrup. Det blev til gengæld indrettet som en miniaturekopi af Vester Åby præstegård, hvad der bevirkede at man næsten ikke kunne komme frem mellem møblerne. Også her befandt hun sig godt, indtil sygdommen meldte sig.

Fem søskende ved Peder Wurgler Hansens konfirmation i 1960. Fra Venstre: Gertrud, Bodil, Axel, Karen og Mogens

Præstefruen under hovedrengøring i 1968 foran Menighedshuset på Wibrandtsvej 41

De sidste år

Hendes alderdom blev tragisk. Godt 75 år gammel fik hun Alzheimers sygdom. Den kan i korthed betegnes som galopperende senilitet, sluttende med total intellektuel formørkelse – kun en svækket krop er til stede. De første år af sygdommen er værst, fordi den syge selv forstår sit forfald og er klar over, hvordan hun/han bliver i stand til at kunne mindre og mindre. For mors vedkommende betød det, at hun – der havde elsket at fortælle – ikke var i stand til at fuldende de sætninger, hun begyndte på, men hele tiden måtte appellere til far, der kendte hendes historier, om at runde af.

I de sidste 8-9 år af sit liv var hun ikke klar over, hvad der foregik omkring hende og kendte hverken sin mand, sine børn eller børnebørn.

De sidste sammenhængende ord sagde hun på sin 80-årsdag. Da blev hun hentet på plejehjemmet til fødselsdagschokolade med familien i søster Majkens præstegård i Nebsager, og pludselig – til alles overraskelse - rejste hun sig og sagde: ”Jeg er ikke alene glad for jer, jeg er også stolt af jer”. Det var i virkeligheden hendes afsked med denne verden.

Til bords mellem mand og datter ved sidstnævntes 50-årsdag 5. maj 1989. Til venstre søster Karen Würgler Hansen

Frelste Christian IV fra at blive krigsfange

Under navnet kejserkrigen deltog Christian IV i årene 1625 – 29 i 30-årskrigen strid mellem katolikker og protestanter i Tyskland. Navnlig i årene 1625 og 1626 var kongen aktiv, men det hele endte den 17. august 1626 med et afgørende nederlag ved Lutter am Barenberg, hvor kongen måtte flygte fra kamppladsen.

*Området ved Lutter am Barenberg
Kopi fra Politikens Danmarkshistorie (1964)*

Forfatteren og Rosenborg-museumsmanden Henrik Bering Liisberg (1854 – 1929) har i en monografi fra 1890-91 med titlen ”Christian IV–Danmarks og Norges Konge” skildret kongens flugt: ”Ved Müllerberg, hvor Vejen nord for Lutter igjen træder ind i Snævringen mellem Skovhøjderne, blev den sidste strid stridt. Her værgede de danske Lensryttere endnu for deres Konge, trofast hjulpede af Livkompagniet. Dog også denne sidste sluttede Skare blev adsplittet og Kong Christian maatte vende sin Hest til Flugt, kun fulgt af sin Staldmester, den schlesiske Adelsmand Wenzel Rothkirch og en Livknægt, som førte en Håndhest. En fjendtlig Korporal blev opmærksom paa Hestens kostbare Sadelstøj og satte med 40 Ryttere ind paa Kongen. Livknægten strakte Korporalens Hest til Jorden med et Pistolskud; men kort efter styrtede ogsaa Kongens Hest. Den trofaste Tjener hjalp Kongen op paa Haandhesten, men faldt snart efter, dræbt af en Kugle, og kun fulgt af Staldmesteren fortsatte Christian IV det vilde Ridt.

Dog, Kongen var en svær Mand, og ogsaa den anden Hest styrtede under ham; da sprang Rothkirch af Sadlen, hjalp Kongen op paa sin Hest og søgte selv Skjul i Skovtykningen.

Ene red nu Danmark-Norges Konge gjennem det sidste Stykke af Harzens Skove. Først da han naaede det aabne Land, samledes enkelte Ryttere sig om ham, og Skaren voxede efterhaanden saaledes, at han henad Aften red ind i Wolfenbüttel i Spidsen for 30 svage Rytterfaner.²² (side 352-53).

Den hjælpsomme staldmester, Wenzel Rothkirch, var ane til min mormor – har jeg netop opdaget.

*Wenzel Rothkirch – stik af A. Haelwegh
Kopi fra den nævnte bog af Bering Liisberg*

Det turde være ganske vist

Opdagelsen skete ved, at jeg læste om Rothkirchs i anden udgave af Dansk Biografisk Leksikon – efter dets redaktører populært benævnt ”Engelstoft og Dahl”. I tilslutning til en biografi af C.F. Bricka i leksikonets første udgave var Rothkirchs liv og indsats i anden udgave skildret af den tidligt afdøde århusprofessor C.O. Bøggild Andersen, der var ekspert i 1600-tallets danske historie. Han skrev: ”1619 blev Rothkirch Berider og Lærer for Prins Christian²³. 1621–31 beklædte han Stillingen som Kongens Staldmester, fra

²² En rytterfane må i denne forbindelse være synonym med en enhed på kompagnis størrelse. Hvert kompagni havde som bekendt en fane som samlingsmærke, som soldaterne svor troskabsed til. Andre skildringer af kongens ankomst til Wolfenbüttel vurderer, at han ledsagedes af ca. 80 ryttere.

²³ Tronfølgeren, den udvalgte prins (1603-45)

1627 tillige som Ritmester for Hoffanen²⁴ og fra 1628 desuden som Hofmarskal. Under Kejserkrigen fulgte han Christian IV til Tyskland, og her indtraf det historiske Øjeblik i hans Liv, da han 17. Aug. 1626 reddede Kongen fra Fangenskab ved at overlade ham sin Hest; selv undgik han dog ogsaa at falde i Fjendens Hænder. I hans ovennævnte Udnævnelser efter denne Tid maa man vistnok se et Udslag af Kongens Taknemmelighed”.

Selv om historikerne gør opmærksom på, at de primære kilder til viden om Christian IV's militære operationer under Kejserkriger er yderst sparsomme, synes historien om Wenzel Rothkirchs hjælp til kongen således at være ganske sandfærdig.

Ane til min mormor

Jeg kom til at læse om Christian IV's redningsmand, fordi jeg havde sat mig for at studere anerne til en Madam Munch i Ebeltoft, som var oldemor til min mormor (hendes farmors mor). Hendes fulde navn var Mette Sophie Munch og hendes mand, Peder Munch, var altså købmand i Ebeltoft. At madam Munchs mormor var adelig har jeg vidst i mange år, men har aldrig tidligere haft tid og kræfter til nærmere at finde ud af hvorfor.

Mormoderen hed Anne Kirstine Lange (1677 – 1750) og var gift to gange, første gang med Malte Sehested, der havde overtaget hovedgården Hessel syd for Grenaa efter sin far, anden gang med major Henrik Hoff, som derved blev godsejer til Hessel. Ved nærmere undersøgelse viste det sig så, at Anne Kirstine Langes mor hed Katrine Rothkirch (død 1678) og netop var datter af Christian IV's redningsmand, Wenzel Rothkirch.

Blev integreret og velhavende

Han var indvandrer, født 1597 i Schlesien, søn af kejserlig general Johan Rotkirch, død 1604, og Catharina Falkenhayn. Han kom til Danmark sammen med en ældre bror og kom i huset hos en hofmarskal, Ditlev Rantzau, og blev vel integreret i den danske adel..

Han ønskede at uddanne sig i ridekunsten og var i flere år elev hos sin bror, der var berider på Antvorskov. Med kongelig anbefalingskrivelse fortsatte han uddannelsen i England, Frankrig og Italien, og blev som nævnt 22 år gammel berider og lærer for den udvalgte prins. Derefter fulgte de nævnte ansættelser ved hoffet, som han imidlertid forlod i 1631, hvor han fik

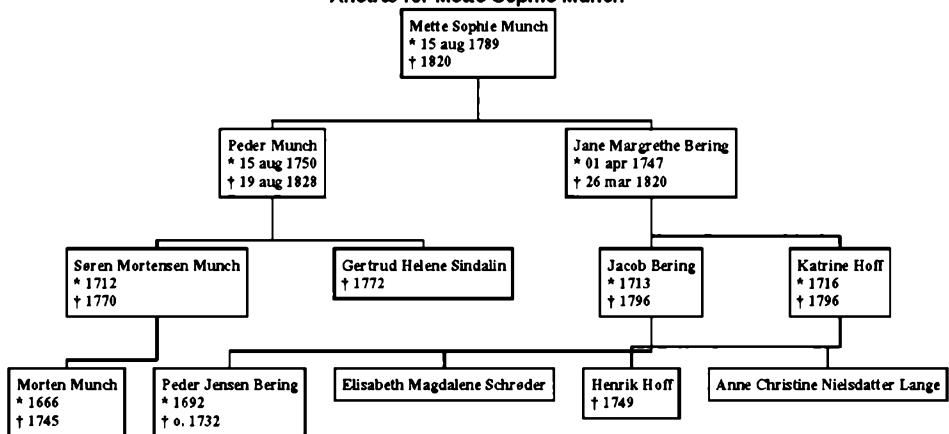
²⁴ Kongens livvagt til hest

Korsør og Antvorskov len, som han beholdt til sin død, samt Sæbygård. Den mistede han i 1646. 1645 blev han landkommisær²⁵ for Sjælland. Han købte Krogsgård ved Tjæreborg (1638), Sneumgård mellem Tjæreborg og Bramming (1646) og Stensgård ved Fåborg (1648). Så ikke alene blev han naturaliseret i Danmark, men han blev også velhavende.

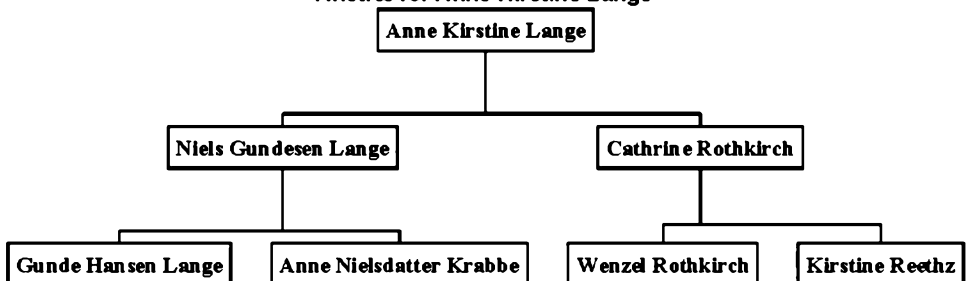
Han var gift to gange. Første gang i 1633 med Kirstine Reedtz (Katrines mor), anden gang 1649 med Dorthe Abildgaard, med hvem han fik godset Kollerup syd for Hadsten.

Han døde 1655 og er begravet i Tjæreborg.

Anetræ for Mette Sophie Munch

Anetræ for Anne Kirstine Lange

²⁵ I hver af landsdel oprettedes der en landekiste, dvs. en finanskasse til af opbevaring af de skatter, som stænderne bevilgede til militære formål. De blev forvaltet af landkommisærer, hvis medlemmer var landkommisærere. (Håndbog for lokalhistorikere)

Gift med Danmarks vovehals

Elsebe Krabbe var gift med Peder Skram (ca. 1500 - 1581), der var kong Christian den tredjes rigsadmiral og i Danmarkshistorien har tilnavnet 'Danmarks vovehals'. Hun var en bemærkelsesværdig dame, som levede fra 1512 til 1578, og det er kun muligt nu - ca. 500 senere – at fortælle noget personligt, men samtidig autentisk om hende, fordi hun tilhørte overklassen. Hun var højadelig. Hendes far hed Tyge Krabbe (1474 – 1541) og var kong Frederik den førstes rigsmarsk (dvs. krigsminister og forsvarschef).

Der kan berettes autentisk om hende, fordi der findes litterære efterladenskaber fra hendes hånd, og der kan berettes personligt, fordi der blandt efterladenskaberne er breve til Birgitte Gjøe, hvor hun fortæller om sine sorger og bekymringer, men også om sin tro på Vor Herre. I den sammenhæng er det spændende, at hun som ung pige og som nygift levede i reformationstiden. Hendes far var katolsk, en af dem som kirkehistorikerne kaldte 'gammelkatolsk, hvorimod to af hendes sønner studerede i Wittenberg, hvor Luther havde prædiken og forelæst. Og så var hun så vidt vides den første kvindelige salmedigter i Danmark.

Som mange adelige fruer i renæssancetiden skrev hun 'slægtebøger' (genealogiske optegnelser) for efterkommerne, men for hendes vedkommende formede de sig særligt som beretninger om ægtefællens bedrifter.

Elsebe Krabbe og Peder Skram var gift i 43 år. Det er derfor ikke muligt at berette om den ene, uden samtidig at måtte fortælle om den anden; og her er det altså fruen, der er hovedpersonen, selv om det som beretningen skrider frem undertiden kan føles omvendt, fordi hun så stærkt forsvarede hans ære. Hun indleder det hele således:

"Kære Børn.... Nu finder I her beskrevet en Memoria eller en Ihukommelse, hvor længe ærlig og velbyrdige Mand Hr. Peder Skram til Urup, Ridder, Hovedsmand paa Laholm, haver tjent sit Fædernerige Danmark, og udi hvor mange Kongers Tid, for en Kongernes og Rigens Admiral til Vands, og udi andre Maader til Lands lod sig bruge imod sit Fæderneriges Fjender..."

"En levnedsskildring"

For godt et årstid siden fandt jeg ud af – ved studiet af stamtræet for Wenzel Rothkirch (manden, der frelste Chr. IV) - at Elsebe Krabbe og hendes mand kunne tælles blandt mine aner, og da jeg for ½ år siden tilfældigvis faldt over en folkebog i lommeformat med titlen "Peder Skram og Elsebe Krabbe – en levnedsskildring", købte jeg den omgående. Det var på et af de udsalg

af antikvariske bøger, der med mellemrum er i Helligsåndshuset i København. Den lille bog var udgivet i 1887 ”ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme”. Forfatteren hed Jens Nørregaard (1838 – 1913), og om ham vidste jeg, at han havde været forstander for den grundtvigske Testrup Højskole i Mårslet sogn, syd for Århus. Han var meget national og en stor modstander af de radikale ”Bjørnbakker” fra Lars Bjørnbaks nærliggende Viby Højskole.

Jens Nørregaards ’fortale’

I ’fortalen’ skriver Jens Nørregaard:

”Den 22. august 1886 rejstes der på Østbirk kirkegård ved Horsens et mindesmærke over Peder Skram og hans hustru Elsebe Krabbe. De var i sin tid blevet gravlagt inde i selve kirken, men ved istandsættelse af denne 1856 flyttedes deres lig ud på kirkegården, medens deres ligsten med deres indhuggede billeder på endnu findes inde i kirken. For nu at disse grave ikke skulle henligge ganske uden mærke eller værn, sattes der i 1881 en indsamling i gang til en mindsten på dette berømmelige ægtepars virkelige hvilested, og denne var det, som afsløredes den 22. august f. å.

De mellemliggende over 300 år har naturligvis hos den nærværende slægt udvisket billedet noget både af disse to personligheder, der er blandt de smukkeste i vort folks historie, og de begivenheder, som danner baggrunden for deres liv.

Derfor udgives denne historiske skildring, bygget på *de pålideligste kilder* (min fremhævelse).

Testrup, i juli 1887”.

Bogen er velskrevet og let læst, og vi vil citere den et par gange.

Mindesmærket på Østbirk kirkegård

I Nørregaards bog ser omtalte mindsten nydelig ud på et sort/hvidt foto, så på vej til Tidehvervs sommermøde i 2005 kørte min kone, Lis, min datter Bodil og jeg forbi Østbirk for at et nutidig billede af mindsten. Den er et typisk udtryk for den tids stil – og med er med et mildt ord ganske rædselsfuld. Ydermere var den nymalet med farver, som bidrog til at fremhæve hæsigheden – og så var den kæmpestor, noget som man først får et sandt indtryk af, når man ser i virkeligheden. Den gamle gravsten inde i kirken er derimod værd at beskue, men den er slidt, og det er svært at tyde teksten.

Mindestenen på Østbirk kirkegård. Kopi af fotografiet i Jens Nørregaards bog. I tillæg gengives nogle farve-foto's fra det nedenfor omtalte besøg i Østbirk år 2005

”De pålideligste kilder”

Hvori bestod ”de pålideligste kilder”? Dem vil vi senere se nærmere på; her vil vi kun fastslå, at når Jens Nørregaard overhovedet kunne sidde i Testrup og skrive en folkebog, skyldes det, at en af landets førende kirkehistorikere kort tid før havde kommenteret og offentliggjort kildematerialet. Han hed Holger Fr. Rørdam (1830 – 1913) og var bror til Thomas Skat Rørdam (1832 – 1909), Sjællands første – og indtil videre eneste - grundtvigske biskop, i vore dage især kendt for den udgivne korrespondance med vennen Otto Møller i Gylling. Gennem 56 år var Holger Rørdam udgiver af tidsskriftet ’Kirkehistoriske Samlinger’. I alt udgav han 24 bind, hvor ca. halvdelen af stoffet var bragt til veje af ham selv. Han blev dr. phil. på en afhandling om ’Historieskrivning og historieskrivere i Danmark og Norge siden reformationen’; men hans hovedværk er ’Københavns Universitets Historie fra 1537 til 1621’ i fire bind (1868 - 77).

I årene 1873 – 75 udgav han 1. række af en skriftserie med titlen ”Monumenta Historiæ Danicæ”, og ved siden af alt dette var han sognepræst, sidst i Kgs. Lyngby ved København.

Det er i andet bind af Monumenta Historiæ Danicæ, han i 1875 har udgivet de ’Optegnelser om hr. Peder Skrams Levned af Fru Elsebe Krabbe’, som både er Jens Nørregaards og vor hovedkilde. Rørdam anfører i sin kommentar, at optegnelserne ikke er skrevet med Elsebe Krabbes håndskrift; den

Gravstenen i kirken. Efter Nørregaards bog

kender vi fra brevene. Optegnelserne er altså ikke originale, men foreligger i flere afskrifter og supplerende bearbejdelser, og der er vist ingen tvivl om, at én af dem – hvor både Elsebe Krabbes og Peder Skrams død omtales – er skrevet af deres datter Olive. En nærmere beskrivelse af 'monumenta' er udarbejdet som et tillæg til beretningen.

Elsebe Krabbe – en kort introduktion

Først en kort introduktion af fru Elsebe. Hun hørte altså til de adelsdamer, som skrev genealogiske optegnelser – en glimrende skik, som historikerne har haft stor glæde af – og hun var som anført en ihærdig forsvarer af sin mands ære. Parret blev viet 2. februar 1535 i Helsingborg.

Det skyldes, at faderen, Tyge Krabbe, var lensmand dér. Han havde været en af hovedmændene bag de jyske adelsmænds oprør mod kong Christian II i 1523. Det havde ført til, at den nye konge, Christian II's farbror Frederik I, havde udnævnt ham til rigsmarsk og havde givet ham Helsingborg len tilbage.

Det havde Christian II frataget ham nogle få år før. Tyge Krabbe og Helsingborg vil vi komme til at høre lidt mere om.

Hun blev født 12. april 1514. Var fra sit 4. til 13. år i huset hos sin mormor. Da mormoderen døde, kom hun i huset hos en ældre søster på Glimmingehus i Skåne, men blev 19 år gammel kaldt hjem til forældrene for at blive trolovet med Peder Skram.

Denne trolovelse er særlig spændende, fordi den fandt sted under herredagen i København 1533 - i Vor Frue Kapel, alt mens striden bølgede mellem katolicisme og lutherdom. Gennem hendes skildring af trolovelsen kan man se, hvem der deltog i herredagen, for de var alle til stede i Vor Frue Kapel.

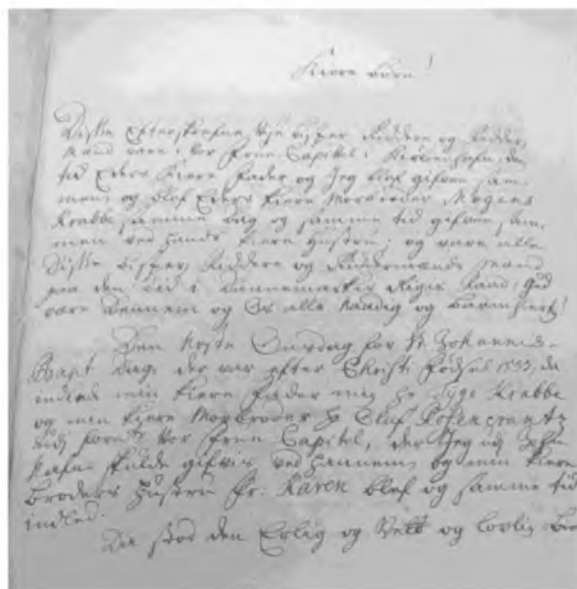
Hun fik ikke mindre end 18 børn. Jens Nørregaard skriver: "Hun fødte sin mand 18 børn, af hvilke dog 3 døtre døde i svøbet, medens de andre 15 - 7 sønner og 8 døtre - bleve voksne, og 1 søn og 7 døtre overlevede forældrene".

En af de 7 døtre, hed Johanne Skram, gift Lange. Hun blev tip-4-oldemor til min mormors farmors mor, Mette Sophie Munch, der var købmandsmandam i Ebeltoft.

Herredagen 1533

At holde herredag indebar, at kongen trådte sammen med rigsrådets medlemmer. Andre repræsentanter for den højere adel, den katolske gejstlighed og de borgere, der betød noget i de større byer, kunne deltage, men det var ikke et decideret stændermøde. Rigsrådets medlemmer var udnævnt af kongen, og rådet omfattede i den katolske tid altid alle biskopperne.

Kong Frederik I havde indkaldt til herredag i juni-juli 1533, men døde forinden i april. Rigsråderne besluttede at gennemføre mødet alligevel. Der forventedes valgt en efterfølger på tronen på herredagen, men af grunde det vil føre for vidt at komme ind på her, besluttede rigsrådet at udsætte kongevalget.

Kjære Børn!

Disse Efterskrevne Vise Bisper, Riddere og RiddersMænd vare i Vor Frue Capitel i Kiøbenhavn den tid Eders Eders Kiære Fader og Jeg blev giften sammen og blev Eders Kiære Morbroder Mogens Krabbe samme Dag og samme tid giften

Christian II interneret i Sønderborg

Under herredagen sad Frederiks I's nevø, den tidligere konge, Christian II, interneret på Sønderborg Slot. I slutningen af 1531 var han kommet sejlene til Norge fra Nederlandene med en hær, havde angrebet og taget Oslo, og fået hovedparten af nordmændene til at gå over til sig; men det var ikke lykkedes ham at tage fæstningen Akershus, som blev forsvaret af den danske adelsmand Mogens Henriksen Gyldenstjerne. Grunden til at det lykkedes denne at holde stand i Akershus, var den, at han blev undsat af Peder Skram, der var kommet til fra Sjælland med en lille styrke soldater og nogle få danske og lübske skibe. Lübeck var nemlig på Frederik I's side, fordi Nederlandene støttede Christian II. De to parter konkurrerede uafbrudt om handel og magt i Østersøen.

Peder Skram sejlede tilbage til Sjælland, og herfra der nu blev sendt en større styrke til Norge under ledelse af en kommission med Mogens Gyldenstjernes bror, Knud Henriksen Gyldenstjerne, som førstemand.

Knud Gyldenstjerne indledte nu forhandlinger med Christian II. De endte med – efter omstændigheder, som vi senere vil se Elsebe Krabbe berette om

–, at der blev udstedt et højtideligt lejdebrev: Christian II skulle med 200 mand føres til Danmark og her forhandle med sin farbror og rigsrådet. Det frie lejde blev brudt og Christian II ført til Sønderborg. Han sad fængslet til sin død i 1559. De sidste år på Kalundborg Slot. En af de ansvarlige for, at det frie lejde blev brudt, var Tyge Krabbe.

Tyge Krabbes meriter

Ham karakteriserer kirkehistorikeren Peder Severinsen således i bogen "Hvordan reformationen indførtes i Danmark (1936): "Han blev den reaktionære katolske adels fører. Han var egentlig fra Bustrup i Salling, men fik mest sin virksomhed i Skåne som lensmand i Helsingborg. Blandt andet kom han 1524 – 25 til at nedslå den skånske bonderejsning med hård meget hård hånd. Han var Christian II's hovedfjende, havde været hovedmand ved hans fordrivelse og blev siden hovedmanden for, at lejdet for ham blev brudt og han blev indsat som fange på Sønderborg. Han var adelsrettighedernes voldsomme forkæmper, og religiøst holdt han på det gamle".

Peder Skram og lejdebrevet

Den fuldmagt, Knud Gyldenstjernes kommission havde fået, gik ud på, at den igen skulle bringe Norge og dets indbyggere under kong Frederik, enten "med minde, dagtingen (forhandling) eller med magt". Herom hedder det i Politikens Danmarkshistorie, bind 5 (1963): "Under samtalerne nævntes det fra dansk side, at kong Christian på tro og love kunne begive sig til sin farbror for personligt at forhandle med ham Christian II afviste ikke tanken, men stillede vidtgående betingelser ... og forhandlingerne blev afbrudt.

Man sendte nu Peder Skram og en anden af de højere officerer til Danmark for at meddele kong Frederik, hvad der var sket og kræve flere tropper og nye forsyninger. I en ny kongelig instruks, udstedt 2. juni 1532, udtaltes det, "at det ikke tykkes Kongelig Majestæt rådeligt være, at de på en anden tid giver dem så vidt udi handel med ham, om de oftere kommer med ham til nogen samtale".

Kort efter blev det tillige klart, at lübeckerne ønskede en hurtig afgørelse i Norge, dvs. kamp, ikke forhandlinger, og at svenske forstærkninger var på vej til Norge.

En kancellisekretær blev sendt efter Peder Skram og den anden officer, der allerede var på vej tilbage til Norge. Han nåede dem i Helsingør og videregav en kongelig ordre – om den har været skriftlig eller mundtlig er

usikkert – ifølge hvilken Knud Gyldenstjerne ikke måtte forhandle med Christian II.

Da de to mænd kom tilbage til Norge den 30. juni var forhandlingerne med kong Christian for længst kommet i gang på ny, ja var så godt afsluttet. Dagen efter blev de vigtige dokumenter underskrevet og besejlet”. Det ovenfor nævnte højtidelige lejdebrev var gældende. Den eneste af de danske højere officerer, som ikke skrev under og ikke satte sit segl på lejdebrevet var Peder Skram.

Det er bemærkelsesværdigt, at han præcis et år senere bliver trolovet datteren af den hovedansvarlige for at lejdet blev brudt.

Elsebe Krabbes fortolkning af sagen

I Elsebe Krabbes beretning til børnene i 'Memoria', hedder det om Frederik I's instruks til Knud Gyldenstjerne, at ”Hans Majestæt ville ingen venlig handel eller kontrakt have gjort, men samme Hans Majestæts brev og skrivelse forbød for Knud Gyldenstjerne nogen venlig handel at gjøre med bemeldte kong Christian, og intet andet handle med hannem, men straks gribe ham fjendtlig an og slås med hannem med al magt”. Og om mødet med kancellisekretæren i Helsingør, hedder det, at han befalede, ”at de og mundtlig skulde forbyde Knud Gyldenstjerne nogen handel eller kontrakt at skulle gjøre eller indgå med kong Christian, uden at han ville give sig selv personligen på nåde eller unåde i Hans Kongel. Majestæts hænder..”. Da Peder Skram og hans medrejsende blev bedt om at besejle lejdebrevet ”nægtede de at ville eller kunne det med æren besejle efterdi de selv efter højmeldte Kgl. Majestæts deres kjære Herres og Konges befaling havde fuldmagt samme handel og kontrakt at forbyde mundtligem”.

De kan altså ikke besejle lejdebrevet med æren i behold. Det er Elsebe Krabbe meget om gøre at få det understreget. Det er sikkert således hendes fortjeneste, at forfatteren til Peder Skrams biografi i Dansk Biografisk Leksikon (Engelstoft og Dahl), historikeren Astrid Friis, godt 300 år efter kan konstatere: ”Det kan således siges, at Peder Skram var den eneste af de i forhandlingerne med Christian II implicerede danske adelsmænd, der kom derfra med et ganske uplettet navn”.

Hvad Elsebe Krabbe har tænkt om faderens virksomhed i forbindelse med det brudte lejdebrev, vides ikke.

Grevens Fejde

Efter herredagen 1533 udbrød der borgerkrig. Efter grev Christoffer af Oldenburg kaldes den Grevens Fejde. Grev Christoffer var halvfætter til Christian II - hans bedstefar var bror til kong Christian I – og professionel soldat det meste af sit liv. Han gjorde fælles dag med Hansestaden Lübeck om at befri Christian II.

I juni 1534 gik grev Christoffers hær i land nord for København og underlagde sig efterhånden hele Sjælland og senere Fyn. Københavns magistrat var indledningsvis modstander af Christoffer, men overgav sig efter en månedstid til greven.

Her i landet stod København og Malmø samt skipper Clement i Nordjylland sammen med Lübeck for at få Christian II tilbage. På den anden side blev Frederik I's ældste søn, Christian, der havde arvet hertugdømmet Slesvig, efterhånden i Jylland hyldet som konge, under navnet Christian III, og han besejrede lidt efter lidt Christian II's tilhængere. Først indtog hans feltherre, Johan Rantzau, i 1534 Aalborg, og i juni 1535 sejrede han ved Øksnebjerg ved Assens og sluttede med at indtage København efter at have belejret byen i et år.

Borgerkrigen i Skåne

Også i Skåne rasede borgerkrigen. Lübeck havde hidtil domineret handel og sejlads i Østersøen, og var af den grund også Sveriges fjende. Her var Gustav Vasa var blevet konge. Gustav Vasa og Christian III, der i øvrigt var gift med to søstre, stod således side om side – en af de få perioder i vor ældre historie, hvor de to lande ikke havde front mod hinanden.

Efter herredagen i 1533 ønskede adelen i Skåne ikke lutheraneren, den senere Christian III, valgt til konge, men snarere hans yngre bror Hans, der i 1533 var 12 år gammel og katolsk opdraget i Nyborg. En af adelens førere i Skåne var lensmanden i Helsingborg, Tyge Krabbe, Elsebes far, den gamle rigsmarsk. Han var – som nævnt - også gammelkatolsk. Borgerne i Malmø var derimod overvejende lutherske.

I Politikens Danmarkshistorie, bind 6, side 44 (1963) skildres situationen i Skåne i sommeren 1534 således:

”Efter at grev Christoffer havde modtaget almindelig hylding for Sjælland i Ringsted, førte forhandlingerne med den skånske adel til, at også denne gav op uden kamp. Det skete i slutningen af juli, og belønningen i form af nye og rige forleneringer udeblev ikke. Tyge Krabbe beholdt Helsingborg, mens Malmø fik udvidede privilegier i lighed med København”.

Tyge Krabbes forræderi

Under denne overskrift fortsætter Politikens Danmarkshistorie på side 74: ”I oktober 1534 kunne Gustav Vasa sende styrker ind i Halland, hvor det lykkedes at erobre Halmstad, mens fæstningen og byen Varberg forsvarede sig med held. De rykkede derefter mod Helsingborg, og der opnåedes flere steder kontakt mellem svenskerne og den skånske adel, der på grund af åbenlyse uoverensstemmelser inden for krigsledelsen var begyndt at få skrupler... og ved årets udgang opsagde adelen Christoffer huldskab og troskab. Tyge Krabbe holdt endnu gode miner til slet spil, hvad han synes at have haft evner for... Medvirkende til han tøven har muligvis været, at han ikke stolede alt for vel på Gustav Vasa – og denne mistillid var gensidig.

I begyndelsen af januar 1535 lå den svensk – danske hær foran Helsingborg, og de grevelige besluttede at tage slaget her. Men da heller ikke de stolede på lensmanden, forespurgte de først, om de kunne regne med ham; Tyge Krabbe bedyrede, at han ville stå ved sit ord. Den 12. januar, da slaget begyndte, holdt han sig endnu passiv, men om natten sendte han bud til den svenske lejr, at han i det kommende slag agtede at stå ved deres side, samtidig med at han endnu en gang bekræftede over for sine allierede i byen, at han ikke ville svigte dem. Beroliget herved stillede anførerne da hæren i selve byen mellem kirken og klostret, og med slottet og dets kanoner i ryggen. Pludselig lod Tyge Krabbe ’Kärnan’s kanoner åbne ild mod de intetanende lübske tropper. Et par salver af de med hagl ladede kanoner i ryggen på knægtene gjorde udslaget, soldaterne søgte ly i klostret og forsvarede sig derfra, men måtte efter kort tids forløb overgive sig...

Tyge Krabbe havde ved sit dobbeltspil skaffet Christian III en stor militær fordel; i Skåne havde grev Christoffer nu kun Malmø og Landskrona tilbage. Om hr. Tyge Krabbe havde opført sig, som det sømmer sig en ridder, er en anden sag. En samtidig kronikør, Petrus Parvus²⁶, karakteriserer ham skånsomt således: ”En udmærket feltherre, hvem hverken mod eller klogskab nogen sinde svigtede, og som skønt dansk og jyde af fødsel, dog var næsten lige så snedig og listig som nogen tysker”.

På Helsingborg fejrede han nu den nye tingenes tilstand ved at gøre bryllup for sin datter Elsebe og Peder Skram. Han fik dér en svigersøn, der var lige så åben og ligefrem, som han selv var træsk”. Så vidt Politikens Danmarkshistorie.

²⁶ Petrus Parvus (Peder Lille), d. 1559. Humanist, professor pædagogicus ved Kbh. Universitet. En stor latinere. Tilhænger af den forreformatoriske tyske humanisme.

Af ”Hr. Peder Skrams Levned” – anden del

Anden del af Elsebe Skrams beretning om ægtemandens bedrifter handler om hans virke som admiral for den fælles svensk – danske flåde. Han tiltrådte hvervet 10 dage efter deres bryllup i Helsingborg den 2. februar 1535, og kæmpede med Lübecks flåde hele resten af året. Først ved Gotland, dernæst ved Bornholm – i en hylende storm – så ved Assens, samtidig med at Johan Rantzau sejrede ved Øksnebjerg, så i Svendborg Sund med erobring af Tranekær på Langeland og endelig blokade af København for at forhindre lübeckerne i at bringe forsyninger til den belejrede by. Det var i forbindelse med indsatsen i den periode, Peder Skram fik tilnavnet ”Danmarks vovehals”. Fruen beskrivelse af hans indsats har formentlig bidraget væsentligt til dette eftermæle. I Politikens Danmarkshistorie, bind 6 (1963) får han følgende karakteristik: ”Peder Skram viste sig ypperligt egnet til at løse sin opgave. Med den energi og handlekraft han i de følgende måneder lagde for dagen minder han meget om Johan Rantzau. I 1535 havde den danske krigsledelse både til lands og til søs den offensive kraft, som modparten nu i høj grad savnede, og som blev en væsentlig betingelse for sejren”.

I forbindelse med blokaden af København blev Peder Skram såret og kommandoen overgik til en preussisk admiral. Elsebe Krabbe skriver: ”da satte samme admiral sig på grund, og derover finge de provianten ind i København, og så holdt de byen så meget længere end de ellers ville have gjort... Efter denne ulykke var sket, gik salig konning ind i teltet, som hr. Peder Skram lå, og af sin fromhed beklagede sig hannem med disse ord: ”O min søn, havde du været oven senge i denne dag, havde denne ulykke ikke vederfaret mig i dag”.

Syvårskrigen

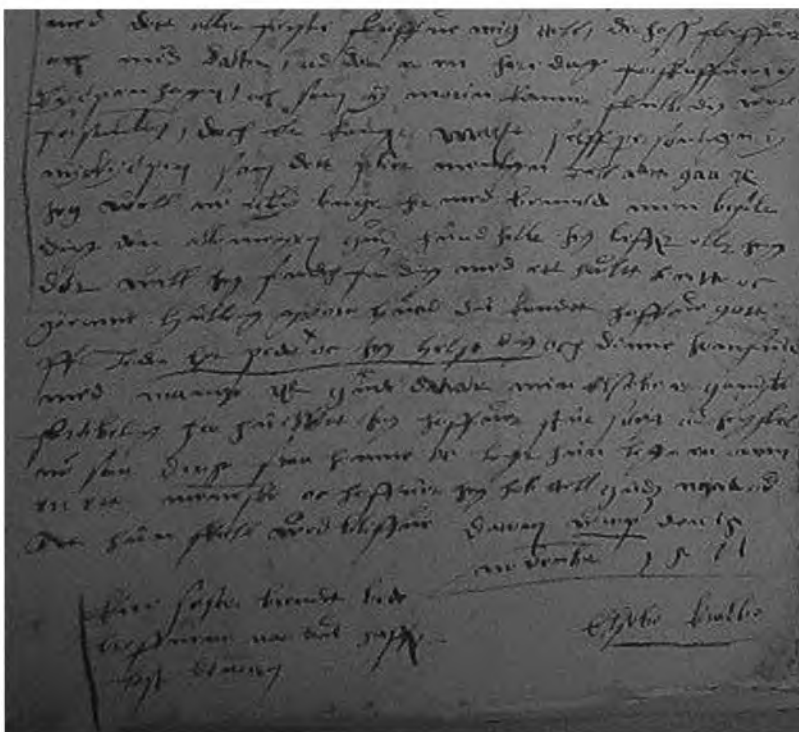
Da borgerkrigen var slut blev Peder Skram lensmand i Helsingborg efter svigerfaderen, og parret boede der i 10 år. Fra 1558 var han slotsherre på Laholm slot 15 – 20 km syd for Halmstad. Her forsvarede han slottet under den nordiske syvårskrig 1563 – 70. Dog måtte Peder Skram endnu en gang gå til søs. Fra Politikens Danmarkshistorie, bind 6, (side 383): ”Befalingen over flåden blev nu overgivet til den aldrende Peder Skram, der nok hellere var blevet siddende på Laholm hos sin Elsebe”. Og side 394: ”Den 10. september tørnede flåderne sammen ved Øland og tilføjede hinanden stor skade, uden nogen af parterne kunne notere en sejr... Den svenske flåde gik tilbage og lagde op for året. Peder Skram og lübeckerne havde derefter

farvandet for sig selv, men kong Frederik II mente, at de sløse tiden bort. Han skrev til sin admiral, ”at nogle svenske skibe skal have været i søen, og endog eder skulle det havde været vitterligt, er de alligevel bortsejlet og har udrettet deres ærinde ..., hvilket er Os underligt at høre. Kongen klagede også over, at han intet brev havde fået, og bad Peder Skram meddele sig ”om I noget i mellemtiden har udrettet”. Den danske flåde blev da også liggende i søen til begyndelsen af november, men noget yderligere skete ikke. Mortensdag var den tilbage i vinterhavnen. Kongen havde nu fået nok af Peder Skram og gav kommandoen til Herluf Trolle. At beskyldningen om uvirksomhed, hvis rigtighed vi ikke kan kontrollere, har pint Peder Skram, kan man læse ud af fru Elsebes skrift om mandens bedrifter, hvor det hedder, at ”Gud almægtigste ... føre sandheden for en dag og tilstoppe alle løgnagtige munde”. Resten af krigen sad den gamle kriger på Laholm, som han et par gange måtte forsvare mod svenske anfald”. Så vidt igen Politikens Danmarkshistorie.

Brev fra Laholm under syvårskrigen

Vi vil nu til slut igen vende os mod Jens Nørregaards folkebog. Han skriver: ”Opholdet på Laholm under syvårskrigen har været strængt nok for dem begge, og navnlig har året 1566 været strængt. Til krigens gang kom også stor sorg i deres nære slægt. Elsebe Krabbe havde mistet 4 brødre i den sidste tid, og nu i 1566 mistede hun sine 4 ældste sønner, herunder den ældste af en pestagtig sygdom under den danske hærs tilbagegang, en anden døde i Wittenberg, og en tredje døde på selve Laholm”.

Alt dette ved vi fra et brev, hun skrev i oktober 1566 til Birgitte Gjøe. Hun skriver bl.a.: ”Hjærtekære søster, så kan jeg ikke forholde dig det, at hr. Peder har nu sendt bud og skrivelse til kongelig majestæt og vil endelig herfra; thi vi kunne ikke længere holde det ud; så beder jeg dig for Guds skyld; hjælp os herfra, os arme sorgfulde mennesker, at vi måtte nu drage hjem til vort eget og bestyre vore døtres sager til ende; thi det kan ikke længer gå således”... ”Imidlertid blev de jo på Laholm trods de trange og fortvivlede forhold”.

Dette brev af 15. november 1571 fra Elsebe Krabbe til Birgitte Gjøe er fotograferet i Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling for at vise Elsebe Krabbes egen underskrift

I den gengivne del af brevet står der: linie for linie
 ”med det allerførste skriffue mig tell. Derhoss skriffuer / och mind datter, ad der er en
 heredag forskreffuen y /
 Kyøbenhavn, och som o morin kommer skulle dy were / forsamlet, doch er Kong. Matt.
 Self personligen y /
 Nyekyøpin, som dett pleier menligen tell adtt gaa etc. / Jeg well nv icke lenger her med
 bemelde, men befale /
 dig den allmechtigste Gud. Huad heller jeg leffuer eller jeg / dør, well jeg findis for dig med
 ett hultt hierte, oc /
 gierne hullelig gyøre, huad du kandtt haffue gott / aff . Lader Her Peder oc jeg helse dig
 och dinne jomfruer /
 med mange M gude nætter. Min Elsebe er gandske/ skrøbelig, for huilket jeg haffuer stur
 sorig, ad jeg skal /
 nu drage fraa henne, oc leger hun liger en orum / en ett menneske, oc haffuer jeg hob tell
 Gudz naade, /
 ad hun skall wed bliffue. Datum Wrup den 15 Novembr. 1571
Elsebe Krabbe
 Kiere søster brendtt bode / breffuene, nar du haffuer / lest dønnem.

En salme

Salmesang på modersmålet fandt ikke sted under den latinske messe. Der var nok sang, men kun på latin, og den ikke-latinkyndige menighed måtte ikke synge med. Det var forbeholdt koret.

Det var i 1523, Luther fik den idé at få sang på modersmålet ind i gudstjenesten. Han efterlyste nogle digtere, men der var ingen, så han måtte selv i gang, og allerede i 1523 skrev han den smukke salme: 'Nu fryde sig hver kristen mand'.

Også i Danmark kom man efterhånden i gang. Den første danske salmebog blev efter traditionen udgivet i Malmø omkring 1531. Den er gået tabt, men her skulle Luthers 'Vor Gud han er så fast en borg' for første gang været kommet på dansk. Senere udgav Hans Tausen – da han var biskop i Ribe – en salmebog, men første i 1569 kom den salmebog, som blev den danske kirkes 'rigtige salmebog'. Blandt salmeskriverne her var Elsebe Krabbe.

Da faren på Laholm var overstået, skrev hun efter Davids 15. salme 'En christelig Tacksigelse for Guds gode befrielse fra legemlige fiender og uvenner'. Vi vil – let moderniseret - afskrive det første og det tredje af i alt 10 vers efter Nørregaards bog:

Ikke os, ikke os, min Gud og Herre
Men dit navn ske lov, pris og ære
Din nåde og miskundhed hjalp os her
Fra vore fjenders grumme begær
At vore uvenner skal ikke sige nu:
De havde intet af deres Herre og Gud
Vi din godhed i nåden fandt
Hos os med din frimodige ånd
Hvor fjenderne allesteds trængte os på
Anden undsætning kunne ikke vi ikke få
De komme på højre og venstre side
Du alene os hjalp af den kvide

Jens Nørregaard mener, at Elsebe Krabbe har været lidt mere alvorlig anlagt end sin mand. "Men deres stilling til den omskiftelse i tankegang og sæder, som foregik under reformationsbevægelserne, har vist nok været de samme. De var jo endnu unge, da røsterne fra Wittenberg løb ind over landet; Peder Skram havde på sin udlandsfærd selv lært det lutherske liv at kende, da han var med til at bekæmpe bondeoprøret i Tyskland, og flere af hans sønner studerede siden i Wittenberg. De var mellem dem, som afgjort sluttede sig

til den åndelige bevægelse, som udgik derfra, men om der er foregået åndelige brydninger hos dem i den anledning, ved man ikke noget om”

Elsebe Krabbes død – og sidste dage

I ”Monumenta Historiæ Danicæ”, har Holger Rørdam som nævnt kommenteret kilderne til Elsebe Krabbes og Peder Skrams historie og ladet både beretning og breve trykke. Han afslutter sin kommentar således: ” Elsebe Krabbe døde den 8. marts 1578 på Laholm slot. Hun jordedes i Østbirk kirke i nærheden af Horsens, hvor også de fleste af hendes børn er begravet. Den som folkeskribent og navnlig som udgiver af en del gudelige skrifter hæderlig bekendte forfatter Rasmus Hansen Rerarius²⁷ udgav 1581 et mindeskrift over hende, der blandt andet indeholder en skildring af hendes liv og gudelige ende, hvilket neden for meddeles som tillæg. Skriftet består i øvrigt fornemmelig af ”Trøstelige sententzer aff Guds ord”, bestemte til trøst for gamle Peder Skram, der i høje alderdom måtte savne sin trofaste livsledsagerinde”.

Revarius’ skildring af den sidste periode af hendes liv fylder knap 10 bogtrykte sider; af dem vil kun afskrive et par citater. I oktober 1577 ”haffuer hun først fornemmet sin sygdom”. Hun blev dog bedre og besøgte en søster og svoger, der ejede Kjærstrup hovedgård på Lolland, mellem Maribo og Nysted. Derefter tvang sygdommen hende atter til sengs, men nytårsdag stod hun op, ”førde sig i sine kælder, lod sig indlede i sin stue, oc met sin kiere husbonde gick til Herrens bord, oc annammede Jesu legeme og blod”. Da mand og børn nu fornemmede, at hun ikke blev bedre, fik de udvirket hos kongen, at hans læge Peder Sørensen²⁸ måtte komme ”til hende” i 4 uger.

”Der hun aff mangfoldige svaghed, oc høylærde doctor Peders ord, i nogen maade formerckte ingen fortrøstning at vere, til dette liffs sundhedgaff hun sig hierteligen til den Alderhøyeste Doctor, sætte all sin velfærd til liff oc siæl, i den Almectigste gode Guds behag”.

Hun blev svagere og svagere og var flere gange til alters. I dagningen, den 8. marts, kommer hendes børn ind til hende. De ”formerckte strax, at svagheden haffde faaet offuerhaand, oc hendis tid var kommen” – de sendte straks bud efter sognepræsten. Han tilsagde hende hendes synders nådige forladelse og sagde: ”Kiere frue, ville I icke end en gang annamme Guds

²⁷ Rasmus Hansen Revarius (d. 1582) Præst, bl.a. i Østofte på Lolland

²⁸ Peder Sørensen (1540 el. 1542 – 1602) Læge og videnskabsmand. Livlæge for Frederik II og Chr. IV

søns legeme og blod, til eders sidste spisning og til troens bestyrkelse; hun svarede og sagde: O, kiere herre, gierne udi Jesu naffn, oc strax kaldede hun paa pigen og bad ind hente sin egen kalk og disk”.

”Oc hun sov sagselig heden der kloeken var halffgaen IX, den VIII martij 1578”.

En gren af efterslægten

En sønnesøn af hende hed Niels Gundesen Lange (1623 - 97). En datterdatter af ham var Katrine Hoff (1716 – 96), en lavadelig dame fra godset Hessel syd for Grenaa. Hun blev gift Bering og blev mormor til en af mine tip-2-oldeforældre ved navn, Mette Sophie Munch (1789 – 1820), der var købmandsmoder i Ebeltoft. Hendes datter Erasmie Ørting (1813 – 82), blev gift Poulsen, og er min mormors farmor.

Elsebe Krabbe og Peder Skram er således tip-6-oldeforældre til sidstnævnte.

Tillæg

Bemærkninger om Holger Rørdam og kilderne

I ”*Monumenta Historiæ Danicæ*”, har Holger Rørdam som nævnt kommenteret kilderne til Elsebe Krabbes og Peder Skrams historie og afskrevet både beretning og breve. Han omtaler en kopi udført af en niece, Anne Krabbe. Først et par ord om hende. Hun var datter af en af Elsebes brødre. I biografisk leksikon (Engelstoft og Dahl) kaldes hun for en ’lærd adelsdame’ og hun har efterladt sig flere håndskrifter, der nu findes i Rigsarkivet og på Det kongelige Bibliotek, heriblandt en række genealogiske oplysninger. ”Det sidste stykke i samlingen har til overskrift: ”Her efterfølger copia aff en schriff, som min goede sl. Fader-søster, fru Elsabe hr. Peder Skrams hafuer hindes børn tilschrefuit”. Holger Rørdam kommenterer: ”Denne afskrift når imidlertid ikke længere end til det punkt, hvor der fortælles om, at Peder Skram kom op til Norge med Frederik I’s brev og befaling til Knud Gyldenstjerne om kun at modtage Christian II’s overgivelse på nåde og unåde. Den er vel ikke uden mangler, men dog langt bedre end nogen af de andre afskrifter. Hvorfor det må beklages, at den så snart bryder af. En gammel mådelig afskrift med Klevenfeldts²⁹ hånd. Udenpå er skrevet: ”Copie af den skrift, som Fru Elsebet Hr. Peder Skrams hendis Børn tilskrefvet hafver, saavit som optegnet er udi Resenii³⁰ Copia efter Originalen”. Af denne afskrift, i hvilken der er indløbet flere fejl, stammer fra Anne Krabbes overnævnte afskrift, skønnes deraf, at de slutter på samme sted”.

Holger Rørdam anfører videre, at der blandt Anders Sørensen Vedels³¹ efterladenskaber i Universitetsbiblioteket findes en mådelige afskrift, der dog ikke er skrevet med Vedels egen hånd. ”Her mangler indledningen, som

²⁹ Troels Klevenfeldt (1710 – 77) Genealog og samler. Fra 1737 til 1771 sekretær og assessor i Højesteret. Reddede mange optegnelser af betydning for studiet af adelens historie.

³⁰ Peder Hansen Resen (1625 – 88) Historiker og retslærd. Lod afskrifter foretage af dokumenter og håndskrifter af historisk art. Hans hovedværk var ”Atlas Danicus”, en Danmarksbeskrivelse, i 39 bind, som imidlertid gik til ved Universitetsbibliotekets brand i 1728; kun 4 bind er bevaret. Var med til at dømme Griffenfeldt.

³¹ Anders Sørensen Vedel (1542 – 1616) Historiker, berømt for sin begravelsestale over kong Frederik II

findes i afskriften i Det kongelige Bibliotek om Peder Skrams og Elsebe Krabbes troløvelse. Derimod strækker optegnelserne til henimod udgangen af året 1563 og bærer præg af at være afsluttede.

Endelig nævner Rørdam, at der i Det kongelige Bibliotek (ny kgl. samling) findes "en nyere (Klevenfeldts) afskrift af samme håndskrift ... Denne Tekstrecension har følgende overskrift: "Salig Hr. Peder Skrams Historie kortelig beskrevet fra hans Ungdom og til hans sidste Alder, som var 90 Aar 5 Maaneder" ... Ligesom (datteren) Olive Skrams beretning er det en udvidet og fortsat bearbejdelse af Elsebe Krabbes optegnelser (både hendes egen død 1578 og P. Skrams død 1581 omtales), men den slutter sig dog i hovedsagen så nøje til grundskriftet, at denne tekst kan hjælpe til at berigtige de meningsløse steder i den foran anførte mådelige afskrift i Vedels efterladenskaber.

Mindesmærket på Østbirk Kirkegård

Bagsiden af mindesmærket. Til venstre Lis Krarup, til højre Bodil Fog

Højt at flyve...

Købmand i Viborg Hans Jørgen Majoner var pengeudlåner i den store stil. Han døde i 1696 og en af hans biografer, militærhistorikeren, oberstløjtnant Chr. Bokkenheuser, skriver³²: ”I 1696 beskrives han som en gammel, senge- liggende rådmand på 76 år, der tilforn havde været en meget formuende mand; han var formedes sine mange debitors fallering og sin egen store gæld kommet ganske til agters, og han havde ingen handel ellerandel. Kort tid efter døde han; magistraten udstedte proklama, om nogen havde noget at fordre, og børnene fragik arv og gæld. 4 år senere døde hans enke, og da var der i boet ikke tilstrækkelige midler til dækning af gælden; møblerne var fattige, og imellem papirerne fandtes nogle gamle, nu værdiløse obligationer”.

”Navnet Majoner lyder fremmedartet og er det sikkert også. Viborgs købmands- og håndværkerstand har fået et stort tilskud af udlændinge, nogle oprindeligt som gæster og liggere – ”overvintrende” købmænd – som ofte har kunnet tilføre byen et gavnligt tilskud af kapital og faglig dygtighed”, således skriver Paul G. Ørberg i 1. bind af ’Viborgs historie’, udgivet 1998.

Lokket af Viborg snapsting?

Var det mon Viborg snapsting, der lokkede udlændinge til byen i tiden omkring enevældens indførelse? Kulturhistorikeren Hugo Matthiessen udgav i 1946 en hel bog³³ – en kulturhistorisk perle - om snapstinget. I den katolske tid og i de første år efter reformationen fandt dette sted lige efter hellig trekonger, senere udsat til senere perioder af året³⁴. Viborg snapsting indtraf således oprindeligt samtidig med årets første retsmøde i landstinget og var jydernes termin for låntagning, afvikling af lån samt opgørelse og tilskrivning af renter.

³² Personalhistorisk Tidsskrift 1937, side 193 -212, Chr. Bokkenheuser; Et Handelshus i Viborg i det syttende Aarhundrede – Hasse og Majoner

³³ Hugo Matthiessen: Snapstinget, Jydske termin – marked og mennesker (Kbh 1946)

³⁴ Fra 1672 begyndte det 11. marts. I 1730 blev begyndelsen fastsat til fredag efter påske, men da en skiftende termin viste sig upraktisk, blev det i 1751 fastsat til tiden efter 26. april. I 1778 flyttedes det til tiden 4. – 20. juni, for fra 1786 at finde sit endelige leje i tiden 13. juni og 14 dage frem (Viborgs historie 2, p. 43)

Hugo Matthiessen skriver (p. 14): ”I løbet af 16. århundrede blev Viborg et magtens sæde for adelen, en samlingsplads, hvor standen ved fælles aftaler udbyggede og sikrede sin juridiske, politiske og økonomiske position. De store slægter, som udgjorde dens kerne, mødtes her fra Jyllands forskellige egne for at varetage deres interesser. Mageskifter, arvedelinger, processer og ægteskabsforhandlinger optog sindene, stridigheder bilagdes og politiske skaktræk drøftedes bag lukkede døre”.

Og Matthiessen fortsætter (p. 27): ”Om ikke retssager og møder krævede dog for det meste terminen deres nærværelse; thi i denne satte man hinanden stævne for at udjævne pengemellemværender, betale gæld, afdrag og renter, rejse lån, når man var i bekneb, eller frugtbarøve overflødige midler ved pant eller kaution at anbringe dem hos venner og standsfæller. Afregninger med ind- og udenlandske købmænd foregik sædvanligt i snapsting, hvor jordrotterne inkasserede for salget af korn og kreaturer eller betalte kræmmerne for leverede varer, ja selv bøndernes indfæstningspenge kunne forfalde til Viborg termin, og det samme var langt frem i tiden ofte tilfældet med forpagtningsafgifter. Viborg snapsting var i gamle dage - da banker og lignende pengeinstituter savnedes herhjemme - at betragte som Jyllands store spare- og lånekasse, hvor ledige kapitaler flød sammen”...”1622 påbødtes det, at alle skøder og pantebreve vedrørende frit jordegods i Danmark skulle på vedkommende landsting tinglæses og protokolleres første eller anden retssamling efter udfærdigelsen. Derved droges adelen endnu stærkere mod Viborg” (p. 31)... ”For at afværge, at frit jordegods faldt i borgerliges hænder, havde adelen stædigt holdt fast ved forbuddet mod, at ikke-adelige tog pant i eller kom til at eje adeligt gods. Derved afskar man sig fra i større omfang at udnytte de danske borgeres villighed til at udlåne midler. ”Pant bærer pengene hjem”, var en gammel erfaring, og uden sikkerhed turde storkøbmænd og forpagtere naturligvis ikke vove sig ud... For den danske adel følte det derfor sikkert som en lettelse, da forbudet 1641 lempedes derhen, at borgerlige for fremtiden fik tilladelse til at tage pant i og erhverve adelsgods på den betingelse, at de inden år og dag atter afhændede det til adelsfolk. Kreditmulighederne udvidedes derved kendetligt, og snapstingets lånemarked fik nyt liv. ... Fra 1641 begyndte snapstinget derfor så småt at skifte fysiognomi, - landstingets skøde- og pantebøger bærer tydeligt præg deraf, - og borgerlige mødte frem med deres penge. Faldt frit jordegods i deres hånd, meldte de sig i Viborg for at opbyde det til salg til ”velbyrdigt og godt folk” eller - som formularen også

lyder – ”til hvilke adelspersoner, der med hannem handle og købe vil”” (p.33-34).

Hasse og Majoner

Købmand Majoner slog sig sammen med købmand Jacob Hasse og oprettede et fælles handelshus i Sct. Mathias Gade. Chr. Bokkenheuser skriver (p. 200-201): ”Den almindelige købmandshandel skaffede Hasse og Majoner dels gode indtægter og dels forbindelse med den jyske adel, og da tiderne senere blev strengere for herremændene, og skatter og afgifter trykkede dem, faldt det dem naturligt at søge til det store og rige handelshus i Viborg for at låne penge. I begyndelsen fik de dem vist på deres adelige ord og underskrift, senere krævede långiverne, at andre skulle være med til at stå inde for betalingen af renter og hovedstol, men da heller ikke dette syntes at yde den nødvendige sikkerhed, fik de 29/12 1663 af kongen bevilling til at måtte tage adeligt gods som pant og siden lade sig det udlægge. Det blev efterhånden store beløb, de to Viborg-købmænd fik til gode hos den hårdt trængte jyske adel, og denne del af forretningen har i det store hele næppe været indbringende. Det er naturligt at tænke sig, at når det senere gik stærk ned ad bakke for Majoner, var en af grundene, at han havde vanskeligt ved at få sine udlagte penge ind igen.”

Derefter gennemgår Bokkenheuser ved uddrag fra flere arkivalier adskillige eksempler på udlån fra handelshuset – fra 1660 til 1682 - til mange jyske godser.

Majoners familie

Bokkenheuser skriver (p 194): ”Hans Jørgen Majoner, eller som han almindelig kaldtes Hans Jørig, var født i november 1618 og døde 1696, begravet 25/6; Han var gift to gange. Hans første hustru var født 14/3 1624 i Foulum præstegård i Sønderlyng herred, Viborg Amt (nu Tjele sogn), hed Hylleborg Jensdatter og var sandsynligvis datter af præsten Jens Madsen Roed, der døde samme år, hun blev født, men om hvem der i øvrigt intet vides. Brylluppet stod 26/1654, og i ægteskabet blev der født 3 sønner og 3 døtre”. Her skal kun nævnes den ældste, der hed Cathrine. Om hende skriver Bokkenheuser: ”Cathrine sandsynligvis født i forsommeren 1655, gift 2 gange: 1) 18/6 1671 med Hans Thomsen Svendborg, sognepræst til Skive-Resen, død 1674, og 2) 4/11 1674 med efterfølgeren i kaldet magister Niels Nielsen Krog, død 1691”. Hendes søn Hans Jørgen blev farfar til Gjertrud Krog, der var en ”kone med ben i næsen”.

Købmandsgården på Hjultorvet

I første bind af 'Viborg historie', der omfatter tiden indtil en stor brand i 1726, har Marianne Bro-Jørgensen skrevet et kapitel om "Næringslivet og dagligdagen":

"Flere af Viborgs købmænd var engageret som mellemmand i den indbringende studeeksport og mange af dem var i stand til at tilbyde mere end et bredt udvalg af købmandsvarer. De var også bankierer i mindre format og gav gerne deres adelige kunder kredit eller direkte pengelån i en snæver vending. I det lange løb blev det dyrt for de fleste af dem, men så længe det gik nogenlunde for den danske adel, klarede købmændene sig også.

Midt i 1600-årene dukkede en af disse købmænd ud af mørket, Hans Jørgen Majoner, som i kompagniskab med Jakob Hasse snart blev en af byens store handelsmænd. Han fik råd til at erhverve sig en af byens bedste grunde som lå mellem Sct. Mathias Gade og Bradepanden, det der kom til at hedde St. Sct. Peder Stræde, og her byggede han sig en stor rummelig købmandsgård. Ud mod Bradepanden lå to lave en-etages huse i bindingsværk, og i gården bag ved var der foruden tørvehus, lade og lagerbygning med svalegang også stalde til stude, heste og køer og med plads til foder på loftet, I gården fandtes også husets lokum, et lille træhus placeret over en dyb kule, som langsomt, men sikkert fyldtes. Derpå flyttede man så overbygningen til en nygravet kule på gårdspladsen og lukkede den gamle.

Selve hovedhuset strakte sig i grundens bredde, 10 fag med facaden mod Sct. Mathias Gade og Hjultorvet. Det var opført i bindingsværk og tre stokværk højt, måske sin tids højeste privatbolig i Viborg. Ud mod Sct. Mathias Gade var der bygget en karnap, der gik op til første stokværks højde, og det stråttækte tag havde to kviste. Alt i alt et statejagt hus, som nok kunne svare til sin ejers ambition om at være en stor mand i byen.

Familien Majoner havde ikke mindre end 16 værelser og syv ildsteder at gøre godt med. Bag forsvarligt låste døre lå i kælderetagens mange rum købmandens store lagre af engelsk og tysk klæde, saltet fisk og kød, nordtysk øl foruden fadene med den lyse rhinskvin omhyggeligt adskilt fra fadene med den røde franske og spanske vin, I stueetagen lå selve kramboden, hvor kundekredsen af adelsfolk og bedsteborgere købte vin, krydderier, klæde og kolonial. Byens madammer og deres døtre kom for at udvælge sig knapper, kniplinger og bånd eller for at købe brandenborgske uldstoffer og engelsk lærredsvævet baj, olmerdug eller noget helt andet af bodens rigelige udvalg. I skabe og kister lå duftende violette handsker, hatte og nattøjer med udtungede kanter og ærmer af plys. De fine herrer blandt kunderne

spurgte måske mere efter vinkælderen, men også sort tobak var at få hos Hasse og Majoner. Håndværkere fra byen og bønder fra oplandet har også søgt til købmandsgården efter salt, tommer, tjære, som, beslag, nøgler og låse, beg og teglsten.

Købmandens stue lå nærmest kramboden. Her sad han og førte sine regnskaber, og her havde han bøgerne over alle de mange, som han og kompagnonen Jakob Hasse lånte penge ud til. Byens og omegnens adelige familier kunne opnå lån, men også købmænd, håndværkere og embedsmænd, som var i midlertidig økonomisk knibe måtte ty til kramboden og låne penge.

Majonerfamiliens stuer på første sal gav ikke blot indtryk af velstand, men antyder også tætte slægtsforbindelser til Nederlandene. Den ene af stuerne havde 14 hollandske skilderier og 28 alabasterbilleder på væggene og en udskåren træfrise med engle langs loftet. Omkring kakkelovn og vinduer var der opsat hollandske fliser, mens ”nystuen” var beklædt med stoftapeter, tre stykker flamsk tøj, et broderet stykke og noget sribet omkring vinduerne, der var blyindfattede i krydsmønster. Karnappen ud mod Hjultorvet var udsmykket med udskåret træværk og malede lærredstapeter. Store malmstager skaffede det nødvendige lys i alle stuerne, langs væggene stod skabe, og i dagligstuen var der et glasskab og et hængeskab over kakkelovnen.

Køkkenet lå i stueetagen ud mod gården, og det rummede foruden det store ildsted, også et stort skab, muret ind i væggen. Døren kunne låses, så man her kunne opbevare og gemme de levnedsmidler, som husmoderen selv ville bestemme forbruget af. Det kunne være krydderier, sukker eller vin, som var kostbare, og derfor skulle bruges med omhu. I køkkenet stod også borde til tilberedningen af maden. Til afvaskning af det brugte service var der en vaskeplads og afløbet ned til gårdspladsen foregik via en rende af granitsten. Vandet til madlavningen blev hentet ude i gården ved brønden. Den var med godt vand og fuldt udstyret med spande og kæder til opræk.

Hans Jørgen Majoner var indtil 1680 en af byens store skatteydere og blandt de førende i købmandslavet, men efter 1682 gik det hastigt ned ad bakke. Han solgte ud at sine gårde i byen og af jorden i bymarken og endte sine dage som fattig og forgældet i et lille hus på hjørnet af Vestergade og Hjultorvgade.” Så vidt Marianne Bro-Jørgensen.

Handelshusets ophør

Bokkenheuser skriver (p. 207-208): ”I 1680 ophævede Hasse og Majoner deres købmandshandel og delte de pantebreve, der endnu var i behold. De to

KART over den i NORDRE JYLLAND beliggende Bye WIBORG opmaalt i Sommeren 1795 af Joh. Heinn du Plat

Foto efter Viborgs historie, bind 2. Placeringen af de ejendomme, der på næste side anføres i som tilhørende Majoner, er søgt markeret som numrene 1 - 5

Status

Inden det andet ægteskab måtte han skifte med sine børn. Han nævnede selv denne omstændighed som kilde til sine økonomiske vanskeligheder, skriver Bokkenheuser, og fortsætter: ”men det kan ikke have været det vigtigste; Hasse havde to gange tidligere været ude for tilsvarende forhold. Majoner hævdede, at han desuden havde lidt skade ved en ildebrand, og han sigtede rimeligvis til branden i 1667, der lagde en stor del af gårdene i Sct. Mogens Gade og på Nytorv i aske; det gik ved den lejlighed ud over Majoners store gård på den nordre side af torvet, men hen ejede næppe andreal de brændte gårde; man har imidlertid lov til at gætte på, at han har haft pant i nogle af dem, og at han har lidt tab derved; datiden kendte jo ikke til brandforsikring. Man kan også tænke sig, at de to indehavere i den fælles forretning, kramhandelen og pengehandelen, har været ulige store”.....Omkring 1682 ejede Majoner gården i Sct. Mathias Gade, hvor han selv boede (**nr. 1 på kortet**), en gård i Vestergade (**nr. 2**), en mindre gård i Sct. Mikkelsgade (den pantsatte han umiddelbart før sin død) (**nr. 3**), en ladegård på vestre side af Gravene, (ikke markeret på kortet), et hus i den sydlige del af Nedergade

(ikke markeret på kortet), og endelig opførtes han som ejer af den store gård på Nytorvet, der som omtalt var brændt i 1667, men som han netop var i færd med at udlægge til sine børn som part af deres mødrende arv (*nr. 5*); når denne sidste fradrages, stod byejeendommene i grundtaksten opført til 673 rigsdaler. Derudover ejede Majoner 3 stykker markjord, i alt 1 tønde og 5 skæpper.”

...Skatteregnskaberne fortæller om Hasses og Majoners stilling indenfor borgerskabet.

I 1672 betalte byens største skatteyder, den nyligt afdøde borgmester, 87 rigsdaler; de næste i rækken var Majoner 85 rdl., Hasse 83 rdl. og købmand Kield Bøge 50 rdl.

I 1677 var Hasse den største og betalte 55 rdl. Og som de næste fulgte den tidligere borgmesters enke med 41 rdl., Majoner med 38 rdl. og en købmand Ugelriis med 37 rdl.

I 1682 betalte købmand Ugelriis 43 rdl., Hasse 42 rdl. En købmand Bødker 41 rdl., Kield Bøg 36, borgmester Bruun 35 rdl. og Majoner 29 rdl. I 1682 klagede både Hasse og Majoner over store tab, lidt ved forskellige skyldnere, og de nævnedes begge, at de havde stor gæld til både indenrigske og udenrigske folk.”

Bokkenheuser slutter sin skildring således: ”De fleste af byens store mænd fulgte i det nævnte tiår nedadgående linier, ligesom Hasse og Majoner, men forskellen mellem 1672 og 1682 var gennemgående mindre”.

Tør vi andre konkludere, at det skyldtes, at de andre ikke havde spekuleret så kraftigt som de to, specielt Hans Jørgen Majoner, der vel af den grund økonomisk faldt så dybt.

En kone med ben i næsen

Gjertrud Krog, eller helt præcis Gjertrud Pedersdatter Krog, levede fra 1755 til 1820.

Historien om hende handler om en kone, der tog sagen i egen hånd i en tid, hvor kvindernes ejendom og midler traditionelt blev forestået af en mandlig værge. Hun overtog først sin mands forpagtning af en tidligere ladegård for senere selv at blive ejer af samme, dvs. proprietær, som man kaldte det dengang. Det er ikke så ofte, det er muligt at finde forudsætningerne for en længere beretning om en kvinde fra den periode, hvor disse som regel ses i arkivalierne som forholdsvis anonyme koner, mødre, søstre og døtre.

Derfor er Gjertrud Krog beretningens hovedperson, selv om vi ikke bliver fri for også at høre en del om hendes ægtefælle gennem 12 år, Otto Marsvin Laurberg. Parret var min morfars mormors forældre, dvs. tip-3-oldeforældre til mig og mine søskende samt for alle fætre og kusiner på mødrene side.

Hun kom til verden i Kærgårdsholm Vindmølle, ca. 10 km. vest for Skive. Her var hendes far, Peder Hansen Krog, fæster af vindmøllen. Vi ved ikke meget om hendes opvækst, kun at hun 12 år gammel flyttede med sine forældre til Flyndersø Vandmølle, som faderen fæstede i 1767. Den lå ved Flyndersø's nordøstlige ende, 5-6 km. sydvest for Skive – ejet af Estvadgård Kloster, hvor godsforvalteren fire år før var blevet gift med hendes fars kusine. Kusinen hed Agnete Cathrine Harch, og kusinens far, Naaman Pedersen Harch, var broder til Gjertrud Krogs farmor. Mellem gården Nørkjær i Rønbjerg sogn, hvor godsforvalteren boede i de første år, og Kærgårdsholm Vindmølle var der kun få kilometer. Senere – da Gjertruds far havde overtaget Flyndersø Vandmølle - flyttede godsforvalterfamilien til Estvadgård, og mellem denne og vandmøllen var der også kun et par kilometer.

Gift 1782

Godsforvalteren hed for resten Otto Marsvin Laurberg, så Gjertrud kom altså senere til at kende ham indgående. De blev gift i 1782. Da var hun knap 27 år, han dobbelt så gammel. Faderens kusine, Agnete Cathrine Harch, var død allerede i 1767 – samme år som Gjertruds far overtog vindmøllen – men i de mellemliggende år havde Otto Marsvin Laurberg været gift igen, ikke mindre end to gange – i øvrigt med to søstre. Det var en stor opgave, Gjertrud påtog sig. Hun blev både madmoder – som den blev kaldt, der forestod en stor husholdning, – og stedmoder for 3 piger fra de to midterste ægteskaber. De var 11, 9 og 7 år i 1782. Endvidere var der en søn fra første ægteskab, men han var 19 år og vist nok rejst hjemmefra. Selv fik hun og Otto Marsvin Laurberg tre børn i henholdsvis 1783, 1788 og 1791. Ved folketællingen i 1787 omfattede Godsforvalterens husstand på Estvadgård familien selv og 8 tjenestefolk.

Det er jo ikke usædvanligt, at et yngre kvindeligt familiemedlem træder til og hjælper en enkemand med mindreårige børn – og derefter ægter børnenes far. Det er set både før og siden. I nærværende situation skal man endvidere betænke, at godsforvalteren og møllerfamilien – som nævnt - i mange år havde boet ganske tæt ved hinanden.

Estvadgård Kloster

Lad os til forståelse af Gjertrud Krogs situation kort præsentere hendes ægtefælle og hans stilling. Han var som nævnt godsforvalter på 'Stiftelsen Estvadgård Kloster', dvs. at han som inspektør for stiftelsen forestod

godsets drift og administration og sørgede for, at der var overskud til at stiftelsens virksomhed. Den var netop blevet oprettet ved testamente af den sidste ejers enke. I stiftelsen skulle 6 adelige enkefruer og jomfruer nyde frit ophold og have en årlig pension på 40-50 rigsdaler. Tillige skulle en gård, som enken havde haft i Viborg, indrettes som fribolig for 7 enker.

Otto Marsvin Laurberg
Silhuet arvet fra min mors hjem i Randers

I værket 'Danske Slotte og Herregårde' (bind 12 – Estvadgård) står der: "Da indtægterne fra godset i disse år var forholdsvis ringe, havde stiftelsen vanskelig ved at klare de økonomiske forpligtelser overfor klosterdamerne ... Der var adskillige begyndervanskeligheder med klosterets administration, og først i 1753 synes stiftelsen at fungere nogenlunde normalt... Klosteret blev styret af en priorinde og en direktør (efor) ... Stiftelsen fungerede aldrig helt tilfredsstillende, og i 1802 besluttedes det at stille gården og godset til auktion.... I 1804 bestemtes det, at fundatsen skulle ændres, godset sælges og damerne flyttes fra Estvadgård. Den lagdes ind under Ribe Stiftsøvrighed med amtmanden og biskoppen som direktører. Stiftelsen består stadig med denne styrelse" (skrevet 1966).

Det synes bemærkelsesværdigt, at stiftelsen først fra 1753 "synes at fungere nogenlunde normalt". Det var det år, Otto Marsvin Laurberg blev godsforvalter. Desværre ved vi kun lidt om hans virksomhed som sådan, men eftersom han virkede i stillingen lige til sin død i 1794, dvs. i over 40 år, kan det vel ikke været så ringe endda.

Nørkjær i Rønbjerg sogn

I alle årene var Otto Marsvin Laurberg tillige forpagter af gården Nørkjær i Rønbjerg sogn. Ved matrikuleringen i 1688 blev gården sat til 14 tønder hartkorn og det dyrkede areal var 141 tønder land. Den havde tidligere været

ladegård til Estvadgård. Derved havde den før enevældens indførelse haft skattefrihed i lighed med hovedgårdene, og selv om skattefriheden bortfaldt med enevælden, havde en del af bønderne under Estvadgård stadig hoveripligt på Nørkjær. På den anden side havde den status som bondegård, står der i en fremragende sognehistorie, som i år 2000 blev udgivet af Skive Museum, skrevet af en lokalhistoriker ved navn Svend Laustsen. Den har titlen: ”Estvad og Rønbjerg sogne – hovedtræk af sognenes historie indtil 1880”, og resten af denne beretning består hovedsageligt af citater herfra.

Kongetienden til Brøndum og Hvidbjerg sogne, ejedes af Estvadgård, men var knyttet til forpagtningen af Nørkjær. Alle ved, at den væsentlige del af præsternes lønninger i 1700- og 1800-tallet hidrørte fra tiende, dvs. at tiendejeren for korntiendes vedkommende udtog hvert tiende neg på marken, mens den for kvægtiendes del efterhånden var blevet afløst af et fast pengebeløb. Før reformationen ydedes der tiende i tre lige store dele. Til biskoppen, til præsterne og til kirkerne, dvs. til disses vedligeholdelse. Der skelnedes altså mellem bispetiende, præstetiende og kirketiende. Ved reformationen tilfaldt bispetienden kongen under navn af kongetiende, men både konge- og kirketiende blev efterhånden en handelsvare, der kunne købes og sælges. Ejeren af et sogns kirketiende havde ansvaret for kirkens vedligeholdelse, og ejeren af kongetiende ansås for at have overtaget de såkaldte patronatsrettigheder fra kongen, hvilket indebar, at den pågældende indstillede til biskoppen, hvem der skulle kaldes som præst, den såkaldte kaldsret.

Rønbjerg Kirke

Før vi helt forlader ægtemanden, der døde i oktober 1794, vil vi citere, hvad Svend Laustsen skriver i sognehistorien om Rønbjerg Kirke: ”Der foreligger intet konkret om, hvorfor fire jernankre på tårnets vestside er udformet, så de danner årstallet 1779, men det er nærliggende at formode, at årstallet skulle minde kommende slægter om gennemførelsen af et betydeligt restaureringsarbejde.

Godsforvalter på Estvadgård og forpagter på Nørkjær, Otto Marsvin Laurberg, var tre år tidligere blevet ejer af Rønbjerg kirke, og som kirkeejers har han i modsætning til de fleste følt sit ansvar for kirkens ve og vel. Han var allerede på det tidspunkt blevet enkemand to gange, idet hans første hustru Agnete Cathrine Harch, døde 1767, og hans anden hustru, Mette Cathrine Kirketerp, døde 1771. Begge var blevet hensat i Rønbjerg kirke, formentlig netop i tårnrummet. Han har utvivlsomt betragtet kirkens tårnrum som sin families gravplads, som det var ham magtpåliggende at holde i

bedste stand. Hans forgængere som kirkeejere har næppe ofret meget hverken på kirke eller tårn, så en restaurering har været påkrævet.

Foto efter "Estvad og Rønbjerg sogne"

En gitterlåge fra 1781

Efter tårnets istandsættelse har det været nærliggende for Laurberg at fortsætte inde i kirken med at gøre sit gravsted "bekvem" for familien. Han har derfor ladet smede to gitterdøre til afskærmning af sit gravkapel i tårnrummet fra det øvrige kirkerum.

I året 1781 skete der imidlertid det, at Laurbergs tredie hustru, der hed Mette Kirketerp og var en søster til Mette Cathrine, døde og blev, ligesom de andre, hensat i Rønbjerg kirke. Og da var det, at Laurberg lod sine egne og sin tredie hustrus initialer, OML og MK, sætte på gitterlågen tillige med årstallet 1781.

Denne gitterlåge er endnu bevaret, og efter at den har ligget på kirkens loft i mange år, blev den i forbindelse med en gennemgribende restaurering i 1935 atter anbragt på deres rette plads i kirken. Gravkapellet blev i 1847 tømt for kister, og tårn-rummet er nu optaget af orglet".

Forpagter af Nørkjær fra 1794

Nu forlader vi ægtemanden. Før vi går videre med at citere sognehistorien, skal det bemærkes, at Svend Laustsen herefter konsekvent enten kun nævner Gjertrud Krog ved fornavn eller kalder hende Gjertrud Laurberg.

Han skriver: ”Gjertruds egne 3 børn var endnu i skolealderen, så hun besluttede sig til at overtage mandens forpagtning af Nørkjær og blive boende på gården. Foruden hverveet som forpagter skulle hun også bestride de pligter, der fulgte med at være sognets største jordbruger og fornemste person, og samtidig som den, de andre bønder skulle yde hoveri til. Man får det indtryk, at hun klarede sin opgave på bedste vis, men naturligvis måtte hun have hjælp dertil, i et omfang som fremgår af folketællingen fra 1. februar 1801.

Gjertrud, der da var 45, havde sin 40-årige ugifte bror, Jens Krog, der var ”tømmermand” boende, foruden en søsterdatter på 25, der var stuepige. Til sine to yngste børn havde hun en 48-årig student som ”informatør”. Derudover 10 tjenestefolk, nemlig to tjenestepiger og en 13 år gammel hønsepige, en ladefoged og to ladetærskere, hvoraf den ene var landsoldat, en røgter og en røgterdreng på 17 år samt to hyrdedrenge på 13 og 16 år, hvad hyrderne så ellers har beskæftiget sig med i februar måned.

Gjertrud Laurbergs sidste fulde kontraktperiode løb til maj 1807. Imidlertid blev Estvadgård Stiftelse allerede i 1805 opsat på at afhænde al dens gods og at afsætte Nørkjær på auktion. Stiftelsen opsigtede derfor kontrakten i utide, til 1. maj 1806, hvilket Gjertrud kun nødtvungent akcepterede. Men da den nye slutdato nærmede sig måtte stiftelsen indse, at den alligevel ikke kunne sælge Nørkjær i 1806, hvorfor fru blev anmodet om at påtage sig forpagtningen endnu et år, altså frem til den oprindelige slutdato maj 1807. Afgiften var ret stor, 800 rigsdaler, men så fik hun betydelige indtægter fra Brøndum og Hvidbjerg kongetiender. Og endnu havde hun krav på bøndernes hoveriarbejde, men da stiftelsen var i færd med at sælge bøndergårde, blev hun tilbudt 20 rigsdalers afkortning i afgiften for hver halvgård, som ved salg blev fritaget for hoveri.

Fire gange blev hun anmodet om at køre videre på en etårig kontrakt, men den sidste gang var hun godt nok på nippet til at forlade gården. Uden Brøndum og Hvidbjerg kongetiender og uden bøndernes hovarbejde ville hun ikke strække sig længere end til en forpagtningsafgift på 450 rigsdaler. Og så var hun, eller måske snarere hendes broder Jens, der stadig hjalp hende på gården. blevet uenig med den afdøde ægtemands efterfølger som forvalter på Estvadgård om udkørsel af noget gødning.

Så sent som den 5. marts 1808 om aftenen gik Jens op til forvalteren og sagde, at nu krævede hans folk besked, om han kun havde brug for dem til

majdag, eller om de skulle blive der ud over denne dato. Forvalteren var i en slem forlegenhed, for ikke blot var han underlagt stiftslandinspektøren, men i den spændte situation skulle Rentekammeret i København godkende ethvert skridt, specielt med hensyn til tienderne, som det helst så afhændet til tiendeyderne i hvert enkelt sogn. Forvalteren dristede sig til at sige til Jens, at han nok "i al stilhed" kunne fæste sine folk, da Gjertrud Laurberg vel ville komme overens med inspektøren om den ny forpagtning. Det var i hvert fald en skam, om hun skulle rejse fra gården, mente Forvalteren. Her sluttede mødet brat, idet: "*Jens slog til huen nogle gange, og derpå bød han god nat,*" som forvalteren kortfattet, men malende beskrev sceneriet i et brev til stiftslandinspektøren dagen derpå. Og han fik jo ret. Forpagtningskontrakten blev underskrevet en allersidste gang, og den udløb endelig den 1. maj 1809.

*Nørkjær, sommeren 1902
Foto efter "Estvad og Rønbjerg sogne"*

Proprietær på Nørkjær

Den 22. februar 1809 klokken 10 om formiddagen blev der holdt auktion over Nørkjær, og Gjertrud Laurberg blev den højst bydende med et bud på 4700 rigsdaler. Brøndum og Hvidbjerg sognes kongetiende blev af andre budt op på 5450 rigsdaler og 5620 rigsdaler henholdsvis. Men mens man ventede på Rentekammerets godkendelse, indløb der et overbud på 15900 rigsdaler for alle tre dele fra en gæstgiver i Århus. Rentekammeret ønskede imidlertid, som før nævnt, at sælge tienderne til sognenes beboere. I hvert fald blev gæstgiverens tilbud afvist, og den 9. maj forelå Rentekammerets godkendelse af Gjertrud Laurbergs bud på gården. Hun overtog dermed Nørkjær, selvom det endelige skøde først blev skrevet den 24. juni 1810.

I den følgende halve snes år støder man ofte på Gjertrud Laurbergs navn. Hun var således medlem af Rønbjerg skolekommission, som netop i de år fik pålagt meget arbejde i forbindelse med den ny skolelov. Hun havde i en

årrække trøst og opmuntring på Nørkjær af enken efter sognedegn Hans Severin Laurberg. Sognedegnen var en fætter til hendes mand, og enken boede på Nørkjær lige til sin død i marts 1818. De var jævnaldrende, begge født i 1755.

Efter overtagelsen af Nørkjær fik Gjertrud åbenbart bygningerne sat grundigt i stand, idet forsikringssummen efter en taksation i juli 1810 blev hævet fra 2200 til 6500 rigsdaler. Hun fik sat en vinkel på stuehusets østre ende, bestående af 5½ fag, indrettet med stue og kammer, som kunne opvarmes, hvilket sandsynligvis er blevet bygget til degneenken. Alle huse var gavlmurede og forsynet med stråtag. Specielt laden må have været imponerende med dens 31 fag og 19 alen i bredden, indrettet som kørelade med portåbning i begge ender. Kørelader var ikke ukendte, men denne har uden tvivl været den eneste i Rønbjerg sogn på den tid. Den alene blev da også brandforsikret for 3420 rigsdaler.

Begravelse og skifte

Gjertrud Laurberg døde den 11. juli 1820 og blev begravet på Rønbjerg kirkegård. idet det ikke længere var velset og knap nok tilladt at hensætte kister inde i kirken. Hverken gravsted eller gravsten findes mere, men ifølge en bog om Laurberg slægten, skulle der i Kildehaven ved Randers findes en ligsten over Gjertrud Laurberg, født Krog, med data for fødsel og død, samt dette digt af Adam Oehlenschläger:

*Hvad er vel livet, et pust i sivet
et spil af kræfter. som higer efter
en evighed.*

*Som morgenrøden går vej heneden
kun gennem døden til evigheden.*

Det er ikke lykkedes at finde hverken et sted ved navn Kildehaven eller denne lig sten, men en nærliggende tanke er. at den omtalte ligsten muligvis var den oprindelige gravsten fra Rønbjerg kirkegård. Gjertruds søn, Peder, blev amtsfuldmægtig i Randers og godsforvalter på herregården Benzons, det nuværende Sostrup, og det er tænkeligt, at han eller en efterkommer på et tidspunkt har fået flyttet stenen ned i nærheden.

Den 20. juli samledes på Nørkjær hendes tre sønner, juristen Peder Laurberg fra Randers, Laurits Laurberg på Nørkjær og teologen Palæmon Laurberg, der på den tid var kapellan hos amtsprovsten over Vejle amt og boede i

Gauerslund præstegård. Med hjælp fra vurderingsmænd delte de først moderens personlige ejendele, såsom sølvtøj, sengetøj, fruens gangtøj og en del indbo ved lodtrækning.

Derefter blev følgende ført til protokols:

“Da arvingen Laurits Laurberg bestandig har opholdt sig hjemme hos den afdøde moder og gået hende til hånde med bestyrelsen af gården og dens bedrift, så var intet billigere end at han blev gården overdraget med dens besætning og inventarium på sådanne vilkår, at han kunne besidde ejendommen. Hans brødre og medarvinger, Peder og Palæmon Laurberg, var derfor enige om at overdrage deres broder Laurits Laurberg stervbogården Nørkjær med bygninger og rette tilliggende ejendom, således som deres afdøde moder efter skøde af 24. juni 1810 har ejet samme, med derpå værende besætning af alle slags samt tiender.”

Besætningen var på 7 heste, 22 stude, 12 køer, 4 svin og 50 får, og gården med al dens tilbehør blev vurderet til 6000 rigsdaler. Det forekommer at være en flot gestus fra de to brødres side, men i hvilken udstrækning de forærede Laurits deres andele af gården er svært at gennemskue af skiftets videre, ret så indviklede redegørelse. Men som et resultat af dette såkaldte samfrændeskifte sad Laurits som eneejer af Nørkjær i godt ni år, indtil han døde, kun 41 år gammel, den 1. november 1829”.

Så vidt Svend Laustsen i ”Estvad og Rønbjerg sogne”.

Hendes slægt – mange navne

Før vi helt forlader vor hovedperson, skal der meddeles lidt om hendes baggrund. I denne beretning har jeg konsekvent skrevet Krog som efternavn. Derimod har Svend Laustsen i hele sognehistorien stavet hendes slægtsnavn med ”h i enden”, altså Krogh – både når hun, hendes far og hendes brødre bliver nævnt.

Begrundelsen for at udelade h’et er, at hun nedstammede fra en norsk slægt, der skrev sig således. Herom skriver genealogen Albert Fabritius i Dansk Biografisk Leksikon (Engelstoft og Dahl): ”Navnet Krog føres af norske og norsk-danske borgerlige Slægter, af hvilke den ældste, nu uddøde Slægt føres tilbage til Munk i Hamar på Hedemarken Christen Krog, hvis sønnesøn, sognepræst i Aaby, magister Niels Krog (1615 – 85) var Fader til Biskop i Trondhjem, Dr. theol. Peder Krog (1654 – 1731)”. Derfor Krog uden h.

Gjertrud Krogs oldefar, Niels Nielsen Krog, bror til Biskoppen i Trondhjem, var præst i Skive 1674 – 80, men døde kun 35 år gammel. Han havde på vanlig vis ægtet forgængerens enke, Cathrine Majoner, en købmandsdatter fra Viborg. Deres søn, Hans Jørgen Krog blev også købmand i Viborg, ”men havde formedes vanheld måttet kvittere sin købmandsgård”, står der i Nygaards sedler på Rigsarkivet. Hans Jørgen Krog var som nævnt gift med en datter af Peder Sivertsen Harch, købmand i Viborg. Hun hed Karen og var - som nævnt et par gange - søster til Otto Marsvin Laurbergs første kones far, Naaman Pedersen Harch

Gjertruds far hed Peder Hansen Krog. Moderen hed Margrethe og var en bondepige fra Lund ved Skive; morfaderen, Jens Jensen, var gårdmand i Lund.

Gjertrud havde således både handels- og bondeblod i årene; det har nok bidraget til at hun viste sig både at være ”karl for sin hat”, ”at kunne stå på egne ben” og ”at have ben i næsen”.

En forsmået magister

”Hvad Gud har sammenføjet, må et menneske ikke adskille”, hedder det i ritualet ved kirkelig vielse, og vielsen er nu til dags – både i kirken og på rådhuset – den offentlige handling, der besegler, at et par hører sammen, mens forlovelsen er en privatsag. I 1700-tallet, hvor denne historie foregår, var det anderledes. Da var trolovelsen afgørende. Den fandt sted hos præsten og derefter var der normalt ingen vej tilbage. Denne historie, hvor pigen simpelthen løb sin vej, efter at der var lyst til bryllup anden gang, viser imidlertid, at der kunne være undtagelser. Man måtte imidlertid helt til højesteret, før undtagelsen indtraf.

Vor hovedperson

Historien handler om magister Eiler Christian Dyssel, nyudnævnt sognepræst i Vrensted – Tise ved Hjørring. Den 7. marts 1709 blev han, 26 år gammel, blevet trolovet med den 19-årige præstedatter Maren Holst, fra Vraa - og det var hende, der løb sin vej – meget forståeligt, når man stifter nærmere bekendtskab med magisterens sande karakter. Den kender vi fra hans senere gejstlige virksomhed og hans økonomiske transaktioner. Han synes ikke at have været en behagelig herre.

Efter trolovelsen gik de unge i gang med at indrette hjemmet i Vrensted præstegård. I juni måned blev der i Vraa lyst for dem første og anden gang og nogle dage før Sct. Hansdag (24. juni) var de unge til selskab hos magisterens far, amtmand Arnold Christian Dyssel på Sejlstrupgård, med flere ”fornemme venner”. Men da magisteren Sct. Hansdag kom hjem til Vrensted fra gudstjensten i Tise, var hans trolovede og hendes mor dér, og det kom nu til et sammenstød, hvor de to kvinder hånede og spottede ham, så han ikke kunne finde sig i det. De tog hjem til Vraa; der blev ikke lyst tredje gang og Maren Holst rejste med skib fra Sæby til København og var væk i 7 uger.

For provsteret og tamperret

Sagen måtte nu for tamperretten³⁵ for at få trolovelsen ophævet. Dyssel accepterede, at pigens far, pastor Peder Holst i Vraa, rejste sagen, men stillede krav om

- at der blev givet bøde for den ”spot og hånhed” der var tilføjet ham og at han fik erstatning
- at han ville have ret til at gifte sig når og hvor han ville, hvorimod hun ikke skulle have en sådan ret, ”andre til eksempel og afsky”
- at han ville beholde nogle dyr og redskaber, som den forventede svigerfar havde leveret til favørpris i Vrensted præstegård.

³⁵ Ægteskabssager skulle ifølge kanonisk ret afgøres af kirkelige domstole, og denne praksis overlevede reformationen i godt 150 år. Ved Riber Artikler af 1542 blev det fastslået, at ægteskabssager skulle pådømmes i hvert stift af stiftsbefalingsmanden og domkapitlet, mens biskoppen kun skulle medvirke ved særligt vanskelige sager. Denne særlige domstol i ægteskabssager kom senere til at gå under betegnelsen Tamperretten, fordi den holdtes på de 4 quatemperdage (quatuor tempora), oprindeligt fastedage, som faldt på onsdagene efter første søndag i fasten, pinsedag, 13. søndag efter trinitatis og 3. søndag i advent. Tamperretten skulle kun beskæftige sig med ægteskabssager, og da trolovelse blev anset for ægteskabets begyndelse, kom domstolens virke til at dreje sig om ophævelse af både trolovelse og ægteskab. Retsgrundlaget for tamperretten blev præciseret 1582 ved Frederik II's ægteskabsordinans for at få et ensartet grundlag i alle stifter. Der opregnedes en række årsager, der kunne føre til ophævelse af trolovelse og ægteskab, f.eks. tvungen forlovelse. Fra 1683 blev grundlaget for ægteskabssager præciseret ved Danske Lov, men det var i det store og hele en ordret gengivelse af Fr. II's ægteskabsordinans. Tamperretten blev ophævet i 1790, men op igennem 1700-tallet udviklede der sig en ny praksis med kongelig bevilling både til separation og skilsmisse. (Ole Bech Knudsen: Separations- og skilsmissesager i Person.hist. Tidsskrift 1993)

Inden sagen kom for tamperretten havde Peder Holst i Vraa ført proces for at få dyrene og redskaberne retur og havde endvidere indstævnet Dyssel for provsteretten, som imidlertid henviste sagen til tamperretten. Her kom den for allerede 18 sep. 1709. Dommere var stiftamtmanden, biskoppen og to præster fra Aalborg med en tredje aalborgpræst som sekretær. For Dyssel mødte hans fars, amtmandens fuldmægtig og fremlagde en skriftlig redegørelse fra Dyssel, ligesom provsterettens henvisning oplæstes. Sagens akter eksisterer desværre ikke længere, men dommen kender vi fra tamperetsprotokollen.

Tamperrettens dom

Den lød – i moderniseret form således: ”Det ægteskabsløfte mellem magister Eiler Christian Dyssel og Maren Pedersdatter Holst, som er fastslået ved den hellige trolovelse, bør stå ved magt. Selv om begge parter i deres indlæg ønsker at blive skilt, finder retten ikke efter loven at kunne løse det hellige bånd imellem dem. Der er holdt kristelig trolovelse og derefter to gange sket lysning fra prædikestolen, og der er ikke for retten er fremført noget til bevis for, at Maren Holst er blevet tvunget til ægteskabsløfte og trolovelse. Tværtimod har hun selv i sit indlæg bekendt, at hendes kære forældre ikke med nogen særlig hårdhed har tvunget hende til at sige ja til amtmand Dyssels begæring på hans søns vegne.

Men da man må gå ud fra, at de hæderlige folk ikke har begyndt sådant helligt værk uden Guds råd, så må de selvgjorte tanker, som kan være opstået efter trolovelsen, ikke hindre opretholdelse af så vigtigt og helligt et bånd. Andre, som evt. har de samme tanker, måtte blive forarget, hvis ikke trolovelsen stod ved magt”.

Den endelige afgørelse

Som nævnt blev trolovelsen hævet ved højesteretsdom. Det skete 28. maj 1710. Peder Holst og hans datter fik en bøde på 50 rigsdaler.

For at forsvare tamperrettens dom var både biskoppen og stiftamtmanden og indkaldt af højesteret. Begge var forhindret i møde og indsendte derfor en skriftlig erklæring. De skriver her, at trods tamperrettens dom, så kunne stiftsøvrigheden (der jo netop består af de nævnte herrer) ikke nægte, at der ville følge adskillig fortræd med ægteskabets fuldbyrdelse,

- da det erfares, at det var Maren Holsts forældre, der havde foranlediget trolovelsen,
- og da hun aldrig havde haft hjerte til Dyssel,

- og da Dyssel på sin side havde udtalt, at den spot, hun havde tilføjet ham, og at sladderen om hendes bortrejse til København ”altid ville kvæle ham”.

Peder Holst forsøgte atter at få sine leverancer til Vrensted præstegård retur. Men ved Børglum – Jerslev herreders ting blev Dyssel frifundet. Til gengæld gik han nu angrebsvis til værks og anklagede Holst på 8 punkter, heraf ét drejede sig om at lade sine folk arbejde på helligdage. Justitsprotokollen er ikke bevaret, så vi kender ikke dommen. Men de to næsten - nabopræster kan ikke siden have haft det særlig hyggeligt med hinanden.

Både Dyssel og Maren Holst blev gift i 1710. Han med Kirsten Mejer Gerade, præstedatter fra Jegindø i Limfjorden.

Grundlaget for vor viden

Magisterens næstældste søn, Arnold Christian Dyssel (1718 – 77), opkaldt efter sin bedstefar, amtmanden, blev præst i Sdr. Hygum mellem Rødding og Ribe. Han gjorde nogle optegnelser, der blev meddelt i Personalhistorisk Tidsskrift 1911. Dels på grund af dem, dels på grund af en grundig artikel sammesteds i 1942 af den nordjyske lokalhistoriker Carl Klitgaard³⁶ ved vi en del om vor hovedperson. Siden har to medlemmer af Dyssel-slægten, L.W. Dyssel og Vagn Dyssel (far og søn) i 1952 udgivet en bog med titlen ”Slægten Dyssel i Danmark gennem 300 Aar”, som i alt væsentligt er baseret på artiklerne i Personalhistorisk Tidsskrift. Heller ikke i den her foreliggende beretning er der tale om originale bidrag; alt her er andenhånds arbejde.

Foto fra ”Slægten Dyssel”

³⁶ I Dansk Biografisk Leksikon (Engelstoft og Dahl) skriver arkivar Stig Nygaard om Klitgaard. ”Navnlig har K., hvis arbejde i udtrakt grad hviler på benyttelsen af primære kilder, som ingen andre forstået at sammendrage det historiske stof, der findes i de gamle tingbøger, men hans styrke ligger ikke i stilistisk at behandle det fremdragne stof som i at samle de spredte enkeltheder til en helhed”.

Klitgaard skriver, at magister Dyssel synes at have været en nidkær og vel nok pietistisk indstillet præst. Der synes ikke at have været tvivl om hans nidkærhed, men det er vanskeligt at vurdere på grundlag af det, Klitgaard skriver om sine kilder, om han har været særlig pietistisk. Han synes lige så vel at kunne være gammeldags ortodoks. Han levede jo midt i en tid, hvor luthersk ortodoksi og pietisme stødte sammen.

Om kilderne skriver Klitgaard: ”I Aalborg bispearkiv findes i biskop Frands Thestrups kopibog en række breve til Dyssel omhandlende forhold, som Dyssel har skrevet til ham om. Desværre er de indkomne breve til biskoppen efter landsarkivets udsagn i så opløst en stand, at pakkerne ikke kan åbnes og brevene benyttes, men såvel gennem biskoppens brev som gennem tingbøgerne kan man dog danne sig et billede af Dyssels embedsførelse”.

Om skriftemål og altergang

Før vi går videre med magisterens gejstlige og økonomiske meriter et par generelle bemærkninger om skriftemål og altergang:

”Skriftemålet er ikke afskaffet i kirkerne hos os. Herrens legeme (dvs. nadveren-sk) plejer nemlig ikke at blive rakt til andre end dem, der forud er prøvet og har opnået absolution”, står der i Cofessio Augustana, artikel 25³⁷. Absolution er syndsforladelse; ordret oversat betyder ordet ’afløsning’ og efter folkekirkens ritual af 1912 - se Den Danske Salmebog af 1953, side 337 - kunne afløsning indgå i gudstjenesten i forbindelse med altergangen. Nadvergæsterne knælede omkring alteret, og præsten tilsagde dem først syndsforladelse samlet ved at sige: ”Så sandt I af hjertet angrer jeres synder og henflyr til Guds nåde i Jesus Kristus, som blev givet jer i den hellige dåb, så kan jeg nu efter hans ord tilsige jer alle jeres synders nådige forladelse i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn”. Derefter under håndspåleggelse til hver enkelt: ”Så tilsiger jeg dig alle dine synders nådige forladelse i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn”.

Hvis der var flere hold af nadvergæster, rejste man sig, når afløsningen var afsluttet, og gik enten tilbage på plads eller blev stående i koret, og først efter salmen ”O du Guds lam” knælede første hold atter omkring alteret.

Denne skik er nu helt forladt. I ”Den Danske Salmebog” af 2002 er ”afløsning” udgået. Grundvigianerne har sejret. I tidligere tid var det endvidere almindeligt, at skriftemålet enten fandt sted om lørdagen, eller – for

³⁷ Her citeret efter Leif Grane: Cofessio Augustana, 2. udg. 1976, side 190.

at folk ikke skulle af sted to gange - om søndagen, men forud for gudstjenesten mellem anden og tredje ringning.

Den gejstlige virksomhed

Klitgaard gennemgår i kronologisk orden 15 sager, hvor der foreligger skriftligt materiale. Flere af dem vedrører skriftemål og altergang. Først klagede Dyssel selv over, at nabopræsterne tog hans sognebørn til alters – selv om disse ifølge regulativet skulle søge nadveren i deres sognekirke – dernæst blev Dyssel anklaget for ikke at bruge den sædvanlige måde for altergang på søn- og helligdage. Han henviste folk til altergang på hverdage, og hvis der var for mange ville han på skriftestidene om lørdagen ikke modtage alle dem, der ville skrifte.

”Dyssel skulle”, skriver biskoppen, ”i alting se, at han ikke lod sig drive af særdeles passioner i de hellige forretninger”. Senere samme år, skriver biskoppen til Dyssels provst, at Dyssel ikke må vise nogen fra skrifte, med mindre han kan beskyldes dem for at overtræde nogle nærmere definerede paragraffer i Danske Lov, og at han – hvis han ikke kan tage så mange til skrifte på én gang - må begynde skriftestiden lørdag morgen og blive ved så længe, at alle de, der fremstiller sig, kan blive absolvert. Og biskoppen slutter: ”Og som jeg ved, magister Dyssel er flittig med katekisationen, så kan de tilholdes der at lade sig undervise, at de ej vankundige skal søge skriftestolen”.

Katekisation betyder undervisning gennem samtale, og baggrunden for den sidste bemærkning var, at for at kunne komme til alters, skulle den pågældende kunne de 10 bud, fadervor og trosbekendelsen. Hvis dette ikke var tilfældet, måtte de lære det ved katekisation, og denne indlæringsmåde lagde biskop Frands Thestrup særdeles megen vægt på.

Biskoppen

Før han blev biskop i Aalborg, havde han først været rektor i Nyborg og dér reddet latinskolen fra undergang, dernæst været præst i Nakskov, hvor han - skriver kirkehistorikeren, arkivar Bjørn Kornerup i ’Dansk Biografisk Leksikon (Engelstoft og Dahl) – ”lagde vægt på gennem fredagsprædikener at forklare større dele af bibelen og gennem flittige katekisationer med de unge at højne kristendomsundervisningen”. Senere blev han præst ved Helliggeist i København og fortsatte her undervisningsvirksomheden. Bjørn Kornerup skriver: ”Til sin nye virkeplads fortsatte han metoderne fra Nakskov. Trods modstand og en vis ringeagt fra sine embedsbrødre fortsatte han sit kateki-

sationsarbejde... Hans navn er dog særligt knyttet til oprettelsen af en friskole i Helliggejsts sogn, den første af de såkaldte ”kirkeskoler”. I den meddeltes ikke blot undervisning, men børnene fik tillige gratis klæder og bespisning. ... Hans indsats må betegnes som en af de vigtigste milepæle i det københavnske skolevæsens historie.” Det var altså den foresatte biskop, der vidste, at Dyssel var flittig med katerisationen.

”Særsindighed bør mulkeres og straffes”

Et år senere måtte biskoppen imidlertid igen påtale Dyssels forhold. Han har erfaret, at Dyssel stadigvæk uddeler nadveren på andre tidspunkter end under gudstjenesten, og ”om han tør forrette gudstjeneste på andre tidspunkter end loven byder, og om han ikke agter efter sin præsteed at i agttage de foreskrevne kirkelige ceremonier og vise provst og biskop lydighed, kan sådant ikke ej anses uden som særsindighed, som bør mulkeres og straffes”, selv om biskoppen ”stedse har berømmet hans flittighed med ungdommen og nidkærhed over sabbaten”.

De eneste, der kunne skrifte og komme til alters uden forbindelse med gudstjenesten var militærpersoner, ”fordi de ikke nogen tid kan være visse på, hvad ordre de kan få”. Biskoppen modtog klage over, at Dyssel havde nægtet en kaptajn og hans kone skrifte og altergang efter disse regler. Biskoppen forlangte, at Dyssel gav kaptajnen en undskyldning. Klitgaard skriver, at denne sag måske var en hævn over, at nogle kaptajner havde besværet sig over, at en række soldater blev afvist af nogle af præsterne, ”fordi de ikke var oplyste nok eller ikke kunne læse i bøger”.

”Med beskedenhed og sagtomdighed”

Med hensyn til Dyssels ”nidkærhed over sabbaten” havde der været en sag, hvor Dyssel havde nægtet at tage en karl til alters, fordi karlen ”på en tredje pinsedag var kørt til Dronninglund i sin husbonds ærinde og havde harvet på hans jord”. I første omgang havde Dyssel sagt: ”Vil du love bod og bedring, så vil jeg tage til alters denne gang”. Da karlen så svarede, ”at for sit eget vedkommende ville han gerne gøre bod og bedring, men kom der bud fra herskabet, så fik han som en fattig undersåt vel lyde”, havde Dyssel nægtet at ham altergang. Sagen kom for provsteretten, som kom til det resultat, at ”da karlen på kristelig måde havde fremstillet sig for skriftestolen, men ikke fået tilsigelse om syndsforladelse, burde Dyssel ”herefter se sig vel for, at han efter ritualen med beskedenhed og sagtomdighed omgås det hellige embede med skriftestolen og ej hånligt afviser nogen der fra”.

”Svækket af andre affaires”

Omkring 1718 begyndte hans økonomiske vanskeligheder. Om det er dem, der har gjort ham særlig krakilsk, ved vi naturligvis ikke, men da var han utrolig illoyal overfor sin nabopræst i Ingstrup, der var provst for Hvetbo herred. Denne havde nægtet at trolove en pige i sognet, fordi hun allerede var flyttet sammen med den mand, hun ville giftes med, og havde frabedt sig, at Dyssel tog hende til alters og trolovede parret. Ikke desto mindre gjorde han det. I provsteretten anførte naboprovsten, at når han direkte havde nedlagt forbud, var det ikke fordi dette i og for sig var nødvendigt, da loven forbød at tage folk fra en fremmed menighed til alters og trolovelse, men fordi han frygtede, at magister Dyssels hukommelse ”af andre affaires var svækket”.

De økonomiske arrangementer

Klitgaard skriver: ”Magister Dyssel var ligesom flere af sine samtidige en stor spekulant i jordegods, og han erhvervede sig i årenes løb en mængde bøndergods i Tise, Vrensted, Fureby sogne og i Hellevad, der ligger 6 km. nordvest for Dronninglund. Han havde således i 1717 ca. 65 tønder hartkorn i Tise sogn, 60 tønder i Vrensted sogn og ca. 170 tønder i Hvetbo herred. Størstedelen heraf havde været ryttergods, indtil kronen afhændede dette i 1716.”

”I 1712 havde Dyssel købt den ret store Sundstedgård i Vrensted sogn. Han havde her ladet markerne indhegne med diger, men betegnende nok for hans økonomiske sans havde han ikke sat digerne på sin egen jord, men på Vrensted bys tilstødende ejendom og fælled, ligesom han havde ladet digetørvene grave på Vrensted hede og fælled. De andre lodsejeres herskaber rejste derfor i 1715 tiltale mod ham, og han blev dømt til at nedrive digerne. Som ejer af 22 tønder hartkorn havde han ret til at lade 66 høveder græsse i fælleden, men han holdt 160 høveder dér, foruden heste og får. Også dette forhold blev han tiltalt og dømt for”.

Kreditorernes opmarch

I 1718 stod Dyssel som ejer af hele Fureby sogn, som nu domineres af Løkken by, men netop da begyndte hans vanskeligheder. Da faldt Ifølge Klitgaard en del store kreditorer over ham, således borgmesteren i Thisted, som han skyldte 1300 daler, stiftamtmanden på Sæby kirkes og skoles vegne for 1850 daler, den gejstlige enkekasse i Aalborg for 500 sletdaler, en

præst i Aalborg 1400 rigsdaler, en købmand i Aalborg 800 rigsdaler, præsten i Nørresundby 700 rigsdaler og flere andre.

Han måtte lade igen kronen overtage det ryttergods, han havde købt. Det blev delvis solgt videre til den provst i Ingstrup, som Dyssel samme år havde en kontrovers med om trolovelse af en pige fra Ingstrup, delvis til ejeren af Børglum Kloster, en ikke adelig, tidligere forpagter fra Dronninglund ved navn Frederik Kjær, der havde købt klosteret i 1716. Han blev senere adlet under navnet Kjærskiold. Dyssel tabte ca. 3000 rigsdaler ”ved sit uforsigtige kiøb”, står der ifølge Klitgaard i ”Kronens skøder”.

Lånte lillebrors arv

Hans far, Arnold Christian Dyssel, havde som nævnt været amtmand over Børglum -, Aastrup – og Sejlstrup amter, ”på vilkår at han aldrig skulle nyde anden løn end frihed for familieskat af sin gård Sejlstrup”³⁸. Han boede på Sejlstrupgård fra 1690 og indtil han døde i 1714. Søn nr. 12, der var 14 år yngre end magisteren, havde samme navn som faderen: Arnold Christian Dyssel. Han overtog Sejlstrupgård og blev først jurist (justitsråd) i Thisted, senere borgmester og derefter landsdommer i Viborg. Som justitsråd i Thisted måtte han i 1728 lægge sag an mod sin ældre bror i Vrensted, som skyldte ham 2590 rigsdaler. Årsagen var, at Børglum – Jerslev herreders ting i ulykkesåret 1718 havde dømt magister Dyssel til overføre 1480 rigsdaler til stiftamtmanden, der i sin egenskab af overformynder forvaltede den fædrene arv til en 16 år yngre bror, Mathias. Stiftamtmanden havde nu overdraget justitsråden i Thisted at inddrive beløbet, der med renters rente altså androg 2590 rigsdaler. De tilkom nu Mathias arvinger, idet Mathias selv var død, vist nok efter en duel i Holland. Arvingerne er i øvrigt ukendte.

Midt under sagen døde Eiler Christian Dyssel; han blev kun 45 år. Hans bror, justitsråd Arnold Christian Dyssel i Thisted blev værge for hans børn, der 30. juli 1729 fragik arv og gæld efter faderen. Moderen var død ½ år tidligere. Boet var utvivlsomt insolvent, men der findes ingen udskrift af skifteforretningerne. Skifteprotokollen er gået tabt.

³⁸ Rentekammeretsagl. Resolutioner nr. 14979, jf. ”Slægten Dyssel”, side 21.

Tip-5-oldefar

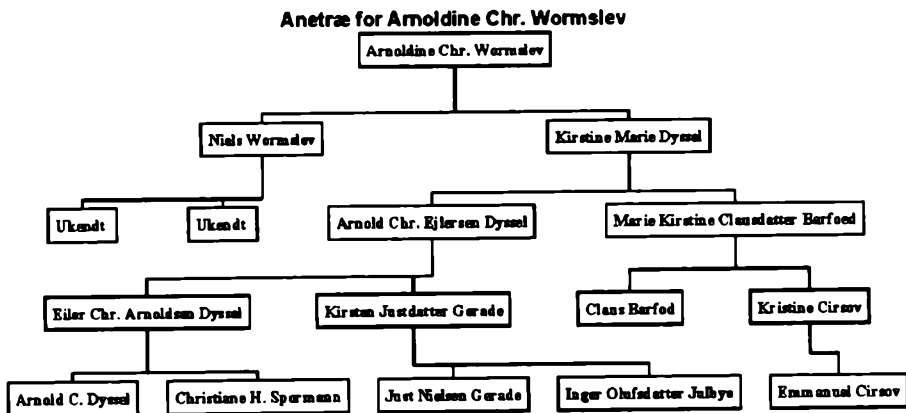
Eiler Christian Dyssel synes at have været meget velbegavet, men forkælet og selvbevidst. Han blev student som 15-årig og kandidat som 18-årig, men desværre ved vi ikke, hvad han foretog sig, indtil han som 26-årig i 1708 blev magister og samme år præst i Vrenstrup – Tise. Her ejede hans far, amtmanden på Sejlstrup, begge kirkers konge- og kirketiender, så Wiberg kan i sin præstehistorie skrive: "Blev kaldet af sin fader". Han overtog senere selv de to tiender, men satte dem over styr under sin økonomiske nedtur.

Han fik 9 børn med Kirsten Mejer Gerade, men nr. 2 – 4 døde som ganske små. Det har jo heller ikke højnet humøret.

Han må have haft et vanskeligt sind. Og ligesom han var grisk, krakilsk og rethaverisk over sine sognebørn, har han sikkert hverken som vordende ægtemand eller som faktisk ægtefælle og far været nem at omgås. Man forstår godt pigen, der løb.

Men mon ikke han i virkeligheden havde det sværest med sig selv?

Hans oldebarn, Arnoldine Wormslev, blev i 1815 gift med min fars farmors morfar, stiftprovst Jens Krarup i Aalborg. Det er nok lykkeligt, at han som tip-5-oldefar er så fjern en ane, at de gener, han har givet videre, efterhånden må være helt forduftet.

Et pietistisk ægtepar?

Christian Krarup (1699 – 1769) og Constance Bygum (1707 – 66) regnes for Krarup-slægtens stamforældre. De blev gift i 1724 og købte samme år gården Debjerglund nord for Skjern i Vestjylland.

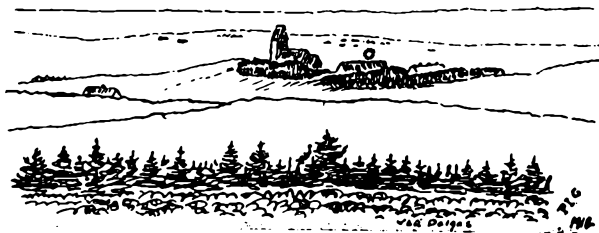
Debjerglund omkring 1897. Gården brændte 1920-21; hovedbygningen blev reddet. Den er i dag præstegård i Debjerg. Tegnet af arkitekt P. Ingolf Christensen, Skjern

Hun var født på Viumgård i Sønder Vium sogn. Hendes far, Niels Jensen Bygum, ejede gården, og hendes morfar, Thure Therkelsen (1640 – 1709), var præst i Hemmet – Sønder Vium fra 1683 til sin død. Morfaderen var gift tre gange; hans sidste kone hed Ida Pedersdatter. Hun var både præstedatter og præsteenke fra Debjerg. Hun blev gift med sin faders efterfølger dér. Ida nåede selv at komme i et tredje ægteskab, idet hun i Hemmet blev gift med Thure Therkelsen eftermand, der var 22 år i embedet.

Constance Bygum, Krarup'ernes stammoder, lærte ikke sin egen moder at kender. Hun døde kort efter Constances fødsel, men selv om Niels Jensen Bygum hurtigt giftede sig igen, synes Constance at have været meget nært knyttet til morfaderens hjem i Hemmet præstegård, herunder til morfaderens tredje kone, som altså blev boende i præstegården efter morfaderens død. Det er således Ida Pedersdatter, der bærer Constances ældste søn, Christen, til dåb i Debjerg kirke i 1726.

Disse indledende bemærkninger om stammoderens baggrund, fordi tre forfattere har antydnet, at familien på Debjerglund skulle være særlig præget af tidens åndelige vækkelser. To forfattere mener således, at Christian Krarup og Constance Bygum skulle være særligt grebne af pietismen, og den tredje endog, at familien ligefrem skulle være hermhutisk sindet.

Hvorvidt disse antagelser er rigtige, kan vi imidlertid ikke vide. Vore hovedpersoner har i så henseende ikke selv efterladt sig spor; vi kan kun overveje sagen ud fra vort kendskab til deres omgangskreds og deres børns senere virke samt på baggrund af de foreliggende generelle studier af egnens kirkelige lige forhold i perioden.

Udsigt mod Debjerg Kirke og Debjerglund, mod Ringkjøbing Fjord og klitrækken, set fra Dalgasstøtten ved Skjern – Ringkjøbing-landevejen. Tegnet 1918 af P. Ingolf Christensen

Vi vil begynde med den forfatter, der antager familien for hermhutisk, fordi han samtidig præsenterer den for os.

Præsentation af familien

I ”Meddelelser om Familien Krarup”, som slægtens utrættelige genealog, sognepræst i Tjustrup ved Sorø Christian Krarup (1881 – 1972) udgav fra 1915 til 1933, har sognepræst i Græsted Villads Christensen (1883 – 1969) i 1933 i forbindelse med en udførlig biografi af den næstungste søn fra Debjerglund, Jens Henrik, givet følgende skildring af familien på Debjerglund:

”Faderen, Christian Krarup, var ikke nogen almindelig landmand. Han var en mand både af lærdom og dannelse. I flere år, fortælles der, havde han søgt uddannelse både i landbrug og videnskab hos den tidligere Rektor ved Viborg lærde skole, Jens Reenberg, der havde trukket sig tilbage fra skolelivet til sin Gård, Lynderupgård. Så Forvalteren på Søvig, hvilket han var i nogle år, var vel rustet til sin livsgerning, da han i 1724 købte gården Debjerglund i nærheden af Ringkjøbing. Han var også i besiddelse af midler, så han rykkede ind som en gældfri mand. Denne gård var i hans besiddelse indtil 1768. Det var dengang en meget stor gård med betydeligt jordareal og bøndergods. Omtrent ved denne tid ægtede han sin hustru, der hed Constance Bygum. De fik 8 børn, alle født på Debjerglund.

- Den ældste søn hed Christen, han døde som præst i Ølby.

- Niels Bygom hed den næste, han døde som Præst i Vejrum og var fader til den kendte amtsprovst og seminarieforsstander Chr. Lodberg Krarup i Borris.
- Nr. 3 i Rækken var Jens Henrik, som her skal omtales.
- Endvidere var der Thure Krarup, den lærde rektor i Århus, som var gift med Biskop Bildsøes datter,
- og endelig datteren Anna Kirstine, der blev gift med konrektor Lange i Ribe.

Hjemmet på Dejbjerglund tyngedes i en lang årrække af moderens sygdom. I ikke mindre end 14 år måtte hun ligge til sengs, men fra sin seng styrede den åndslivlige, begavede kvinde ikke desto mindre hele sit store hus, til hun døde 1766. To år efter blev den gamle Krarup træt af sin vidtløftige ejendom, solgte den og flyttede til Viborg for at bo hos sin datter, som boede dér med sine børn, efter at hendes mand, konrektor Lange var død. Her døde han 1769.

Takket sære sine gode kår og sin egen interesse for åndslivet, sørgede gods-ejer Krarup for, at alle hans børn fik en fortrinlig uddannelse. De tre ældste gik i skole i Ribe hos den udmærkede Rektor Chr. Falster, den fjerde derimod kom til Aarhus hos den ikke mindre betydelige Rektor Worm, hvem han siden efterfulgte som rektor. Sønnerne blev alle fire betydelige sprog-mænd, og ganske særlig udmærkede de sig i det latinske sprog”.

Om mulig herrnhutiske fromhed

Sønnen Jens Henrik (1735 – 91) blev præst i Svendborg (Sct. Jørgen og Sørup). Villads Christensen skriver: ”Om han i sin præstetjeneste har beva-ret noget af herrnhutistiske fromhed, der skal have præget hans barndoms-hjem i Vestjylland skal jeg ikke kunne sige, men det er muligt”.

Om mulig pietistisk grebethed

Herom har to forfattere ytret sig. De to er:

- Apoteker i Viborg Jens Lind (1874 – 1936), selv tip-2-oldebarn fra Dej-bjerglund,
- og forstander for Skals Folkehøjskole, cand. theol. Folmer Elle Jensen (1884 – 1973).

Grundlaget for dem begge er en udskrift fra Dejbjerg – Hanning kirkebog over samtlige faddere til parrets otte børn – tre døde tidligt - alle døbt i Dejbjerg Kirke. Udskriften findes i ”Meddelelser om Familien Krarup” fra 1916 under overskriften ”Hvad kirkebogen fortæller om den første børneflok” Begge forfattere har konstateret at en af de mere fremtrædende pietistiske skikkelser i dansk kirkehistorie, Peder Nissen Wedel - præst 1722 – 38 i Dejbjergs nabosogn Stavning - var fadder til flere af børnene.

”De ældste Krarup’er”

Først Jens Lind. Også her begynder vi med en kort præsentation. Jens Lind skrev i 1933 en større artikel - ”De ældste Krarup’er” - i ”Meddelelser”. Om

Christian Krarup skrev han bl.a.: ”I 1717 blev han student, men han fortsatte ikke studierne... Han forpagtede gården Søvig; herfra er der kun 2 mil til Viumgård, der i en fjern fortid havde været en rigtig herregård med volde og grave, men nu var en almindelig stor proprietærgård, tilhørende Niels Bygum. Her har Christian Krarup truffet Niels Bygums 17-årige datter Constance; de blev gift 20. september 1724 og samme efterår købte Christian Krarup Dejbjerglund.

Ægteskabet varede i 42 år, indtil hun døde i 1766. I ”Taknemmeligt Æresminde” (over deres næstældste søn Niels Bygum Krarup (1727 – 99), der blev provst i Vejrum)³⁹ kaldes Christian Krarup ”En redelig, stille, retsindig mand”, og hans kone karakteriseres som ”En udmærket forstandig, ved 18 års sygeleje prøvet kone”. De havde 8 børn, hvoraf 3 døde i en ung alder. Af de 4 voksne sønner blev de tre dygtige præster, den fjerde rektor i Aarhus.

Jeg er blevet gjort opmærksom på, at man af fadderlisterne ved de otte barnefødselsbøger, kan finde ikke så lidt. Man ser, at familien har stået i et nært omgangsforhold til omegnens præster. Dette vilde der ikke være noget særligt mærkeligt i, hvis ikke den hyppigst forekommende fadder havde været hr. Peder Wedel i Stavning. Denne mand, der 1720 sammen med Enevold Ewald (Johs. Ewalds fader) var kommet hjem fra et længere studieophold i Halle og 1722 var bleven præst i Stavning, begyndte her en pietistisk vækkelsesvirksomhed, som gav genlyd viden om. ... Peder Wedel vilde næppe have stået i et så nært forhold til Krarups på Dejbjerglund, hvis ikke også de havde hørt til de religiøst grebne...”

”Pietismen i Jylland”

Dernæst Elle Jensen. Han udgav i 1944 bogen ”Pietismen i Jylland”. Her skriver han om Peder Wedel, der fra Stavning blev kaldet til embedet som sognepræst ved Frederiksborg Slotskirke af Christian VI personligt: ”Ved sin ankomst til Stavning udtalte han, at der ikke var en omvendt kristen i sognet. I skarpe prædikener drog han derefter stærkt til felts mod al gammel slendrian, ivrede mod de gængse fornøjelser, gjorde flittige husbesøg og førte ved dem indtrængende samtaler om sjælenes tilstand... Wedel var utvivlsomt en betydelig personlighed med indflydelse langt ud over sognets grænser. Familien Krarup på Dejbjerglund hørte til hans venner og benyttede ham og hans hustru som faddere, og ifølge kirkebogen gjorde de gengæld”.

³⁹ Trykt i ”Meddelelser om Familien Krarup” 1915

Vore overvejelser og fremgangsmåde

Men er de nævnte antagelser rigtige? Vi vil nærme os spørgsmålet ad to veje. Først vil vi korthed se, om vi kan få et billede af hjemmets teologiske orientering gennem de tre sønner, der blev præster. Dernæst vil se nærmere på familiens forhold til kredsen af faddere.

Tre sønners teologiske ståsted

- Christen (1726 – 1801), præst i Ølby – Asp – Fousing, ved vi intet om.
- Niels Bygum (1727 – 99), præst og provst i Vejrum: Som nævnt skrev hans børn i 1799 et ”Taknemmeligt Æresminde” efter hans død. Dets ydmyge tone må nok tages som et udtryk for øjeblikkets stemning og i højere grad som et udtryk for sønnernes teologiske holdning end for hans tilsvarende. Som et udtryk for en særlig pietistisk opdragelse synes det imidlertid ikke at kunne læses. Brevet omskrevet til nutidig sprogbrug står der: ”Hans troskab i embedet kender menigheden bedst. Ved grundig og klar tale tilstræbte han at indprente Jesu blide lære. Med held søgte han ved tilbagevendende katekisationer – samtaler – at undervise de unge. Også skolens undervisning havde hans store opmærksomhed. Især tog han sig af de fattige og modløse i sognet. Sent vil mindet om ham blive glemt. Han var provst i 17 år og passede dette embede med omhu og dygtighed. Som kristen og som menneske i omgang med andre stræbte han efter at vise kristendommens frugter og at være et godt eksempel på den lære, han prædikede. Hans væsen var præget af munterhed; man søgte hans selskab”.
- Jens Henrik (1735 – 91), præst i St. Jørgen og Sørup: I Villads Christensens biografi beskrives det, at han efter at være blevet theologisk kandidat som 21-årig, tilbragte han 5 år som Alumne på Borchs kollegium og en tid som dekan ved det kongelige kommunitet (Regensen). Han dyrkede her foruden filosofi og teologi særlig matematik og fysik, i hvilke discipliner han tilegnede sig betydelige kundskaber. Desuden vidde han at have gjort anseelige studier vedrørende statistik og personalhistorie. I 1765 afbrød han pludselig studierne og blev præst på Avernakø og blev gift samme år. Om tiden efter 1765 skriver Villads Christensen direkte: ”Så lidt fyldige oplysninger, der er levnet os fra hans modne præsteår, får vi et indtryk af en stille lærd, som har levet med i sin tids spørgsmål og givet sit bidrag til dens behandling” Og så slutter han med det anførte citat om barndomshjemmets mulige hermhutiske fromhed.

Herrnhutister?

Hvorfra Villads Christensen kan have sin antagelse, ved vi ikke – ligesom det heller ikke har været muligt at spore, hvor hans oplysning om Christian Krarups discipelforhold til Jens Reenberg på Lynderupgård stammer fra. Vi ved, at Stavning-præsten Peder Wedel var pietist, men han var ikke herrnhutisk.

Herrnhutternes missionsvirksomhed er grundigt belyst i Jørgen Lundby: ”Herrnhutismen i Danmark” (1903). Her beskrives, at først omkring 1750 førte de herrnhutiske emissionærer sig rigtigt frem udenfor København. Tyngdeområdet i Jylland var dels Randers-egnen, dels området nord for Ålborg. I Skjern opstod der først ifølge Jørgen Lundby en herrnhutisk kreds omkring præsten Jens Jensen Bering fra 1761 til 1792, så der forekommer ikke være belæg for Villads Christensens antagelse.

Pietismen omkring Skjern

Der er ingen tvivl om, at den pietistiske bølge på mange måder var en stimulans for den danske kirke. Den begyndte i første halvdel af 1700-tallet, og havde to udgangspunkter, dels København, dels Sønderjylland, her især Tønder-egnen med de tre brødre Brorson (Nicolai, Broder og Hans Adolf i henholdsvis Bedsted, Mjolden og Randrup) og med Peder Wedels far, der var præst i Døstrup. Ud over Stavning har den imidlertid ikke haft større udbredelse på Skjern-egnen. I ”Pietismen i Jylland”, som indeholder en topografisk gennemgang af vækkelsens udbredelse, bliver der ikke omtalt andre sogne i området. Jørgen Knudsen Lang, der var præst i Dejbjerg 1717 – 54 og dermed i næsten alle de år, stamforældrene ejede Dejbjerglund, var således næppe pietist. Iflg. Wibergs Præstehistorie var han ”bemidlet”⁴⁰. Han og hans kone, der var datter af Peder Wedels forgænger i Stavning, har tydeligt hørt til Krarup-familiens omgangskreds.

Dejbjerg-familiens faddere

Alle børnene er døbt af præsten i Dejbjerg, og hans kone var gudmor til det ældste barn, en pige, som blev hjemmedøbt i 1725, men som døde kort efter fødslen.

Den næste var Christen i 1726. Han blev som nævnt båret af Ida Pedersdatter fra Hemmet Præstegård og en søster til Dejbjerg-præstens kone

⁴⁰ Jørgen Knudsen Langs far var byfoged i Lemvig og herredsfoged i Skodborg herred. En søn blev præst i Vilsted ved Bramminge og ”fik flere medaljer for mønsterværdigt landbrug. (Georg Hansen: Præsten – en kulturhistorisk Undersøgelse, 1946, p. 66)

'stod hos' (var huemor); denne søster var imidlertid gift med Peder Wedel i Stavning; derfor var han også fadder sammen med bl.a. barnets morfar, Niels Jensen Bygum.

Næste dåbsbarn var Niels Bygum i 1728 – båret af morfar Niels Jensen Bygums tredje kone. De kvindelige faddere var en moster til Constance fra Hemmet præstegård og præstekonen i Dejbjerg. Mandlige faddere var morfaderen Niels Jensen Bygum og Peder Wedel.

Næste gang (1729) var det en pige, der døde tidligt. Hun blev båret af Dejbjerg-præstens kone. Hendes søster fra Stauning Præstegård var en af de kvindelige faddere, og blandt de øvrige faddere var Peder Wedel og Niels Jensen Bygums svigersøn, som året efter skulle overtage Viumgård.

I 1730 døbttes pigen Anne Kirstine, der blev gift med konrektoren i Ribe, båret af morfaderens kone. Øvrige faddere: Dejbjerg-præstens kone, den søster til Constance, hvis mand havde overtaget Viumgård og ejeren af den store hovedgård Brejninggård nordvest for Ringkjøbing.

1735 - Jens Henrik. Båret af Constances søster fra Viumgård. Øvrige: En datter fra Stavning præstegård og Peder Wedel fra samme, den lokale degns kone samt ejeren af den store hovedgård Kvistrup ved Struer. Sidstnævnte og Christian Krarup var fætre og var vokset op sammen.

1736 - en dreng, der blev kaldt Thure, men som døde tidligt. Båret af Margrethe Thuresdatter, moster til Constance og gift med en ny præst i Hemmet, der også var fadder. Øvrige faddere: Fru Wedel og hendes mand fra Stavning, ejeren af gården Rybjerg i Velling sogn og en datter fra gården Slumstrup i Sædding sogn samt degnen Frederik Hammerich i Skjern. Sidstnævnte var søn af sognepræsten i Skjern, Just Hammerich, som var antipietist og meget lidt begejstret for Stavning-præsten.

Endelig i 1739: Thure, der blev rektor i Aarhus. Båret af fru fra Vennergård i Velling sogn. Blandt de øvrige: Fruen fra Slumstrup, Dejbjerg-præstens datter og ejeren af Vennergård, gudmoderens mand.

Åndelige spørgsmål eller flæskepriser?

Pietismens tale var: ”Gør bod, omvend dig, prøv dig selv, lad din tro ses af dine gerninger, ellers er der ingen levende tro”⁴¹ Var familien på Dejbjerglund grebet af den tale? Det kan vi ikke afvise, men grundlaget for at påpege det – den omstændighed, at Peder Wedel flere gange deltog som fadder i

⁴¹ Citeret efter Johs. Pedersens afsnit i Hal Kock og Bjørn Korerup: ”Den danske Kirkes Historie”, bind V, side 42.

Dejbjerg Kirke – forekommer mig at være en for spinkelt. Jeg tror, at Peder Wedel stod bi på grund af sit ægteskab med en søster til Dejbjerg-præstekonen, der - som vi har set - var fadder næsten hver gang.

Foruden sidstnævnte er fadderne ved de ældste børns dåb navnlig slægt og venner fra Hemmet – Sønder Vium, men ved yngstes dåb deltager der flere proprietærer og deres koner fra flere af nabosognene.

Det ses således, at Christian Krarup, der også ejede gården St. Oldager i Skjern sogn, plejede omgang med alle sine jævnbyrdige landmænd, både de private selvejere og flere af præsterne.

Præstegårdene i Skjern, Stavning, Hemmet og Dejbjerg var nemlig – regnet i hartkorn - ca. halvt så store som egnens hovedgårde⁴².

Jeg tror derfor, at der i lige så høj grad som debat om åndelige spørgsmål er blevet diskuteret flæskepriser ved sammenkomsterne på Dejbjerglund, selv om mange af deltagerne var præster, og selv om Christian have penge nok til at lade alle sønnerne få en boglig uddannelse.

Men vide det bestemt kan vi ikke.

⁴² Min kilde, G. Begtrup: Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, Nørrejylland III, Kjøbenhavn 1812, beskriver ganske vist forholdene omkring år 1800, men jeg tror ikke ændringerne fra 1740 til 1800 har været voldsomme.

Stamfaderens morfar – og epitafiet i Dejbjerg Kirke

Hovedpersonen i denne beretning er morfar til Christian Krarup til Dejbjerglund, der regnes for Krarup-slægtens stamfader.

Morfaderen hed Hans Larsen Krarup, men ham ved vi nu ikke ret meget om. Uvidenheden har imidlertid givet anledning til, at en efterkommer har fantaseret om nogle bedrifter, han skulle have udført.

Denne efterkommer hed Janus Frederik Krarup, der levede 1841 – 1910 og var tipoldebarn af Christian Krarup og dennes kone Constance Bygum. Han var historiker, ansat i Geheimearkivet og fra 1882 – 84 redaktør af Personalhistorisk Tidsskrift.

Han måtte tidligt lade sig pensionere p.g.a. svagelighed, men om der er en sammenhæng mellem svageligheden og hans livlige fantasi, ved vi ikke. Imidlertid fremsatte han en fantastisk tese - helt uden hold i virkeligheden - om vor hovedperson, hans egen tip-3-oldefar, men senere slægtsinteresserede Krarup' er tog tesen til sig i forbindelse med opsætning af et epitafium i Dejbjerg Kirke.

Den rigtige historie

Først den rigtige historie om Christian Krarups morfar. Han var søn af det første medlem af familien, vi kender, nemlig Lars, bonde i en landsbyen Krarup i Hodde sogn nordøst for Varde. Vi ved, at bonden Lars mindst havde én datter og to sønner. Datterens navn kender vi ikke, men hun blev gift med en bonde i den hjemlige landsby. De to sønner kender vi derimod. De hed Hans og Christen.

Hans Larsen Krarup blev landmand på hjemegnen, mens broder Christen (ca. 1639 - 1711) rejste til hovedstaden, hvor han avancerede til kornskriver på proviantgården ved Københavns Slot. Som sådan deltog han i bestyrelsen af leverancer til slottet og disses fordeling til hoffet, hæren og flåden. Senere var han som selvstændig handelsmand et aktivt medlem af ”Det vestindiske Handelskompagni”, der blev etableret efter den danske erhvervelse af øerne Sct. Thomas og Sct. Jan, og senere leverandør til hæren under den skånske krig 1675 – 79. Han blev i hvert fald hovedrig og lånte penge ud til herremænd, der var i økonomiske vanskeligheder. Udlånene skete mod pant i de pågældendes herregårde. 1682 overtog han således herregården Mullerup i det sydøstlige Fyn, men mageskiftede den år 1700 med Vindumovergård mellem Viborg og Randers.

Samme år 1700 bliver han opfordret til at give et forskud på 5000 rigsdaler til kongens kasse: Han beder imidlertid om, at kongen ”vilde ansee min ringe persons oprindelse, at jeg er fød af fattige, erlige bønder folk, men Gud almechtigste har gifvet mig lykce udi kiøbmands handel, og det fornemmeligen med udenrigs kiøbmænd udi England, Holland og andre steder, ald den middel jeg i så måde med mine endnu uliquiderede medinteresserede samblet er udi fast jordegods anvent”. Og så meddeler han, at vil gøre sit yderste for at skaffe kongen 3000 rigsdaler, for hans gods tynges af skat, og bønderne har i 2 år haft sådan misvækst, at deres husbond ikke alene må betale deres skat, men også sørge for kosten til hovbønderne – dvs. dem der arbejder på herregårdens mark.⁴³

Man mener, hans kone hed Stivart – og hendes navn har ført til mange gisninger om, hvor hun stammede fra. Dem vil nu lade ligge. Christen Larsen Krarup fik ingen børn. Til gengæld betænkte han sine søskende og deres børn med noget af det strøgods, han erhvervede i Varde-egnen. Broderen Hans havde nemlig børn, i hvert fald fire døtre, hvoraf den ene af dem altså blev mor til Christian på Dejbjerglund.

Hans Larsen Krarup blev med Christens hjælp selvejerbonde i landsbyen Gårde syd for Ølgod. Det er værd at bemærke, for det er ham, der har stimuleret arkivarens fantasi.

Epitafiet

Nu til epitafiet i Dejbjerg Kirke. Det er ikke oprindeligt, men en rekonstruktion, opsat af Apoteker i Holbæk, Arnold Krarup i 1928. Mens de biografiske oplysninger om fru, Constance Bygum, der angives at stamme fra en tidligere munk og – på god luthersk vis – en tidligere nonne (det sidste er ikke anført), så er oplysningerne om herren, Christian Krarup, ren opspind.

Christian Krarups morfar var, som nævnt, ikke oberst og deltog ikke i det slag ved Chotin (eller Choscim), hvor polakkerne under Johan Sobieski i 1673 besejrede tyrkerne så overbevisende, at han året efter blev valgt til konge af Polen - og i øvrigt som sådan førte polakkerne under slaget om Wien i 1683, hvor tyrkerne blev forhindret i at indtage byen og igen led et afgørende nederlag.

⁴³ ”Meddelelser om Familien Krarup”, 1929, side 52. Kilde: Fynske indlæg 1700.

Epitafiets tekst:

I det øverste lille felt: *"Lykkelig den Slægt, der vandrer i Herrens Spor"*.

I hovedfeltet: *"Til Minde om Slægten Krarups Stamforældre, **Christian Krarup** til Dejbjerglund, født 1699, død 1766,*

Søn af Hans Thomassen Lange til Vormarksgaard og Inger Hansdatter Krarup, en Datter af Hans Lauridsen Krarup, der skal være falden som Oberst i Slaget ved Chotin 1673, faa Aar efter hendes Fødsel, hvorfor hendes Farbroder Christen Lauridsen Krarup til Mullerup og Vindumovergaard antog sig hende, hvis Sønner som Erkendtlighed antog Slægtsnavnet Krarup, og hans hustru

***Constance Biugum**, født 1707, død 1766,*

Datter af Niels Biugum til Viumgaard og Maren Thuesdatter, hvis Moders Farfaders Forældre var Biskop i Aalborg Jacob Jensen Holm og Else Pedersdatter Løvenbalk. Dennes sidstes Fader var Biskop i Viborg Peder Thøgersen, født 1533, død 1595, Søn af en tidligere Munk, Læsemester ved Viborg Domkirke, Thøger Jensen, født ca. 1480, død 1538, som på Spindesiden skal have nedstammet fra Ætten Løvenbalk".

Frederik Krarups ”opdagelse”

Under overskriften ”Om slægtens oprindelse” citeres der i ”Meddelelser” 1930 (side 35) et brev fra arkivar Janus Frederik Krarups bror, præst i Aastrup på Falster, Nicolaj Thure Krarup (1835 – 1930). Her skriver præsten bl.a.: ”Kong Johan III Sobienski af Polen (1674 – 1696) havde blandt sine tropper både et fransk og et tysk hjælpekorps. I en fægtning i Polen faldt anføreren for det tyske, som kaldes ”Johan af Danmark”. En dag som min broder i Geheimarkivet registrerede nogle papirer angående polske forhold på den tid, træffer han på et meget utydeligt navn, som han syntes så ud som ”Krarup”. Han viste det til sin sidemand og spurgte: ”Hvad står dér?” Denne, daværende registrator Plesner, der var ualmindelig dygtig til at læse gammel, utydelig skrift svarede: ”Jeg synes der står Krarup, men jeg tør dog ikke sige det for vist!” Det faldt siden Frederik ind, at der kunde være en mulighed for, at denne Johan kunne være Hans Larsen Krarup, som forudsat at han var den før omtalte underofficer (?), måske kunde være gået i polsk tjeneste og dér endt sit liv. Man har ellers ikke andet spor af ham end hans døtre. Frederik mente at kunne efterspore den sag nøjere, men hans sygdom forhindrede ham i at komme i arkivet, så der er ikke videre at sige om denne sag”.

Meddelernes udgiver bad Frederik Krarup Erlang (1876 – 1948), kontorchef i kreditforeningen i Ringkjøbing, kommentere Nicolai Thures indlæg. Erlang skrev: ”Jeg havde en del forbindelse med Frederik Krarup i de sidste år af hans levetid, og når pastor Krarup skriver, at hans broder ikke fik oplyst, om Hans Larsen Krarup var den Johan af Danmark, som faldt i Polen, så stemmer dette ikke med Frederiks udtalelser til mig. Jeg vedlægger et brev fra ham, hvori han omtaler sin opdagelse af disses identitet, og ved andre lejligheder har han brugt endnu stærkere udtryk og talt om denne identitet, som han havde opdaget og bevist.”

Det er apoteker i Viborg Jens Lind, tip-2-oldebarn efter Christian Krarup og Constance Bygum, der i artiklen ”De ældste Krarup’er” i ”Meddelelser” fra 1933 fastslår Hans Larsen Krarups identitet som selvejerbonde i Gårde. Historikeren Janus Frederik Krarup tese om Christian Krarups morfar må således betegnes er som det pure opspind. Jens Lind gennemgår i ovennævnte artikel detaljeret, hvordan Christen Larsen Krarup sørgede for sine søskende og alle deres børn. Disse detaljer

vil vi springe over. Vi kan dog ikke forlade denne historie uden at få skildringen af vor stamfader, Christian Krarups herkomst og opvækst med.

Christian Krarups herkomst og opvækst

Det vil vi da gøre med udgangspunkt i endnu en artikel i ”Meddelelser”. Den er fra 1922⁴⁴. Christian Krarups mor, Inger Hansdatter Krarup, var gift to gange. Først 1687 med Hans Thomesen Lange, der døde i marts 1699 på Vormarksgård i Hesselager sogn, 34 år gammel, dernæst 1701 med Hans Christensen Anker, der overlevede hende. Hun døde selv i 1730 på Vormarksgård. Der var ingen børn i 2. ægteskab. Om Hans Thomesen Langes herkomst vides i øvrigt intet. Christian Krarup blev født i 1699, efter faderens død. Han blev sammen med en bror optaget i Christen Larsen hjem på Vindumovergård. Her var også en fætter Christian Moth, søn af Inger Hansdatters søster. Han blev senere ejer af herregården Kvistrup i Vejrum sogn ved Struer. Christian Krarup blev student fra Viborg 1717, men derefter landmand.

Notits (2021): Ovennævnte afsnit om Christian Krarups herkomst og opvækst har vist sig at være et falsum, jf. beretning nr. 33: ”Hvem var forældre til Christian Krarup, Dejbjerglund?”

⁴⁴ ”Oplysninger om Inger Hansdatter Krarup og hendes børn” af cand. mag. Nanna Lange, registrator ved Landsarkivet for Sjælland. (”Meddelelser”, side 37).

Tre generationer bekendte sig til Herrnhut

Min far blev temmelig gammel – 95 år – og klarede sig i eget hjem lige til det sidste – bl.a. takket være, at han boede ganske nær ved min søster Majken, mens hun var sognepræst i Nebsager ved Horsens. Far kørte også bil, indtil et par måneder før han døde i november 1999; og han elskede at køre.

I 1996, først på sommeren blev han inviteret til en 100-årsdag den 2. august samme år hos en halvkusine, Hildegard Stumpf. Hun havde i sit aktive liv været pianistinde og konservatorielærer og boede nu i nærheden af Aachen, nær den tysk – belgiske grænse. Hildegard og far havde kendt hinanden som unge. Hun havde omkring 1920 besøgt hans hjem i Nørresøgade – mens fars mor endnu levede - og den 16 - 17-årige danske gymnasiast havde vist den 20 - 21-årige tyske studine Kongens København, og de havde hygget sig sammen. Efter fars mors død i 1922 var bekendtskabet døet ud, og først efter den tyske genforening blev forbindelsen genoptaget mellem de to - nu gamle, men åndsfriske - til 1996 dog kun pr. korrespondance.

De var altså næstsøskendebørn. Deres fælles oldefar, Karl August von Zezschwitz, født 1777, havde været retspræsident i byen Bautzen i Sachsen. Hans gravsten har jeg brugt ca. 1 time til at lede efter på 'gudsageren' i Herrnhut. Han boede nemlig i Herrnhut de sidste år og døde dér i 1854.

Beretningens hovedpersoner og grundlag

Bortset fra den 100-årige Hildegard og min far er denne beretnings hovedpersoner deres fælles oldefar, retspræsidenten Karl August, hans bedstefar Hans Heinrich von Zezschwitz til Taubenheim samt Karl Augusts forældre, Friedrich Christlieb von Zezschwitz til Deutsch Baselitz og Sara Foster. Hun var født i England. Fælles for de tre nævnte von Zezschwitz'er er, at de alle bekendte sig til brødreneheden i Herrnhut.

Endelig en kort omtale af fars mors morbror, der var professor i teologi i Erlangen, og som brød med menigheden i Herrnhut.

Beretningens grundlag er først og fremmest en slægtshistorie på knap 400 sider, der blev udgivet i 1911 i Dresden af Paul von Zezschwitz med titlen "Zur Geschichte derer von Zezschwitz".

Alle slægtens nulevende medlemmer er efterkommere af ovennævnte Friedrich Christlieb til Deutsch Baselitz. Derfor er godsets navn for alle von Zezschwitz' er omgivet af en særlig nimbus.

Forfatteren til "Zur Geschichte" er sønnesøn af en yngre bror til Karl August. Bogen er i 1988 suppleret med "Stammbaun derer von Zezschwits 1486 – 1986", udgivet af Ecke von Zezschwitz, oldebarn af Karl Augusts ældste søn, Benno. Hans efterkommere overtog Deutsch Baselitz fra 1913.

100-årsdagen

Tilbage til hundredeårsdagen. Far besluttede at tage imod invitationen og til stor foruroligelse for sine tre børn bestemte han sig for at gøre turen i bil – og han ville ikke have nogen eskorte. Vi skulle ikke høre ham føre sig frem på tysk. Turen blev en oplevelse for ham. Han gav sig god tid. Brugte tre dage til at tilbagelægge de ca. 1000 km derved; kørte altså kun godt 300 km. pr. dag. Boede natten før og efter fødselsdagen ca. 25 km. fra Aachen, så han kun skulle køre 2 x 25 km på selve dagen.

Den blev fejret med manér. Der var tale af borgmesteren, telegram fra forbundspræsidenten og koncert af gamle elever. En masse ældre medlemmer af von Zezschwitz-familien deltog, og da far kom hjem, fortalte han vidt og bredt om dem alle sammen. Endvidere var det gået op for ham, at hans eget

Fødselaren 2. august 1996

gemyt, hans udadvendthed, fortælleglæde og snakkesalighed, som vi alle – også han selv – altid har troet var en arv fra hans morfar, Carl Paul Caspari,

nok i lige så høj grad stammede fra von Zezschwitz'erne. Han havde i høj grad følt sig blandt sine egne.

Den fælles oldefar

At også den fælles oldefar, retspræsidenten Karl August, havde været udadvendt og snaksom, kan vi læse os til. Således citerer maleren Wilhelm Kügelgen (1802 – 1867) i sine posthumt udgivne erindringer (*Jugenderinnerungen eines alten Mannes*) et brev, han selv havde skrevet i 1832: ”For et par uger siden foretog jeg en rejse gennem Oberlausitz⁴⁵ med min fætter Konstantin Kügelgen (også maler), hans brud Sally og hendes far, den gamle joviale Karl von Zezschwitz. Jeg var daglig ved at gå til af latter, sådan plagede Zezschwitz mig med sine vittigheder, og selv om han har haft det svært, blev vi overdænget af hans morsomheder fra 6 morgen til 10 aften; og så er der da ikke - næst gudsfrygt - noget, der er sundere for maven end latter, og jeg er nærmest blevet overfodret i så henseende i den sidste tid”.⁴⁶ ”Selv om han har haft det svært”, skrev Kügelgen i 1832, og måske var Karl Augusts – nok lidt anspændte – form for humor et forsøg på

Retspræsident Karl August von Zezschwitz.

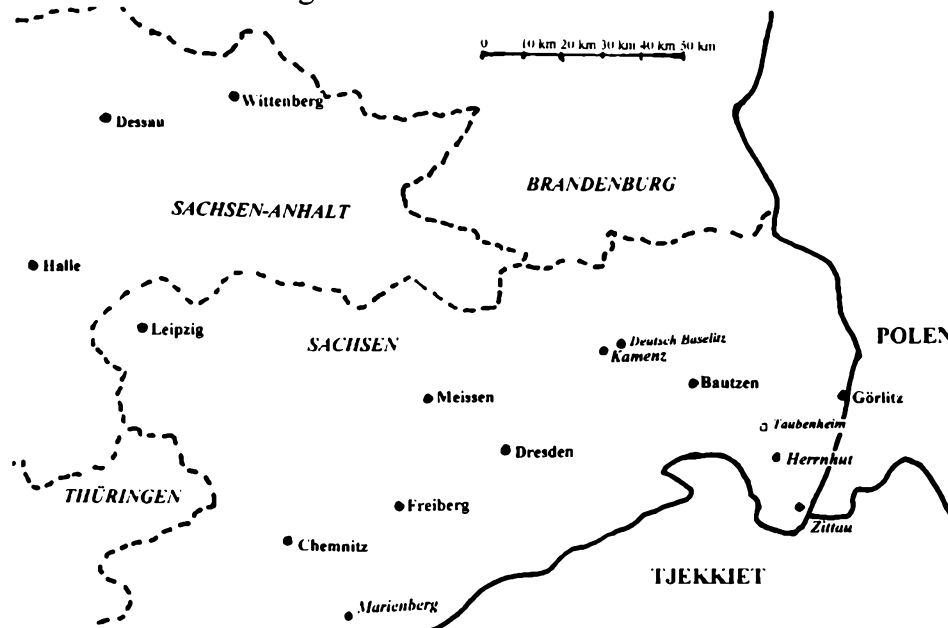
at dække over en række familieære sorger, han havde haft. I 1832 var han i sit tredje ægteskab. Hans første kone var død i 1814, efter 4 års samliv. Hun var blevet smittet med tyfus af indkvarterede soldater⁴⁷, og han havde måttet

1 Oberlausitz er den østlige del af Sachsen, omkring Bautzen, Görlitz og Zittau.

⁴⁶ Her citeret efter ”Zur Geschichte derer v.Z.“

⁴⁷ Sachsen blev i 1813 oversvømmet af soldater. Landet var skueplads for flere kampe mellem Napoleon og de forenede hære fra Rusland, Preussen, England og Sverige (under Bernadotte). I 1813 udkæmpedes der en række afgørende slag: Ved Lützen (20 km. sydvest for Dresden) 2/5, ved Bautzen 20-21/5, ved Dresden 26-27/8 – i de tre sejrede Napoleon – og endelig det afgørende slag ved Leipzig 16-18/10, hvor de allierede sejrede

overgive den nyfødte Sally – den senere fru Konstantin Kügelgen – til fremmed omsorg. Karl August blev så gift med en halvsøster til Sallys mor, men heller ikke dette ægteskab varede mere end ca. 4 år.

Det bragte ham sønnen Benno. I det tredje ægteskab, indgået i 1822 med Konstanze Frederikke von Polenz, fik han 2 sønner – en major og den teologiske professor i Erlangen - og to døtre; den ældste fars mormor. Konstanze døde i 1833 i forbindelse den yngste datters fødsel, men datteren overlevede kun moderen i 6 uger. Karl August giftede sig igen i 1834, og den fjerde kone overlevede ham, men også de fik sorg. De fik to døtre, der begge døde i julen 1840, henholdsvis 4 og 2 år gamle – og i 1839 var datteren Sally død fra mand og tre drenge. Kort sagt: Et familieliv med megen sorg, men hans livsglæde var stadig i behold.

Et tredje af hans oldebørn, dr.jur. Theodor von Zezschwitz, bekræfter dette. Han udgav i 1988 et hæfte om fars mors morbror, teologen Gerhard, med titlen: "Erinnerungen an meine grossvater Gerhard von Zezschwitz (1825–86), Professor der Theologie in Erlangen".

i napoleontidens blodigste slag. I de tre første slag var der ca. 100 000 mand på hver side, i det sidste: Napoleon ca. 170 000 mand, de allierede 200 000.

Om retspræsidentens humør skriver Theodor: ”Ud over en forkærlighed for vittigheder og anekdoter fortalte han gerne von Zezschwitz’ernes familiehistorie, om slægtens generaler og om deres oplevelser i Frederik den Stores krige og i den tyske befrielseskrig”. Det kunne godt – bortset fra historiernes indhold – have været en beskrivelse af vores far.

I 1845 trak Karl August von Zezschwitz sig tilbage til Herrnhut efter at være blevet æresborger i Bautzen, hvor han havde boet siden 1822, først som ’oberamtsregierungsrat’, og fra 1835 som retspræsident (på tysk: Appellationsgerichtspraesident). Theodor skriver: ”Min bedstefar voksede op i et kristent hjem, der gennem generationer havde bekendt sig til Herrnhuterne, og han tilbragte sin livsaften i Herrnhut”. Men hvad er Herrnhut og herrnhutismen? Lad os indkredse sagen.

Herrnhut

Herrnhut er i dag en by i Sachsen. Den ligger 30 km. sydøst for Bautzen, i Oberlausitz, Sachsens sydøstlige hjørne, omtrent dér hvor Tysklands, Polens og Tjekkiet grænser mødes. Byen blev centrum for en brødremenighed, der efterhånden udbredtes til mange dele af verden på grund af en intensiv mission med tilhørende undervisning. Den danske afdeling har hjemme i Christiansfeld ved Haderslev.

Brødremenigheden blev oprettet i 1720’erne ved et samarbejde mellem nogle håndværkere og bønder, der på grund af deres tro var udvandret fra Mähren i Tjekkiet, og den sachsiske greve Nikolaus von Zinzendorf (1700 – 1760). De mähriske brødre var efterkommere efter tilhængere af teologen Johan Hus (ca. 1370 – 1412). Han havde allerede omkring år 1400 protesteret mod flere forhold i den katolske kirke, bl.a. afladshandelen og nadverpraksis. Greve Zinzendorf var søn af en kabinetsminister hos kongen af Sachsen, men blev opdraget i Halle, i et ”pædagogium” (en kostskole for bedrestillede unge), oprettet af den fremtrædende pietist August Francke, præst og professor i Halle. Senere studerede Zinzendorf retsvidenskab i Wittenberg, men beskæftigede sig tillige med Luthers og pietisternes skrifter.

Da han var 22, fik han godset Bertelsdorf overdraget af sin bedstemor og inviterede den mähriske brødremenighed til at bosætte sig her ved foden af bjerget Hut. Sammen fremkaldte Zinzendorf og brødrene en vækkelse i Bertelsdorf, og de vakte tilsluttede sig brødrene. Det religiøse liv i Herrnhut

vakte opsigt, og der strømmede folk til fra alle sider, lutheranere, reformerte og flere mähriske menigheder.

Kristeligt set var brødre menigheden et konglomerat af flere konfessioner⁴⁸. Karismaen, den personlige overbevisning og følelsernes styrke var afgørende. Zinzendorf selv var en karismatisk herre – bl.a. charmerede han ved et besøg i København i 1731 i høj grad den pietistiske Christian VI.

Socialt set fungerede brødre menigheden på samme måde som en kibbutz i det moderne Israel. Den var inddelt i afdelinger, kaldet 'kor', for børn, ægtepar, ugifte kvinder, ugifte mænd, enker og enkemænd, og der var værksteder, landbrug, skoler for menighedens brødre og søstre. Kort sagt: Et kristent, kommunistisk lokalsamfund, som lagde vægt på ydre mission. Det var det samfund, retspræsidentens bedstefar Hans Heinrich von Zezschwits sluttede sig til. Han var blevet betaget af Zinzendorf, som han første gang mødte på universitetet i Wittenberg.

Zinzendorfs teologi

Zinzendorfs teologi er både blevet kaldt for blodteologi og korsteologi. Jørgen Lundby, der i 1903 udgav "Herrnhutismen i Danmark", skriver: "Både i prædiken og sang dvælede han væsentlig ved den blodige forsoner, hans blod, død og sår, og han drev næsten udelukkende på kærligheden til frelseren" (p. 14).

A. Th. Jørgensen, dr. theol. og i 1920'erne og 30'erne kirkelig medarbejder ved Berlingske Tidende, skriver i 'Den store Salmonsens': "I hans troesliv indtog fantasien og følelsen den første plads. Historiske og dogmatiske hensyn var ham underordnet, og som teolog var han mådelig ... Omkring 1736 udformede han sin lære om frelsen, som han knytter nøje til Jesu død på korset. Hans teologi drejede sig i det hele stadig om Jesu sår og død, der ofte udmaledes på en meget smagløs måde. Men det var en glad kristendom, han forkyndte, og han talte med en underlig blanding af barnlighed og forskruethed om Gud Fader som "den kære Papa", Helligånden som den "kære Mama" og Kristus som "Bruder Lämmelein". På lærens område var han subjektivist og skriften spillede en underordnet rolle som lærekilde".

⁴⁸ Efter nogle år anså brødre menigheden sig selv for en del af den lutherske, sachsiske landskirke (Jørgen Lundby)

I "Teologiens Historie, en dogmhistorisk oversigt" af Bengt Hägglund (Lund, 1967) skriver denne: "Zinzendorf samler hele sin teologiske forkyndelse om et eneste centrum: Den gennem betragtning af korset vundne følelse af kristusfællesskab. Teologien har for ham ingen relation til filosofi eller almen dannelse; ej heller regner han med nogen naturlig gudserkendelse. Kun i den korsfæstede findes vished om Gud. Resten er hedensk spekulation. Denne korsteologi har et helt subjektivt, følelsesmæssigt præg. Gennem betragtning af korset, af blodet og sårene vækkes følelsen af, at Kristi kamp og lidelse befrier os fra straf og gør os til ét med den frelser, der er skænket os, som tillige er Faderen og Skaberen".

Et besøg i Herrnhut

Som nævnt har jeg anvendt en times tid på at finde fars oldefars grev i Herrnhut. Det var i 1991, ca. 1½ år efter den tyske genforening. Far havde spurgt, om jeg ville være med til at gøre et forsøg på at spore hans mormors tyske familie, nu hvor det igen var muligt – også for en militærperson - at komme i det tidligere Østtyskland. Sammen med en norsk halvkusine, Vesla Clasen, hvis mor også var oldebarn af retspræsident Karl August, og Nete Langballe, fætter Jesper Langballes mor, drog vi da af sted på en 8-dags tur til Sachsen i fars fine bil, en Alfa Romeo, som kunne køre stærkt på de tyske autostradaer med fri hastighed.

Far havde gennem 'Forenede Danske Motorejere' (FDM) lejet en hytte med fire sengepladser tæt ved grænsen til Tjekkiet, ved byen Marienberg syd for Chemnitz. Ganske langt fra Oberlausitz, men det var, hvad der dengang var mulighed for. Med udgangspunkt her opsøgte vi da på nogle én-dagsture dels Sachsens kulturperler, dels de steder, som familien havde haft tilknytning til, altså også Herrnhut. Turen dertil var dog en to-dags tur, Nete Langballes faldt desværre om natten i sit og Veslas fælles badeværelse og fik hjernerytelse, som hun – af frygt for at genere os andre – ikke fik gjort noget ved, men fortsat deltog i udflugterne, selv om hun må have haft det ganske forfærdeligt. Efter sin hjemkomst blev hun indlagt på neurokirurgisk afdeling, så i virkeligheden har der måske været tale om en blodansamling i kraniet. Faktisk genvandt hun aldrig rigtig helbredet.

Kirkesalen i Herrnhut

Om besøget i Herrnhut har jeg i sin tid noteret: ”Herrnhut. Så forsamlingsalen (der var hverken alter eller prædikestol, kun en forhøjning med en armstol til ’taleren’). Talte med personalet på forstanderkontoret, fik udpeget hvor Karl August v. Zezschwitz’ grav skulle være på ’Gottes Acker’. Til kirkegårdens mandsafdeling. Fandt ikke graven. Besøg på arkivet, venlig dame. Videre til Taubenheim”. Taubenheim havde været ejet af det første familiemedlem, der tilhørte brødremenigheden, Hans Heinrich (1696 – 1778).

Besøget her var en skuffelse. Vi så en nygotisk kæmpevilla, formentlig bygget sidst i 1800-tallet. Der havde været børnehjem i en årrække – vi kørte straks videre.

Hans Heinrich von Zezschwitz til Taubenheim

Det var Hans Heinrich, der blev betaget af Zinzendorf i Wittenberg, og som var ven med greven resten af livet. Han afsluttede imidlertid ikke sine studier i Wittenberg, fordi faderen døde i 1717. Han skiftede med sine søskende og overtog godset Piskowitz nær Kamenz. Det solgte han og købte i stedet Taubenheim syd for Bautzen. Var gift to gange og fik 4 børn i hvert ægteskab. Alle børnene af første ægteskab døde som små. I det andet var alle fire sønner, men nr. 2 og 3 døde begge, da de var ca. 20 år gamle.

Indtil 1743 passede Hans Heinrich sit gods og forskellige offentlige hverv, bl.a. som medlem af den sachsiske landdag, hvor han repræsenterede Budissin-kredsen.⁴⁹

⁴⁹ Budissin er et gammelt navn for Bautzen

Hans Heinrich von Zezschwitz

Der er ingen tvivl om, at han har været en foretagsom handelsmand og en dygtig administrator.

I 1745 sluttede han sig helt til brødremenigheden og flyttede med kone og de to yngste børn til en afdeling af denne i Wetterau ved Lindheim, 40 km. nordøst for Frankfurt am Main. Her tog han vare på godsadministrationen og hans kone forestod børnehuset.

I 1750 boede han og hans kone et årstid hos Zinzendorf i London, men vendte så tilbage til Herrnhut. Om tiden derefter – indtil han døde i 1778 i Herrnhut, 82 år gammel - strømmer ”Zur Geschichte derer von Zezschwitz” over af lovord. Således havde han i 1751 arvet flere slet drevne godser fra en herrnhutisk greve, der døde barnløs. Han rettede dem op med stort besvær og ”overførte dem til brødremenighedens bedste, uden at beholde det mindste til sig selv”. 1753 blev han på en synode i London valgt til vicekansler og ’senior civilis’, hvilket formentlig antyder, at han var en form for forvaltningschef. To år senere oprettede man et administrationskollegium, hvor han blev vicepræsident.

1772 overdrog han Taubenheim til sønnerne Karl Heinrich, der var ugift, og Christlieb.

Han havde således ikke hidtil givet afkald på alle sine jordiske goder, selv om han i Herrnhut var ’broder’, så selvom alle i princippet var lige i menigheden, er det nok et spørgsmål om, hvorvidt greverne og de adelige trods alt var jævnbyrdige med den praktiserende håndværker i alle livets forhold. Både Zinzendorf og Hans Heinrich var jo formuende.

Til slut et citat af en bøn, som han selv skal have noteret på sin 77-årsdag (1773): ”Uanset om jeg i alle menneskelige forhold har fremført min lektie dårligt eller godt for Frelseren, så er ringen sluttet, og jeg kan for altid føre et bestandigt, uafbrudt saligt liv med ham. Jeg stiller mig frem for Frelseren

som én, der helst vil slutte af. Kære Frelser, hvorfor hindre mig i længere i alle livets forhold at handle efter dit hjerte, at signe mig fra morgen til nat. Tal dog til Helligånden, at den iler med at give mig det smykke, som afslutningen er, og at stedes for dig. Lær mig skikkene i dit hus, for at jeg – når jeg engang måtte stå for dit ansigt – måtte opføre mig, som om jeg allerede havde været dér en stund”. Her kan man vist tale om frelsesvished?

Deutsch Baselitz

Efter i 1772 at have overtaget Taubenheim arvede Hans Heinrichs to sønner i 1780 også familiegodset Deutsch Baselitz efter en kusine. Også Deutsch Baselits opsøgte vi naturligvis i 1991. Stednavnet dækker ikke blot godset, men også den omliggende landsby. Og den var det eneste vi kunne finde. Nord for landsbyen ligger der nogle store damme, så vi tænkte, at det kunne jo være at godset lå der omkring, for vi mente at vide, at karpeopdrætning i disse damme havde været et af godsets hovederhverv. Men der var kun en moderne campingplads helt mod nord. Altså tilbage til landsbyen. ”Dér” sagde Nete Langballe, ”dér er der et lille hus – det eneste med en smule stil, det må have været en del af slottet”. Ganske rigtig. En bygningshåndværker kunne meddele, at det var godsets gamle gartnerhus, som nu var købt af en von Zezschwitz fra Vesttyskland. Han ville åbne ’bureau’ dér.”

Jeg noterede dengang: ”Kørte til Gasthaus. Her lang samtale med Frau Engelmann og hendes svigerdatter. De forærede os en ’pamflet’ om godset, skrevet af Ida von Zezschwitz og et billede af slottet (postkort). Videre til Piskowitz, hvor vi så det gamle slot, der nu er Gasthaus”.

Deutsch Baselitz (kopi af postkortet)

Pamfletten’ – som jeg kaldte det dengang – var skrevet i 1947 af godsets sidste ejer, som havde overtaget det ved sin mands død i 1936. Den

indeholdt en kort gennemgang af godsets historie samt en detaljeret beskrivelse af familiens flugt i 1945 foran de fremrykkende russiske tropper, om tilbagekomsten efter tyskernes kapitulation og om, hvordan familien var blevet forvist fra landsbyen i forbindelse med godsets overgang til socialistisk landbrugskollektiv. Hun skriver: ”8. september 1945 blev alle godser på mere end 100 hektar ved en jordreform eksproprieret uden erstatning. Vi besiddere blev smædet som junkere, krigsophidsere og skadedyr for folket”.

Ida von Zezschwitz flyttede til det senere Vesttyskland. Krokonen, Frau Engelmann, havde som barn deltaget i julesammenkomster på slottet for byens børn. Hun fortalte, at slottet simpelthen var blevet jævnet med jorden, da familien havde forladt det. Kun gartnerhuset var tilbage.

Christlieb von Zezschwitz

Om Karl Augusts far, Friedrich Christlieb (1743 – 1810) hedder det i ”Zur Geschichte”: ”Han blev født på Taubenheim og opdraget i brødre-menigheden. Efter afsluttet uddannelse tiltrådte han en rejse til England, lærte dér Sara Foster at kende og forlovede sig med hende. Efter at være blevet gift 29. januar 1773, rejste de nygifte til Fulnek i grevskabet York, hvor de boede i tre år og fik to sønner. Efter sin fars ønske besluttede Christlieb i 1776 at tage tilbage til Tyskland, hvor han vekslende boede på sine godser Taubenheim og Deutsch Baselitz.

Christlieb von Zezschwitz og Sara Foster

Hans ægteskab blev velsignet med 10 børn. Med stor omhu tog Christlieb sig selv af børnenes opdragelse, så vel som af forvaltningen af sine to godser. Også sine undergivnes vel, men især kirkes og skoles trivsel, lå ham

på sinde; med brødremenigheden var han i stadig forbindelse, og der døde han. Hans valgsprog var: l'esperance me soutient" (Håbet hjælper mig).

"Lad dog børnene"

I "Zur Geschichte" står der: „Et par ord om Christliebs Frau Sara, som er stammomter til alle nulevende von Zezschwitz'er. Hendes huslige virksomhed og opgaver som moder opfattede hun som sin højeste forpligtelse i dette liv. Ved opdragelsen af deres mange børn (10 i alt) fulgte hun den grundsætning, at der skulle være størst mulig frihed. "Lad dog børnene" (man lasse sich) var hendes ofte anvendte mundheld, der er blevet næsten ordsprogsagtigt i familien. Sine undergivne i Deutsch Baselitz holdt hun af, som var hun deres mor, sørgede virksomt for deres fysiske og åndelige fornødenheder ved gennemført skolegang, såvel som understøttelse og pleje af dem, der måtte trænge hertil. Hun forskønnede Deutsch Baselitz, som efter hendes mands død testamentarisk var tilfaldet hende, med smagfulde haveanlæg, som hun omhyggeligt plejede egenhændigt. Et barnebarn har skildret sin bedstemor således: "Sara von Zezschwitz var en lille, lidt under-sætsig kone med et venligt og roligt væsen. Efter sin mands død ledede hun bedriften med klar forstandighed. Hun var ganske vist det tyske sprog mægtigt, men en del småfejl lod os ikke forglemme den engelske afstamning, således sagde hun vekslende "du" og "De" og tiltalte også ofte mandlige personer forkert, f.eks. "meine Fritz". Hun vidste ganske nøje, hvad hun ville; når forvalter Donecke på Baselitz kom tidligt til hende for rapport, sagde hun f.eks.: "Meine Dornecke, hvad har du gjort forkert i dag, du skulle hellere have spurgt mig på forhånd". I de sidste år boede hun om vinteren på Kleinwelka (nordvest for Bautzen) og opholdt sig kun om sommeren på Baselitz. Da blev der dagligt drukket the kl. 5 om eftermiddagen, af og til i gården foran døren" Hun døde i 1829 på Kleinwelka.⁵⁰

Professoren, der brød med Herrnhut

Vi vil nu forlade de tre aner, der bekendte sig til Herrnhut, og vende os mod fars mormors broder, Gerhard von Zezschwitz, der blev professor i praktisk teologi i Erlangen. I det tidligere citerede Hæfte fra 1988 af dr. jur. Theodor von Zezschwitz (Erinnerungen an meinen grossvater...) fortæller denne søn-

⁵⁰ I Ecke von Zezschwits: "Stambaum derer von Zezschwitz" (1988) har et afsnit overskriften: "Om slægten Foster til Bamborough Castle". Det fremgår her, at Saras far, William Foster, var regeringsråd på Jamaica, og medlem af brødremenigheden. Moderen, Dorothy Gale, var som faderen født på Jamaica. Begge forældrene døde i England. Oversigten omfatter flere af Sara Fosters aner.

nesøn af professoren om et besøg, som den gamle retspræsident og hans 24-årige teologi-studerende søn i 1849 aflagde hos familien Kügelgen i Harzen i forbindelse med Harzen-rejse. Og han slutter skildringen således: ”Min bedstefar blev efter afslutningen af rejsen endnu en tid hos Kügelgen, og denne beretter: ”Han havde desværre valgt den lutherske retning, men også kun delvis ”desværre”; for han har ikke taget skade af det, ingen hjerteløshed, ingen kulde. Han er et fornuftigt, gennemdannet menneske, en karakter fra top til tå, ganske glad og beskeden. De havde diskuteret kirkelige spørgsmål”.

Gerhard von Zezschwitz

Og efter at have beskrevet, hvordan bedstefaderen i begyndelsen af sin studietid havde nydt tilværelsen, fortsætter sønnesønnen: ”Efter det glade liv tog han imidlertid en højst vigtig, endelig beslutning: Han bekendte sig udtrykkelig til Korkordieformlen⁵¹, og det betød til ortodoks lutherdom. Kügelgen havde i 1849 udtrykt beklagelse over denne beslutning. Kügelgen taler på baggrund af en bekendelse til Herrnhut, men gør det også klart, at min bedstefar gik imod familietraditionen. Det var tillige en generationskonflikt, en afgørelse, der går imod hans far, ud fra den forståelige grund, at hver generation også i religiøse spørgsmål vil tale sit eget sprog.

I stedet for Herrnhut’ernes religiøse subjektivism, i stedet for deres pietistiske kraft, valgte han den lutherske ortodoksi. Det lyder næsten som et oprør. Men ved siden af generationsaspektet var der noget andet og vigtigere. Min bedstefar ville i stedet for den pietistiske subjektivism, den emotionelle tilbedelse og Herrnhuternes foreningsagtige religiøsitet, fastlægge

⁵¹ Konkordieformlen er et bekendelsesskrift, der blev affattet i 1577 og indført i de fleste lutherske kirker. I hovedafsnittet afvises alle tilnærmelser til romerkirken og calvinismen (Salmonsens)

sikre troesforudsætninger. Det afgørende element for hans beslutning var trangen til at sikre troen en fast basis, der gik tilbage til Luther, ud fra hvilken han i fremtiden kunne gå ind for sin tro og forsvare den.”

Familienverband von Zezschwitz

Det faktum, at gartnerhuset i Deutsch Baselitz som en reminiscens fra fordums storhed var overtaget af en von Zezchewitz, bevirkede, at far efter hjemkomsten fik kontakt med familien og året efter blev inviteret til Familienentag i 'Familienverband von Zezschwits' samt fik genoptaget forbindelsen med Hildegard Stumpf. Han deltog nu ikke i den pågældende Familienentag, men sendte i stedet min bror Søren to døtre, Agnete og Katrine, som begge havde studeret teologi et halvt år i Tyskland og derfor var sproget mægtigt. Også de fortalte om, hvor de var blevet slået af ligheden mellem far og von Zezschwitzer'ne.

Først ved Hildegards 100-årsdag kom far selv af sted. Og så hører det for resten med til historien, at mens han gav sig god tid til udturen til Aachen, så kørte den 92-årige herre de ca. 1000 km hjem til Nebsager ved Horsens på en eneste dag. Men da var han også udkørt.

Knyttet til Frijsenborg

Gennem tre slægtsled har mine forfædre på en eller anden måde været knyttet til grevskabet Frijsenborg.

Fars oldefar, Niels Bygum Christian Krarup, oprettede i 1830'erne Jyllands første landbrugsskole på hovedgården Frijsendal, der hørte under Frijsenborg. Frijsendal havde han forpagtet. Før den tid havde han været lærer på Lyngby Seminarium ved Grenaa samt forpagter af den lokale præstegård. At det blev muligt for ham at blive forpagter af en hovedgård skyldtes måske hans svigerfamilie⁵².

Svigerfaderen var præst, hed Johan Gottfred Manniche og var født 1766. Gennem hovedparten af sit liv beklædte han to embeder, og begge steder ejede Frijsenborg kirkerne og havde kaldsretten, dvs. greven kunne bestemme, hvem kongen skulle ansætte. Først var Johan Gottfred Manniche 23 år i Hammel, dernæst 30 år i Søften.

I Wibergs præstehistorie står der, at hans far var løjtnant i landmilitsen og havde - omtrent som sønnen - navnet Gotfred Manniche. Denne far har vi hidtil ikke kendt meget til; derfor vil vi med denne beretning først og fremmest koncentrere os om ham.

Landmilitsen

Løjtnant i landmilitsen - hvad vil det sige? Ja, en militsenhed er en ikke-professionel militær enhed med en kortere uddannelse end de professionelle. Landmilitsen i 1700-tallet var på den ene side oprettet til at blive indsat i fæstningerne og andre hjemlige anlæg, når den hvervede hær var udenlands. På den anden side skulle den virke som en pulje, hvorfra militsfolkene individuelt kunne erstatte mangler blandt de "geworbne", svarende til det man i vore dage ville kalde et personelerstatningsdepot.

Landmilitsens mandskab arbejdede i det daglige som karle i landbruget i hjemstavnen, men mødte til uddannelse hver tredje søndag efter kirketid. De var derfor "stavnsbundne", måtte ikke uden pas forlade området for det gods, de hørte til. Foruden søndagseksercitsen havde man 1-2 uger om året samlede øvelser i kompagni-, bataljons- og regimentsramme. I flere år faldt bataljons- og regimentsøvelserne imidlertid bort, fordi der skulle spares.

⁵² Niels Bygum Christian Krarups skæbne er beskrevet i beretningen "To kammerråder".

Landmilitsen oprettedes oprindeligt i 1701 under Frederik IV, men blev nedlagt 1730, da Christian VI blev konge, for atter at opstå i 1733.

Løjtnant Manniche gjorde tjeneste i landmilitsen i en periode, som militærhistorikeren K.C. Rochstroh i 3. bind af sit mammutværk, ”Den Nationale Hær”, har kaldt ”Landmilitsens stille tid, 1744 –57”

I Hirsch: ”Danske og norske officerer 1648 – 1814”⁵³ står der nemlig, at Manniche blev udnævnt til fenrik ved Søndre Jyske Nationale Infanteriregiment 9. maj 1748, blev premierløjtnant ved regimentet 28. august samme år og afskediget 6. september 1758. Mere er der ikke om ham, men han står opført som Gotfried Mancke med navnene Manecke og Maniich i parentes.

Landmilitsens stille tid

Den stille tid fulgte efter en periode omkring 1742 - 43, hvor landmilitsen havde været aktiveret på grund af frygt for svensk aggression, da en gottorpsk prins – efter russisk pres – var blevet valgt til tronfølger i Sverige. Søndre Jyske Nationale Regiment blev herunder indsat som besætning i fæstningen Rendsborg. Og den stille tid sluttede med, at der i 1757 blev udtaget 1500 mand fra landmilitsen til at supplere de geworbne rytterregimenter, der var samlet i Holsten under den preussiske syvårskrig.

I den stille tid var aktiviteten ved landmilitsen ikke særlig stor, skriver Rochstroh.

Søndre Jyske Nationale Infanteriregiment var udskrevet i Ribe- og Aarhus stifter, altså i den sydlige del af Nørrejylland. Det omfattede 12 kompagnier, kan vi se af en oversigt fra 1758, der ligger i regimentets arkiv i Rigsarkivet. Oversigten indeholder officerernes navne og fødested samt kompagniernes samlede styrke. Desværre er den først udfærdiget ved årets udgang, og da Gottfred Manniche som nævnt blev afskediget i september samme år, er han desværre ikke blandt de 36 officerer. Men det er interessant at se, at af de 36 er de 32 født i kongeriget. Det var nemlig et krav til officererne i landmilitsen, at de kommanderede på dansk. De fire resterende er fra Mecklenborg, Oldenborg, Holsten og Norge.

⁵³ Johan Chr. Waldemar Hirsch (1842-1922), oberstløjtnant og personalhistoriker udarbejdede sammen med sønnen Cay Hirsch (1873-1935) et håndskrevet værk i 12 foliobind, som indeholder alle kendte oplysninger om ”Danske og norske officerer 1648-1814”. Værket står på Det Kongelige Bibliotek og er en guldgrube for personalhistorikerne

Gotfried eller Gotfred?

Af Hammel kirkebog fremgår det, at han var 62 år ved sin død i maj 1773. Han var altså født omkring 1711, og således hele 37 år, da han blev officer. Det synes derfor sandsynligt, at han har været underofficer før udnævnelsen til fenrik i landmilitseren.

Men har dette været i et hvervet regiment, eller i landmilitseren, og har han heddet Gotfried og oprindeligt fra Mecklenburg, Holsten eller Ditmarsken, eller har han heddet Gotfred og været dansk?

I Hirsch' oversigter er der anført en herre ved navn Gottfried Christoph Mancke, regimentsfeltskærer i Rendsborg ved det oldenborgske infanteriregiment til fods, ansat 1726 og afskediget 1756. Det kunne måske være en bror til vor Gotfried.

Ved Nordre Jyske Nationale Infanteriregiment – altså i landmilitseren – var der en sergent ved navn Hans Kristoffer Manniche eller Mannik med bopæl i Gjerlev herred, Ommer syssel, død 1774. Det kunne måske være en broder til vor Gotfred, der i så fald ville være født i Danmark.

Vi finder aldrig ud af, hvad der er rigtigt; men vil kort vende tilbage til sagen i forbindelse med relationerne til Frijsenborg.

Hvem var præstens mor

Men først tilbage til Wibergs præstehistorie. Der står der også, at præsten Johan Gottfred Manniches mor hed Maren Nielsdatter, og at hun siden blev gift med en berider hos grev Frijs, med hvem hun fik en søn, der blev præst på Falster.

Men var Maren Nielsdatter præstens mor?

I mange år har det nemlig givet anledning til undren, at der i Mallings ”Samling af Vielser i danske Landsogne 1661-1792”⁵⁴ står, at løjtnant Gotfred Manniche og Maren Nielsdatter blev viet i 1772.⁵⁵

⁵⁴ I 1660 blev der indført en forbrugsskat på bryllupper for folk, der ikke tilhørte bondestanden. Den kaldtes kopulationsskat. Udenfor København blev den opkrævet indtil 1792 – i København helt til 1869. Fra tiden før 1700 er regnskaberne for kopulationsskatten for størstedelen gået tabt, men for tiden 1761-92 er regnskaberne en værdifuld kilde. Overretssagfører H. Malling har udarbejdet et register over alle de vielser i landsognene, der er findes i kopulationsregnskaberne. Registret i 4 håndskreven bind findes på læsesalen på Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland. Registret indeholder henved 8000 vielser.

⁵⁵ Der står hos Malling, at vielsen fandt sted i Linaa, Randers amt, men det har ikke været muligt at finde vielsen i en kirkebog, hverken i Linaa sogn i Randers Amt, i Todbjærg

Hvordan kan det dog være? Deres søn blev jo født i 1766. Der måtte vel enten være tale om en skrivefejl, eller var Maren Nielsdatter måske slet ikke mor til Johan Gottfred? Løjtnanten havde måske været gift før!

Og det havde han, viser det sig, hvad vi vender vi tilbage til; men ikke desto mindre er Maren præstens mor. Det er der dokumentation for fire steder: 1) Et refereret brev fra 1766 i Danske Kancellis brevbog, 2) Skifteforretningen ved løjtnantens død 1773 3) En dåbsattest fra 1797 og 4) Johan Gottfreds vita i Århusbispens vitaprotokol .

Brevbogen – skriftemåls frihed

I Danske Kancellis brevbog (Jyske Register 1766, side 204, nr. 372) står der: ”Skriftemåls frihed formedes lejermål for Lieutenant Gotfred Manniche og Maren Nielsdatter af Aarhus Stift”.

Denne frihed for at stå offentligt skrifte må være meddelt i forbindelse Johan Gottfreds fødsel. Han var jo netop født i 1766.

Skifteforretningen

”Anno 1773: Skifte Forretning efter afgangne velædle og velbårne hr. Lieutnant Gotfried Manniche i Hammel, begyndt d. 21. Juni og slutted dend 30. Decemb.”, således indledes skiftesagen, der fylder ikke mindre end godt 18 håndskrevne sider i skifteprotokollen for Frijsenborg gods, og som varede lidt over et halvt år. Efter en redegørelse for, hvem der var til stede begynder den lange skiftesag med at fastslå formålet: ”At registrere og vurdere den afdødes Efterladenskaber til lovlig Skifte og Deling imellem den efterladede Enke Maren Nielsdatter på den ene Side og den med den afdøde avlede Søn Johan Gotfried Manniche, 6 år, på den anden Side”.

Dåbsattesten

Med danske kancellis brevbog og skiftesagen er det dokumenteret, at Johan Gottfred virkelig var søn af dem begge. Oplysningerne i Wibergs præstehistorie var rigtige. Men Johan Gottfred var det, man dengang kaldte et slegfredsbarn⁵⁶. Mon det dengang det haft nogen folkelig betydning i

sogn i Randers Amt, hvor der ligger en landsby, der hedder Linaa, i Lime sogn, Randers Amt, eller i Linaa sogn ved Silkeborg.

⁵⁶ Slegfred kaldtes i det gamle lovsprog en kvinde, der levede sammen med en mand uden at være gift med ham, når de i øvrigt kunne have ægtet hinanden. Børn fra et sådant forhold kaldtes slegfredsbørn. Begrebet udvidedes efterhånden til at omfatte et uægte

forbindelse med kaldelsen til præst i fødesognet efter bare 31 års forløb? Alle i sognet har givet vidst hvem han var, og hans stedfar og mor boede der stadigvæk. Men der blev skrevet en meget diplomatisk dåbsattest, da han - for at sikre sin tilkommende kone, Elsebeth Margrethe Christiane Nielsen - søgte om optagelse i enkekassen. Attesten var udstedt 1797 af sognepræsten i Haurum, der var Johan Gottfreds studenterkammeret fra Århus Kate-dralskole. Der står: "Udi Hammel Kirkes Ministerialbog, pag. 87, findes antegnet, at Faderen Lieutenant Gottfred Manniche har haft en Søn til Daaben Anno 1766, den 12. October, som blev født den 10de October og kaldt Johan Gottfred - Moderen, skjønt hendes Navn ej er anført i Kirke Bogen, er Maren Nielsdatter af Hammel. Dette, Saavel som og, at Requirenten, Herr Johan Gottfred Manniche efter troværdige Folks Udsagn er bemeldte Søn bekræftes med Haand og Segl". En meget diplomatisk formulering til sleg-fredsbarnt som vordende nabopræst.

Foto af dåbsattesten fra 1797. Bemærk, den er skrevet på stempelpapir

Først viet i 1772

Forældrene blev nemlig først gift i 1772. Under 10. april 1772 står der i Hammel kirkebog: "Troløvet lieutenant Manniche og *hans pige* Maren

barn, dog ikke et 'horebarn', dvs. at mindst én af forældrene var gift med en anden. Et barn kunne således være horebarn til både far og mor, eller horebarn til en gift far og slegfredsbarn til en ugift mor, eller omvendt. Ikke at forveksle med nutidens typografiske udtryk 'horeunge'. (Salmonsens)

Nielsdatter”. De må derfor været blevet viet kort efter, selv om det ikke er indført i kirkebogen.

Men i samme kirkebog og i samme år finder vi følgende: ”Anden søndag i fasten: ”Maren Nielsdatters uægte barn døbt Nille Marie; båret af Laurs Snedkers kone, faddere: (Bl.a.) Laurs Snedker” (bror til Maren), og ”Den 18. juli. Begravet Maren Nielsdatters uægte barn, navnlig Nille Marie, gl. 24 uger”.

Hvorfor har landmilitsløjtnanten først giftet sig med hende et år før, han døde? Hvorfor skulle hun føde endnu en gang, før han ægtede hende? Var grunden den, at han var gift med en anden – så Johan Gottfred således i virkeligheden var et horebarn – og at han først måtte ud af dette ægteskab, eller var Maren Nielsdatter simpelthen ikke fornem nok til hans omgangskreds? Den omfattede præster og funktionærer ved grevskabet Frijsenborg, kan vi se af kirkebogen, og hun tilhørte bondestanden, født 1737, som datter af snedker Niels Laursen og Ane Andersdatter i Hammel. Hendes bror Laurs senere overtog snedkeriet.

På den anden side viser navngivningen jo tydeligt, at Gotfred Manniche vedkendte sig faderværdigheden.

Nille Jørgensdatter Hiersing

Som nævnt havde han været gift med en anden. I 1759 blev han i Hammel kirke viet til Nille Jørgensdatter Hiersing, provsteenke fra Vitten. Det fremgår af Wiberg – og af Hammel kirkebog. Brylluppet fandt sted 26. april, men allerede 11. november samme år blev hun begravet, 47 år gammel. Fra første ægteskab med provsten Christen Høst havde hun flere børn. De yngste – bl.a. en datter fra 1746 – var ikke voksne ved hendes død, så løjtnant Manniche har måttet tage sig af dem i nogle år, har altså i praksis adopteret i hvert fald den yngste. Det kan være en forklaring på, at Maren Nielsdatter måtte vente.

Lad os et kort øjeblik rette blikket mod provsteenken Nille Jørgensdatter Hiersing.

Hun var datter af Jørgen Nielsen Hiersing, præst i Lyngå–Skjød 1707–1754, og således både datter og enke fra præsteembeder, hvor kaldsretten tilhørte Frijsenborg, og det er ikke en tilfældighed, at vi hidtil har mødt flere, hvis levebrød skyldtes grevskabet. Et par ord om dette

Grevskabet Frijsenborg

Skaberen af det hed Mogens Friis, der levede 1623–75. Hans far skrev sig *til* Favrskov, et gods, der ligger 4 km. sydvest for Hadsten, i Lyngå sogn. Mogens Friis var ansat i Danske Kancelli i kong Christian IV's sidste år og blev i 1657 af kong Frederik III udnævnt til rentemester (finansminister). Han havde arvet en betydelig mængde jord i Skåne, som jo - Bornholm inclusive - blev afstået til Sverige ved Roskildefreden 1658. Efter svenskekrigenes ophør og bornholmernes frihedskamp deltog han i forhandlingerne om Bornholms tilbagevenden til Danmark. Til gengæld for Bornholm forlangte svenskerne, at der til den svenske krone blev overdraget 8000 tønder hartkorn, ejet af danske adelsfolk. Mogens Friis havde arvet flere godser i Skåne efter sin mor, og det blev da aftalt, at han gav afkald på de 8000 tdr. hartkorn, som svenskerne forlangte, mod at han som modydelse fik tilsvarende jord i Jylland, og at han selv måtte være med til selv at bestemme, hvor denne jord skulle være placeret. Han valgte da nogle arealer, der ikke lå for langt fra fædrengården Favrskov. I april 1672 blev grevskabet Frijsenborg så dannet af en række herregårde mellem Randers, Silkeborg og Århus.

Grevskabet gik derefter i arv fra far til søn i tre generationer, men Mogens Friis' sønnesøn fik fem døtre, men ingen sønner. Den ældste datter døde som lille, og den næstældste blev gift med grev Erhard Wedel, der 1763 overtog Frijsenborg og antog navnet Wedel-Friis. Han var rytterofficer, lige som hans svigerfader, Christian Friis, havde været, og han overtog også svigerfaderens regiment. Erhard Wedel-Friis sad på Frijsenborg i 23 år, til 1786, og ham vil vi høre lidt nærmere om senere. Han havde ingen børn, og grevskabet gik derefter videre i døtrenes række. Til sidst var den fjerde datters søn arving til hele herligheden. Hans far var en baron Krag-Juel-Vind til baroniet Juellinge på Lolland, og han antog selv efternavnet Krag-Juel-Vind-Frijs. Da han døde i 1815 strakte Frijsenborg sig over 450 kvadratkilometer med henved 6000 tønder hartkorn, 42 kirker og 15000 tønder land skov – et helt lille fyrstendømme.

Det var altså dette 'lille fyrstendømme' fars bedstefars forfædre havde tilknytning til – men hvorfor? Og hvordan kommer landmilitærløjtnanten ind i billedet her? Lad os se lidt på hans omgangskreds.

Bopæl og omgangskreds

Første gang vi møder løjtnant Manniche i ikke-militær sammenhæng, er i foråret 1758 ved en dåb i Galten kirke, Galten herred, hvor han er fadder til

den lokale kapellans barn. Han benævnes da 'lieutenant Manniche i Wissing'.

I Wissing har han måske boet i en såkaldt officersgård – men i hvert fald kun indtil afskeden i september 1758.

Dåben i Galten kirke vender vi tilbage til senere, men omstændighederne tyder på, at han har været næstkommanderende i et kompagni, der blev udskrevet i den nordlige del af Aarhus stift, bl.a. i Galten herred. Denne tydning bekræftes af et fund i Landsarkivet i Viborg. Gotfred Manniche underskrev i 1758 et kompagnis sessionsliste, hvor mandskabet var fra egnen om Frijsenborg. Chefen for kompagniet var oberstløjtnant og hed Johan Bernhard Jæger.

Han blev kompagnichef ved Søndre Jyske Nationale Infanteriregiment i 1747 og har således måske været Manniches chef i hele dennes officerstid; måske var han oven i købet skyld i, at Manniche blev officer. Kan det være derfor Manniches søn fik fornavnet Johan? Opkald efter chefen var ikke ualmindeligt dengang. Jæger var andengenerationsdansker, født på Sjælland, og måske i familie med en skovrider Jæger ved Frijsenborg fra begyndelsen af 1700-tallet med bopæl i Pøt Mølle.

I de sidste år bor Manniche i Hammel, i et hus, han har fæstet af Frijsenborg – og omgås stadig præsterne og godsfunktionærerne.

Godsfunktionærerne

De pågældende har nemlig – uanset at præsterne formelt var udnævnt af kongen - tilhørt en særlig klasse af overordnede medarbejdere ved godset, hvis ve og vel var helt afhængig af grevens nåde. Man kunne også kalde dem den lokale intelligentsia, idet den foruden gejstligheden omfattede godsforvalterne og deres fuldmægtige, birkedommeren, skovrideren og senere godsets læge, altså alle dem, der kunne læse og skrive. Hvem der var med i kredsen, fremgår bl.a. af kirkebøgernes angivelse af fadderne ved dåb i familierne. I moderne tid ville man kalde det nepotisme, men i datidens lagdelte samfund var det ganske almindeligt – uden ansøgning – at ansætte dem, man kendte og kunne stole på, både når der skulle kaldes præster og ansættes godsforvaltere, og hovedpersonen i den forbindelse har formentlig været godsforvalteren på selve Frijsenborg.

Fra andre godser kender man således den korrespondance, der har været ført mellem godsforvalteren, som forestod den daglige drift, og godsejeren, når denne enten varetog et kongeligt embede i hovedstaden eller opholdt sig i udlandet.

'Forvalter hos grev Frijs'

Tilbage til provsteenken Nille Jørgensdatter Hiersing. Hendes farfar hed Niels Nielsen Hiersing. Han var 'forvalter hos Grev Frijs' – sådan betegner Wiberg ham⁵⁷. I værket 'Danske Slotte og Herregårde' (1967) skriver rigsbibliotekar Palle Birkelund om godsets Favrskov, der som nævnt var den første Frijsenborggreves fædrene gård: "I 1713 døde Favrskovs forpagter Niels Nielsen Hiersing, som havde siddet på gården i over 40 år og vundet sig en god formue". Favrskov havde ikke oprindeligt været en del af grevskabet og var gået i arv til familien Rosenkrantz fra Rosenholm, som imidlertid 1697 igen solgte den til familien Friis. Der er således ingen tvivl om, Niels Hiersing har sørget godt for sine efterkommere – og at Gottfred Manniche tilhørte godsfunktionærkredsens sociale lag, selv om han var ansat i landmilitseren, kan skyldes ægteskabet med Nille Hiersing, men den tidligere omtalte deltagelse som fadder i Galten kirke i 1758 kunne også tyde på familiær tilknytning til andre af egnens præster.

Tilknytning til andre præstefamilier?

For at kunne beskrive denne mulighed er det nødvendigt at anføre en lang række navne, som måske i virkeligheden er helt uden betydning for historien om vor hovedperson, og hvor det i virkeligheden kun er slægtsforholdet, der har interesse; men navnene må med for at vise, at det drejer sig om præstefamilier. Derfor tilbage til dåben i Galten.

I 1758 skriver præsten her i sin kirkebog: 7. søndag i fasten døbte jeg hr. Brunovs (kapellanens) barn, båret af provstinde Brunov fra Virring (barnets farmor). Faddere: Provst Brunov (dets farfar), hr. lieutenant Manniche i Vissing, hr. Jacob Krogsgaard, præst i Sjelle (moderens bror), madam Berg i Virring (faderens søster) og madam Monrad i Ørum (moderens søster).

Alle fadderne – undtagen løjtnant Manniche – var således i nær familie med barnets forældre. Var løjtnant Manniche en undtagelse, eller var han måske fadder, fordi han allerede på det tidspunkt havde indgået en alliance med Nille Hiersing, der havde været enke siden 1752, men som tilsyneladende ikke umiddelbart synes at have været i familie med barnets forældre. Eller har Manniche evt. på anden vis haft familiemæssig tilknytning til dåbsforæl-

⁵⁷ Under Skivholme-Skovby, hvor en søn af Niels Hiersing var præst, skriver Wiberg: "Fader: Den i sin Tid vidt berømte, brave Mand, N. Nielsen H., velbetroet Forvalter i Grevskabet Frijsenborg og Forpagter på Favrskov".

drene? Kan han evt. have været gift før ægteskabet med Nille Hiersing? Det ved vi ikke noget om; vi kender intet til hans liv før landmilitseren.

Et fingerpeg

Et lille fingerpeg kan der måske være. Førnævnte regimentsfeltkærer i Rendsborg, Gottfried Christoph Mancke, havde en søn, Frederik Manche, hvis mor var søster til en præst i Vinding, Tyrsting herred. Det fremgår af skiftet efter den pågældende præst i Tyrsting herreds gejstlige skifteprotokol. Her tituleres Frederik Manche som ”underkonduktør ved den Holstenske fæstning, hvis fader er regimentsfeltkærer ved det oldenborgske regiment”.

Præsten i Vinding hed Holm og havde foruden søsteren, der var Frederik Manches mor, to officersbrødre, Peder Vilhelm Holm og Henrik Chr. Holm. En familiemæssig sammenhæng mellem feltkæderen, hans søn Frederik og vor landmilitserløjtnant kan være en mulighed, men vi ved intet. En hypotese: Gotfred Manniche har været underofficer i Rendsborg, da Søndre Jyske Nationale Infanteriregiment før ”landmilitserens stille tid” blev sendt dertil, og er derefter blevet tilknyttet landmilitserregimentet som officer, fordi han har haft forbindelse med familien Holm. Måske fordi han var bror til regimentsfeltkæderen.

Fik endnu en søn

Løjtnant Manniche døde i maj 1773, men skiftesagen blev først afsluttet 30. december 1773. Det skyldtes, at Maren Nielsdatter endnu en gang ventede sig. Sidst på året fik hun en søn, der blev kaldt Nicolai, så nu kunne fordelingen mellem enken og nu de to børn finde sted – og der var ikke så helt lidt at dele. I alt blev der 500 rigsdaler til hver af de to sønner.

En obligation på 2000 rigsdaler

Det viste sig nemlig, at der eksisterede en obligation af 1765 fra Frijsenborg på 2000 rigsdaler – et lån, som Gotfred Manniche havde ydet til grev Erhard Wedel-Friis, som jo i 1763 havde overtaget både et gældstynget gods og et udgiftstungt geworbent rytterregiment fra svigerfaderen, Christian Friis.

I skiftet står der: ”Videre producerede (fremdrog) Enkefruen Maren Nielsdatter en obligation given af Hans Excellence Hr. Greve Wedel Frijs og Grevinde Sophie Christine Frijs de dato 26 April 1765, hvorefter højgrevelige Herskab er skyldig til Stervb. den Capital 2000 Rigsdaler.” Så følger en afskrift af obligationens tekst. Desværre fremgår det ikke, hvorfor

den er udstedt, men det tilføjes, at der er betalt renter til Viborg Snapsting 1766 med 80 rigsdaler og til Viborg Snapsting 1767 også med 80 rigsdaler. Renten var altså rimelig; 4% pro anno.

Lån fra mange lokale

Greven havde måttet tage flere lån, fremgår det af Frijsenborg godsarkivs sager vedr. Viborg Snapsting. I 1765 skriver godsforvalter Beuch et "Pro memoria" over obligationer som til snapsting skal udfærdiges

1. Til hr. Secher, sognepræst til Udbyneder og Kastbjerg og hans søster (Edel Secher) i Aarhus 40000 Rdl.
 2. En obligat. til obristen Winding 21000 Rdl.
 3. Obligat. til lieutenant Manniche 2000 Rdl.
 - Do hr. Nissens enke i Ormslev 1200 Rdl.
 - Do Karmark i Hvorslefgaard 1200 Rdl.
 - Do Knudsen i Hvorslef Mølle 1000 Rdl.
 - Do Jens Hiort 600 Rdl.
- ...
- Madam Blichfeldt i Aarhus 2500 Rdl.
Godsforv. Beuch 2000 Rdl.

Alle disse obligationer udfærdiges til Naadig Herskabets Underskrift til Snapsting 1765 at anmelde".

Det fremgår tydeligt af listen, at det har været godsforvalterens opgave – måske bortset fra de femcifrede beløb – at skaffe alle lånene i hus. Han har været omgangskredsen rundt.

I samme sag var lå der en kvittering for udbetaling af renter. Tekst: "Af Capital 2000 Rdl. Som jeg hos Hans højgrevelige Exell. S. T. Naadige Greve Wedel Frijs haver indestaaende er mig af Hans Forvalter Bagge paa Frijsenborg betalt 1 Aars rente til Snapsting 1768 med 80 Rdl. – For hvilke firsindstyve Rigsdaler hermed tilbørlig quitteres.

Hammel den 26de April 1768 G.Manniche

Der kan ikke foretages en direkte jævnføring med vor tids kroner og ører for at påpege størrelsen af grevens lån. Men til illustration af forholdet kan det anføres, at herregården Holbækgård ved Randers Fjord (ca. 600–700 td. land) i 1765 blev solgt til 65 000 rigsdaler, at en tønde rug kostede 1½ - 2 rigsdaler, og at en københavnske arbejder måtte arbejde i 4 dage for at tjene 1 rigsdaler.

Manniches penge – hvorfra?

Manniches mange penge stammede ikke fra hans løjtnantsgage, men fra ægteskabet med Nille Hiersing. Ikke fordi hendes første mand, provst Christen Høst, efterlod hende meget; men da hendes far døde i 1754, 2 år efter ægtemanden, viser et langt skifte i Sabro herreds gejstlige skifteprotokol, at hun arvede hun ikke mindre end 3700 rigsdaler; så hun var et godt parti!

Uniformseffekter m.v. i skiftet?

I skiftet efter løjtnant Manniche var der en række effekter, der må stamme fra hans tid som aktiv soldat:

- 1 rød charlagens kjole med sølvklædte knapper.
- 1 hvid lædervest med sølv med sølvklædte knapper ude
- 1 gl. graa lædders kjole og vest
- 1 par sorte manchester buxer
- 1 par hvide lædders ditto med sølvklædte kapzon ude
- 1 sort fløiels chachette
- 1 hat med sølvtråde omkring
- 1 par pistoler

Pistolerne var privat ejendom. De danske officerer fik først tjenestepistol i 1887. Indtil da havde deres våben været en sabel.

Beskrivelsen af de efterladte uniformseffekter svarer nøje til de kopier af farvelagte tegninger fra Rigsarkivet af officersuniformer, der gengives nedenfor, selv om det skal bemærkes, at det øverste billede er fra Søndre jyske nationale. Infanteriregiment, og Gotfred Manniche tilhørte som nævnt det Nordre jyske nat. Infanteriregiment.

Tegning nr. 57 af "Den Søndre Jyske Nat. Inf. Nubærende Mundering for Officerer efter communicerede allernaadigste Ordre af 29de oct. 1754". Underskrevet af regimentschefen i "Weyle 19. sept. 1758". Krigskancelliet: Diverse sager – uniformer. (RA folioregistratur 91e: 1735, Søndre jyske nat. Inf. Rgmt. Kongl. Uniform, Kamisol, Hat, jf. resolution N 125/1735)

Overofficer fra Nordre jyske nationale Infanteriregiment; fra samme pakke i Rigsarkivet le Infanteriregiment; fra samme pakke i Rigsarkivet.

Maren Nielsdatters sønner

Maren Nielsdatter døde først i nov. 1820 i Hammel. Foruden præsten Johan Gottfred Manniche fik hun – som allerede nævnt – to sønner. Nicolaj, i det første ægteskab med Gotfred Manniche, og i andet ægteskab Christian Erhard Hansen. Det var med berider Niels Hansen Dagnitz – formentlig fra Dagnæs ved godset Boller nær Horsens. Christian Erhard blev præst på Falster, men hans første embede var i Mygind – Krogsbæk - Skjørring i Århus stift. Både Johan Gottfred og Christian Erhard blev således ordineret af biskoppen i Århus, og det vita, der skrives i bispens vitaprotokol ved en sådan lejlighed, findes for begges vedkommende i Århusbiskoppens arkiv, i henholdsvis 1797 og 1810. I modsætning til Johan Gottfreds vita, der i hovedsagen kun opremser hans eksamensresultater, indeholder Christian Erhard Hansens imidlertid nogle personlige betragtninger. Han skriver: ”Aar 1777 er jeg, Christian Erhard Hansen, født i Hammel, paa Grevskabet Frijsenborg, hvor min endnu levende gamle Fader, Niels Hansen, var Berider. At jeg kom til at dyrke Videnskaben, skylder jeg, foruden mine Forældres Beslutning at opofre paa min Dannelse det lidet, de eiede, især min ældre Broder Joh. Gotfred Manniche, nu Sognepræst i Hammel, da han gav mig den første Undervisning; derpaa kom jeg til Viborg Latinske Skole osv.”

Johan Gottfred var lærer for ældste klasse ved samme skole 1793 – 1797. Christian Erhards far, Niels Hansen, døde i 1812, 74 år gammel

Søn nr. 2, Nicolaj Manniche, blev først godsforvalter på Benzon i Thorslunde sogn på Sjælland og senere – nu med anvendelse af fornavnet Niels - bedemand i Roskilde. Hans sønnesøn, Jens Chr. Arhner Manniche, blev præst i Fredericia, og en sønnesøn af Fredericia-præsten og med præcis samme navn, Jens Chr. Arhner Manniche (1942 – 2003) var lektor i historie ved Århus Universitet. Har bl.a. skrevet værket: ”Den radikale historikertradition”.

Præsten Manniche – en god underviser

Det er i øvrigt forbløffende så lidt vi ved om Johan Gottfred Manniche som præst og teolog. Var han rationalist, supranaturalist og ganske upåvirket af tidens drøftelser (f.eks. Grundtvig og Blicher)? Der er ikke overleveret noget teologisk arbejde fra hans hånd. Derimod er vi sikre på, at han har været en god underviser og et ordensmenneske.

Desværre er der ikke fundet nogle af de ofte citerede visitatsindberetninger. Vi kender ikke Aarhusbispens anmærkninger fra visitatser i Hammel og Søften. Kun har bispen skrevet nogle få ord i Hammel kirkebog, når han været på besøg. Således i 1798, hvor biskop H.F. Janson noterer: ”Efterset ved min visitats, hvor jeg fandt alt tilfredsstillende”. Provsten for Gjern herred har skrevet lidt fyldigere, når han visiterede. Således 1807: ”Efterset ved min visitats i Hammel og med megen fornøjelse erfaret ungdommens gode oplysning ved mine samtaler med dem i kirken”. Og selv om der hermed vel især er ros til læreren, drypper det vel også lidt på præsten. Provstevisitats 1809: ”Efterset ved min Visitats i Hammel, hvor jeg meget glædede mig over den talrige Forsamling, somme gamle, somme unge, og de gode svar paa, hvad jeg ved Overhørelsen tilspurgte dem i Kirken. Dommens Saliggørende Sandheder”.

Sine evner som lærer, viste han så sent som først i 1840’erne, da han læste med sit barnebarn Johan Gottfred Krarup, så denne kunne komme på katedralskolen i Århus.

I et erindringshefte, som datteren Henriette, gift Krarup, skrev til et barnebarn⁵⁸, har hun fortalt om sønnen Johan Gottfreds opvækst og undervisning. Hun skriver: ”(I 1852) skulle jeg om sommeren besøge min gamle moder, der var flyttet til Kjøbenhavn, da min fader var død. Min fader var provst Manniche i Søften, tidligere præst i 30 år i Hammel ved Frijsenborg. Til sine bedsteforældre kom min ældste søn Johan Gottfred Manniche Krarup, da han var ½ år gammel (min eneste søster Marie var nemlig død, som mine forældre sørgede så dybt over), at de bad hans fader og mig om at overlade dem drengen, som ville lette deres sorg og oplive deres stille hjem; hans fader var meget villig dertil, men skjönt jeg så gjerne ville føje og opmuntre mine forældre, kan jeg ikke nægte, at det var mig en svær kamp at give slip på min kjære lille dreng; således blev han opdraget hos sine bedsteforældre.

Først læste bedstefaderen med ham, til han var 10 år gammel; kom da i Aarhus Latinskole. Han var blevet student det år, min fader døde, som var en stor glæde for den kjære gamle bedstefar. Han havde bestået eksamen med udmærkelse; han var et rigtig flittigt og dygtigt menneske, også from og god; men da han havde læst 2 år til juridisk examen, fik han begyndelsen

⁵⁸ ”Erindringer om Alfred Krarup (1842-73) af hans moder (Henriette f. Manniche) til hans datter (Veksø, 2001)

til den samme sygdom, som den elskede Alfred havde. Kom en sommer over til os på Haraldslund for at nyde friheden og naturens gode friskhed dér, men blev ikke bedre. Rejste om efteråret atter til Kjøbenhavn med bedstemoder og døde om efteråret til stor sorg for os alle. Skjønt han var opdraget fra os, hang han dog ved os med den inderligste kjærlighed, som og alle hans søskende holdt så inderlig af ham”.

Citater fra Manniches kirkebog

Ordensmennesket kender vi dels fra en meget omhyggelig og smukt skrevet kirkebog, dels fra en indberetning om Hammel præstekalds økonomiske status i 1813 – lige efter statsbankerotten.

Et citat fra kirkebogen i 1808: ”Onsdag 13de juli havde Præsten Johan Gottfred Manniche og Hustru Elsebeth Margrethe Christiane Nielsen en datter til Daaben, som blev født den 20. April, og kaldet Henriette, baaren af Anne Marie Mørch fra Aalborg. Vidner: Jomfru Theil fra Frijsenborg, Greve Christian Frijs, Candidat Erh. Hansen, Candidat Mogens Nielsen” (barnets morbror).

På den følgende side i kirkebogen: ”Dødfødt. Førnævnte 20 April var Præstens Hustru forløst med en dødfødt Datter, som blev begravet d. 24de næst efter, om hvilken Fødsel Gjordemoderen. Mad. Thykier i Hammel, gjorde følgende Indberetning: Fødslen varede i 7 Timer og var meget hård, fordi det var Tvilling-fødsel, og Moderen ved det første Barns Frembringelse, der levede, var udmattet, saa og formedels Barnets Størrelse, men den nedkom dog med Naturen, uden Vending eller Instrumenter. Alle anvendte Midler til at faa Fosteret til live vare uden Virkning”.

Indberetning om præstekaldets økonomi

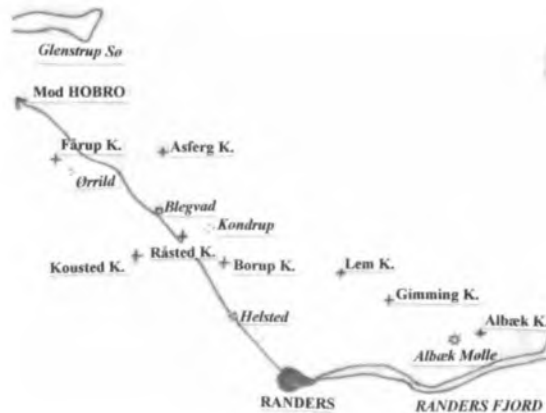
Indberetningen er gengivet i uddrag på næste side. Det øverste billede med indledningen viser, at kaldet fik tiende af 176 tønder hartkorn med en tiendeindkomst på 2400 Rigsdaler Dansk Sølv, men omsat til den netop indførte møntfod, rigsbankdaler i sedler, viser værdien sig kun at svare til en sjettedel, dvs. 400 rigsbankdaler. Det andet billede viser den samlede indtægt i rigsbankpenge (655) og udgiften til folkehold mv. (392).

Ud over at demonstrere at pastoren var et ordensmenneskes, synes indberetningen også at vise, at han havde god forstand både på landbrug og økonomi.

Siden faderen er upålidelig....

”Siden Faderen, Espen Christensen, er upålidelig paatog Peder Nielsen Blegvad i Blegvad sig Formyndereskabet for Gjærrild MogensDatters 4 umyndige Børn”.

Sådan skrev den gejstlige skifteret i Nørre Hald Herred den 13. maj 1789 om denne beretnings hovedperson, *Espen Christensen*, i det endelig skifte efter provst Mogens Christian Marquard, der døde 1786 i Kousted Præstegård, 10 km. nord for Randers. Et af de fire umyndige børn blev far til min morfars morfar. Han hed Mogens Christian Møller – opkaldt efter *sin* morfar, provsten i Kousted - og han blev købmand og brændevinsbrænder i Randers. Møller hed han til efternavn, fordi hans far, Espen Christensen havde været møller; men det er næsten også alt, hvad vi hidtil har vidst om beretningens hovedperson.

Gift tre gange

Først for nylig har vi i Dronningborg Rytterdistrikts skifteprotokol fundet et skifte, der har gjort det muligt at finde ud af hans oprindelse. Den vender vi tilbage til, men der er fortsat meget vi ikke ved. Vi ved således ikke, hvordan han blev møller, eller hvad hans første kone hed; dog ved vi, at han var gift tre gange. Første gang, vi møder Espen Christensen, er i 1769, netop som møller i Å mølle, Vindblæs sogn, Gerlev herred. Da får han en datter, Maren, døbt den 15. søndag efter trinitatis, dvs. omkring 1. oktober. Allerede 23. januar 1770 bliver hans kone imidlertid begravet, 41 år gammel. Hendes navn kender vi som nævnt ikke, ej heller ved vi noget om familiens økonomiske forhold på det tidspunkt.

Å mølle ligger på sydsiden af Mariager Fjord, lige overfor Hadsund. Den var fæstemølle under hovedgården Kragelund i Vindblæs sogn, og vi kan ud fra kirkebogen regne ud, at han må have overtaget fæstet engang sidst i 1760'erne. Men hvor kom han mon fra?

I 1771 blev han så gift igen med de fire umyndige børns mor, Gjærrild Mogensdatter Marquard – en latinisering af Marcussen – en datter fra Kousted præstegård. Det skete naturligvis i Kousted kirke.

Har hr. Mogens Marquard i Kousted haft en fornemmelse af kommende ulykker, da han viede sin 18-årige datter til den et par og tyve år ældre enkemand? Han skrev i sin omhyggeligt førte kirkebog: "Den 14 juni copuleret Espen Christensen i Å Mølle og min Datter Gjærrild Marcussen. Den Barmhjertige Gud give dem et lykkeligt Ægteskab".

Andet ægteskab

Der fødtes flere børn i dette Espen Christensens andet ægteskab. Foruden de fire, der er nævnt i skiftet efter morfaderen og som alle er født i Å mølle og døbt i Vindblæs kirke, fik de 1782 en datter, der døde straks efter fødselen, og i 1784 endnu en datter, der i Vindblæs Kirke fik navnet Anne Sophie, men som et år senere ses begravet fra Albæk kirke, Støvring Herred. Familien var nemlig i mellemtiden flyttet til Albæk Mølle, der ligger ved Randers

Fjord, ca. 10 km. øst for byen, på sognegrænsen mellem Albæk og Gimming. Møllen havde oprindeligt hørt under Dronningborg rytterdistrikt, men da rytterdistriktet blev opløst i 1765, blev den solgt til mølleren, Peder

Christensen. I Albæk kirkebog står der 1781: “Peder Møller i Albæk Mølle, som den 29. nov. faldt i dammen og omkom, jordet d. 5. dec., g. 55”. Som det fremgår, var det en selvejermølle, og Espen Christensen har nok købt Albæk Mølle et par år efter den forrige ejers drukning, og familien så er flyttet dertil umiddelbart efter. Der melder sig nu straks det spørgsmål, om han overtog Albæk Mølle på grund af slægtskab med afdøde Peder Christensen? Vi ved det ikke.

Købet af selvejermøllen blev finansieret af svigerfaderen, hr. Mogens i Kousted, der var ganske velhavende. Det fremgår af skifteforretningerne, at Espen Christensen havde lånt 1400 Rigsdaler af hr. Mogens, penge som han stadig skyldte, da denne døde.

Albæk Mølle har dog givet ikke været nogen guldgrube. I rytterdistriktets jordebog fra 1718 hedder det således, at møllen kun har lidt vand og slet søgning. Godt nok er dette skrevet 70 år tidligere, men mon ikke forholdene har været nogenlunde de samme i 1780'erne? Espen Christensen måtte da også gå fra Albæk Mølle, men vi kender ikke grunden hertil.

Mindre end et år efter flytningen til Albæk døde som nævnt det yngste barn – Anne Sophie - og få måneder senere døde Gjærrild. Den 3. februar 1786 blev hun begravet: “Sg. Mogens Marcussens datter af Kousted, Esben Christensens kone af Albæk, g. 33,” og i folketællingen fra 1. juli 1787 er der under Albæk Mølle anført: “Espen Christensen, 55 år, husbonde, enkemand efter tvende ægteskaber, nu kun beboer af den solgte gård”.

Af samme folketælling fremgår det, at de i skiftet nævnte fire umyndige børn var anbragt 4 forskellige steder.

1. **Maren**, født 1773. Boede 1787 i Kousted hos sin mormor. Hun blev 1791 gift med en Randersborger.
2. **Margrethe**, f. 1775. Var 1787 hos en moster og dennes mand i Hedegård i Råsted sogn. Hun blev gift med en gårdmand i Lem.
3. **Mogens Christian**, f. 1777. Var 1787 – som ”mandens søstersøn” – hos en morbroder, der var gårdmand i Kondrup by, Borup sogn. Mogens Christian Møller – mors tipoldefar - blev som anført købmand og brændevinsbrænder i Randers.
4. **Christen**, f. 1780. Var 1787 hos en ugift gårdmand i Kondrup og dennes moder, Maren Christensdatter, måske en ældre søster til Espen Christensen? Christen blev senere gårdmand i Helsted, Borup sogn.

Bynavnet Kondrup skal vi lægge mærke til. Det vender vi flere gange tilbage til.

Af skifteforretningen i Kousted præstegård fremgår det, at Albæk Mølle blev solgt på auktion – vel en tvangsauktion. Hvornår den fandt sted, er ikke undersøgt, selv om det må fremgå af herredets auktionsprotokol. Vi ved dog, at Gjærrilds 11 år ældre halvbror, Peder Marquard, deltog i auktionen. Men han døde ca. 14 dage før faderen – dvs. i slutningen af marts 1886. I skiftet står der: ”For de af sal. Peder Marcussen paa Espen Christensens Auction i Albeck Mølle købte Sager som efter Enkens Bekræftelse i Boen vare indkomne, før salig provst Marcussens Død: 113 Rdl, 2 Mark og 4 Skl.” Beløbet indgår således på skiftets aktivside.

Hvorfor upålidelig?

Hvorfor betegnede den gejstlige skifteret Espen Christensen som upålidelig? Simpelthen på grund af hans økonomiske situation. Han var insolvent. Betegnelsen ’upålidelig’ var altså en moralsk dom, vedtaget af skifteretten på grund af hans store gæld. Retten fandt ham uegnet til at administrere børnenes arv, der ved den endelige opgørelse beløb sig til godt 311 rigsdaler til hver af drengene og godt 155 rigsdaler til hver af de to piger. Altså blev Peder Nielsen Blegvad beskikket som værge. Han var morbroder til deres mor, Gjærrild Marquard.

Det svarer ganske til de regler, der gælder i dag efter værgemålsloven. Efter den kan værgen, der ”skal sørge for, at formuen bevares og giver rimeligt udbytte”, fratages dette hverv, ”hvis han misbruger sin stilling eller i øvrigt viser sig uegnet eller hvis det nødvendigt af hensyn til den, der er under værgemål”.

Hans økonomiske situation

Af skiftet efter hr. Mogens fremgår det, at Espen Christensens økonomi var rædselsfuld. Som nævnt skyldte han boet 1400 rigsdaler. Endvidere havde boet måttet afskrive et par beløb på grund af hans dispositioner, idet svigerfamilien havde sørget for, at hele hans gæld blev samlet som skyld til dødsboet.

Ved skifterettens samling 22. nov. 1787 skrives der følgende i protokollen: ”Boen *til Indtægt* blev fremdeles anført:

- Renterne af de til hr. Foss ved Ovegaard udbetalte 700 Rdl., forfalden til Snapsting 1786, og af Provstinden udbetalt, beløbende sig til 26 Rdl., 4 Mk og 8 Skl. til Obligationens Udslettelse.

Boen *til Besværing og Udgift*:

- Foranstaaende 1400 Rdl., som svigersønnen Espen Christensen skylder til Stervboen, paastod og bevidnede Enkeprovstinden, at Espen Christensen af hendes salige Mand kun havde modtaget 700 Rdl., men at den salige Mand havde ved Juletid før hans Død ladet opsige 700 Rdl., som samme Espen Christensen efter Panteobligation skyldede Velædle hr. Jens Foss ved Ovegaard, hvilke 700 Rdl. med et Aars Rente, tilsammen 726 Rdl. 4 Mk. og 8 Skl., Provstinden efter sin Mands Død af de forestaaende i Boen nævnte Penge til Snapsting 1786 indbetalte, hvormed Espen Christensen blive salig Provst Marcussens Stervboe de anførte 1426 Rdl., 4 Mk. og 8 Skl. skyldig, hvilket ved nøjere Eftersyn er befundet rigtigt at være.
- For samme Obligations Udslettelse af Panteprotokollen – 3 Mk.
- For sal. Provst Marcussens Caution for Espen Christensens Børns Arv af første Ægteskab at indløse bliver af Stevsboen at udbetale – 200 Rdl.

Endelig understreges hans situation af et protokolat fra et tidligere møde i skifteretten. Der står: ”16. Juli 1787: Skifteretten samlet..., hvor der blev foretaget følgende forretninger:

- Hr. Peder Abel, Kiøb- og Handelsmand i Randers indfandt sig ved Samlingen og foreviste en Fordring på 49 Rdl., som Peder Esbensen Møller, nu bosiddende i Kiøbenhavn, havde laant sin Fader Espen Christensen af Dato 17. Maj 1786, som han paastod at (ulæseligt) udbetalt, hvorunder Retten intet kunde beslutte denne Gang”.

Børn af Første ægteskab

Skiftet viste således, at hr. Mogens havde kautioneret for arv til børnene af første ægteskab, ligesom skiftet afslørede eksistensen af sønnen Peder Esbensen Møller. Han er ganske rigtigt sporet i København, både som 22-årig, ugift brøggersvend i 1787 og som gift marskandiser og brøggersvend i 1801. Han døde omkring 1820 i Randers. Han boede da hos halvbroderen Mogens Christian Møller. Den pige, der blev døbt Maren i Vindblæs kirke 15. søndag efter trinitatis 1769 ved vi intet om, men hun må i hvert fald have levet, da hr. Mogens udstedte kautionsbevis til børnene af første ægteskab.

Vor hovedpersons videre skæbne

Det er vanskeligt helt at få klarhed over, hvordan det siden gik Espen Christensen – om han overhovedet blev i stand til at afdrage sin gæld. Vi ved, at han flyttede til Kondrup – til den del af landsbyen, der hørte til Raasted sogn. Grænsen mellem Raasted og Borup sogne går nemlig midt gennem Kondrup, så gårdene og husene i den østlige del hører til Raasted og i den vestlige til Borup. Og vi ved fra folketællingen 1801, at han ernærede sig som snedker.

I kirkebogen for Kousted og Raasted sogne fra tiden før 1800 er det omhyggeligt noteret, hvem der har været til alters. I 1788 var Espen Møller til alters sammen med sin søster – formentlig den Maren Christensdatter, som hans yngste søn boede hos året før. Året efter er han til alters sammen med sin kone. I 1789 blev han nemlig gift for tredje gang.

I Asferg-Fårup kirkebog står der under dette årstal: ”7. juli viet Enkemand Esper Christensen af Raasted – Condrup til Pigen Anne Hermandsdatter af Ørrild”. Men hun var en gammel pige. I 1787 boede hun som 42 årig sammen med en 2 år yngre søster i Ørrild. ”Begge ugift. Ernærer sig af spinning”.

Om han nåede at blive gift endnu en gang, ved vi ikke; men i året 1800 står der i Raasted kirkebog: ”Espen Møllers hustru Maren i Kondrup, 60 år, død 22. Nov., begravet 30. Nov.” Det kunne tyde på, at Anne Hermandsdatter var død tidligere, og at det nu var kone nr. 4, han lagde i graven. I folketællingen 1801 er han registreret som 70-årig enkemand, snedker og ”beboer et byhus” sammen med en tjenestepige. Han døde samme år. I Raasted kirkebog: ”Husmand Espen Møller i Kondrup, 70, død 13. april, begravet 19. april.

Hvorfor gik det ham så ilde?

Tiden i Å Mølle kender vi kun fra kirkebogen, hvor han og Gjærrild får alle deres 6 børn, og hvor deres status i sognet synes at være god. Hun bærer en del børn til dåben og også han er fadder nogle gange. Tiden i Albæk Mølle blev meget kort, og kirkebogen her siger ikke meget. Men som skiftet efter hr. Mogens fortæller, gik familien neden om og hjem i begyndelse af 1786. Var det sort uheld, spekulation eller simpel uduelighed, der bevirkede at Espen Christensen af skifteretten blev kendt upålidelig? Vi ved det ikke.

Stammede fra Kondrup i Raasted sogn.

Alle tidligere forsøg på at identificere Espen Christensens tilværelse, før han blev møller i Å mølle, tog deres udgangspunkt i Kousted-Raasteds første kirkebog, anlagt i 1749 af Mogens Marquard. Som allerede nævnt indførte både han og hans nærmeste efterfølger efter 1786 omhyggeligt i kirkebogen, hvem der der søndag efter søndag ”søgte Guds bord” i de to kirker. Det gør det muligt år for år at følge, hvem der boede i begge sognene.

Idet vi vidste, at Espen Christensen var født i 1731, var der måske en chance for enten at finde ham eller hans far – såfremt denne hed Christen Espensen – i et af sognene - troede vi. Problemet var imidlertid, at både i Kousted og Raasted søgte ”Christen Espensen og hustru” jævnlig ”Guds bord”, og da man dengang kun gik til alters i egen sognekirke, var det ganske svært at komme videre.

Det var status, da jeg for ganske nylig fandt et skifte i Dronningborg Rytterdistrikts skifteprotokol, der synes at opklare mysteriet.

Af skifteprotokollen fremgår det, at der den 21. dec. 1725 er afholdt skifte i Kondrup efter Maren Sørensdatte, gift med rytterbonden Espen Madsen. Der var seks børn, fire sønner og to døtre. Ikke mindre end to af sønnerne hed Christen, den ene 30, den anden 28 år gammel. Om den 28-årige står der i skiftet: ”Er hjemme i Bondegård hos Rasmus og haver fæste derpå”.

Denne Rasmus er en ældre bror på 34, der også bor i Kondrup. En tese, der går ud på

- at Christen den yngre (på 28) bosætter sig i Kondrup og får mindst to børn: Maren, f. 1729, og Espen, og
- at Christen, den ældre (på 30), bosætter sig i Kousted., hvor han får flere børn, bl.a. en søn ved navn Espen,

passer ganske til det, der er noteret i kirkebogen.

Eksempler fra Raasted: 1751 – Kristi Himmelfartsdag: ”Christen Espensen og H og to sønner ved Guds bord”. 1752 – 2. søndag efter Helligtrekonger er Christen Espensens hustru, Anne, fadder. Samme år – 3. søndag efter trinitatis: Maren og Espen Christensen til alters.

Denne Maren – som formentlig også var den søster, han – som tidligere beskrevet - gik til alters sammen med i 1788, blev gift to gange.

Først med en gårdmand i Kondrup ved navn Jens, senere i 1764 med Christen Nielsen Blegvad, der derefter synes at have overtaget gården. Sidstnævnte ægtemand, der dør før 1786, synes at have været bror til Espens Christensens svigermor nr. 2, provstinde Marquard, født Maren Nielsen Blegvad

Indviklet – ikke sandt, og selv om det ikke helt og fuldt kan dokumenteres, at vor beretnings hovedperson er søn af Christen Espensen i Kondrup, harmonerer vor tese helt med den antagelse, at det er denne søster Maren i Kondrup, der har sørget for, at han kunne få tag over hovedet efter at være 'gået ned' med Albæk Mølle og for anden gang blevet enkemand.

Om farbroderen og fætteren i Kousted

Bestræbelserne på at identificere Espen Christensen/Møller var som nævnt vanskelig, fordi der i kirkebogen både var en Christen Espensen i Kousted og i Raasted, og tilsvarende i både folketællingerne 1787 og 1801 en Espen Christensen i Kousted by.

Sidstnævnte må antages at være en søn af den 30-årige Christen Espensen, den ældre. Om ham stod der skiftet fra 1725: "Boende, tienende i Ørrild", den by i Fårup sogn, hvor vor Espen Christensens tredje kone, Anne Hermandsdatter, var bosat. Christen Espensen i Kousted fik i øvrigt et sørgeligt endeligt. Første søndag i fasten 1770 står der i kirkebogen; "I Kousted kastet jord på Christen Espensen, som druknede i unge Christen Halds eng der han ville gå over tilbage fra Hedegaard, da et fjendtligt Dyr (?) bed ham paa."

2. søndag i fasten: "Bedt for Christen Espensens enke", og ligeledes 1770 - til alters i Kousted første søndag efter påske: "Espen Christensen og hustru". Denne Espen Christensen i Kousted døde som fattiglem i 1814. Det er noteret i Nørhald Herreds skifteprotokol. Der er ikke anført noget familiemedlem. Kun står der lakonisk, at han intet har efterladt sig

Verifikation

I år 2019 blev det muligt at verificere vor viden om Espen Christensen. Det skyldes en flittig forsker ved navn Ivan Kondrup i Spendrup ved Randers. Han offentliggjorde i bladet slægtsforskeren nr. 4/2018 en artikel med titlen: ”Ejendoms historie på landet i 16-1700 årene”, hvor han gjorde rede for, hvorledes man ved systematisk at kombinere et sogns ejendoms historiske og personalhistoriske informationer kunne finde en mængde oplysninger om sine aner. Han har venligst meddelt, at han qua sine studier kunne dokumentere

- At Espen Christensen ganske rigtigt var gårdmandssøn fra Kondrup. Forældre hed Christen Espensen (c. 1697 - 1776) og Anne Christensdatter (c. 1708 - 1786),
- At Christen Espensen havde overtaget gården i Kondrup efter sine forældre Espen Madsen og Maren Sørensdatter samt at Espen Madsens aner kunne føres tilbage til ridder Niels Bugge til Hald,
- At Espen Christensen havde været gift – ikke tre gange som foran antaget – men hele fire gange. Første gang i Lem Kirke 8. september 1763 med Margrethe Pedersdatter samt at han havde været møller i Borup Mølle, før han fæstede Aal Mølle.
- At han ikke havde købt Albæk Mølle – som foran antaget - men en selvejergård, matr. Nr.6, i Albæk. Gården havde han en måned senere solgt videre til sin svigerfar, Mogens Marquard, og derefter siddet i gården som fæster. Hvorfor han blev sat ud af gården, da Gjørild, hans kone nr. 2, og dennes far, Mogens Marquard, døde, er der imidlertid ingen forklaring på. Formentlig har han været insolvent.

Glemte at hæve sin pension

Hovedpersonen i denne beretning er min morfars oldemor Ane Marie Nielsdatter, der levede 1757 – 1839. Hun var enke i 22 år. Hendes mand, Anders Rasmussen Langballe, havde i 34 år været degn og kirkesanger i Tønning - Træden mellem Horsens og Silkeborg og i 37 år skoleholder i Tønning rytterskole.

Indtil jeg for ganske nylig i i Danske Kancellis brevbog i Rigsarkivet så et brev fra kancelliet til stiftsøvrigheden i Århus, havde jeg planlagt, at denne beretning skulle handle om, hvor småligt myndighederne havde behandlet Ane Marie Nielsdatter, da hun i 1817 blev enke, alt sammen på baggrund af en almindelig beskrivelse af de dårlige alderdomsvilkår, degne- og lærerenkerne havde i 1700-tallet.

Århus bispearkiv

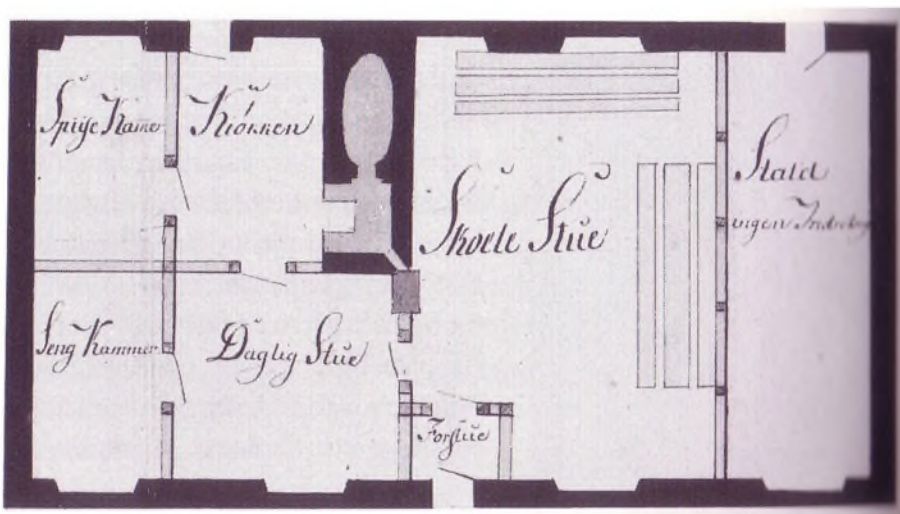
Mit oprindelige udgangspunkt var Århus bispearkiv. Der havde jeg for længe siden ved et besøg i Landsarkivet i Viborg set både en pensionsansøgning fra 1820 fra Ane Marie selv, påtegnet af præsten i Tønning, og en anmodning fra kancelliet til stiftsøvrigheden om en udtalelse i forbindelse med et brev i 1832 fra hendes ældste søn Rasmus Langballe, som havde anmodet om ”at der måtte forundes hans moder pension af amtets skolelærerkasse fra hendes mands dødsdag”. Jeg besluttede da ved lejlighed at ville skrive en beretning, der skulle have titlen: ”Enkepension – en nådessag”.

Besøget i Rigsarkivet med læsning af kancelliets brev til stiftsøvrigheden gav imidlertid historien en anden indfaldsvinkel.

Forholdene i almindelighed

I modsætning til en præsteenke, der havde det såkaldte nådsensår, hvor hun havde ret til at blive boende et år i præstegården og dele kaldets indtægter med eftermanden i embedet, så var degne- og lærerenkerne ganske retsløse omtrent til år 1800. Enkepension var indtil da en nådessag. I værket ”Degnen – studie i det 18. århundredes kulturhistorie” (1944), skriver Georg Hansen (p. 90): ”Pensionsret for enker eksisterede ikke ved lov, endsige som almindelig skik. De var henvist til at klare sig selv, og det var en vanskelig affære”, og (p.91) ”For at bøde på elendigheden plejede i alt fald studerte degne at have ret til at gøre indskud i præsteenkekasserne, deres hustruer til gavn”, men Anders Langballe var ikke ”en studert degn”, men en bondedreng, der var blevet først lærer og siden degn og kirkesanger.

”Uheldigt var det, at enken ikke havde en vis tid at måtte forblive i boligen efter mandens død. Medens præsteenkerne havde nådensåret, blev det først 1766 garanteret degneenkerne og endda kun på øerne, at de kunne blive i boligen” indtil flyttetid efter næste opsigelse fra dødsdagen mod at forsyne successor med værelse”. Det havde dog længe været almindelig praksis, at arvingerne blev i degnehuset, til efterfølgeren ankom. Desuden oppebar de indtægterne af kaldet - den såkaldte degnetrave – i samme tid mod at lade forretningerne besørge. Dette sidste var også gammel sædvaneret, der først 1764 stadfæstedes ved lov” (p. 88).

Tegning af en nordsjællandsk rytterskoles indretning i 1721. Har antagelig været standart for alle rytterdistrikterne. Kopi fra Gyldendals og Politikens Danmarks Historie, bind 9, 1990.

Hurtig flytning fra rytterskolen

Vi ved, at der allerede 4 måneder efter, at Ane Marie blev enke, tiltrådte en ny degn og skoleholder i Tønning, så hun har været nødt til hurtigt at rykke ud af boligen i rytterskolen. Anders Langballe havde været gift før, og fra skiftet efter den første kone ved vi, at lejligheden kun bestod af køkken, stue og et lille kammer, se billedet på næste side. Der har derfor ikke været plads til Ane Marie, da eftermanden rykkede ind. Hvor hun flyttede hen, ved vi ikke, men hun har formentlig enten boet hos den yngste søn, Niels, der på det tidspunkt havde forpagtet herregården Urup, ca. 10 km. sydøst for Tønning, eller hos steddatteren Jensine Christine, der var gift i Horsens med skræddermester, Niels Frederik Mørch.

På aftægt hos sønnerne

Ane Marie Nielsdatter blev begravet i Grundfør 16 marts 1839, 79 år gammel. I kirkebogen står der: "Hr. Langballes moder i Grundfør Mølle". Hun må således have tilbragt sine sidste år dér hos Niels, der da var flyttet fra Urup til den pågældende mølle, men ved folketællingen 1834 boede hun hos den anden søn, Rasmus Langballe, i Kielsgård i Tulstrup sogn, nordøst for Rye Stationsby. Det var ham, der i 1832 havde skrevet til Danske Kancelli. Hun må have været lykkelig for, at sønnerne kunne tage sig af hende.

Stammede fra Birknæs

Ane Marie Nielsdatter og Anders Langballe blev gift i Østbirk kirke 17. juni 1786. Som nævnt var han da enkemand. Han havde nemlig 19 år gammel giftet sig med enken efter den tidligere lærer i rytterskolen. Hun var da 42 år, men det var tilsyneladende den eneste måde hun – sammen med to børn – kunne overleve på. Der var jo heller ingen enkepension til hende. Hun og Anders Langballe fik i 1781 den datter, Jensine Christine, der blev gift i Horsens, og som vist nok også var med til at hjælpe Ane Marie, da hun blev alene.

Ane Marie, der var født 1757, stammede fra en lille samling gårde ved navn Birknæs, beliggende lige øst for Gudenåen i Østbirk sogn. Her sad hendes far Niels Jensen Vilholt i en fæstegård. Der var kun 3 km. i luftlinie til Tønning på åens vestside, men der var altså en forholdsvis bred å imellem. Da jeg for flere år indledte mine undersøgelser af Langballe-slægten fra Vinding sogn med et besøg på egnen, fortalte en meget kyndig lokalhistoriker, Gunnar Laurberg fra Træden, at det fremgik af kirkebøgerne, at i 1700-tallet oversteg antallet af overlevende børn i Birknæs de andre steder på egnen, fordi man ved Gudenåen i høj grad levede af fisk, mens den daglige kost på egnen normalt var grød og røget flæsk. Et tilsvarende træk har en arkivar fra Viborg konstateret ved sammenligning af folketællinger i området langs Vesterhavet syd for Ringkjøbing fjord med andre egne.

Ane Marie var altså bondepike fra Birknæs. Hendes mor var datter af en rytterbonde i Tønning, så denne landsby var ikke ukendt for hende, og hendes mormor var en datter fra Langballe, den gård i Vinding sogn, hvorfra Slægten stammer.

Ved mine indledende undersøgelser af denne slægt viste det sig, at Ane Marie og Anders Langballe var halvfætter og halvkusine. "Som næstsø-

skendebørn fik de ægteskabsbevilling (Jy reg. 44.656)" står der i Nygaards seddelarkiv på Rigsarkivet. Næstsøskendebørn var de, fordi deres mormødre var søstre, og lige som Ane Maries mor var Anders Langballes mor en rytterbondedatter fra Tønning. Familieforholdet har sikkert bevirket, at Ane Marie trådte til som husmoderafløser i rytterskolen, da Anders Langballes første kone blev syg og døde – ja, og så gifter man sig.

Hendes ægtemand

Anders Langballe var søn af rytterbonden Rasmus Andersen fra Vissingkloster og hed oprindelig slet ikke Langballe. Det navn havde han taget efter sin mormoder, der som nævnt var datter fra Langballe. Hvorfor denne bondedreng blev skoleholder i nabosognet Tønning ved vi ikke. Hvad vi med sikkerhed ved fra Sdr. Vissing kirkebog er, at han – født i juni måned 1761 – blev båret til dåben af skoleholderens kone i Tønning, og at skoleholderen selv, Niels Olufsen, var fadder. Kan det være et fingerpeg?

Måske var skoleholder Niels Olufsen bror til Anders Langballes morfar, der hed Lauritz Olufsen og var rytterbonde i Tønning. En hypotese er, at han som barn på et eller andet tidspunkt er kommet i huset hos skoleholder Niels Olufsen, og at det har da været naturligt at gå denne – og siden hans efterfølger – til hånd og derefter i deres fodspor. Skoleholderne i den sidste del af 1700-tallet var enten bondedreng, der havde været i mesterlære, eller studenter, der ikke havde søgt til Universitetet. De første skolelærerseminarier blev først oprettet i denne periode – Blågård Seminarium således 1769 – og først i begyndelsen af 1800-tallet opstod de såkaldte præstegårdsseminarier i konsekvens af skoleloven af 1803.

Som nævnt blev Anders Langballe gift med enken efter Niels Olufsens eftermand, som netop var død. Måske har Anders Langballe måttet klare skolen i den sidste tid inden forgængerens død og har gjort det så godt, at sognepræsten har indstillet ham til det ledige embede

Den første ansøgning

Knap 3 år efter Anders Langballes død skrev Ane Marie det brev til stiftsøvrigheden, som jeg havde set i Århus stifts bispearkiv: "I året 1817 behagede det Forsynet ved døden at bortkalde min sal. mand Anders Langballe, som da havde forestået kirkesanger- og skolelærer-embedet i Tønning og Træden sogne, i Århus stift i 34 år. Jeg, hans efterlevende enke, ansøgte

da den høje amtsskoledirektion om af min salige mands embede at blive til-
lagt pension, men hvilket ved resolution af 13de feb. d.å. blev mig nægtet.

På grund heraf og min fattigdom samt mit svage helbred, at jeg mangler
kræfter til med arbejde at tjene mig noget til min underholdning, vover jeg
hermed underdanigst at ansøge stiftets høje øvrighed om fra en af stiftets
offentlige stiftelser, nådigst at nyde underholdningshjælp af den oprettede
understøttelsespensions kasse.

Tønning den 26de oktober 1820

Underdanigst Ane Marie sal. Langballes”.

Præstens påtegning

Brevet blev af præsten i Tønning forsynet med følgende påtegning: ”Lige-
som hosstående ansøgning er grundet på sundhed, så kan jeg og herved,
efter min fulde overbevisning, anbefale samme til den høje øvrigheds op-
mærksomhed ganske det lidet, som suplicantindens svaghed i de senere
have ladet sig udbringe til, har hun nødtørftigen ej haft mere end 5 a 6
rigsbankdaler årligen af Degne Enkekassen til livets underholdning. Ganske
to sønner og en svigersøn skulle og ville hjælpe hende alle ere unge menne-
sker, som begyndere, hver på sin vej haver kun lidet.

Det skulde derfor meget glæde undertegnede, om den 62 år gamle og
sygelige enke efter degn og skolelærer sal. Langballe, måtte forundes nogen
hjælp, at hun ikke – som en mands efterlevende hustru, der i 34 år med tro-
skab og flid har tjent her i kirke og skole, skulle nedsynke til almisse-lem-
mers kår.

Tønning Pgd. d. 25de nov. 1820

Lorentz Bynch, stedets præst”.

Påtegningen viser altså, at nok havde Ane Marie, som hun selv anførte i sin
ansøgning, fået afslag om pension fra amtets skoledirektion, men til
gengæld havde hun altså fået tilstået 5-6 rigsbankdaler årligt af degnehjæl-
pekassen i Århus stift (oprettet i 1778). Rigsbankdaler var den nye pengeen-
hed, der blev indført efter statsbankerotten i 1813, da den gamle, seddelud-
stedende kurantbank var blevet afløst af rigsbanken. Seks rigsdaler (kurant)
blev til en rigsbankdaler. En sådan tog det i 1820 en arbejdsmand 3 uger at
tjene, og 5-6 rigsbandaler var naturligvis ikke alverden at skulle leve af i et
helt år; men det gjorde hun faktisk heller ikke – i hvert fra 1825.

Tønning gl skole i 1995. Fot. Lis Krarup

Sagen i Rigsarkivet

Det viser korrespondancen i Rigsarkivet. Af den fremgår det nemlig, at nok havde hun fået afslag på pension fra amtsskoledirektionen, men den bekræfter samtidigt, at hun til gengæld havde fået et lille beløb fra stiftets degneenkekasse, men også, at hun rent faktisk ikke havde hævet det bevilgede beløb derfra i en årrække. Som nævnte havde Rasmus Langballe i 1832 skrevet til kancelliet om, at ”der måtte forundes hans moder pension af amtets skolelærerkasse fra hendes mands dødsdag”. Af svaret i brevbogen fremgår det,

- at hun ikke kunne få pension fra skolelærerkassen, fordi ”hendes mand, der døde just som kassen blev oprettet, ikke har bidraget” til den, men
- at der ydes ”hende en årlig pension på 4 rigsdaler af Århus stifts degneenkekasse, men
- at denne ikke siden 1825 er blevet hævet”.

I svaret i brevbogen hedder det endvidere: ”Efter at kancelliet har indledt en brevveksling med stiftamtmanden og biskoppen over Århus stift, har man fra dem modtaget betænkning fra inspektionen for bemeldte degneenkekasse, hvorefter den degneenke Langballe tilkommende pension af 4 rigsdaler vil for de 8 år, hun har samme til gode, vorde hende udbetalt, så snart hun tilstiller regnskabsføreren behørig kvittering”.

Hun havde simpelthen glemt at få udbetalt sin pension. Det tyder ikke på det store behov. Børnene har taget sig godt af hende, men man må så til gengæld gå ud fra, at de nu sørgede for at få hendes tilgodehavende udbetalt.

Alderdomssvækket?

Der må imidlertid spørges, hvorfor hun ikke selv havde sans for, at hun kunne yde et lille årligt tilskud til børnenes omkostninger ved at have hende boende? Var hun alderdomssvækket fra 1825? Det kan vi kun gisne om.

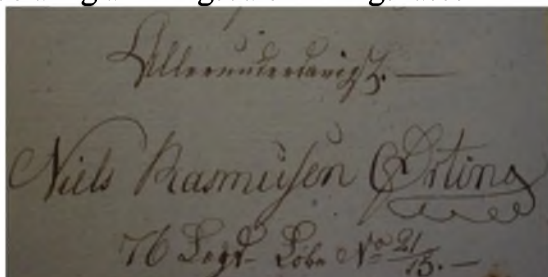
Efterslægten

Hverken den ældste søn, Rasmus Langballe, eller steddatteren Jensine Christine fik børn, så er kun Niels Langballe, der med 8 børn har bidraget til slægtens opretholdelse.

Jensine Christine døde hos Niels, efter at han havde købt Dronningborg Hovedgård ved Randers i 1845. Hendes gravsted findes på Gimming Kirkegård.

Undermåler - blev købmand i Ebeltoft

Min mormors oldefar (farmors far) var undermåler. Det har vi hans egne ord for i en ansøgning til kongen. Den 21. juni 1808 søgte Niels Rasmussen Ørting nemlig allerunderdanigst Hans Majestæt om at måtte blive fritaget for aftjening af værnepligt. Tre gange havde han været på session, og hver gang havde han fået betegnelsen 'undermåler', så nu ville han – 24 år gammel – gerne slettes af rullen og have meddelt fripas. Og hans ansøgning blev imødekommet mod betaling af 30 rigsdaler til krigskassen.

Undermåler var man dengang, såfremt man i højden ikke målte mere end 61 tommer, svarende til ca. 1 m og 58 cm. Så han har været en lille fyr, og selv om hans far, Rasmus Jensen, var gårdmand, blev Niels Rasmussen Ørting selv købmand. Han kom i lære i Århus, hos købmand Rasmus Malling i Dynekarken. Han forklarer i ansøgningen hvorfor: "Som i opvæksten ualmindelig spædlemmet satte mine forældre mig til en købmand for at lære handelen, da der hos mig ikke var eller syntes at blive anlæg til at opnå de, som var forbundne med bondearbejde.

To begrundelser

I ansøgningen anførte han to begrundelser for at blive fritaget for værnepligten. Den første formulerede han således: "På tid af 11 år har jeg allerede været ved handelen og haft betydeligt under min bestyrelse og med held gjort god fremgang udi samme. Det vilde derfor være meget tungt for mig, om jeg skulle berøves denne bane, som jeg endog med stor løst har valgt; og hvorpå jeg håber at kunne virke i den stad, hvor jeg er født og opdraget til handelens tarv og på denne måde vorde en god borger".

Til denne begrundelse skal der bemærkes tre ting:

For det første: Han gør sig skyldig i en erindringsforskydning ved at skrive, at han er født i Århus. Nej, han er døbt i Ørting kirke midfaste søndag 1781 og derfor også helt afgjort også født dér.

For det andet: At han ville vorde en god 'borger' indebar netop, at han for fremtiden ikke skulle regnes til den bondestand, som han var født ind i, og som alene bar værnepligtens byrde, men netop ved at blive fritaget for denne værnepligt kunne regne sig for at tilhøre borgerstanden.

For det tredje: At han ikke - som anført - kom til at virke i den stad, hvor han var opdraget, men derimod i Ebeltoft, hvor han blev købmand og levede til sin død 14. juli 1858.

Hans anden begrundelse for at blive fritaget var, at han havde meldt sig som frivillig til Århus borgervæbning, hvor han gjorde tjeneste i 2. afdeling som underofficer. Han skrev: "Ved den Fædrelandet påførte krig indtrådte jeg straks efter at have ladet mig undervise i militær exercicen og hvad dertil henhører under denne bys borgervæbning; nemmelig under afdeling for underofficerer, der var mig så meget mere behageligt som Corpset mangler underofficerer, og med idelige forefaldne vagter har jeg forrettet tjeneste lige med Corpsets øvrige Mandskab".

Og hans entusiasme kender ingen grænser: "Jeg kjender ingen kjærere pligt end at gribe til våben for at værne om min Konge og mit Fædreland, under hvis fredelige skygge jeg ved regeringens visdom med landets andre børn tilforn har nydt en mangeaarig fred, og derfor i forening med mine våbenbrødre, når omstændighederne kræver det, på første vink uforsagt skal gribe til våben og som dansk mand bruge det, at stride så længe jeg kan"

Ansøgningen ledsages af en genpart af: "Bestalling for Herr. Handelsbetjent Niels Ørting herefter at være Underofficer ved 2-den Afdeling her i Aarhus".⁵⁹

⁵⁹ Salmonsens: Efter 1720 forfaldt de gamle borgervæbninger næsten overalt og var mange steder helt forsvundne. Som et led i Fr. Vi' bestræbelser for at skabe et nationalt forsvar udgik der imidlertid i 1801 befaling om, at der i enhver købstad skulle oprettes et korps af borgerlige militære - det fik hurtigt navn af borgervæbning - som skulle bestå af to afdelinger, den ene omfattende alle våbenføre borgere, den anden de våbenføre beboere af købstaden, der ikke havde borgerskab og derfor ikke regnedes til borgerne i egentlig forstand".

Købmand i Ebeltoft

Hvorfor han flyttede fra Århus til Ebeltoft, ved vi ikke. Den 14. oktober 1810 blev han dér gift med Mette Sophie Munch, datter af Peder Munch, købmand i denne by. Om Niels Ørtिंग flyttede dertil før eller efter, at parret forlovede sig en måned før brylluppet, ved vi ikke. I Poul Rasmussen: Ebeltoft købstads historie (1951) står der, at han i 1810 købte en stor gård i Adelgade, ”hvoraf det nuværende nr. 37 kun er en lille del, og nedsatte sig her”. I det hele taget ved vi ikke ret meget om hans virksomhed som købmand, men hans navn har sat sig spor, der kan iagttages endnu i dag.

Over porten til Adelgade 43 – 47 i Ebeltoft står der nemlig ”Ørtings Gaard”, fordi ejendommen o. 1860 ejedes af Niels Ørtings søn, købmand og konsul Peter Julius Ørting. Ham vender vi tilbage til.

Niels Ørtings svigerfar, Peder Munch, var også købmand i Ebeltoft, men overdrog – også i 1810 - sin ejendom, Adelgade nr. 43 – 51, til sin søn, Palle Hoff Munch. Den Ejendom, der lå imellem de to svogre, blev i 1812 købt af en gårdejer fra landsbyen Vistoft. Denne overdrog den til sin sviger-søn, Søren Buchtrup, der 1814 fik borgerbrev som købmand. Nu boede der altså tre købmænd side om side i Adelgade, men af en ældre beskrivelse af byen⁶⁰ fremgår det, at der i 1810 var i alt 8 købmænd i den lille købstad, i 1816 dog reduceret til 6.

Købmændenes virksomhed og vilkår

Købmændene handlede med egnens landbrugere både en gros og en detail. Selv om landmændene var selvforsynende med alt, der kunne dyrkes på

⁶⁰ L.J. Bøttinger: Æbeltoft og omegn. Aarhus 1893, pag. 132

mark og i have, og selv slagtede de dyr (svin, kalv og høns), som skulle anvendes i husholdningen, var der visse varer, som skulle købes hos købmanden, såsom jern, tømmer og tjære – til bygningsvedligeholdelse - salt og krydderier samt brændevin. Og det skulle man til købstaden for at få, for det var forbudt at have detailhandel inden for en omkreds af 1½ mil fra købstaden, lige som brændevinsbrænding var et købstadsprivilegium og Niels Ørting var også brændevinsbrænder. Endelig afhændede landmændene deres korn til købstadens købmænd. Indtil 1814 havde Norge været hovedaftager af det danske korn, men efter freden i Kiel 1814 ophørte meget af korneksporten dertil, og det var ganske vanskeligt at finde nye markeder, fordi det danske korns kvalitet var mindre god.

Købmandsgården og byporten

Ørtings købmandsgård lå på en god plads i byen i forhold til byens Nørreport. Adelgades forlængelse mod nord hedder Nørrebakke og for enden af den lå Nørreport, hvor hovedparten af omegnens landboerne skulle passere acciseboden for at betale konsumtion både af de varer, der førtes ind i købstaden, og af dem, der blev ført ud. Bønderne – både de større (proprietærerne) og de små - kom agende til købstaden og staldede hest og vogn op i købmandsgården, hvor man også styrkede sig før og efter køreturen. Placeringen nord i byen var således meget hensigtsmæssig

Købmands-reder

Mange af storkøbmændene havde været skibsredere i 1600- og begyndelsen af 1700-tallet, populært kaldet købmands-rederne.

Ebeltoft havde i 1600-tallet været en ret betydelig søfartsby, idet Ebeltoft Vig gav læ for vind og vejr, og skibene stak ikke så vældig dybt dengang, så mange af købmændene importerede deres varer på egen skibe. Efterhånden blev skibene større og havneforholdene i Ebeltoft dårlige, så i begyndelsen af 1800-tallet havde Ebeltoft-købmændene kun ganske små skibe. Af kommercekollegiets skibsfortegnelser 1813–15 i Rigsarkivet fremgår det af ”oversigt over de skibe, som tilhøre indvånere i Ebeltoft”, at Niels Ørting sammen med svogeren Palle Hoff Munch i 1814 ejede jagten ”Prøven” på 2 kommercelæster⁶¹ (kmcl), men med flg. anmærkning af 5/3 1814: ”Blev

⁶¹ Kommercelæst (kmcl.): Mål for et skibs rumindhold og bæreevne. Anvendtes som enhed for fastsættelse af fragter, bolværkspenge o.l. Indtil 1867 var kmcl. fastsat til 150 danske kubikfod og dertil svarende vægt som norm til 2600 kg., men variede dog med varens art,

taget af en engelsk brig i sommeren 1813". I 1814 ejede Ørting med flere interessenter skibet "Falken" på 8 kmcl.

Ebeltofts byfoged om vilkårene i 1806

I en lille bog udgivet af Nationalmuseet i 1975 (Robert Egevang: "Det gamle Ebeltoft"), citeres en indberetning, som byfoged Fellumb 1806 sendte til styret i København: "Byens handel er ubetydelig: Den befatter sig med korn, fedevarer, lidt kramhandel, trælast, jern, salt, tobak og andre deslige varer. Brændevinsbrænderiet bruges som bidrag og er for nogle en sikrere, skønt en møjsommelig og såre tarvelig næringsvej". Og Egevang fortsætter: "Denne sørgelige beretning om Ebeltoft er skrevet, da det stod værst til. Andre steder i landet oplevede man blomstrende fremgang i disse år, men ikke i Ebeltof ... Vi skal frem til 1820, før det igen begyndte at gå frem for Ebeltoft".

I tiden efter statsbankerotten i 1813 har det således ikke været let at være købmand, og byens mange købmænd har selvfølgelig været konkurrenter, men af fadderfortegnelserne i kirkebogen fremgår det, at de også var gode bekendte og omgangsfæller.

Niels Ørtings familieliv

I ægteskabet med Mette Sophie Munch fik Niels Ørting 6 børn, men kun 3 blev voksne, nemlig mormors farmor, Erasmie, (nr. 2 – 1813), Peter Julius (nr. 3 – 1815), der førte faderens forretning videre, og William Theodor (nr. 7) - født 8 december 1820. Den 18. i samme måned døde Mette Sophie Munch, 31 år gammel.

Niels Ørting giftede sig igen med jomfru Christine Olivarius, datter af byens sognepræst. De fik ingen børn. Så i 1831 giftede han sig med Karen Olesen, enke efter købmand og vicekonsul Søren Buchtrup, ejer af naboejendommen (Adelgade 39 – 41), som han dermed overtog.

Karen Olesen medbragte 4 børn fra sit 1. ægteskab, og i 1832 sammen fik de sønnen Sophus. Ved folketællingen i 1834 var der 7 hjemmeværende børn - kun Erasmie var rejst hjemmefra – så der var mange munde at mætte. Efter Søren Buchtrups død blev Niels Ørting udnævnt til svensk-norsk vicekonsul, og så ved vi ikke ret meget mere om hans virksomhed i Ebeltoft.

og var således for fjer i sække kun 650 kg. Efter 1867 blev kmcl. Ved lov fastsat til 2 registerbruttotons a 100 kubikfod eng. = 2,83 kubikmeter.

Han døde som nævnt i 1858. Ved at følge ejendommene i Adelgade vil vi imidlertid kort fortælle, hvordan det siden gik familien Ørting.

Adelgade 43–47 – ”Ørtings Gaard”

Denne ejendom havde Niels Ørtings første svigerfar, Peder Munch, som nævnt besiddet, dernæst havde dennes søn, Palle Hoff Munch, haft den, men efter at den i en snes år havde været på andre hænder, blev den i 1857 købt af Niels Ørtings søn Peter Julius, der i forvejen havde overtaget nr. 39 – 41 efter faderen. Om ”Ørtings Gaard” skriver Robert Egevang: ”Det er efter alt at dømme P.J. Ørting, der omkring 1860 rev den gamle bindingsværkfacade ned og opførte den nuværende facade i grundmur. Facaden, der er typisk for 1850’ernes arkitektur i Ebeltoft, er med de smalle murpiller rimeligvis opført med samme rytme som bindingsværkfacaden. Men tænk om den gamle facade var bevaret frem til i dag. Gården ville i så fald have gjort samme maleriske indtryk som Rhodegården længere nede i Adelgade (nr. 28-32). Nu må man nøjes med hovedbygningens oprindelige sydgavl i pragtfuldt, svært egebindingsværk, der ses inde i porten”.

Det skal tilføjes, at der inde i gården i 2001, hvor vi besøgte gården, stadig stod en smuk, men faldefærdig lagerbygning i bindingsværk.

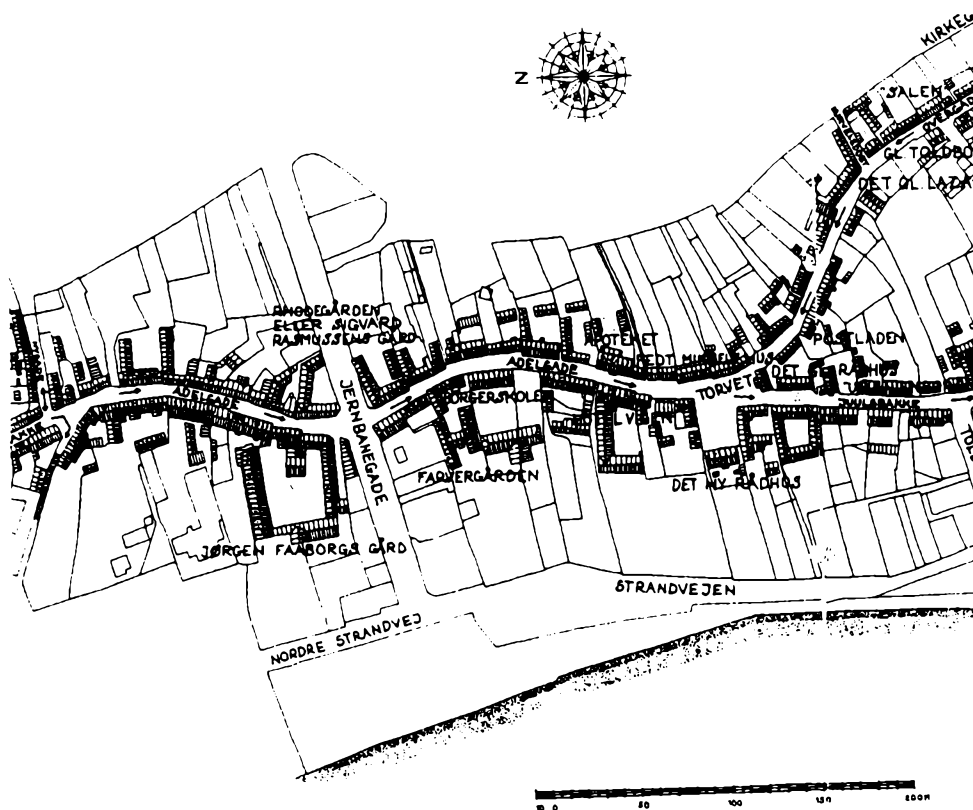

Pakhus til Adelgade 43–47 (Ørtings Gaard)

I ”Ebeltoft Købstads Historie” skrives, at gården Adelgade 43-51, i 1861 blev solgt til Peter Julius’ halvbroder, vicekonsul Sophus Ørting. Sidstnævnte drev manufakturforretning, som måtte lukke i 1884, ”dog vist især på grund af Ørtings sygdom” (Han døde på Risskov).

Adelgade 39–41

Egevang skriver: ”Ejendommen Adelgade 39-41 er et godt eksempel på, hvor smukt og harmonisk naboejendommen Adelgade 43-47 kunne have fremtrådt, om ikke tidligere ejere havde udhulet under facaden med anmassende butiksinretning. Adelgade 39-41 er et pragtfuldt bygningskompleks, ganske uspoleret af butikker og med sin noble, senklassicistiske facade i velbevaret stand. Med to fine indgange med tofløjede fyldingsdøre og smukke tresidede hovedtrapper, der består af gravsten oppe fra kirken,

Kort over den nordlige del af det gamle Ebeltøft, kopieret efter Robert Egevangs bog (1975). Bemærk nordpilen. Adelgade nr. 39–41 ligger vest for (lige under) A i Adelgade (den nordlige udgave af navnet) og Ørtings Gaard under den nordlige pil i Adelgade

sin smukt ornamenterede facade med indfatninger og bånd, er bygningen af meget stor virkning i gadebilledet. Ejendommen er opført i 1854 til erstatning af en ældre gård i bindingsværk. Bygherre var konsul P.J. Ørting. Han var en betydningsfuld mand i Ebeltoft omkring 1860, som bønderne viste respekt, når de besøgte hans købmandshandel. Han var også skibsreder, hvilket i øvrigt blev hans skæbne. Kun syv år efter at han havde bygget Adelgade 39-41 og et eller to år efter, at han havde genrejst den grundmurede facade i nr. 43-47, forliste hans skib, barken ”Sophie Margrethe” i den Biscayiske Bugt med en ladning spansk salt bestemt for Ebeltoft. Forliset og det omfattende nybyggeri oversteg hans kræfter. Fallitten var uundgåelig, og skuffet og nedbrudt udvandrede Ørting til Florida⁶². En af Ørtings butikslærlinge, Søren Lundberg, havde allerede i 1857 overtaget butikshandelen, og fik efter Ørtings fallit i 1861 skøde på ejendommen”.

Et morsomt sammentræf

Netop som jeg for et ½ år siden fandt Niels Ørtings ansøgning om at blive slettet af rullen, opdagede jeg – i forbindelse med arrangement af 47½-års afgang fra officersskolen - at en af mine holdkammerater fra dengang, Erik Lundberg, (nu som jeg, pensioneret major) er opvokset i Ebeltoft som oldebarn af Søren Lundberg. Danmark er et lidet land.

Erik Lundberg og jeg konkurrerede ved afgang fra officersskolen om en plads ved regimentet i Haderslev. Den fik han, fordi jeg ikke kunne blive forsat fra Flyvevåbnet dengang.

Adelgade 39 - 41

⁶² Knud Chr. Jensen og Jakob Vedsted: ”Købstadsliv i 700 år” blev udgivet ved byens jubilæum år 2001. I et afsnit her (side 154 -155), der har overskriften ”Ørtings fallit”, beskrives denne hændelse detaljeret. Der er endvidere et fotografi af Peter Julius Ørting.

Efterkommere og oprindelse

Om Niels Ørting har andre efterkommere end Erasmines børn, vides ikke. I et hæfte fra 1994 om min mormors forfædre skrev jeg følgende: ”Niels Rasmussen Ørting kom antagelig fra Ørting ved Odder ... Her er der i 1783 døbt en dreng Niels, søn af snedker Rasmus Jensen. Det er måske ham. Men sikkert er det langt fra”. Det var godt, at jeg dengang tog dette forbehold. Som tidligere anført blev Niels Ørting døbt midfaste søndag 1881, og hans far var den gårdmand Rasmus Jensen, der fortælles om i den følgende beretning: ”Aftægt – pensionering af selvejere”.

Aftægt – pensionering af selvejere

Når vi i vore dage taler om, at nogen 'går på aftægt', mener vi i reglen blot, at den pågældende 'lægger op' - hører op med at virke i sit erhverv. Vi tænker ikke på aftægt som en pensionsform. Men det gjorde Rasmus Jensen fra Ørting ved Odder. Han levede 1748 – 1829.

I 1807 købte han sin fæstegård i Ørting – gård nr. 7 senere kaldet Højlund – og efter at have været selvejergårdmand i én måned, solgte han gården videre til sin svigerdatters mand Peder Pedersen. Hans ældste søn, Knud, skulle have overtaget gården, men han var død et par år før, og svigerdatteren havde giftet sig igen. Derfor til svigerdatterens mand.

Og Rasmus Jensen solgte gården for at gå på aftægt. Det betød, at han i forbindelse med salget lavede en aftale med Peder Pedersen om, at denne skulle sikre hans og hans kones alderdom ved at stille husrum, fødevarer, brændsel og transport til rådighed samt ikke mindst sørge for en hæderlig begravelse af dem begge.

Desværre er der ikke fundet nogen skriftlig aftægtskontrakt, men fra Hads herreds skifteprotokol ved vi, at en aftale har eksisteret. Den 9. april 1829 er der noteret følgende i protokollen:

”Samme dag mødte Peder Pedersen af Ørting og anmeldte, at aftægtsmand R. Jensen af bemeldte Ørting, der opholdt sig hos ham, var død gårs dato. Som formedes aftægtskontrakt fremgik, hvorefter den afdødes efterladenskaber skulle tilfalde ham, med undtagelse af et chatol og ... Comparenten forpligtede sig til at være ansvarlig for, at forannævnte skulle komme hans arvinger til gode, hvorpå boet blev ham overdraget til rådighed”.

Dette aftægtsforhold må være forklaringen på, at der var en difference på 900 rigsdaler mellem gårdens købs- og salgssum i 1807. Både køb og salg blev tinglæst i Hads – Ning herredsret, henholdsvis 6. juli og 12. august, og Rasmus Jensen købte for 1300 rigsdaler, men solgte for kun 400.

Som fæster under Åkær havde han drevet gården siden 1774 – altså gennem 33 år, og - født 1748 - nærmede han sig i 1807 stærkt de 60 år. Det kan således synes meget naturligt, at han nu valgte at trække sig tilbage efter først at have købt gården til selveje, og han har åbenbart siddet ganske godt i det, når han kan sælge for under 1/3 af købsprisen. Hvorfor ved vi ikke. Gård nr. 7 var ikke en særlig stor gård.

Gårdens beliggenhed og historie – ultrakort

På Odder Lokalarkiv ligger der koncept til en beskrivelse af 'De Ørting Gårde'. Under overskriften "Højlund – matr. Nr. 7 A" hedder det om Rasmus Jensens gård: "Gården har vist umiddelbart efter udskiftningen haft et andet navn, i hjørnet af udskiftningskortet står noteret navnet "Kiersgaard" - det er meget troligt, at navnet er udledt af, at gården ifølge den proponerede plan ved udskiftningen har fået sin jord anvist på "Balle" og "Kiers" agre".

I løbet af 1800-tallet blev den et par gange overdraget videre indenfor familien – første gang således til den afdøde, ældste søn Knuds datter og hendes mand - men i 1883 blev den solgt til Ørting – Falling sogneråd, der gjorde den til fattiggård. Som sådan er den anført på nedenstående uddrag af et gammelt målebordsblad. I 1910 solgte sognerådet den igen til en privatmand.

Lægdsmand og sognefoged

Rasmus Jensen var blevet fæster af gård nr. 7 ved at ægte den forrige fæsters enke. Han var opvokset i Gylling, hvor faderen, Jens Sørensen med tilnavnet Olstrup – han stammede fra landsbyen Aalstrup i Falling sogn – var fæster i gård nr. 31. Den fik senere navnet Hesselkær.

Rasmus Jensen havde åbenbart gået i en god skole i Gylling. Han var både så sikker i læsning, regning og skrivning, at han blev både sognefoged og lægdsmand i Ørting sogn.

Stillingen som lægdsmand ændrede karakter i 1789. Indtil landboreformen i 1788 havde soldaterudskrivningen påhvilet godsejerne, der skulle stille én soldat pr. lægd, idet lægdenes størrelse varierede op igennem 1700-tallet. Lægdsmanden fungerede da som mellemmand mellem lægdets soldat og

dets bønder samt mellem bønderne, godsejerne og udskrivningsmyndigheden, der bestod af en krigskommissær⁶³, amtmanden og en regimentschef. Listerne over det udskrevne mandskab blev indtil 1788 i vidt omfang ført ved godserne

Men fra 1789, hvor værnepligten blev en personlig forpligtelse for alle mænd i bondestanden, blev lægdsmanden nøglepersonen for soldaterudskrivningen. Lægdet blev lig med sognet, og lægdsmanden blev direkte ansvarlig over for udskrivningsdistriktet for, at alle værnepligtige blev indskrevet i lægdsrullen inden det fyldte første år, samt at alle mænd af bondestanden, der flyttede fra og til lægdet, blev indført i en afgang- og tilgangsliste. Der var altså en del skriftlige arbejder forbundet med hvervet som lægdsmand.

I folketællingen 1801 er Rasmus Jensen anført som forhenværende sognefoged. Han må derfor være udpeget til den stilling i 1790'erne af amtmanden over Århus amt. Med en forordning fra 1791 blev det nemlig fastsat, at sognefogederne fremtidigt skulle beskikkes af amtmændene for mindst 3 år ad gangen. Sognefogeden var den lokale repræsentant på det politimæssige og retslige område. Han refererede her til herredsfogeden.

Rasmus Jensen var den første lægdsmand i Ørting efter den nye ordning, og endnu i 1806 er han anført i lægdsrullen som lægdsmand. Hvornår han blev sognefoged, og hvor længe han fungerede i som sådan, ved vi ikke; men formentlig er han allerede udpeget før 1791-forordningen.

Sønnerne i lægdsrullen

Grunden til vor interesse for Rasmus Jensen er, at hans søn nr. 4, Niels Rasmussen Ørting, der blev købmand i Ebeltoft, var far til min mormors farmor, Erasmie Ørting på Kvelstrup

Rasmus Jensen blev i 1774 gift med Maren Rasmusdatter, der som nævnt havde været gift med den tidligere fæster af gård nr. 7. Også hun var fra Gylling, men herom mere senere. De to fik 6 drenge:

1) Knud 1775 – opkaldt efter Marens første mand – 2) Jens 1776 – 3) Rasmus 1778 – 4) Niels 1781 – 5) Søren 1783 – 6) Peder 1784.

⁶³ Krigskommissær var opr., således i 17. årh., betegnelsen for personer, der i krigstid beskikkedes til at lede forsk. sider af den militære forvaltning (udskrivning, indkvartering, proviantering mm.). I senere tid var krigskommissær (landkrigskommissær eller søkrigskommissær, efter 1802 land- og krigskommissær) navnet på de embedsmænd, der forestod udskrivningsvæsenet, nærmest svarende til de senere udskrivningschefer (Salmonsens)

Ingen af lægdsmandens sønner blev imidlertid indkaldt til hæren, kan vi se af lægdsrullen. Et par forklarende bemærkninger. Som bekendt blev det stavnsbånd, som betød, at den unge mand af bondestand ikke måtte forlade godsets område, ophævet i 1788; men vel at mærke kun med virkning for dem, der ikke i 1788 var fyldt 14 år. De, der var mellem 14 og 36 år, kunne først rejse frit fra år 1800, og alle, der skulle indføres i de nye lægdsruller, og som ikke var bundet til et bestemt gods, måtte kun forlade det amt, hvor de var skrevet i rullen, når de havde fået et pas fra amtmanden, et såkaldt "amtspas".

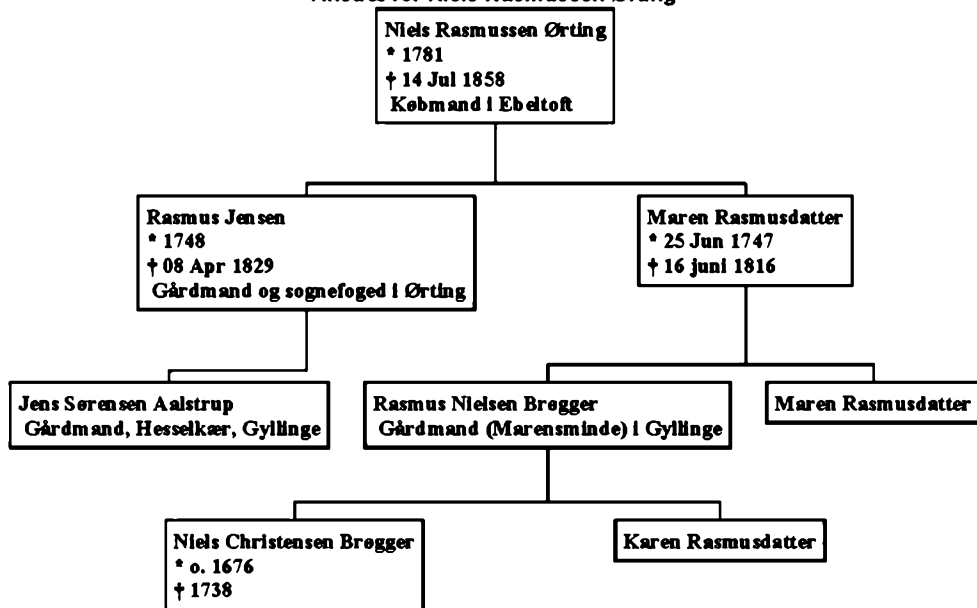
I lægdsrulleerne for Ørting fra 1804 og 1806 er de fire af de fem sønnerne indført. Knud, den ældste var død før 1804, og Nr. 3, Rasmus, og nr. 5, Søren, finder vi ikke.

- Om nr. 2, Jens, står der i 1804: Har beskadiget højre pegefinger. Uts (Utjenstdygtig). Afskediget som soldat ved sess. 1801. Jens' skæbne kender vi i øvrigt ikke.
- Om nr. 4, tip-2-oldefaderen Niels, står der 1804: I 1803 amtspas på forlov ved Kiøbmand Rasmus Malling i Aarhus; har benskade, uts. – I 1806-rullen står der det samme, men senere er der føjet følgende til: Fripas og betalte 30 Rdl. Rk (rentekammerets) resolution af 18. aug. 1808: Fripas afgivet.
- Om Nr. 6, Peder, står der i 1806: Amtspas. Betalte 30 Rdl, og stillede ved dette lægds session 1808.
- Søn nr. 3, blev under navnet Rasmus Ørting degn i Søvind - Gangsted mellem Odder og Horsens.

Familieforhold i øvrigt

Ligesom Rasmus Jensen stammede Maren Rasmusdatter fra Gylling. Hendes far, Rasmus Nielsen Brøgger, f. 1738, var fæster af gård nr. 17, senere kaldet Marensminde. Maren var født 1747 – havde således gået i skole sammen sin anden ægtemand. Hun døde i 1816.

Anetræ for Niels Rasmussen Ørting

En grundløs beskyldning

I 1991 skrev Jens Chr. Manniche⁶⁴ en biografi om Danmarks første kvindelige historiker og første kvindelige dr. phil. Anna Hude (1858 – 1934). Her mere end antydes det – med hovedpersonen som eneste kilde - at Anna Hudes yngre kollega, Alfred Krarup – min bedstefar – i 1898 desavouerede hende og intrigerede til fordel for en mandlig studiekammerat, da hun gerne ville til Rom for som bedstefars afløser at arbejde med pavebreve i Vatikanets arkiv. Min bedstefar skulle have grebet ind i sagen ved at skrive hjem til Carlsbergfondet og anføre en række ulemper, der var forbundet med at lade en kvinde overtage opgaven. Anna Hude, der på det tidspunkt var assistent i Rigsarkivet, ville gerne til Rom for at studere middelalderens korrespondance mellem pavestolen og Danmark.

I 1881 var Vatikanarkivet nemlig blevet åbnet for historisk forskning, og som den første dansker havde teologen Laust Moltesen fået adgang til arkivet, og han udgav i 1904 første bind af Acta Pontificum Danica, samlingen af de pavebreve, der vedrørte Danmark. Det blev senere suppleret med yderligere 5 bind. Moltesen blev senere statens tilsynsførende med højskolerne og udenrigsminister i venstregeringen Madsen-Mygdal 1924 – 26.

Manniche skriver

I 1898 ville Anna Hude altså gerne til Rom og rettede henvendelse både til Moltesen, som hun i 1894 havde truffet i Rom, og til Carlsbergfondets formand, professor Edvard Holm⁶⁵. Men, skriver Jens Chr. Manniche: ”I slutningen af marts måtte hun fortælle Moltesen, at der var kommet et brev fra den unge historiker Alfred Krarup til Edvard Holm, fagets nestor og tillige Carlsbergfondets magtfulde formand. Krarup var allerede i gang i Vatikanarkivet, og han havde skrevet, at selv om Anna Hude fik adgang til arkivet, ville hun ikke få lov til at arbejde i det fælles lokale. Hun ville blive nødt til at arbejde i et rum for sig selv og kunne derfor ikke samarbejde med

⁶⁴ Jens Chr. Manniche (1942 – 2003) var lektor i historie ved Århus Universitet og i øvrigt tip-tipoldebarn af Gotfred Manniche, løjtnant i landmilitseren, se beretningen 'Knyttet til Frijsenborg'. Bogen om Anna Hude har titlen: 'Damen der skød på doktoren'; som ganske ung var hun blevet misbrugt af sin læge og som 21-årig sårede hun ham ved at skyde på ham på åben gade med en pistol. Han overlevede og hun fik en mindre straf.

⁶⁵ Manniches beskrivelse er baseret på 3 breve fra Anna Hude til Moltesen. De findes i dens arkiv i Rigsarkivet.

den svenske historiker Karl Henrik Karlsson - og så kunne arbejdet ikke udføres.

Ydermere diskede Krarup op med en række andre forbehold, som Anna Hude med god grund fandt ”alt for løse til, at de burde være bestemmende”: et rum med stengulv osv. ville ”være farligt for (hendes) Helbred osv.”, og det korte af det lange var, at Holm havde tilrådt hende at opgive sagen, ja i virkeligheden fik hun ikke noget valg. Anna Hude havde også Krarup mistænkt for at være stærkt påvirket af et ønske om, at opgaven gik til hans studiekammerat J. P. Lindbek - og sådan blev det da også”.

Karlsson havde været i Rom fra 1894 og havde hele tiden arbejdet sammen med de danske udsendinge, ”hvorved der blev vundet megen tid”⁶⁶. Karlsson havde først samarbejdet med Moltesen, derefter med dennes afløser Mouritz Mackeprang (siden direktør for Nationalmuseet) og nu sidst med bedstefar.

Brev fra Edvard Holm

Heldigvis er det muligt at studere Anna Hudes anklage nærmere. Ikke for ingenting var min bedstefar historiker. Han gemte sin korrespondance, og efter hans død i 1950 har min far opbevaret hans arkiv, som nu beror hos mig. Deri findes de breve han i 1897-98 modtog både fra Edv. Holm og fra Johs. Lindbæk. Det fremgår således, at ’den unge historiker’ skrev til Edv. Holm om Anna Hudes muligheder for at forske i Vatikanet efter direkte anmodning fra Edv. Holm. Efter at bedstefar havde meddelt Holm, at han så sig nødsaget til at tage hjem et år før egentlig beregnet for at blive underbibliotekar ved Universitetsbiblioteket, skriver Holm til ham 19. feb. 1898: ”Man kan ikke fortænke Dem i, at De under de forhåndenværende vanskelige forhold, hvor konkurrencen om et år er stærk, ønsker at komme hjem”. (NB: I sommeren 98 ville ikke færre end 23 historiestuderende kunne blive kandidater). Og Holm fortsatte: ”Idet fristelsen til at søge biblioteket måtte blive særlig stor dermed, at overbibliotekar Smith på en måde tilbyder Dem det. Vi tager Dem derfor ikke ilde op, at De vel vender Italien ryggen til sommer.

Vi har naturligvis måttet se os om efter en, der kan optage gerningen dernede efter Dem. Den, som vi må anse for at have de bedste forudsætninger i sine kundskaber til at kunne gøre det, er frøken Hude, og hun har overordentlig lyst dertil, så meget mere som hun tror, at hendes helbred ville have

⁶⁶ Citeret efter Acta Pontificum Danica, bind 5, indledningen, side V.

godt af et længere ophold i syden. Sagen er fredelig arrangeret med rigsarkivar Bricka, således at der er sandsynlighed for, at hun får den orlov, som hun nu kan. Imidlertid er sagen naturligvis ikke afgjort dermed. I det mindste har det tidligere været umuligt for kvinder at få adgang at arbejde i det vatikanske arkiv. Spørgsmålet er nu, om den samme rigorisme gjælder endnu, og i den anledning vilde jeg bede Dem hjælpe os. Vi vilde gerne vide, hvilken vej vi skulle gå for at få rettet en henvendelse til rette vedkommende, om hvorvidt en dame, vi sender ned til at gøre en videnskabelig undersøgelse i arkivet, kan få tilladelse dertil. Naturligvis husker vi at sætte Udenrigsministeriet i bevægelse, men for at vide, hvorledes vi iværksætter sagen i (ulæseligt). Jeg anbefaler nu alle til Deres velvillige hjælp

Efter at de indledende skridt til frøkens Hudes afsendelse nu er skete, har jeg fået et brev fra Cand. Lindbæk om, at han gjerne ville komme i betragtning. Han er et så dygtigt menneske, at han sikkert nok er brugelig; men foreløbig må vi se, hvorledes det kan stille sig med frøken Hude".

Som det fremgår skulle den 'unge historiker' undersøge, om der var mulighed for kvindelig arkivadgang, en sag uden præcedens, og at han har beskrevet de faktiske forhold fremgår af et brev af 21. marts i Moltesens arkiv fra pater F. Erhle, Vatikanarkivet.

Den unge historiker fotograferet i Rom i februar 1998

Korrespondancen med Johs. Lindbæk

At han samtidigt fortalte sin gode ven og studiekammerat Johs. Lindbæk om sine egne planer og om de vanskeligheder, Anna Hude ville møde, kan man vel ikke bebrejde ham. Udviklingen fremgår af tre bevarede breve fra Lindbæk:

1. 8. februar 1998 skriver denne: "Så blev jeg naturligvis meget forbavset

over, at du allerede tænkte på at tage hjem til sommer, men det vel sagtens det fornuftigste af dig. Gud ved, hvem der så skulle blive din efterfølger; det bliver vel sagtens ikke så vanskeligt, da der er blevet en del dygtige folk færdige denne gang. De små chancer, som jeg havde i fjor, hvis du var blevet ved biblioteket, kan det vist ikke nytte at tænke på mere.

2. 18 marts 1898: ”Tak for dit brev og dit brevkort og for at du med så megen iver og så venskabeligt arbejder for mig og giver mig gode råd. Efter dit sidste brevkort er der vel dog nærmest udsigt til, at frk. Hude bliver foretrukket trods de mange hindringer, der vil stille sig i vejen.

Johannes Lindbæk

Døde 1919 som stiftskriver i Roskilde. Hans kone, Sofie Aubert, var norsk. Gift 1902. Efter hans død flyttede hun tilbage til Oslo. To børn: Jannik, sagfører i Oslo, Lise, journalist i bl.a. New York. Skrev bog om FN.

3. 30. marts 1898: ”Du har vel sagtens af Holm hørt, at afgørelsen af, hvem der skal være din eftermand, ikke har ladet vente så længe på sig, som man kunde have formodet. Da professorerne erfarede, hvad du meddelte angående vanskelighederne for frk. Hude, fandt de, at de var for store, og at der dog vilde opnås for lidt, da hun kun kunde blive der et år og vilde være temmelig afskåren fra at arbejde sammen med Karlsson; tilmed var man betænkelig for, at hun ikke skulle kunne tåle opholdet i de kolde lokaler, og at hun kunne risikere at blive chikaneret af embedsmændene. Man brød derfor overtvært, og jeg blev den lykkelige indehaver af stipendiet for begge årene.

At Lindbæk i brev nr. 2 takker bedstefar for at arbejde for sig, indebar ikke, at denne intrigerede; men han havde anbefalet Lindbæk sit eget logi til over-

tagelse, såfremt han skulle blive udpeget, og i øvrigt underrettet ham om en række praktiske forhold. Bedstefar kunne ikke drømme om ikke ”at spille med rene kort”; han var gennemført retlinet og loyal til alle sider.

Udgiver af pavebreve

Historien om Anna Hude og Vatikanarkivet afslutter Jens Chr. Manniche således: ”Krarups og Lindbeks samarbejde førte en halv snes år senere til udgivelsen af bind 2-6 af Acta Pontificum Danica, så for dansk historieforskning fik afslaget til Anna Hude næppe den store betydning, men sagen – så lille den end er – kaster lys over nogle af de vanskeligheder, som kvindelige historikere kunne støde på”. Der kunne være tilføjet: ”Særligt i forbindelse med romerkirken”.

Det sidste bind af Acta Pontificum Danica udkom i 1915, men arbejdet i Vatikanarkivet var ikke slut endnu. I 1920 og igen i 1921–22 samt sidst i 1920’erne og et par gange i 1930’erne var bedstefar endnu et par gange i Rom på Carlsbergfondets regning, ja, så sent som i 1946 drog han af sted. Rejste med tog, på 3. klasse, ned igennem det krigshærgede Europa. Han var da 74 år og rejsen – med flere ikke-planlagte stop på de større banegårde, bl.a. i München - tog ca. 3 døgn. Han kom dybt udmattet hjem – så mon ikke den rejse var medvirkende til, at han fik apopleksi nogen tid efter. Det mente far i hvert fald.

Rejserne i 1920’erne og først i 1930’erne førte til, at bedstefar i 1931-32 udgav de pavebreve, der blev fundet efter 1920 i to bind med titlen ’Bullarium Danicum’, samt i 1943 bind 7 til Acta Pontificum Danica. (et supplementsbind). Endelig udgav han i 1932 sammen med professor i klassisk filologi William Norvin akterne fra stridighederne 1253 – 1321 mellem de danske konger og ærkebispen i Lund. Bogen hedder ’Acta Processus Litium’ (litium af lis = strid).

I Dansk Biografisk Leksikons 2. udgave (Engelstoft og Dahl) karakteriseres bedstefar da også retfærdigvis som ”en af de mest produktive udgivere af kilder til dansk middelalderhistorie”

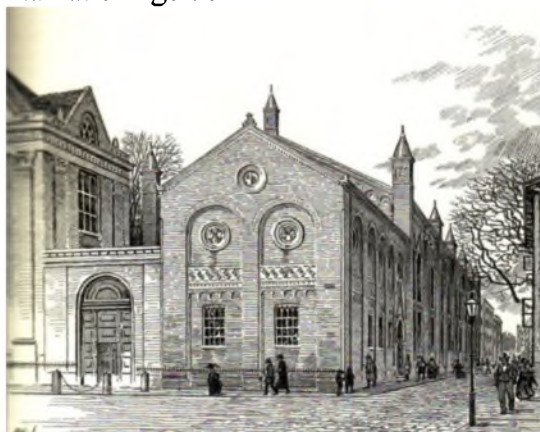
Bibliotekar og historisk bibliograf

Bedstefar var ansat på Universitetsbiblioteket (UB) på Frue Plads fra 1998 til 1942, i alt 44 år. Han var leder af udlånet og af håndskriftsamlingen, og dertil historisk bibliograf.

Husk bedstefar af middelalderhistorikere for pavebrevene, så kendes hans navn nemlig i endnu højere grad for udgivelse af det store 3-bindsværk ”Dansk Historisk Bibliografi” - en fortegnelse over al historisk litteratur i

Danmark indtil 1912 – udgivet i 1917-27 (nytryk 1929) sammen med en kollega fra Universitetsbiblioteket Balder Erichsen.

Universitetsbiblioteket fejrede i 1961 100-årsdagen for sit domicil på Frue Plads, arkitekt J.D. Herholdts karakteristiske byggeri. I den anledning skrev redaktør T. Vogel Jørgensen en kronik i Berlingske Tidende (17/11). Efter at have nævnt de vekslende chefer skrev han: ”Dog, i det daglige sidder på et stort bibliotek chefen langt fra låner og læser. Inspektørerne på læsesal og i udlån repræsenterer det udadvendte, og det var mændene på disse to poster, som for mange år siden skabte en helt ny ånd, som nu overalt gængs er. De to mænd er for længst døde, men de bør mindes i disse linier, for mange har haft en tak at bringe dem...”

Herholdts særprægede biblioteksbygning set fra Frue Plads. Her var Alfred Krarup ansat i 44 år (Kopi fra Traps Danmark, 4. udg.)

Der er tale om Erichsen og Krarup. Det lyder som et firmanavn og er det næsten også - i hvert fald et begreb: deres navne står sammen på titelbladene i trebindsværket *Dansk Historisk Bibliografi*, som er et uundværligt hjælpemiddel for mange bogmennesker.

Men her gælder det deres gerning på UB:

B. Erichsen var vel næsten en menneskealder, indtil han gik af 1943, chef for læsesalen, og Alfred Krarup var i cirka lige så mange år, indtil han 1942 trak sig tilbage, chef for udlånet. Det strålede ud fra Erichsen, at han var elskelig. Krarup var i sin form strengere, mere forbeholden. men af sind og gerning var de lige imødekommende, hjælpsomme, hjerteligt forstående.

Den, der i dag kommer på et offentligt bibliotek, vil ikke kunne fatte, hvilket brud på nedarvet overlegen arrogance og slet skjult foragt for den kundskabstørstige, men gemene hob, de to mænd tidligt i dette århundrede gjorde sig skyldige i. Hos dem fik de søgende hjælp, deres usikkerhed blev fjernet;

de lærte at gå uden gangkurv.

Erichsen og Krarup var simpelt hen så ydmyge over for den lærdom, der var pakket i hyl dernes lange bogrækker, så ivrige for at gøre bøgernes viden frugtbar i de flest mulige sind, at det aldrig ville være faldet dem ind - som andre tit havde for vane - at se fra oven nedad på de besøgende, som ikke var hjemme i viden-tilegnelsens labyrinter og mysterier... ”.

Historiker og radikal

Bedstefar var altså historiker; cand. mag i historie, latin og fransk; dengang læste man to bifag.

Han var elev af professorene Chr. Erslev og Johs. Steenstrup, og til trods for at han var radikal – ligesom vennerne Aage Friis, Mouritz Mackeprang og H.V. Clausen – havde han følt sig mest tiltrukket af Steenstrup. Til vennekredsen hørte også historikerne Erik Møller, søn af Otto Møller i Gylling, og venstremanden, teologen Laust Moltesen, som nævnt den første dansker i Vatikanarkivet.

Bedstefar var med til at stifte det radikale venstre i foråret 1905, men på et punkt fulgte han ikke de radikale normer. Han sagde ikke nej til at modtage ordner. De nordiske lande sendte alle efter 1. verdenskrig historikere til Vatikanet, og de tre hjalp hinanden til at blive dekoreret. Bedstefar havde således både den danske, norske, svenske og finske ridderorden. Han afleverede derfor i 1928 en biografi til ordenskapitlet, og i den har han – modsat de fleste tilsvarende biografier, som jeg har kendskab til – trods sin blufærdighed skrevet om sit privatliv.

Biografien til ordenskapitlet

”Jeg, Alfred Krarup, søn af forpagter Albrecht Thaer Krarup og Christine Arnoldine, f. Grønnerup, er født på Fogedgården i Rold sogn (Ålborg amt) 20/12 1872. Min fader døde allerede maj 1876, og fra den tid har jeg boet her i Kbh.; min moder, som døde 1923, havde for at opdrage mig og min yngre broder, pensionærer i huset. Fra 1882 gik jeg i Borgerdydsskolen på

En spæd Alfred Krarup foreviget i Aalborg med sine forældre, Albrecht Thær Krarup og Christine Grønnerup

Christianshavn, hvorfra jeg 1890 blev student (med 1. kar.). Blandt mine lærere tænker jeg med taknemlighed på skolens bestyrer, den friske og fornøjelige Johs. Helms, som jeg havde i græsk og historie. Ved universitetet valgte jeg historie til hovedfag (med fransk og latin som bifag) og fulgte med interesse professorenes undervisning; Erslevs kildekritiske øvelser har for mig som alle deltagere i dem været særlig betydningsfulde som grundlaget for al historisk forståelse; Holms gennemhumane, elskværdige personlighed fik jeg først senere rigtig føling med; Steenstrup har hele mit liv igennem været mig en trofast ven, som altid har fulgt mig og mine med største deltagelse. Embedseksamen tog jeg i sommeren 1896 med laud, men da havde jeg allerede (fra begyndelsen af 1895) gjort tjeneste som vikar på Universitetsbiblioteket.

Af megen betydning for hele mit senere liv har det været, at prof. Holm efter min eksamen valgte mig til at arbejde for Carlsbergfondet i Rom med de danske pavebreve i Vatikanarkivet. Jeg var 9 måneder (okt. 1897 – juli 1898) i Rom, glædede mig ved alt dernede, den dejlige natur, de historiske minder, kunsten, samlivet med elskværdige skandinaviske kunstnere, og fra den tid af har Rom altid været det sted på jorden, jeg følte mig mest draget mod. Så blev jeg kaldt hjem for at blive fast ansat ved biblioteket og måtte således – hurtigere end egentlig meningen var – afbryde opholdet i Rom. Jeg rejste hjem med sorg i sind, men det offer, jeg bragte, har jeg dog ikke fortrudt; biblioteksgerningen har jeg altid været glad for at have som min hovedbeskæftigelse. I 1902 fik jeg igen lov til for et år at tage til Rom, og denne gang blev rejsen af endnu større betydning for mig, da jeg i Rom traf min senere hustru, Maia Caspari, datter af prof. theol. i Kristiania, C.P. Caspari og Marie, f. von Zezschwitz. Vi blev gift på Campedoglio 2/7 1903.

Nygifte i Rom 1903

Hun blev mig en god og trofast hustru, fornøjelig og frejdig, en omhyggelig og kærlig moder for vore 2 sønner, sund og kraftig, til hun pludselig blev angreben af den kræftsygdom, hun bukkede under for i februar 1922.

Et par stolte forældre med den førstefødte

Gennem hende og hendes norske slægt knyttedes jeg til Norge, som jeg år efter år har glædet ved at besøge. Efter hendes død blev hendes blide og elskelige broderdatter Aagot i huset hos mig og mine drenge, og 28/12 1923 stod vort bryllup hos hendes forældre på Hamar; vi har nu en lille dreng på 4 år. Hun har forstået ikke blot at vinde mig og blive mig en forstående og kærlig hustru, men også at knytte de store drenge til sig som gode kammerater.

Forlovet med Aagot Caspari under en rejse i Norditalien i sommeren 1923. Billedet er taget i Verona

Siden 1920, da arbejdet i Vatikanet efter den svenske arkivar, dr. Bååths forslag genoptoges, har jeg foretaget 6 rejser til Italien og tilbragt 2½ år i Rom. Det nye materiale, jeg sammen med mine kammerater fra Finland, Sverige og Norge har samlet, skal jeg nu i de følgende år udgive, ligesom jeg i årene 1904 – 15 sammen med dr. J. Lindbæk udgav Acta Pontificum Danica, bd. 2-5. I tilknytning til mit biblioteksarbejde har jeg i samarbejde med min kollega, bibliotekar B. Erichsen, udgivet Dansk Historisk Bibliografi, 1-3 bd. (1919-27).

På biblioteket var jeg i 1911 avanceret til at blive bibliotekar, og har siden stadig været knyttet til udlånet og tillige haft håndskriftafdelingen under mig. Det var mig en stor skuffelse, at det ved dr. Sofus Larsens afgang i 1925 ikke blev mig, men den langt yngre, udefra kommende Svend Dahl, der blev valgt til overbibliotekar. Jeg kan endnu sige, at det er min faste overbevisning, at den nye ordning med den gennemførte fagdeling og udveksling med det Kgl. Bibliotek ikke alene berøver Universitetsbiblioteket dets hidtidige stilling som et virkeligt universitetsbibliotek (for alle 5 fakulteter), men også i det lange løb vil forringe videnskabens kår her i landet ved, at der kun bliver ét eksemplar til disposition, hvilket særlig for dyrkere af de humanistiske videnskaber sikkert vil blive meget følsomt. Kbh. 31/12 28 Alfr. Krarup”.

Født nærsynet?

Jeg var 16 år og skulle op i 2.G, da min bedstefar døde i 1950. Jeg husker ham derfor tydeligt, mest af udseende. For han var en meget blufærdig mand, ikke udadvendt og ikke meget talende.

Han kom en del i mit hjem. I Hammelev præstegård i sommerferierne og senere – efter 1945 – i præsteboligen på Wibrandtsvej 41. Jeg har aldrig set ham bære briller – til trods for at studier af vanskeligt læselige tekster havde været hans virke livet igennem; han var uendelig flittig. Når han var på besøg på Amager studerede han ofte medbragte fotostater af pavebreve. Dem arbejdede han med næsten til sin død; men brugte aldrig briller for at læse dem. Og han var en del hos mine forældre, fordi Aagot - hans anden kone, Hans Hennings mor - var hos sine gamle forældre i Norge. De overlevede begge bedstefar, selv om han var ca. 15 år yngre end Aagots far, onkel Josef Caspari.

Bedstefar som jeg husker ham

En lup havde bedstefar ved hånden, når han arbejdede med fotostaterne, men ellers læste han ubesværet alle de latinske tekster.

Timelærer

Foruden at være bibliotekar ved UB – afbrudt af sammenlagt 5-6 års ophold i Rom – var han 1898-1935 timelærer i historie og latin på Borgerdyds-

skolen i Helgolandsgade (Vestre Borgerdyd). Her gik min far i skole i 12 år, fra 1. klasse til 3. G, og fulgtes hver morgen over 'Svineryggen' med sin far, for bibliotekaren havde altid de første morgentimer, så han kunne være på Frue Plads kl. 10.

Far fortalte, at han en gang til en årsprøve i historie havde haft sin far som censor. Selv om han kunne det hele og afleverede en fuldendt præstation, fik han kun ug-minus. Hvorfor? Jo, havde bedstefar forklaret, da de kom hjem: Man kan ikke give sin egen søn rent ug.

Borgerdydsskolen

Bedstefar havde – som de fleste Krarup'er i København - selv gået i Borgerdydsskolen. Grunden til Krarup'ernes tilknytning til Borgerdydsskolen var, at dens rektor fra 1828 til 1842 havde været den klassiske filolog Niels Bygom Krarup, barnebarn fra Debjerglund og model for 'den jyske Bertel' i Poul Martin Møllers klassiker: En dansk students eventyr.

I skolens 150-års jubilæumsskrift fra 1937 har bedstefar skrevet afsnittet "Johs. Helms' tid, 1867–95". Johs. Helms – forfatter til "Jeg elsker de grønne lunde" - skal have været en inspirerende lærer.

Som gammel lærer var det bedstefar en stor glæde, at hans søn Per Krarup i 1949 blev rektor på den anden borgerdydsskole i København, Østre Borgerdyd, hvorfra Per i øvrigt selv var student. Efter nysproglig 1. G. i Helgolandsgade, var Per flyttet til Østre Borgerdyd for at blive klassisk sproglig.

Ved 1949-skoleårets begyndelse skulle onkel Per på den første skoledag i august i forbindelse med den daglige samling til morgensang præsentere sig selv for skolens lærere og elever. Jeg husker det tydeligt, for jeg begyndte samme dag i samme skoles 1. G efter at have gået i mellemskolen på Christianshavns Gymnasium.

Bedstefar havde på det tidspunkt haft apopleksi med lammelse i venstre side og var derfor dårligt gående og ikke statelig af ydre, men han ville meget gerne se sin søn introducere sig som rektor. Det brød Per sig imidlertid ikke om, så den gamle bedstefar sad under morgensangen på en bænk i Østre Anlæg – lige uden for skolen. Bedstefar boede i de samme dage på Wibrandtsvej, og jeg husker, at far havde svært ved tilgive sin lillebror hans handle måde.

Bedstemors sidste måneder – bedstefar i Rom

Fars mor døde 25. februar 1922 af mavekræft. I forsommeren 1921 var hun blevet opereret på Kommunehospitalet, fik derefter en opblomstring om sommeren, og da bedstefar fra oktober skulle genoptage sit arbejde i Vatikanarkivet, rejste de sammen til Rom og holdt begge to ferie dér, inden han gik i gang. Hun rejste alene hjem sidst i oktober og besøgte på hjemvejen sin gamle veninde Jeanne Michaud, der var gift med en medicinsk professor i Lausanne. Allerede på turen til Rom, hvor de i Hamborg havde besøgt en veninde til bedstemor, og under opholdet i Rom havde hun haft svære mavesmerter, og efter hjemkomsten blev hun stadig dårligere. De sidste tre måneder af sit liv var hun således græsenke i København. Hendes mand arbejdede i Rom.

Bedstemor ryger cerut i det fri i Raageleje i sommeren 1919

Far, bedstefar og –mor i Raageleje juli 1921

Korrespondancen mellem dem findes i bedstefars arkiv, og det gør det muligt at følge udviklingen i hendes sygdom så at sige dag for dag. Fra 5. november 1921 til 5. februar 1922 findes der i arkivet 24 breve fra hende til ham. Desuden – fremgår det af brevene – blev der skrevet nogle, som ikke nåede frem. De uddrag af brevene, der angår hendes sygdom er i kronologisk orden vedlagt som tillæg A til denne beretning.

Hvorfor tog han dog ikke hjem?

Far, der i sommeren 1921 var fyldt 17 år, gik i 3. G, lillebror Per i 2. G. De to brødre så, hvordan deres mor led af smerter og i høj grad savnede sin mand, der altså var blevet i Rom. Hvad fik ham til det? Han elskede og beundrede sin kone over alt på jorden. Var han hensynsløs og selvoptaget? Når man læser hendes breve synes det uforståeligt, at han bare blev i Rom.

Motiveringen har naturligvis været pligtfølelse over for den opgave, der var bevilget ham ekstra midler til, i forbindelse med, at der i arkivet var en snævert samarbejde med kolleger fra Norge, Sverige og Finland, et samarbejde som han således ville svigte. Men når det så af korrespondancen fremgår, at arkivet var lukket i en periode i januar 1922 i forbindelse med pavens død og valget af efterfølger, så bliver hans pligtfølelse over for opgaven ganske uforståelig.

Min far var meget loyal over for sin fars minde, men mine søskende har fortalt, at han engang på sine gamle dage læste et brev fra onkel Jens Christian højt for dem. Det var skrevet 1. februar 1922 og her havde Jens Chr. – som de husker det - skrevet til bedstefar, at nu skulle han altså komme hjem hurtigst muligt. Jens Christian, der var fætter til bedstefars mor, men kun et år ældre end bedstefar, var dr.med. og praktiserende læge på Frederiksberg, så han vidste, hvad sagen drejede sig om. Han og tante Margrethe, f. Heerfordt, var nære omgangsfæller med mine bedsteforældre, og bedstemor og drengene havde netop været til middag hos Jens Chr. og Margrethe, da han skrev sit brev.

Dette billede af bedstemor har, så længe jeg husker, hængt ved siden af fars skrivebord

Min søskende har flere gange givet udtryk for forargelse over bedstefars hjerteløshed. Men han var utrolig naiv med hensyn til patologi og sundhed, og han følte sig – som nævnt – uhyre forpligtet overfor den opgave, der var givet ham særlige midler til at løse. Og dertil skal føjes to undskyldende momenter. For det første var postgangen uhyre upræcis i den periode. Der var strejker i både Tyskland og Italien, bl.a. jernbanestrejker, og det fremgår af korrespondancen, at adskillige breve slet ikke nåede frem. Bl.a. viser det sig, at det brev fra Jens Christian, som far læste højt, først kom bedstefar i

hænde, enten da han omkring 11. februar omsider havde besluttet sig for at tage hjem, eller efter hans hjemkomst. For det andet lagde bedstemor ikke skjul på – selv om brevene lyste af fortvivlelse - at han bare skulle blive, hun skulle nok komme sig. Det tog bare tid.

Trods de undskyldende momenter kan man ikke noksom undre sig over, at han ikke tog hjem til jul eller helt udsatte arbejdet til bedstemor var rask igen

Professor Friis

At han endelig tog sig sammen, så han nåede at komme hjem ca. en uge før bedstemors død, skyldes ene og alene vennen, professor Aage Friis. Når man læser bedstemors breve, får man respekt både for Aage Friis og hans norske kone, Benedicte, kaldet Bene, for deres omsorg for den fraværende vens syge kone. De aflagde hende jævnlige besøg, de sendte hende østers - en ret hun elskede – og julen 1921 tilbragte hun i deres hjem, mens drengene, Bim og Per, var inviteret til Norge af en veninde med alt betalt, og endelig drog de omsorg for, for niecen Aagot rejste fra Hamar til København for at passe hende. Men først og fremmest var det altså Friis – ikke Jens Christian, der sørgede for, at bedstefar endelig kom hjem.

I bedstefars arkiv findes der tre breve fra Friis til bedstefar i Rom. Her beretter han om situationen og giver nøje forholdsordrer til sin gode, men tvivlrådige ven. De tre breve er tilføjet beretningen som tillæg B. Jeg husker, at min mor syntes, at professor Friis var en noget hoven og blasert herre. Jeg skal love for, at man får et andet indtryk af de tre breve og hans omsorg for den ensomme, døende veninde.

Bedstefars død og begravelse

Bedstefar døde 8. juli 1950 i Mesnalien ved Lillehammer under et ophold hos svigerforældrene Josef og Mimi Caspari. Under rejsen hertil var han faldet på gaden i Oslo og havde slået hovedet slemt. Mine forældre var med os tre børn på cykeltur i Norge, og vi var i Mesnalien sammen med bedstefar få dage, før han døde. Han havde da en stor bandage om hovedet, og selv om han ikke var sengeliggende, var han meget svag, så meddelelsen om hans død kom ikke overraskende. Den modtog vi under et besøg i Gudbrandsdalen hos en af fars norske kusiner.

Hvor skulle bedstefar nu begraves? Aagot ville have ham i jorden i Mesnalien, mens far ønskede ham stedet til hvile på Solbjerg Kirkegård ved siden af sin mor. Tvivlen blev afgjort af onkel Per, der fra København tele-

grafisk tilsluttede sig broderens ønske, men situationen var på et tidspunkt så kaotisk, at bedstefars og Aagots søn Hans Henning og dennes kone Lillian var rejst til Norge for at komme til begravelse i Mesnalien. Men det endte altså med, at far begravede sin far i familiegravstedet på kirkegården på Søndre Fasanvej på Frederiksberg, hvor også Aagot blev begravet i 1974.

Mesnalien i juli 1950, få dage før bedstefar døde. Siddende Aagot, bedstefar med bandage om hovedet, stående Aagots forældre, Mimi og Josef Caspari. Josef var bedstemors næstældste bror, i 1950 92 år gammel.

Svenske mindeord

I Svensk Dagbladet for 13. juli 1950 skrev Ernst Nygren (1889–1968), der var svensk landsarkivar, og som bl.a. har skrevet om Vatikanteksternes 'tilkomst' og opbygning, følgende mindeord: "Tidligere bibliotekar Alfred Krarup døde 7. juli 1950, 77 år gammel, under et feriebesøg i Norge. Meddelelsen herom kommer sikkert til at vække savn og deltagelse hos mange svenske romerfarere, som har ham i venlig erindring fra mange møder i den evige stad. Han tilhørte nemlig veteranerne blandt Nordens Romelskere. Allerede i 1897, kort efter akademisk eksamen, sad han som undersøger af de pavelige serier i Vatikanarkivet, vejledt af den fremtrædende svenske forsker Karl Henrik Karlsson, og endnu i efteråret 1948 gennemførte han kompletterende arbejder dér. Gennem de mellemliggende 50 år har han gjort utallige rejser med samme mål, fra 1920 som deltager i de fælles skandinaviske Vatikanekspeditioner, som da blev taget op på L. M. Båadts initiativ.

Hans mangeårige fortrolighed med det hermed undersøgte arkivmateriale og helt specielt med den romerske kuries kancelli og skrivevaner fra middelalderens sidste perioder har været en stor gevinst ved den endelige gennemførelse af denne fælles nordiske arbejdsopgave. En lang række bind i

Acta Pontificum Danica, delvis sammen med andre udgivere, er det synlige vidnedsbyrd hans indsat i Vatikanarbejdet.

Gennem disse talrige besøg gennem et langt tidsrum var han blevet en gedigen kender af Rom og dermed vundet mange svenske venner i 1890'ernes skandinaviske koloni såvel som i kunstnerkredsene fra århundredes begyndelse. En nedskrivning af disse sammenkomster ville have bevaret mange interessante træk om nordisk omgang i det gamle regimes Rom, da det nye politiske liv endnu ikke gjorde sig gældende og da den svenske minister Bildt⁶⁷ var den selvskrevne introduktør af alle nordiske forskere i Vatikanet. Vid etableringen af Det Svenske Institut, satte han sig hurtigt i forbindelse med såvel dets ledelse som de første stipendiater, og han savnedes sjældent ved Axel Boëthius⁶⁸ demonstrationer af kejserfora og andre antikke mindesmærker i disse begyndelsesår. Som en ven af 'Roma æterna' og Sverige hylder vi ham derfor, da han nu er gået ud af tiden".

Var den gamle lærer stolt, da hans søn Per blev rektor, må det formodes, at den gamle romerfarer ville have været ikke mindre glad og stolt, hvis han havde nået at opleve, at samme søn blev den første direktør for Det Danske Institut i Rom.

⁶⁷ Carl Bildt, f. 1850. Svensk diplomat. Har bl.a. skrevet "Drottning Kristinas sidste dagar" (1896).

Var en anerkendt Kristina-forsker

⁶⁸ Axel Boëthius (1889-1969). Svensk klassisk arkæolog. Fra 1926 første direktør for Det Svenske Institut i Rom. Det blev oprettet med stor støtte fra daværende kronprins Gustav Adolf, dronning Ingrid's far.

Tillæg A til ”En grundløs beskyldning”

**Maja Krarups breve til sin mand i tiden 5. november 1921 til 5. februar
1922**

(datoerne er anført i med 8 cifre således: De første fire cifre angiver årstal,
de næste to månedens nummer og de sidste to dato med fire cifre)

19211105 - Brevkort. N. Søgade 33, 4.

Kjære fattersen

Nu sitter jeg i Bims⁶⁹ seng og har ungerne omkring mig. Kom i morges over Kiel – Korsør, den nemmeste af ruterne; men gud, hvor må man bløde i mark, takket være valutaen. Billet Kiel – Korsør 680 mark!! Nu var Ringsted⁷⁰ her og han mener ret sikkert, at det er en følge af operationen, men safterne blandes ikke godt og mener jeg skal hvile, fornuftig diæt og ligge nogle dage. Det er vel også nerverne. Fandt min afføring ikke så dårlig. Jeg har det deiligt her, bliver vartet op og ungerne er svært søde. Din mor har det bedre og skal op. Nu forsøger jeg en uge hjemme, går til doktoren i slutten af ugen, og går det ikke bedre, så får jeg jo gjøre mere. Nu skriver jeg brev i morgen. Tak for dit kort i dag. Tænk for deilige ture dere har tat. Hils dem alle, mest dog selv fra os alle 3.

19211106

Så bliver det da endelig til et brev. Er glad for at reisen er færdig, selv om den gik over forventning. På stationen stod Bim, da jeg ankom ¼ før 8. De er forfærdelig søde begge to. Jeg var virkelig rørt, da Bim havde givet Anna⁷¹ ordre til at købe 10 østers til mig til frokost. Jeg ringte strax til Ringsted, som altså kom om eftermiddagen. Jeg sagde da til ham, at du gjerne vilde ha mig til Kemp⁷² og kanske lagt ind. Han mener øjensynligt at det ikke behøves og sagde det var så ofte efter operation at mavesafterne ikke var i orden. Jeg skulde hvile, behøvede ikke at ligge engang – men det gjør jeg nu foreløbig – og spise fordøjelig mad. Nu vil lade nogle dage gå og se, om det hjælper. Jeg har da nu de samme smerter. Skulde ikke ta klinikken i denne måned. Fik nogle piller, må godt tage lidt opium....
Sender et kort midt i ugen. 1000 hilsener og vær ikke ængstelig for mig; jeg skal nok blive rask.

19211107

⁶⁹ Fars kaldenavn

⁷⁰ Hans Chr. Ringsted, dr. med, familiens huslæge.

⁷¹ Hushjælpen

⁷² Skat Gunnar Kemp, dr. med (disputats om kliniske undersøgelser over ventriklens tømningforhold), specialist i mave- og tarmsygdomme. Overlæge ved Lucasstiftelsen.

Prof. Michaud⁷³ syntes, at jeg først og fremmest skulde gå til overlægen. Gjorde det så i dag. Det kunde jeg lige så godt have sparet mig. Det havde intet med operationen at gjøre og var det maven kunde jeg ikke være i bedre hænder end Ringsteds. 10 kr. Ajøs. Jeg er oppe i dag, har mindre ondt, når jeg er oppe...

19211112

Ja, nu sætter jeg mig til at skrive igjen. Det er jo den eneste forbindelse vi har med hinanden. Tak for kortet i går. Ja, nu har du vel for længst fået skrivelser herfra og du er vel lei over at jeg ikke er kommet til Kemp. Men det er virkelig Ringsteds skyld. Jeg sagde at du gerne vilde ha mig lagt ind hos ham, men han mente jo så sikkert at vide, hvad der feiler mig. – måtte han nu ikke ta feil. Jeg spurgte ham i går igjen om han slet ikke mente det var en tarmkatar og han mente nei. Holder på at det er maavesafterne som ikke virker og særlig pancreassaften, hvorfor han gav mig nogle piller – som jeg syntes hjalp. Har nu i nogen dage ikke haft flere af dem og har det mindre godt – særlig rygsmarter – men nu er Bim ude efter 100 nye piller – de er dyre naturligvis og nu skal jeg ta regelmæssigt. Han vil se mit vand. Jeg stiger til sengs – i barneværelset – med varmpude – varmeflaske, kamel og uldtæppe. Huset er godt koldt nu, har været sne og frost – nu sjask og gråveir. Jeg fik et rigtig sødt brev fra Theodor⁷⁴, som var bekymret for mig. Stakkels ham selv, bare trist med sine børn. Esther og Fr.⁷⁵ rent galt, Bernhard hadde hosten, svær halssygdом 40 grader og Carl ventes til våren! Det eneste lyspunkt er at en ven af Bernhard ”Krogh” – som er millionær vil overta det meste af hans gjæld. Men nu skal du høre: Fik i dag et rørende brev far Maja Holth⁷⁶, som invitere drengene til Langseth i julen med fri reise og ophold! Synes du jeg kan være bekjendt at sige ja. Ja vi må bestemme os få du svare, for hun skal ha beskeed for værelset skyld. Bim blev henrykt, Per mindre. Hun mener jeg kanskje skal på klinik og lukker huset. Hvad skal jeg så gjøre af mig selv? I julen. Skal jeg lukke huset og ta til Slemdal⁷⁷? Det er kjedelig for Aagot, som vi så gjerne vilde ha havt her.

⁷³ Veninden Jeanne Michauds mand i Lausanne. Vist nok læge.

⁷⁴ Theodor Caspari: Maja ældste bror

⁷⁵ FR = Friman (Clasen) gift med Esther. Han var revyforfatter og visedigter med tilnavnet ’Lygtemanden’

⁷⁶ Veninde til Maja. Drev vist nok pensionat i/ved Lillehammer. Langseth var vist pensionatets navn.

⁷⁷ Slemdal var broderen Eugens (Genis) hjem.

19211120

søndag aften

Endelig fik jeg da i fredags både et brev skrevet 10 ds. Og et kort... Hvad skal jeg gjøre i julen. Ungerne rejser altså til Langseth og vist nok alt den 22de aften. Genis skrev strax og bad mig komme til dem. Ved i 14 dage at lukke huset, kan jeg vel sagtens få penge til reisen. Med min mave går det i det hele en smule bedre. I går havde jeg et tilbagefald og var forpint. Afføringen er grim... Jeg holder skikkeligt diæten; mend er kan jo komme en liden feil af uvidenhed. Jeg føler mig ikke særlig træt, men er altså svært mager. Nu vil jeg veie mig igjen, før jeg går til Ringsted på fredag. Vil spørge ham, om han mener Norge vil gjøre mig godt. Sitte alene her hjemm orker jeg ikke. Drengene er søde og gode.... Her er meget ensomt uden dig

19211125

Tak for brev fra den 18nde som jeg fik i går..Jeg selv har det bedre, for så vidt som jeg ikke er så forpint.. Afføringen er likedan og jeg har tabt 2 pund til. Var oppe hos Ringsted, som mener det være langvarigt. Jeg skal fortsætte med de dyre piller, drikke piskefløde og holde en passende diæt, dog ikke særlig streng. Jeg fortalte om en mulig reise til Norge, hvad han godt mente, jeg kunde. Jeg kan ikke lide at bede mig selv til Friis....

19211208

Brevkort: Var i går hos Kemp uden at komme til, men i morgen kl. 2,15 skal jeg endelig hjemsege ham. Uf, så skal jeg vel pumpes! Gud ved hvad han siger

19211214

Brevkort: Hvor kjedeligt at mine breve går tabt. Jeg skriver mindst 1 om ugen. Vi får alle dine breve, Jeg skal i morgen på Lucasstiftelsen i ca. 5 a 6 dage. Om jeg så kommer ud til jul ved jeg ikke, men antar det. At du tror det bliver roligere hos Friis end i Slemdal beror på en misforståelse. Tænk på selskabeligheden her, som jeg ikke undgår. Og holde diæt hos Friis! Det bliver svært. Jeg gruer svært, men kanskje kan jeg bli på klinikken i ro. Misforstå mig ikke. Du ved Bene er så sød, men forstå sig på syge, det gjør hun ikke og med min medfødte beskedenhed – vil jeg intet sige! ...Jeg har det som altid, er blevet en smule madlei også. Synes alt er ækelt, men vær ikke ængstelig, for det hele er jo

ikke farligt, men tager tid og kræver pleie, som jeg jo ikke just får her, når man selv skal sørge for sin diæt....

19211216

Lucasstiftelsen: Kjæreste Alfred

Ja det bliver altså julebrev, jeg sender i dag og så vil jeg håbe, at det kommer frem. Ja, kjære dig, gid du må få en rigtig hyggelig julaften – så god, som den kan være uden den kjære familie.. Ja, det bliver en underlig jul for os alle, skilt som vi bliver i syd og nord.... Lucassøstrene kan ikke måle sig med de hyggelige sygepleiersker fra Communehospitalet og i det hele taget var der hyggeligere ... Blev i dagningen pumpet, dog med en slange halv så tyk, så det gik, skjønt fælt er det. I morgen skal jeg på den igjen. Kemp var her i dag. Han vil nu gi mig flere prøvemåltider – tarmkost – (Kemp er brilliant) den vist god. Det bliver spændende at høre, hvad han finder ud af, og hvad han vil gjøre med mig. Jeg har det så nogenlunde i det hele. Mimi⁷⁸ har vist skrevet, at jeg ser godt ud, bedre end i Rom....

19211219

Brevkort: Lucasstiftelsen. I dag faldt så dommen og det er som Dr. K siger pancreaskirtlen, som ikke fungerer og en lille sner af tyktarmskatar. Har nu fået en trykt liste, hvad jeg må spise, og det er en del ting, dog bare kedelige sager, desværre. Men hvad der satte mit humør stærkt ned er dog at Kemp siger at pancreaskirtelen aldrig mere fungerer normalt, muligvis noget bedre. Det er jeg stærkt fortvivlet over. Rygsmerterne kommer fra pancreas, så de beholder jeg vel også. Han er meget omhyggelig og tiltalende. Så drar jeg til Friis juleaften, dog kun til 2den januar. Laver hjemme mad til juledagene og tager med mig. Friis var her i går, og fru Mack⁷⁹. I dag tager jeg hjem med den af drengene, der kommer her. Vi har sendt et recommanderet julebrev, håber du får det

19211220

Brevkort: Tak for brev i dag fra d. 14. jeg forstår ikke det med brevene. Vi skriver hver uge et langt brev og du får dem aldrig.... Ja så er jeg da hjemme igjen. Betalte 80 kr. der iberegnet lægen. I dag købt ny medicin. Jeg er kjed

⁷⁸ Mimi. Gift med Josef, Majas næstældste bror. De var forældre til Aagot. Var med døtrene Anna og Aagot i Rom sammen med Maja og Alfred i oktober 1921

⁷⁹ Ingeborg, gift med Mouritz Mackeprang. Som Alfred og Maja Krarup havde de sommerhus i Raageleje

af alle udgifter for mig og bare det så hjalp. Bedre kan jeg vel bli, men bra? Skal ringe Kemp op om 14 dage...Du spør om appetiten. Den er god. Vægten ved jeg ikke. Skal veie mig, før jeg d. 24. drar til Friis..... Ja, gid du nu fik alle mine breve og kort....

19211225

Solsortevej (hos Friis), juledag.

Jeg tør næsten ikke afsende breve længer, da de jo sjældent arriverer, men da jeg ikke er i besiddelse af et kort, overer jeg det dog. Nu håber jeg at du har fåt besked om mig og om hvad Kemp mente. Jeg driver på med diæt, men når jeg skal holde diæt, kniber det altid med appetitten, men det går nok alt sammen. Jeg tror næsten sikkert at en del af mine smerter – jag i ryg og bryst – må være rheumatisk. Jeg tager af og til asperin eller phenacitin for at få sove lidt og Jens Chr. sagde, det skulde jeg bare. Nu skal du ikke være for bekymret stkkars dig – det er en kjedelig, langvarig historie – men den går over eller i alt fald bedres i høi grad.

19211231

Brev: Atter i dag fik jeg et brev fra dig, skrevet 1ste og 2den juledag. Tusind tak. Men søde dig, jeg har vist rent skræmt dig op med det dumme kort. Du skal ikke ta det så høitideligt. Jeg bliver da sikkert helt rask, og selv om jeg skal være altid forsigtig med at spise fede ting, kan jeg da leve høit og godt. Jeg får spise en masse kogt kjøt, fars, høns, hakkebøf, kalkun, fasan, hare, tunge...De sidste dage har jeg god appetit. Var med hos Macks og spiste kalkun og deilig suppe.... Alle synes jeg ser godt ut, kun svært mager. Pines jeg smerterne, tager jeg et salicylpulver. Jens Chr.⁸⁰ sagde, det kunde jeg gøre hele livet lang.

19220104

Brevkort, Nr. Søgade: Ja nu er jeg hjemme igjen, og det også deiligt. Friis' usigeligt søde mod mig. Du skriver vel og takker dem. Friis og jeg er dus. Jeg har det bedre, mindre smerter.... Ved du, at Friis har skrevet til Hamar og bedt Aagot komme herved og være hos mig. Han vilde ikke, jeg skulle være alene – og hun har opgjitt sangen og vil gjerne.

19220113

⁸⁰ Jens Chr. Krarup, dr.med., praktiserende læge på Frederiksberg

....Lørdag 8 dage kommer vist Aagot, og jeg er glad for det. Hun kan gøre mig forskellige tjenester, som ærinder osv., da jeg går ud så lidt som muligt. Jeg fryser altså mere end jeg kan beskrive. Her er frost og det er fordi jeg er bleit så tynd. 104 pund med klæder. Jeg var hos Klem i dag og han vil gerne få mig lidt federe, men da pancreas ikke fungerer, og jeg så ikke må få spor af fede ting, kniber det jo. Fik medicin for at få appetit – den er så la la. Men i det hele går det jo, og jeg er på klinikken hver dag, dog ikke mange patienter tager jeg. Ellers sidder jeg hjemme hver aften – har ikke været ude siden jul....

19220117

... Tænk, jeg skal for første gang efter jul ud i aften, en hel begivenhed. Her gives 5 russiske forestillinger af personalet fra Moscau og det skal trods det at man ikke forstår et hak være så storartet. Jeg flottede mig og fik en billet til noget som hedder 'Kirsebærhaven' og har udførlig tekst dertil og lånt kikkert.... Nu får vi se, hvordan det går. Et salicylpulver tager jeg hver dag – for at føle mig bedre og Jens Chr. har sagt, det kunde jeg gerne gøre hele livet lang, uden skade. Smerterne er ikke så heftige, men jeg har altid tryk i maven eller ondt i ryggen. Bare jeg fik appetit, men jeg har ikke lyst til noget. Jeg begyndte i dag med Evers måltid og drikker dobbelt øl og maltextrakt og piskefløde. Jeg får lære at være tålmodig, det er sikkert, men maven er altid langvarigt....

19220120

Brevkort: Tak for langt brev i morges. Ja, du har det da heldigvis bare godt. Det er jeg glad for.... Aagot kommer i morgen tidlig, og det bliver hyggeligt. Om videre muntert for hende, ved jeg ikke, for jeg er ikke mere morsom, sidder og sløver i sofaen. Den russiske forestilling 'Kirsebærhaven' var storartet.

19220126

Tak for sidste brev, vist fra den 20ende. Ja nu er da paven død... Mon det er lukket i arkivet, det kunde jo let bli en lang stands. Ganske interessant må det da være i denne tid. Ja, her er alt ved det gamle. Dog synes jeg at jeg de to sidste dage har det bedre, her lidt mindre smerter, og det er jeg frygtelig glad for. Jeg gik op til Ringsted i går, og han siger det samme som Kemp, at denne hersens pancreas er ude af funktion og vil ikke funktionere mere, men at smerterne dog kan holde op. Da jeg klagede stærkt over at jeg ikke kunde

spise og at navnlig franskrød var mig modbydeligt, mente han at jeg godt kunde forsøge med lidt rugbrød m. f.eks. lidt appetitsild på og det har jeg med henrykkelse gjort i 2 dage og har det som sagt bedre. Vovede mig på en banan. Jeg får forsøge mig frem, for spise, må jeg. Havde visit af Margrethe. De har det godt, men Jens Chr. har susende travlt med den spanske... I går var der 6 østers fra Friis – nam-nam! Og ved 5 tiden ringede Clausen⁸¹ op om jeg vilde spise middag der kl. 6 og spille bridge. Kun fru Mack, og tænk jeg drog af og det gik godt. Da jeg skulde hjem havde de bestilt en bil til mig – de er rørende. I næste måned vil jeg altså ha en damebridge m. middag. 6 damer. Friis, Clausens, Mack, Rasmussen⁸² og fru Ammentorp⁸³. Det er svært hyggeligt at ha Aagot her.

19220130

Jeg har det som sædvanlig. Min mave er svært spændt. Som en ballon og et væmmelig tryk. Ryggen bedre. Kanske jeg drikker for meget. Drikker masse øl – er altid tørst. Gud ved når det bliver bedre. Har vist heldigvis lagt på mig et par pund og det er da godt. Nu skal barna ned med brevet og vi skal alle i seng, så god nat.

Du kan tro jeg længes efter dig også, og det er langt frem desværre.

19220201

Brevkort: Bare et par ord på kort i dag. Friis var heroppe for et par dage siden; han er rørende til at komme og sender mig jævnlig østers. Men han sagde, at han havde skrevet til dig og sagt, at han syntes du burde gøre en tur hjem. Kjære dig, spekuler nu ikke over det. Det vilde være rent tåbeligt her i vinterkulden at foreta den reise, og slet ikke nødvendigt. Selvfølgelig længes du efter at se mig og høre nærmere om min sygdom og jeg længes efter dig. Men jeg fortæller dig jo altid nøiagtig, hvorledes jeg har det og vi ved jo at det er en sygdom, som er langvarig. Det går lidt op og ned, en lille

⁸¹ H.V. Clausen, historiker. stillede i 1918 på baggrund af personlige rekognosceringer forslag til et forløb af grænsen mellem Danmark og Tyskland, som stort set svarer til den nuværende dansk-tyske grænse.

⁸² Fru Frederikke Barbara (kaldet Lilli), gift med forfatteren Lauritz Emil Rasmussen. Hun var norsk. Ægteparret opholdt sig i Rom 1902-03. Handlingen i de fleste af hans romaner finder sted i Italien

⁸³ Gift med generallæge J.L. Ammentorp

diætfeil er nok til at plage mig. I dag har jeg det rigtig godt, spist Friis østers. Jeg har lagt på mig 5 pund, sikkert maltøllet Lev vel du kjære ven og vær ikke urolig for mig.

19220205

Nu er vi snart indiset her. Jeg har ikke været ude i 2 dage, på klinikken vil de ikke se mig for influenzaens skyld. Jeg har det som sædvanligt, kjedeligt med den oppustn. af maven, maven står som en tromme og kan næsten ikke få tøi på. Jeg har jo lagt på mig og er tyk i ansigtet, som en bolle. Det er den særeste sygdom, jeg har kjendt. 2 gange i ugen sendes der mig østers, det er nok Clausens...Jeg længes efter at høre om du fryser endnu. Er arkivet begyndt igjen. Forførdelig kedeligt med disse afbrydelser i breve.

På klinikken, der lå på Trianglen

Tillæg B til en ”En grundløs beskyldning”
Tre brev fra professor Aage Friis

16. januar 1922:

Kære ven. Tak for dit gode nytårskort. Dine kærlige ønsker gengælder vi af fuldt hjærte.

Men det lader sig jo ikke nægte, at vi med stor bekymring ser på vor kære Majas tilstand. Vi var såre glade ved at have hende her; hun kom øjensynlig noget til hæfterne herude, men godt er det ikke. Selv om hun holder sig oppe og endog går på klinikken, så er det småt. Hun har tabt stærkt i vægt, magrer så forskrækkeligt og ser meget svag ud. Uden alvor er stillingen ingenlunde, som din fætter vist samtidig skriver til dig.

Det er uendelig trist, at dette er kommet således, så livskraftig, arbejdsdygtig og glad Maja har været. Men operationen i fjor viste jo, at der var noget alvorligt på færde, og siden har det ikke udviklet sig godt. Det er jo ikke udelukket, at der kan ske en vending til det bedre, men det må forudses, at der kan komme tid med nedgang og med årsag til ængstelse.

Dr. Krarup og vi har, som du kan forstå, talt meget om, hvorvidt det var rigtigt, at du under disse forhold blev i Rom vinteren over. Vi har hidtil ikke ment at burde rejse spørgsmålet over for dig, men vi synes nu, at det ikke længere bør udsættes. Jeg skriver derfor dette til dig efter aftale med dr. Krarup.

Øjeblikkelig hjemrejse er ikke nødvendig, dels har Maja for tiden det ret tåleligt, dels kommer Aagot Caspari jo på lørdag herved. Endelig bør du vist forberede din hjemrejse lidt ved – uden at omtale vore breve for eftertrykkeligt – antyde, at du ikke holder af at blive længere borte, da Maja jo ikke endnu er rask. Men jeg tror, at du bør tænke på et ikke for fjærnt øjeblik og under de nærværende forhold har, mener dr. Krarup og jeg, vanskelighederne derved lades ude af betragtning. Maja vil utvivlsomt afvise tanken, som hun i det hele vel har afmalet sin tilstand ret lyst; om hun selv inderst inde ser det således er vel tvivlsomt, og jeg tror, at hun i virkeligheden ønsker dig hjem. Du bør næppe rejse en diskussion med Maja om hjemrejse eller ikke, men efter den forberedende meddelelse melde din hjemkomst så sent, at Maja ikke kan remonstrere.

Ja, kære ven. Det er bedrøveligt at skulle skrive således til dig; jeg gør det visselig ikke med let hjærte. Det bliver ikke med glade tanker, du denne gang rejser mod nord, men det siger sig selv, men det siger sig selv, at du vil gøre, hvad du formår for at tage dette så roligt som du kan overfor Maja. Vi

tænker med det hjærteligste venskab på eder alle, og jeg behøver ikke sige dig, at vi i enhver henseende er til rede med råd og dåd.

Hos os alt vel. Vi sender dig de kærligste hilsner. Din hengivne ven
Aage Friis

1. februar 1922

Kære Krarup! Tak for dit kort. Jeg forstår jo, at det ikke er med glade tanker at du foreløbig bliver i Rom. Brevet fra din fætter, som afsendtes samtidig med mit, men ikke var anbefalet, har du vel nu forlængst fået og vil have set, at det ikke indeholder væsentlig nyt. Skulde du ikke have fået det, vil det derfor heller ikke være af større betydning. Jeg har atter i går talt med dr. Krarup, efter at Maja havde været der i søndags. Han billiger din bestemmelse om at være hjemme sidst i februar og mener hverken at du behøver at fremskynde din hjemkomst stærkere, eller at du bør blive borte meget længere. Maja, som vi jo jævnlig ser, befinder sig ikke vel, men kan dog stadig være lidt på klinikken og færdes lidt ude. Der er dog næsten uafslidelige smerter og adskillige ting, der nærmest må tydes som en forværrelse. Hun er meget glad ved at have frk. Caspari hernede, og denne er glad ved at være her og kunne hygge efter evne om Maja,

Jeg sagde i går til Maja, at jeg skrev til dig, at jeg syntes det var en alt for uhyggelig tilstand, at du gik nede i Rom, når hun var så småt kørende, og jeg vilde foreslå dig snart at tage hjem "på nogen Tid". Maja gjorde heroverfor kun meget svage indvendinger, og jeg forstår i det hele, at hun ubetinget vil være glad ved, at du kommer hjem. Jeg tror du bør indrette dig på ikke i dette forår at komme tilbage til Rom, men det kan måske overfor Maja være hensigtsmæssigt at give det udseende af, at du kun tænker på et noget længere foreløbigt ophold herhjemme. Der er altså ikke noget i vejen for, at du i dit brev, hvis det ellers passer, kan hentyde til, at også jeg synes, at du, da det øjensynlig trækker ud med Majas sygdom, skulde komme hjem for nogen tid. Jeg gjorde jo med vilje den omtalte bemærkning som en lags forberedelse.

Jeg har lige talt med Larsen. Svaret forandrer selvfølgelig ikke, hvad jeg og din fætter råder dig til. Forholdene ved Biblioteket bør du lade ligge ganske roligt, indtil du kommer hjem for så at få det ordnet på bedste måde. Larsen vil selvfølgelig være behjælpelig hermed.

Der er intet nyt herhjemme.

Vi tænker på dig med deltagelse og venskab. Hjertelig hilsen fra os alle. Din

hengivne Aage Friis

13 februar 1922

Kære Krarup. Dit Brev af 7. februar har jeg modtaget og skynder mig straks at svare dig. Det er jo højst besynderligt, at du ikke har fået nogle af de Breve, som Krarup, muligvis også Ringsted, har skrevet til dig, Men sagen forandres, som jeg skrev til dig sidst i et brev, som jeg håber du rigtig har fået, ikke, da disse lægebrev ikke indeholdt noget væsentlig udover hvad jeg har sagt dig, og sagen er ikke usikker. Du bør komme hjem nu og ikke udsætte din hjemrejse længere end til omkring den 20., således som Du har bestemt. Larsen ve ingen besked, og du skal ikke lægge vægt på, hvad han har skrevet.

Du kan stole ganske nøje på, hvad jeg har skrevet, da mine breve er affattede efter samråd med dr. Krarup; vi ses jævnlig og taler om Majas tilstand. Hun har i de sidste dage haft influenza og har derfor måttet ligge, dog ikke med meget stærk feber, og Krarup mente, at denne i løbet af et par dage vilde være ovre. Det er da muligt, om end ikke meget sandsynligt, at hendes kræfter vil være taget af som følge af influenzaen, men i øvrigt er det utvivlsomt, at der har været en langsom tilbagegang, selv om der lejlighedsvis har været nogen formindskelse af de smerter, som jo næsten uafbrudt piner hende. Altså, kære Krarup, Du skal ikke spekulere mere over sagen, men følge Din bestemmelse og komme hjem. Jeg har sagt til Maja, at Du havde skrevet til mig og antydet, at du tænkte på at komme hjem sidst i måneden, således at hun derigennem er noget forberedt, og så vidt jeg skønner, ubetinget glad for, at du kommer hjem.

Det er overmåde heldigt, at frk. Caspari er hernede, ikke mindst under influenzaen; hun er så vidt vi skønner meget for Maja.

Benedicte Friis har tilføjet: Vi må bare håbe, at Majas tilstand må bedres. Hun ser forfærdelig ud. Det må du være forberedt på.

Måler og Vejer

I 1783 blev der indført standardiserede måle- og vægt enheder i det dansk-norske kongerige. Samtidig med at begreberne fod og alen, pot og tønne, lod og pund blev defineret for begge riger, blev det ved en forordning bestemt, at der i enhver større købstad skulle være et embede som Måler og Vejer under Magistraten⁸⁴, idet den pågældende dog skulle beskikkes ved kongelig konfirmation. Den pågældende autoriseredes til på Magistratens vegne at afgøre, om de handlende opererede med gyldige måle- og vægtenheder.

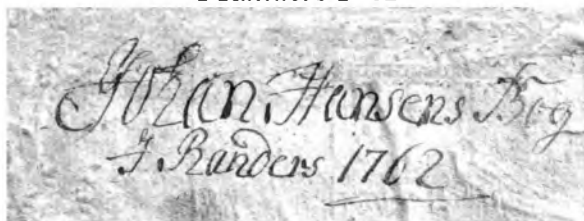
Der skulle føres protokol over virksomheden og der opkrævedes et af magistraten fastsat gebyr for Måleren og Vejerens virksomhed.

I 38 år - fra 1735 til 1773 - blev måler- og vejerembedet i Randers bestridt af Johan Hansen (1705 - 73) og dernæst i 11 år (1795 - 1806) af hans søn, Johan Frederik Hansen - min mors farfars morfar. Navnlig om førstnævnte skal denne beretning handle. Vi ved imidlertid ikke meget om hans embedsgerning og hans købmandsvirke - i 1743 fik han "borgerskab for specerihandel"⁸⁵. Til gengæld har vi et stort kendskab til ham som ægtemand og far. Han var gift to gange. Først med Anna Margrethe Bang, dernæst med Frederikke Brock.

Vor viden skyldes, at hans bibel er bevaret og at han i den har indført alle begivenhederne i familien.

Der er tale om den såkaldte Frederik den femtes bibel, udgivet 1754, men Johan Hansen har formentlig først fået den i 1762 og samme år indført de første oplysninger, idet han nederst indvendig på omslaget har skrevet

*Johan Hansen Bog
I Randers 1762*

⁸⁴ Ved en forordning blev det i 1782 fastsat, at i købstæderne skulle byens råd, der bestod af borgmester og kongeligt udpegede rådmænd, have betegnelsen Magistrat. Denne udøvede den almindelige myndighed i købstadens anliggende, herunder retsplejen. I de mindre byer var forretningerne henlagt til byfogedens embede. (Salmonsén).

⁸⁵ Uddrag fra Randers borgerskabsprotokol, jf. Nygaards sedler. Specerier = krydderier (Salmonsén)

Som det fremgår, var der kun ét af børnene af første ægteskab, der nåede voksenalderen (Anne Johanne), men hvad der blev af hende er ukendt. Det skal bemærkes, at en fadder til datter nr. 2, Anne Dorte, hed Winther Bang, formentlig en bror til Johan Hansens første kone.

Andet ægteskab

Mindre end to måneder efter den første kones død fandt han en ny mage. Han skriver:

1749 d. 25. Dec. blev jeg forlovet med min anden Kone Fredriche Brock hos sin Fader Rasmus Brock i Randers.

De blev viet 29. april 1750, fordi han skulle have kongelig tilladelse til at indgå nyt ægteskab, ”skønt Sørgeaaret Ey er til Ende”, som der står i Sct. Mortens kirkebog.

Andet ægteskab varede 18 år og blev lykkeligere end det første. De fik i alt 13 børn, det sidste i 1765. Det blev til 8 døtre og 5 sønner. Årene 1754 – 56 må imidlertid have været svære at komme igennem. Efter at have noteret fødsel af en datter og to sønner 1751 – 53 skriver han, side 3:

1754 d. 19. Maj blev min kone forløst med 2de Døtre, den ene kaldet Margrethe Christine, den anden Marie Anna, født kl. 4 Morgenen. Gud følge dem fremdeles.

1755 d. 4. Aug døde Marie Anna kl. 2 om Morgenen

d. 5. Au næstefter Marie Kristine kl. 10 Formiddag

d. 15 Aug kl. 4 om Morgenen 1755 blev min Kone forløst med en Datter. Døbt d. 17. næstefter og kaldet Mariane. Fadrene: Madam Splid baaret, Jomfru Kirketerp fulde med, og Jens Rudolphsen Bay, Frans Buds og Jens Splid Bay.

d. 27. Au Døde Hun kl. 7 paa Morgenen.

Til disse sørgelige hændelser kom så, at datteren af første ægteskab, Catrine Helvig, som nævnt døde 29. august 1756. Tre svære år for parret.

Lykkeligvis nedkom Frederikke Brock allerede 24. september med en datter, der efter nys afdøde kom til at hedde Catrine Helvig.

Johan Hansen og Frederikke Brock i alt 13 børn, heraf nåede 6 døtre og 4 sønner at blive voksne, Nummer 11 i rækken var Johan Frederik, født 1762.

Johan Frederik Hansen

Efter Johan Hansens død i 1773 førte Frederikke Brock forretning videre, i 1780'erne med assistance af Johan Frederik. Det var imidlertid hende, der var chef.

Før han overtog embedet som Måler og Vejer i 1795 havde han imidlertid etableret sig som selvstændig købmand, men om han videreførte forældrenes virksomhed eller begyndte for sig selv, ved vi ikke.

Moderen døde i 1793 og året efter blev han, 32 gammel, gift med en 31-årige præstedatter fra Vitten ved navn Anna Margrethe Dons. De fik tre børn, men kun Christine Frederikke, 1798, overlevede. Hun blev 22 år gammel gift med Niels Langballe.

Vejer og måler Johan Frederik Hansen, Rauders, og hustru Anne Margrethe Hansen f. Dons.

Af nedenstående folketællingen fra 1801 fremgår det, at Johan Frederik Hansen og Anna Margrethe Dons havde mange medarbejdere i forretningen i Storegade.

17. Johan Frederik Hansen	Julemand	39	gilt	hansens
Anna Margrethe Dons	hansens	37	gilt	hansens
Christine Frederikke	hansens	3		
Anders Thomsen		26	gilt	hansens
Peter Hansen		24	gilt	hansens
Sejer Galten		22	gilt	hansens
Anders Thomsen		20	gilt	hansens
Anders Thomsen		34	gilt	hansens
Anders Thomsen	hansens	36	gilt	hansens
Søren Thomsen		50	gilt	hansens
Anders Thomsen		40	gilt	hansens
Christine Frederikke		50	gilt	hansens
Anders Thomsen		35	gilt	hansens
Anders Thomsen		44	gilt	hansens

Han døde i 1806, kun 44 år gammel, hun i 1830 hos datteren og svigersønnen i Grundfør Mølle, som Niels Langballe havde købt i 1725 af hendes fætter – formentlig med god bistand af svigermoderen..

Tilbage til Johan Frederiks far?

Hvem var den gamle Johan Hansen. Hvem var hans forældre? Det aner vi desværre intet. Han kunne nu godt have præsenteret sig nærmere. I familiebiblen skriver han kun: *"1705 Midfaste Søndag er Jeg er født I Svindinge i Fyhn"*. Her er kirkebogen imidlertid brændt, og hvordan søger man så at indkredse hans afstamning? Var han søn af en bonde ved navn Hans eller af en person uden for bondestanden ved navn Hansen? Det sidste forekommer mest sandsynligt. Der er ingen gejstlige, som synes at kunne passe, men på herregården Ørbæklunde ikke langt fra Svindinge vides det, at der midt i 1600-tallet var en godsforvalter ved navn Peder Hansen. Kunne Johan være et barnebarn, men hvorfor er han så endt i Randers?

Nu kunne funktionærerne på herregårdene jo meget vel flytte rundt, og på Holbækgård på sydsiden af Randers Fjor (Holbæk sogn, Rougsø Herred) fortæller arkivar Sigvald Nygaard i Danske Slotte og Herregårde⁸⁶, at der var

en forpagter Peder Hansen, som senere selv blev godsejer i Vendsyssel. Kunne det være den samme Peder Hansen og dermed farfar til Johan. Vi ved fra et skifte⁸⁷, at Peder Hansen havde børn, men kender dem desværre ikke. Lidt har Johan Hansen dog hjulpet os på vej. I familiebiblen noterede hant: *"I 1738, d. 11. Marts havde jeg bryllup med min første kone, Anna Margrethe Bang. I Aarslef her i Landet"*. Og senere i forbindelse med den første kones død i 1749 skrev han: *"Vi var forlovede i 7 Aar, levede sammen i Ægteskab paa 12. Aar"*.

Det faktum, at de to havde været forlovet i ikke mindre end 7 år, kunne tyde på, at de var i fjern familie med hinanden, f.eks. som næstsøskendebørn. Gennem Nygaards sedler kan vi se, at Anna Margrethe Bangs far, Henning

⁸⁶ Danske Slotte og Herregårde, anden udgave, Hassings Forlag 1967, bind 14, side 163

⁸⁷ Arkivar Sigvald Nygaard (1969-1964) var ansat i landsarkivet i Viborg og Rigsarkivet i København. Livet igennem registrerede han jyske personalhistoriske data med henvisninger på små papirsedler, der i alfabetisk orden blev samlet i adskillige arkivkasser placeret i Rigsarkivets læsesal. En guldgrube for slægtsforskere. "Nygaards Sedler" er siden lagt på internettet (www.ddd.dda.dk/Nygaard_sedler)

Henningsen Bang (død 1715) var gift to gange, anden gang med Helvig Vinther, datter af Søren Jensen Winther (1644-82), sognepræst i Årslev – Hørning – Lime, Sønderhald Herred, Randers Amt.

Nu er det så heldigt, at det tidligere nævnte skifte, hvor børnene til Peder Hansen på Holbækgård er omtalt, vedrører en arv efter et ægtepar, Anders Nielsen Vinther og Karen Axelsdatter. Arvingerne er tre brødre Winther, og det nævnes udtrykkelig, at Peder Hansen er deres svoger. Peder Hansens kone må altså være født Winther, men hun må altså også være død før 1684, eftersom det er Peder Hansens børn, der skal tilgodeses. Konklusion: Hvis tesen om, at Johan Hansen første kone var hans næstsøskendebarn, så er han formentlig sønnesøn af Peder Hansen, Holbækgård. Her er der imidlertid tale om rent gætterier!

Kvindelig Købmand i 1700-tallet

Et opslag i 1787-folketællingen under Storegade i Randers⁸⁸ viser, at der i nr. 23 i gadens vestre side, familie nr. 28, står følgende i de tre første linier:

[Navn	stilling i familien	alder	status	erhverv]
Fridericha Hansen	Madmoderen	60	Enke	Kiøbmand
Johan Friderich Hansen	Barn af 1. ægteskab	26	ugift	
Ane Marie Hansen	Barn af 1. Ægteskab	28	ugift	

Fridericha Hansen	Madmoderen	60	Enke	Kiøbmand
Johan Friderich Hansen	Barn af 1. ægteskab	26	ugift	
Ane Marie Hansen	Barn af 1. Ægteskab	28	ugift	

Den anførte enke og købmands fødenavn var Frederikke Brock, og det er om hende, der skal fortælles her. At det var en kvinde, der styrede forretningen var dengang ekstraordinært. Men at det faktisk var tilfældet er dokumenteret i en fremragende slægtshistorie, ”Slægten Has(s)ager fra Hasager”, skrevet i 2013 af Peter Kelstrup, der – som jeg - er efterkommer af den i folketællingen anførte ugifte søn Johan Friderich Hansen. Frederikke Brock havde overtaget forretningen efter sin mand, Johan Hansen, der var død i 1773, 68 år gammel, og hun var da blevet alene med 10 børn, hvoraf kun den ældste datter var gift og hjemfaren.

Peter Kelstups dokumentation i bogen er et foto af en regning af 11. juni 1781 på adskillige varer til Karen Rosenkrantz de Lichtenberg på herregården Bidstrup. Regningen har han fundet i godsarkivet. Den lyder på i alt på 377 rigsdaler, 4 mark og en skilling og er underskrevet af Fridericia Brock, sal. Hansens. Kelstrup skriver endvidere: ”Madame Hansen solgte bl.a. en del vin til enkefru Karen Rosenkrantz på Bidstrup gods, i 1782 f. eks. 928 flasker rødvin, 35 l. hvidvin, plus en del brændevin. Madame Hansen solgte også mange andre ting til Karen Rosenkrantz, stof, uld, diverse beklædningsgenstande, røge eller tørrede sild, laks m.m. Da Karen Rosenkrantz betalte sin købmandsregning i juli 1789 var den på 370 rigsdaler 2 mark og 9 skilling”.

⁸⁸ www.sa.dk/arkivalier-online/folketællinger/folketælling_1787/købstæder/randers_amt/Randers/opslag_nr_9

Købmændene i de østjyske havnebyer drev ikke alene detailhandel i by og på land, men de fleste af dem drev også skibsfart, hentede deres varer med egne fartøjer. Det gjaldt også Frederikke Brock, madam Hansen. Hvor mange skibe hun ejede, ved vi ikke. Vi ved imidlertid, at de to ældste sønner, Hans Christian og Rasmus, der begge fik borgerskab som købmænd, tillige var skibsredere. Det fortæller Peter Kelstup indgående om.

I folketælling for 1787 er der foruden de to børn, hvis navne vi har set, anført børn to mere, Else Marie og Ole Nikolaj. I rubrikken ”erhverv” står der for dem begge: ”For nærværende til søes på China”. Rejsen til Kina er antagelig sket i handelsøjemed med et skib ejet af deres mor, evt. af en ældre bror.

Ikke fra fremmede

Forretningssansen og evnen til at drive handel havde Frederikke Brock ikke fra fremmede. Både hendes far og bedstefar havde været købmænd i Randers.

Den borgerlige købmandsslægt Brock har imidlertid ingen forbindelse med den adelsfamilie af samme navn, som uddøde med rigsråd og ejer af bl.a. Gammel Estrup Eske Brock. Han døde i 1625 som lensmand over Randers med tilstødende herreder på det gamle Dronningborg Slot, der lå inde i Randers by.

Den borgerlige slægts mest kendte navn er den Niels Brock - halvbror til Frederikke – der gav navn til den endnu eksisterende handelsskole i København. Allerede som 21-årig havde han - efter uddannelse først i Lübeck og hos en farbror i København overtaget faderens forretning i Randers. Den afhændede han imidlertid efter kort tids forløb for 18 000 rigsdaler og flyttede til København, hvor han associerede sig med sin en anden halvsøsters mand, og efter dennes død etablerede sig som selvstændig købmand. Han blev i 1762 gift med en datter af borgmesteren i Randers. Hun hed Lene Bredal. Parret fik ingen børn og skænkede bl.a. deres midler til velgørende formål, herunder et bryllupslegat, som flere medlemmer af familien Langballe har nydt godt af.

Opvækst og ægteskab

Frederikkes forældre, Rasmus Nielsen Brock og Anna Margrethe Nielsdatter Vorup, var blevet gift 28. januar 1723; han 28 år gammel, hun kun 19, men da allerede enke efter 3 ugers ægteskab.

Frederikkens mor døde i barselsseng i februar 1730 efter at være nedkommet med datter nr. 5, som overlevede, men Rasmus Brock sad nu tilbage med 5 små piger. Selv om hans gamle mor stadig levede, var der kun ét for ham at gøre: Hurtigst muligt finde en ny kone. Som sagt så gjort. Rasmus Brock søgte Danske Cancelli om tilladelse til at gifte sig igen, inden sørgeåret var omme, fik tilladelsen og blev igen viet i Sct. Mortens Kirke 3 måneder efter Anna Margrethe Vorups død.

Frederikke og to ældre og to yngre søstre fik en 20-årig stedmor, Marie Kristine Andersdatter. I faderens andet ægteskab fødtes der to døtre og sønnen Niels Brock.

I 1750 blev Frederikke, født 1727, som 22-årig gift med den 45-årige enke-mand Johan Hansen, der var købmand samt måler og vejer. Som nævnt havde hun 10 børn, da hun ved hans død sad tilbage som 45-årig enke efter 23 års ægteskab; undervejs havde de endvidere mistet tre døtre, heraf tvillinger. Hun havde således stort set fået et barn hvert andet år. Det sidste kun 5 år før mandens død. Det var den søn, der 24 år gammel var ”til søes på China”. Hun må derfor have haft nok at se til de første år af ægteskabet, men så meget desto mere imponerende er det, at hun kunne drive mandens forretning videre og få sønnerne vel i vej.

Hendes forældres skæbne

Faderen, Rasmus Brock, skal være født i den nu nedlagte landsby Sjørup i Veterslev sogn ved Ringsted. Hans mor hed Sissel Madsdatter Rachlöv, hvad der kunne pege hen på landsbyen Raklev ved Kalundborg. Men derom ved vi intet.

Rasmus Brock døde 56 år gammel i 1752, men i 1743 havde han sammen med en viceborgmester forpagtet konsumtionen i Randers for et årligt beløb på mellem 6 000 og 7 000 rigsdaler. Den forpagtning bevarede han til sin død⁸⁹.

For så vidt angår Frederikkens mor, Anna Margrethe Nielsdatter Vorup, har vi hidtil kun har kendt navn og fødselsdata fra Sct. Mortens kirkebog.

⁸⁹ Nygaards sedler. Arkivar Sigvald Nygaard (1969-1964) var ansat i landsarkivet i Viborg og Rigsarkivet i København. Livet igennem registrerede han jyske personalhistoriske data med henvisninger på små papersedler, der i alfabetisk orden blev samlet i adskillige arkivkasser placeret i Rigsarkivets læsesal. En guldgrube for slægtsforskere. ”Nygaards Sedler” er siden lagt på internettet (www.ddd.daa.dk/Nygaard_sedler)

Med hjælp af Nygaards sedler har vi imidlertid fået en del mere at vide. Under navnet Niels Nielsen Vorup hos Nygaard ses: "Forulykkede 1706 ved Klausholm. Datter: Anna Margr. f. c. 1704 – Se Rodschou, Iv."

Et opslag under dette navn fortæller en længere historie. Anna Margrethe voksede op hos en faster, Else Nielsdatter Vorup, og dennes mand, Iver Nielsen Rodschou i Randers, "begge fødte og boende i Randers". Han var handelsmand, optaget i borgerskabsprotokollen i 1698. Ved et andet opslag under samme navn læses: "1720 20/11. Kgl. Konfirmation på et af dem oprettet testamente af 12/3. Længstlevende i uskiftet bo og efter dennes død skal den eneste arving være hendes bror Niels Nielsen Vorups eneste barn, Anna Margrethe Nielsdatter Vorup, som i sit andet år mistede begge sine forældre, idet hendes mor brækkede benet og døde deraf et halvt år efter, og hendes far rejste til Klausholm for at se kongen og der nedfaldet med et loft sammen med flere andre borgere og døde 3 uger derefter. Datteren blev derefter opdraget hos testator og hustru, blev gift med Ancher Andersen, dog kun i tre uger, og derefter med sin nuværende mand Rasmus Nielsen Brock. (Jy Reg. 27.04, nr. 86)". Iver Niels Roschous enke døde i 1740.

Beretningen fra Clausholm bekræftes i "Danske Slotte og Herregårde", bind 14, side 85: "Da kongen engang beværtedes i kongesalen, styrtede et galleri med tilskuere ned i det tilstødende rum".

NB: Som et kuriosum må det nævnes, at Frederikkes søn Ole Nikolaj Hansen i 1790'erne ejede hovedgården Quelstrup på Mols, som senere blev ejet af min mormors morfar, Jens Risager Poulsen.

Anna Margrethe Dons' ukendte ane.

Pludselig har jeg opdaget, at en tidligere ejer af Lyngbygaard vest for Aarhus er ane til min morfar, Christian Langballes farmors mor, *Anna Margrethe Dons*. Den ukendte ane hed *Johan Arentsen Althalt*.

I bogværket "Danske Slotte og Herregårde", der udkom i 16 bind i perioden 1963 – 67, har historikeren Ejler Haugsted i bind 15 skrevet en artikel om Lyngbygård. Han fortæller, at en aarhuskøbmand Johan Arentsen Althalt (1635 – 1728) købte gården i 1686, og at gården derefter var i slægtens eje i omtrent 150 år. Den tidligere Aarhuskøbmand viste sig altså at være min tip-5 oldefar.

Lyngbygårds hovedbygning set fra havesiden (Kopi fra Slotte og Herregårde)

Opdagelsen er sket i forbindelse med en nærmere undersøgelse, hvem Anna Margrethe Dons egentlige stammede fra. Hendes fars afstamning fra bønder i Dons har været kendt i snart hundrede år. Den repeterer vi til sidst, men det var hendes mødrende slægt, der var værd at studere nærmere. Opdagelsen af anerne fra Lyngbygaard skyldes digitalisering af "Nygaards Sedler".

Disse sedler, der indeholder henvisninger til tusindvis af jyske personnavne, har i mange år har stået i alfabetisk orden i 30-40 sorte arkivkasser i Rigsarkivets læsesal, hvor jeg lejlighedsvis har slået op i dem. Nu er de imidlertid blevet tilgængelige i en database på internettet.

Via denne database viste det sig muligt at identificere flere af Anna Margrethe Dons' mødrener, se oversigt i bilag. Selv var hun præstedatter fra

Vitten. Faderen *Hans Dons* var gift to gange – i øvrigt med to kusiner – anden gang med Anna Margrethes mor, *Ane Christine Olufsen*, og det er sidstnævntes mormor, vi hidtil ikke har kendt.

At Anna Margrethe Dons' morfar, *Johan Olufsen* (1692 – 1774) var præst i Fausing – Auning, og at hans far hed *Oluf Sørensen* og var rådmand i Aarhus, kan man læse i Wibergs præstehistorie, så heri var der intet nyt.

Men ved hjælp af Nygaards sedler opdagede jeg pludselig, morfars, Johan Olufsens mor, hed *Dorete Johansdatter*. Og så var der hos Nygaard tilføjet en parantes, hvor der stod "Althalt". Hendes far viste sig så at være den Johan Arentsen Altmark, der ejede Lyngbygård og som først døde i 1728, 93 år gammel. Han var som nævnt egentlig købmand i Aarhus og i "Slotte og Herregarde" hedder det: "Hans far var en indvandret tysker, *Arent Althalt*, der i 1625 havde løst borgerskab i Aarhus og han var selv 1679 kæmner".

At Johan Arentsen Altmark var far til Johan Olufsens mor fremgik ganske klart af en af Nygaards sedler: "Johan Arentsen til Lyngbygård, 87 år (1722). 1727 8/9 kgl. konfirmation på et af ham og af hustru, børn og svigersøn samtykket testamente. Hans hustru Maren Svendsdatter og hans og hans hustrus søn Kristen Johansen skal straks antage sig Lyngbygård og alt underliggende gods og handel m.m., hvilke de og deres arvinger skal beholde. De skal årsdagen efter testators død betale til sønnen Arent Johansen Altmark 2666 rdl. og 4 mk. og til datteren Dorete Johansdatters mand rådm. Oluf Sørensen i Aarhus 1333 rdl. og 2 mk."

Sønnen Kristen Johansen Altmark døde allerede i 1734. Lyngbygård blev da overtaget af førnævnte søn Arent Johansen Altmark, der døde som krigsråd i 1766. I 1826 blev gården købt af en ritmester Johs. Friis.

I Lyngby kirke er der opsat et epitafium "af marmor og sandsten. Det er holdt i en enkel stil og er ikke uskønt udført. Det er uden figurer...", skriver lokalhistorikeren August F. Schmidt i "Bidrag til Lyngby Sogns Historie (1951)"⁹⁰. Derefter citeres epitafiets ordlyd, som her skal gengives i uddrag: "Det herunder murede Begravelses Sted er i 1697 indrettet af salig hr. Johan Arent Althalt til Lyngby Gaard som var født i Aarhus d 12 July 1635 og døde i sin Alders 93d Aar. Han tillige med hans 2den Kone Maren Svendsdatter Albertsen...(er) nedsatte i dette Begravelse, der nu er tilmuret". Epitafiet er opsat af overkrigskommissær Thøger Lassen Althalt i 1813.

⁹⁰ Aarhus Stifts årbøger 1951, August F. Schmidt: Bidrag til Lyngby Sogns historie.
www.histrisk-samfund-aarhus.dk

Tilbage til morfadereren

Anna Margrethe Dons' morfar, Johan Olufsen, var i 1720 blevet kaldet til præst i Fausing – Auning af ejeren til herregården Gammel Estrup. Samme år blev han gift med forgængerens datter *Nille Dorteia Schou*, født år 1700. Han døde som 81-årig efter at have siddet 54 år i embedet.

Efter en visitats i Fausing – Auning skrev biskop i Aarhus P Hygum - han var pietist – følgende: ”Johan Olufsen prædikede meget net og smukt, så intet derved er at udsætte, ligesom han også af det grevelige herskab Scheel, hvortil han og er præst, er dels for sin grundige prædiken, dels for sit stille og sagtomdige væsens skyld yndet og afholden. Med ungdommen havde han i lige måde bragt det så vidt, at de kunne svare meget vel for sig”.⁹¹

Johan Olufsens kone, Anna Margrethe Dons' mormor, Nille Dorteia Schou, var datter af forgængerens i embedet, *Rasmus Jakobsen Schou*. I flg. Wibergs præstehistorie var denne født i København omkring 1672 og sad i embedet fra år 1700 til sin død i 1720. Mere ved vi ikke om ham. Hans kone hed *Augusta Dorotea Petersdatter*, men hvem hun var, eller hvor hun stammer fra vides ikke; Wiberg mener hun kan stamme fra Holsten eller Slesvig. Kun ved vi fra Fausing kirkebog (side 41), at hendes mor hed *Heilvig Kruse* og om hende står der i Nygaards sedler: ”se Ærøe, N”, men det navn har det ikke været muligt af finde. Det kan være, hun er fra Ærø, som jo dengang hørte til Slesvig. Augusta Dorotea Petersdatter fik i 1720 ”kongelig bevilling til at sidde i uskiftet bo i enkestand med fælles umyndige børn”, (Nygaard). Hun døde i 1723 i Fausing (Fausing KB).

Repetition af forfædrene på fædrene side

Anna Margrethes far hed som nævnt Hans Dons. Han blev student i 1742, kandidat i 1746 og som nævnt præst i Vitten i 1752. Fra Nygaards sedler ved vi, at han blev kaldet af grev Friis til Frisenborg, men ellers ved vi stort set intet om ham udover de data, der er nævnt i Wibergs Præstehistorie. Han var som nævnt gift to gange. Først med Anna Margrethe Pedersdatter, hvis far Peder Olufsen var præst i Ørum – Vejrum - Viskum 1725 – 69, dernæst i 1760 med førnævnt Ane Christine Olufsen, som nævnt kusine til kone nr. 1. hvorfor han på grund af det nære slægtskab måtte have kongelig bevilling. Efter gammel skik blev datteren andet ægteskab, født 11. sept. 1760, efter kone nr. 1 navngivet Anna Margrethe.

⁹¹ Aarhus Stifts årbøger 1930.

Dons hed Anna Margrethes far som nævnt, fordi han nedstammede fra en slægt af selvejergårdmænd i landsbyen Dons i Almind sogn umiddelbart nord for Kolding, og vi er så heldige, at en friskolelærer i Aagård i nabosognet Nørre Nebel, Poul Lindholm, i 1922 udgav bogen: ”Landsbyen Dons – en historisk Beretning”, hvor han fortæller om Hans Dons’ forfædre på fædrene side.

Allerede Hans Dons’ far, *Hans Simonsen* (1684 – 1742) har formentlig haft tilnavnet Dons, idet han var flyttet til nabolandsbyen Lilballe. Her havde han købt en gård og var blevet sognefoged. Hans Dons’ mor, *Kirsten Andersdatter*, var steddatter af faderens ældre halvbror, Christen Simonsen. Hans, som han blev gift med 1707, *Anna Christensdatter* (1654 – 1714), havde nemlig tidligere været gift med mølleren i Dons Mølle, *Anders Andersen*, og Hans Dons’ mor var kommet til verden i ægteskabet med mølleren, der således var morfar til Hans Dons. Indviklet, ikke sandt?

Mormoderen, Anna Christensdatter, kom ulykkeligt af dage ved et jordskred ved Dons’ Mølle. Poul Lindholm citerer fra Almind kirkebog: ”Onsdag den 17. januar 1714 blev Christen Simonsens hustru, navnlig Anne Christensdatter tilligemed sin datter Mette Andersdatter og tjenestepige Anna Henrichsdatter begravet, som formedels mølledammens hastige udbrød druknede. Sin hustrus alder var 60 år, og datters alder 23, og tjenestepiges alder 19 år”.

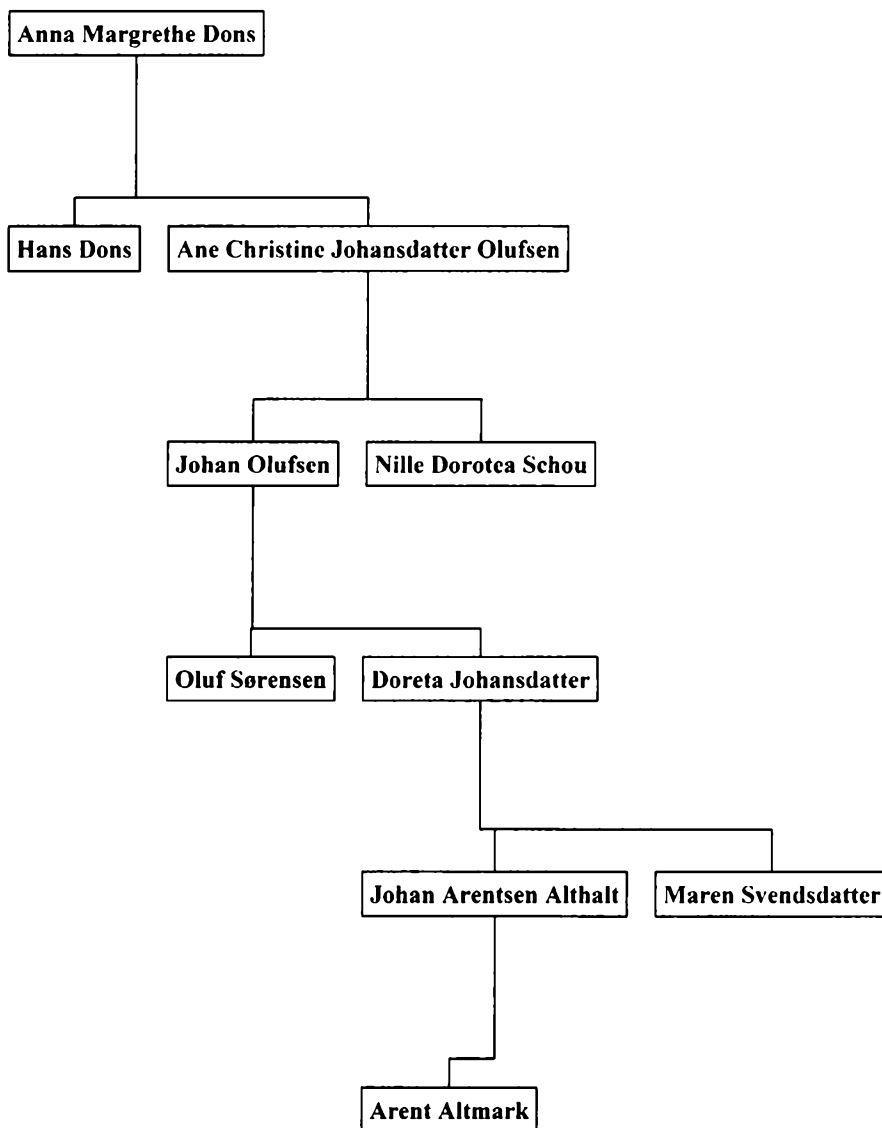
At både Hans Dons og en 14 år ældre bror, Jens Dons, der blev præst i Brand 1739 – 79, kunne blive studenter fra latinskolen i Frederiksborg (Hillerød) og teologiske kandidater i København, skyldes - mener Poul Lindholm - en tredje bror til deres far. Denne bror hed Jens Simonsen og overtog Donsgård, som deres far havde haft. Citat: ”Han var ligesom sin far sognefoged i Dons og vandt sig megen rigdom og anseelse. Ved hans død i 1774 skrev præsten i kirkebogen: ”Den 5. febr. blev på Alminde kirkegård en af alder og formue mærkværdig bondemand Jens Simonsen af Dons, som henlevede ugift; var endog mod slutningen af sin levetid af det helbred, at han red til kirke. Efter ni ugers sygdom døde han den 29. Jan, 88 år og 3 måneder gammel””.

De tre brøders far hed *Simon Sørensen* (ca.1644 – 1712). Han ejede Donsgård i 40 år og var gift to gange. Den første kone er ukendt. Med hende fik han sønnen Christen og to børn mere, og med *Anna Sørensdatter* (1663 –

1712), kone nr. 2, som han giftede sig med i 1707, fik han 7 børn yderligere
Som foran citeret var bedstefar Simon Sørensen sognefoged i Dons.

Bilag

Anna Margrethe Dons' mødrende slægt

Hvem var forældre til Christian Krarup, Dejbjerglund?

Syv gange har Krarup-slægtens stamtavle har været ført ajour. Sidste udgivelse var i 1995. I alle syv udgaver har *Christian Krarup til Dejbjerglund* og *Constance Bygum* været anført som stamforældre. Han levede 1699–1769; hun 1707–1766.

Constance var datter af en landmand, der ejede Viumgård i Sønder Vium, sydvest for Tarm, og hendes moder var præstedatter fra Hemmet – Sønder Vium. Om Christian Krarup vides det blot

- at han voksede op på Vindum Overgård ved Viborg, hos Christen Lauridsen (eller Larsen) Krarup, der døde 1711,
- at han blev student i 1717 og derefter var forpagter på gården Søvig ved Oksbøl samt
- at han købte Dejbjerglund i 1724.

Der er imidlertid ingen, der ved, hvem der var hans forældre. Men problemet studeres stadig.

I løbet af de sidste 4-5 år har der således været offentliggjort to artikler med grundige undersøgelser af, hvem de var – dog uden at spørgsmålet er løst.

I 2007 skrev Lise Lund, Odense, f. 1921, en artikel i *Personalthistorisk Tidsskrift*⁹² med overskriften ”Var Hans Thomesen og Inger Hansdatter forældre til Christian Krarup?” At dette skulle være tilfældet, har i mange generationer været Krarup-stamtavlens tese, men Lise Lund konkluderede, at det ikke har været muligt.

Og i 2011 kom der en artikel af Ole Bech Knudsen, Aarhus, i bladet ”Slægten”⁹³. Titlen var: ”Krarup-slægtens rige arveonkel, Christen Lauridsen Krarup (ca. 1628-1711) til Vindum Overgård”, altså om den mand, som Christian Krarup voksede op hos.

Bech Knudsen

Sidstnævnte artikel først, idet Bech Knudsen kortfattet ridser problemstillingen op: ”Krarup-slægten har været behandlet i utallige publikationer og artikler gennem de sidste 150 år. Som stamfader har man taget udgangspunkt i Christian Krarup til Dejbjerglund i Vestjylland. Hidtil har forskerne anset hans forældre for at være Hans Thomesen (fejlagtigt tillagt navnet Lange)

⁹² *Personalthistorisk Tidsskrift*, 2007:1, side 89 - 104

⁹³ *Slægten*, Forum for slægtshistorie, nr. 43, januar 2011, side 53 - 60

(død 1699) og hustru Inger Hansdatter Krarup (død 1730) til Vormarksgård på Fyn.

Men i Personalhistorisk Tidsskrift 2007 stillede Lise Lund det udfordrende spørgsmål ”Var Hans Thomesen og Inger Hansdatter Krarup forældre til Christian Krarup?” Og hun nåede frem til svaret nej! Lise Lund kunne påvise gennem grundige arkivundersøgelser, at ægteparret ikke havde en efterlevende søn ved navn Christian. Hermed faldt de foregående 150 års opfattelse til jorden. Efter flere gennemlæsninger af Lise Lunds artikel følte jeg mig stærkt fristet til at gennemføre en fornyet undersøgelse af stamfaderens oprindelse. Men lad mig dog allerede nu fastslå, at det indtil videre ikke er lykkedes at påvise forældrene til Christian Krarup til Dejbjerglund”.

Lise Lund

Lise Lund havde opsporet en hidtil ukendt formynderiprotokol for Svendborg Amt med en skifteforretning efter Inger Hansdatters død i 1730. Det var primært en analyse af de her nævnte personer, der dokumenterede, at Christian Krarup til Dejbjerglund ikke kunne være søn af Hans Thomesen og Inger Hansdatter. Lise Lund skriver (s. 95, l. 11) ”I stamtavlen 1847 anfører udgiveren J.B. Krarup, at Christian Krarup kunne være søn af Christian Lauritzen Krarup. Denne siger imidlertid selv 1687, at han er barnløs og derfor vil oprette testamente”

Den næstældste søn fra Dejbjerglund hed Niels Bygum Krarup, død 1799 som provst i Vejrum, Han har fortalt, at hans far arvede 8000 rigsdaler efter Christian Lauritzen Krarup, men ellers har man kun, skriver Lise Lund videre (s.95, fn) ”testamentets ordlyd at holde sig til. Hovedarvingerne er hans broder Hans Larsen Krarups to døtre Kirsten Hansdatter Krarup, gift med Mads Andersen Listo til Skaungård, og Steward Hansdatter Krarup, salig Søren Poulsens (Moth) på Vindum Overgård, hvortil hun var flyttet med sine to børn efter sin mands død i 1701 (s.95 fn)”.

”De to andre niecer (se nedenfor) Inger Hansdatter Krarup på Vormarksgård og Ellen Hansdatter i Ølgod er ikke omtalt i testamnet”.

En ret omfattende beretning om de ældre generationer er givet af J.C. Hansen⁹⁴. Her omtales både Hans Larsen Krarup, Christian Lauritzen Krarups broder - som denne skulle have købt en gård til i hjemsoget Tistrup ved Varde - og Hans Larsen Krarups fire døtre, som var:

- (1) Steward - gift første gang med Søren Poulsen Moth (død 1701), anden gang med Niels Wendelboe til Grauballegård,
- (2) Kirsten – gift med Mads Anderen Listo til Skaungård i Vindum sogn, Middelsom Hrd.
- (3) Inger – gift første gang med Hans Thomesen (død 1699), 2. gang med Hans Chr. Anker.
- (4) Ellen – gift med Chr. Mortensen i Ølgod (død 1727)

Fra skiftet efter Stewards første mand, Søren Poulsen Moth, citerer Lise Lund bl.a.: ”Saasom jeg Christen Lauritzen Krarup til Vindum Overgaard er rette værge for min broderdatter Styvart Hansdatter, sal. Søren Poulsens, og hans tvende børn Christian Sørensen og Christiana Styvart Sørensdatter, agter jeg at tage bemeldte tvende børn og deres moder såvel som deres arv til mig. Odense 7. juni 1701⁹⁵. Styvart Hansdatter styrede hus for sin onkel, indtil han døde” (s. 96, fn).

Nævnte Christiana Sørensdatter kaldte - fortsætter Lise Lund uden kildehenvisning – sønnerne på Dejbjerglund (Christen, Niels Bygum og Jens Henrik) for fætre. Det giver imidlertid ikke et fingerpeg om, hvem der forældre til Christian Krarup, Dejbjerglund.

Navnet Styvart

Det udanske navn Styvart (Steward eller Stivard) har altid voldt familiens slægtshistorikere hovedbrud. Det problem har Bech Knudsen imidlertid løst. Han skriver (s. 53):

”Ved et heldigt fund opdagede jeg, at Christen Larsen/Lauridsen Krarup havde et lille privatarkiv i Rigsarkivets samlinger af private personarkiver. ... Det viste sig at være en skiftekommissionsakt indeholdende det afsluttende skifte efter kongelig sukkerbager John/Johan Watson (død 1670) og hustru Steward Ward (død 1672/73). ...

⁹⁴ Jens Christian Hansen (1862 – 1944), cand.mag., skolebestyrer ved Sindal private Realskole indtil 1912. Derefter slægts- og personalhistoriker i Viborg. [Meddelelser om Familien Krarup, s. 102].

⁹⁵ Odense skøde- og panteprotokol, side 107, Landsarkivet for Fyn.

Det fremgår af skiftet, at Christen Lauridsen Krarup kort efter John Watsons død var blevet gift med enken Steward Ward og dermed var blevet stedfader til en meget talrig børneflokk. Skiftet var meget omfattende og kompliceret pga. en lang række uafklarede tilgodehavender, Men inden man kunne nå at inddrive alle gældsposterne, døde Steward Ward ved nytårstid 1673, og en ny skiftebehandling blev sat i værk”. En ny og kompliceret skifteforretning gik i gang og der måtte en højesteretsdom til, inden alt var faldet på plads og Steward Wards børn blevet voksne. Bech Knudsen beskriver alle vanskelighederne og identificerer børnene.

Arvebeløb

Bech Knudsen *afslutter med en længere gennemgang, som ikke skal gengives her.*

Afsluttende overvejelser

Tilbage til Lise Lund. Noget af det, der gjorde hende betænkelig ved familietraditionen om Christian Krarups oprindelse var hans børns fornavne. De var: Maren, Christen, Niels Bygum, Marie Cathrine, Anne Kirstine, Jens Henrik og Thure (to gange). ”I dette kuld findes hverken Hans, Inger eller Thomas, som burde være forekommet som opkald” – hvis Christians forældre hav været Inger Hansdatter og Hans Thomesen.

I 2007 sendte jeg Lise Lund en tak for en fremragende artikel og gav samtidig udtryk for de overvejelser, jeg havde gjort i forbindelse med en beretning jeg havde skrevet om Dejbjergfamiliens kirkelige tilhørsforhold. Jeg skrev da:

”Kan ærgre mig over ikke selv at have studset over børnenavnene fra Dejbjerglund. Det synes meget sandsynligt, at den ældste er opkaldt efter Christian Krarups far. Navnene Maren, Jens Henrik = en halvbroder til Constance Bygum – og Thure hidrører tydeligvis fra Constances familie, og det må vel formodes – efter skik og brug – at den næstfødte datter skulle kaldes op efter farmoderen, når man ikke – hvad der jo også var sædvane genanvendte Maren.

Først troede jeg, at Christian Krarup skulle søges via svigerfaderen Niels Jensen Bygum (NBJ). Derfor har jeg brugt en times tid på Rigsarkivet forleden til at gennemgå Nygaard's sedler. Det afslørede et par ting. Constances mor (præstedatteren Maren Thuresdatter fra Hemmet – Sdr. Vium) var ikke NBJ's første kone. Han fik den 30/10 1703 kgl. konfirmation, jf. jyske

register 23.511, på et mellem ham og hans kone Kirsten Lauritsdatter (KL) af 28/8 oprettet testamente. Ingen børn. Samme KL var 23/8 1698 – efter 24 års ægteskab – gift med Jens Mouritsen i Tarm, Egvad sogn. Ægteparret fik 23/8 1698 kgl. konfirmation på, at længstlevende måtte sidde i uskiftet bo mod at afdødes arvinger skulle have 50 rigsdaler.

Jens Mouritsen var borger i Varde, og i 1687 var Juellingsholm i Sdr. Omme sogn forpagtet til ham. Derfra er han formentlig flyttet til Tarm. Kirkebogen fra Sdr. Omme eksisterer, og der synes jeg – på nettet - at have kunnet konstatere, at forpagtningen overgik til en Johs. Jørgensen, der 1694 på stedet blev viet til Maren Lauritsdatter.

Jeg søgte den vej i håb om at kunne finde en Christen Lauritsen – evt. en bror til Christian og Hans Larsen Krarup – som far til CK. Så ville betegnelsen ”fætter til Christian Poulsen Moth jo passe”. Men Maren Lauritsdatter synes at være datter af magister Laurits Jørgensen Fog, præst ved Sct. Catharina 1692 – 1747.

Ved dåb i 1698 af sønnen Jørgen (Johannesen) er der en Christen Christensen fra Skodbøl i Aadum sogn som er fadder. Ham vil jeg prøve at efterforske.

Er nemlig forholdsvis overbevist om, at CK, Dejbjerglund, skal findes i Sydvest-Jylland, og jeg er altså enig i, at man skal søge en Christen (Christian) Chistensen.

Christian og Hans Larsen Krarup havde en søster – navnet ukendt – som var gift med Christen Pedersen i Krarup. I ”Meddelelser, p. 102, sp. 2 skriver Jens Lind, at dette ægtepar havde en datter, Mette, der blev gift med Mads Olesen, og at Christian Larsen Krarup forærede dem gården Hesselho i Tistrup sogn. Mette måtte som enke gå fra gården. Kan ægteparret foruden Mette have haft en søn, der som det ville være naturligt hed Christen, og kunne CK evt. være søn af denne evt. Christen.

Det er foreløbigt en teori, jeg vil efterprøve på en eller anden måde.

Denne evt. Christens kone må i så fald nok have heddet Marie Cathrine, jf. datteren fra Dejbjerglund, f. 1729.

Denne evt. Christen og hans kone må i så fald være døde omkring år 1700.

Tror således ikke, at CK's oprindelse skal søges på Fyn.” Veksø 2011

Litteratur

Forfatter	Titel	År Beretn-nr
	Rougso Lokalhistorisk Forenings årsskrift 1987	1987 9
	Festskrift af Frijsenborg-Faurskov Birks Lanboforening (100 år)	1938 11
Agre, C.F.	Rejsen til Køge (i "Gemt og glemt")	1915 8
Antoniewitz, Wilhelm v.	Greve-Kildebrønde sognes historie	1967 5
Arbjørn, Knud	Vivild storbrand 27' mai 1818 (udg. af Rougso Lokalhist. Forening)	1987
Barfod, Frederik	Lavrits Ulrik la Cour og Ellen Kirstine Poulsen - en lille pennetegning	1877 6 & 7
Begtrup, G	Agerdyrkingens tilstand i DK, bind III	1812 21
Bering Lisberg, Henrik	Christian IV - Danmarks og Norge konge	1891 16
Bokkenheuser, Chr.	Et handelshus i Viborg i 17' årh. (Personalhist. Tidsskr.)	1937 18
Bro-Jørgensen, Marianne	Viborgs historie, næringslivet og dagligdagen	1998 18
Bøttinger, L.L.	Ebeltoft og omegn	1893 27
Caspari, Theodor	Fra mine unge år	1929 13
Christensen, Villads	Jens Henrik Krarup (Medd. Om fam. Krarup)	1931 21
Dick, Jutta & Sassenberg, Marina	Wegweise durch das jüdische Sachsen-Anhalt	1998 13
Dybdal, Vagn	For fædrelandets bedre flor (landhusholdn.selskabets historie 1769-1969)	1969 9
Dyrbye, N	Den danske landbrugsskole 100 år	1969 11
Dyssel, L.W. og Vagn	Slægten Dyssel i Danmark gennem 300 år	1952 20
Elle Jensen, Folmer	Pietismen i Jylland	1944 21

Forfatter	Titel	år	Beretn-nr
Folkebladet (Norge)	Professor Caspari 1892, nr. 11	1892	13
Gustafsson, Niels	Det gamle Hillerød Hospital	1958	3
Hansen, Georg	Degnen - studie i det 18. erh. kulturhist.	1944	2 & 26
Hansen, Georg	Præsten på landet i 18. århundrede	1947	2 & 21
Hansen, Georg	Sædelighedsforhold bl. landbefolkningen i DK i 18. årh.	1957	2
Hedegaard, E.O.A.	Krigen på Sjælland 1807	1970	8
Hertel, Hans	Det kgl. Landhusholdningsselskabs historie 1-2	1919	9
Holmgaard, Jens	... uden at landet besværes	1999	6
Hvidtfeldt	Ture på Mols (i Turistårbogen 1967)	1967	7
Högglund, Bengt	Teologiens Historie - en dogmehistorisk oversigt	1967	9 & 23
Jensen Knud C. og Vedsted, Jacob	Købmandsliv i 700 år (Ebeltoft)	2001	27
Jensen, Magnus	Norges historie, unionstiden 1814- 1905	1963	13
Johansen, Jens	Danmark-Norges deltagelse i den store nordiske krig	1935	1
Jørgensen, J.P.	Historiske optegnelse om Ledøje- Smørum sogne	1925	2
Klitgaard, Carl	Maister Ejnar Dyssel (Personalhist. Tidskr.)	1911	20
Klitgaard, Carl	Magister Ejnar Dyssel (Personalhist. Tidskr.)	1942	20
Knudsen, Ole Bech	Seperations- og skilsmissesager (Personalhist. Tidskr.)	1991	20
Krarup, Alfred og Lindbæk, Johs. (udgivere)	Acta Ponticum Danica VI	1915	29
Krarup, Christian	Om slægtens oprindelse (med. om fam. Krarup)	1930	22

Forfatter	Titel	År Beretn-nr
Krarp, Christian (red)	Christian Krarp (Meddelelser om familien Krarp nr. 1, 1915 - nr. 7, 1929)	1929 10
Krarp, Per	Fra mit livs rejse, erindringsglimt og refleksioner	1970 13
Krarp, Vilhelm	41år som præst i den danske folkekirke	2000 13
Kristensen, Niels	En skolemand, Krarp på Haraldslund (i Aarhus stifts årbøger)	1930 11
Kunstakademiets arkitektskole, årskur. 1991-92	Kimmerslev Vandmølle - en byggeteknisk undersøgelse	1992 5
la Cour, Lars Frederik Barfod	Niels Poulsen og Dorte Dinesdatter til Rolsegård og deres efterkommere	1929 7
Lange, Nanna	Oplysninger om Inger Hansdt. Krarp (Medd.)	1922 22
Larsen, Joakim	Den danske folkeskole historie	1918 9
Lausten, Svend	Estvad og Rønbjerg sogne - historie til 1880	2000 19
Lind, Jens	De ældste Krarp'er (med. om fam. Krarp)	1933 21
Lund, Troels	Dagligt liv i Norden, 8. bog	1887 2
Lundby, Jørgen	Hernhutismen i Danmark	1903 21
Løgstrup, Birgit	Bundet til jorden, stavnsbåndet i praksis 1733-1788	1988 6
Manniche, Jens Chr.	Damen der skød doktoren	1991 29
Mathiessen, Hugo	Snapstinget - jyske termin - marked og mennesker	1946 18
Molland, Einar	Fra Hans Nielsen Hauge til Eivind Berggrav	1968 13
Mosbech, Holger	Den apostoliske trosbekendelse i den nyere forsknings lys (Gads danske magasin)	1940 13

Forfatter	Titel	År Beretn-nr
Nielsen, Frederik	Godtfolk, lærde folk og aristokrater	1949 6
Nielsen, Frederik	Prof. Caspari og Grundtvig - en replik til prof. H. Scharling	1893 13
Nielsen, Frederik	Grundtvig og Luther	1891 13
Nielsen, Niels	Fra Tved sogn pø Mols (Randers Amts årbog)	1924 15
Nikolaisen, Niels Bang	Agerdyrknings-Instituttet pø Frijsendal fra 1836	1944 11
Norrie, Gordon	Danmarks jordemødre	1929 3
Nørr, Erik	Præst og administrator	1981 9
Nørregard, Jens	Peder Skram og Elsebe Krabbe - en levnedskildring	1887 17
Pedersen, Henning Damgaard	Det latinske hus - skolens historie 1500-1800 Aarhus Katedralskole (1195-1995)	1995 9
Petersen, A	Sjællands stifts degnehistorie	1899 5
Petersen, Anders	Kjøge Bys historie	1888 8
Petersen, Kierulf (red)	Randers amts husholdningsselskab 1810-1910	1910 9
Poulsen, Frederik	Jyske dage og mennesker	1942 6
Rasmussen, Poul	Ebeltoft købstads historie	1951 27
Riising, Anne	Tamperrettens funktion og domspraksis (i festskrift til J. Hvidtfe)	1978 2
Rockstroh, K.C.	Den nationale hær	1909 24
Rockstroh, K.C.	Den nationale hær	1928 24
Scharling, Henrik	Halvgrundtvigianisme eller bogstavdyrkelse	1893 13
Scharling, Henrik	Grundtvig eller Luther - et blik pø nutidens danske kirkeforhold	1891 13
Schmit, Inger Gautier	Hun var en ægte dansk kvinde (i de unges forlag: Min mor)	1948 11
Severinsen, Peder	Hvordan reformatiønn indførtes i Danmark	1936 17

<u>Forfatter</u>	<u>Titel</u>	<u>År Beretn-nr</u>
Skarsaune, Oskar	Israel venner	1994 13
Skarsaune, Oskar	Jøden som blev luthersk professor (www.israel.dk)	2000 13
Stafelt, S.A.	Beskrivelse over Randers	1804 4
Thygesen, Anne Lise	Landstedet Hegnholt (i Folk og minder fra Nordsjælland)	1998 11
Tuxen, A.P. m. fl.	Bidrag til den store nordisk krigs historie (specielt bind III)	1903 1
Vegger, P. Bugge	Provst Mogens i Kousted (i Årsskrift for Randers Amt)	1933 4
Viborg Stiftsmuseum (udgiver)	Hugo Mathiessens Viborg - fotograferet sep. 1919	1946 18
www.haible.dk	Hans Folmersens testamente	2001 5
www.stubbe.com	Familien Stubbe og relaterede personer (om Ole Andersen)	2001 8
Zejschwitz, Ecke von	Stambaum deres v. Zejschwit	1988 23
Zejschwitz, heodor von	Erinnerungen an meiner grossvater, Gerhard v.Z.	1988 23
Zejschwitz, Isa von	Om slottet Deutsch Baselitz	1947 23
Zejschwitz, Paul von	Zur Geschichte dere vo Zejschwitz	1911 23
Ψberg, Paul G.	Viborgs historie, bind I	1998 18

Sten Krarup, født i Randers, 1933, søn af sognepræst Vilhelm Krarup (1904–99) og Bodil Marie Langballe (1906–97).

Officer i Flyvevåbnet og Hæren 1957–85, afsked som major. Beredskabskonsulent 1986–2003. Lærer i slægtsforskning og slægtshistorie 1992–2003.

Bogen, der tilegnes forfatterens slægtninge samt særligt slægtshistorisk interesserede, indeholder 32 beretninger om forfatterens aner. De har alle været trykt tidligere, i 2003, 2005 og 2019.

Af praktiske grunde er de første 14 beretninger fra 2003 samlet som bogens 1. del, 15 beretninger fra 2005 udgør bogens 2. del og tre beretninger fra 2019 3. del.

Bogen indledes med nogle overvejelser fra 2003 med titlen: ”Hvad er slægtshistorie – og hvordan skal den skrives?”

Ekspedition: Slægtshistorisk Forlag, Slotskyden 14, 3670 Veksø

E-post: skrarup@post10.tele.dk

ISBN: 978-87-997820-3-1